

Наукові перспективи
Видавнича група

ISSN (print) 2708-7530

DOI: 10.52058/2708-7530-2022-4(22)

НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

СЕРІЯ: "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ", СЕРІЯ: "ПРАВО",
СЕРІЯ: "ЕКОНОМІКА", СЕРІЯ: "ПЕДАГОГІКА",
СЕРІЯ: "ПСИХОЛОГІЯ", СЕРІЯ: "МЕДИЦИНА"

Миру наша Ураїно

Випуск 4(22)

2022

*Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея докторів наук
з державного управління»*

Громадська організація «Асоціація науковців України»

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 4(22) 2022

Київ – 2022

*Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in
Public Administration"*

Public Organization "Association of Scientists of Ukraine"

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

Scientific Perspectives

*(Series "Public Administration", Series "Law", Series "Economics",
Series "Medicine", Series "Pedagogy", Series "Psychology")*

Issue № 4(22) 2022

Kiev – 2022

ISSN (print) 2708-7530

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22))

Наукові перспективи: журнал. 2022. № 4(22) 2022. С.394

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 р. № 1188 журналу присвоєно категорію "Б" із галузей науки: державне управління, право та економіка. Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 27.04.2022, № 6/4-22)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 24436-14376Р від 09.06.2020 р.

Журнал видається за активної підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан) та КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва"

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні та за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а, також, інноваційні питання розвитку державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та медицини. Видання розраховано на дослідників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків.

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Google
Scholar

Academic
Resource
Index
ResearchBib

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор:

Жукова Ірина Віталіївна кандидат наук з державного управління, доцент, Проректор з наукової роботи ПВНЗ Університет Новітніх Технологій, директор Видавничої групи «Наукові перспективи», м. Київ, Україна

Заступники Головного редактора:

Дацій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Макаренко Олександр Миколайович — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загально медичних дисциплін Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Непомнящий Олександр Михайлович — доктор наук з державного управління, професор, академік Академії будівництва України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (Київ, Україна);

Федоренко Владислав Леонідович — доктор юридичних наук, професор, DrHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна).

Редакційна колегія:

Арошидзе Паата — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Держаного університету імені Шота Руставелі (Грузія);

Ахметова Лайла Сейсембековна — доктор історичних наук, професор політології, професор кафедри ЮНЕСКО, міжнародної журналістики і медіа в суспільстві факультету журналістики Казахського Національного університету (КазНУ) ім. аль-Фарабі (Казахстан) ;

Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Балахтар Катерина Сергіївна — здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна);

Бурик Зоряна Михайлівна — доктор наук з державного управління, старший викладач кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна) ;

Вдовіна Олена Олександрівна — кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна);

Гбур Зоряна Володимирівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна) ;

Долгова Олена Миколаївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Гвожджєвіч Сильвія — кандидат наук, кафедра адміністрації та національної безпеки Державної професійної вищої школи ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща);

Головач Наталія Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Гудзенко Ганна Володимирівна — кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Гуменникова Тамара Рудольфівна — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Гечбаїя Бадрі Нодаровіч — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Батумського державного університету ім. Шота Руставелі (Грузія);

Дегтяр Андрій Олегович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та підприємництва Національного аерокосмічного університету імені М.С. Жуковського, Заслужений діяч науки і техніки України (Харків, Україна) ;

Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна) ;

Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна) ;

Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Коляденко Ніна Володимирівна — доктор медичних наук, доцент, завідувач кафедри медичної психології Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Лігоцький Анатолій Олексійович — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна) ;

Лич (Назарук) Оксана Миколаївна — доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Мальцев Дмитро Валерійович — кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна) ;

Мельник Володимир Степанович — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна) ;

Мідельський Сергій Людвигович — професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан);

Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща) ;

Мотренко Тимофій Валентинович — доктор філософських наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Академік Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна) ;

Нікульчев Микола Олександрович — доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри історії та права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» (Покровськ, Донецька область, Україна);

Недбалек Карел — доктор філософії (PhD) в галузі права, доцент, професор Європейського професійного докторату, MBA, адвокат (Чехія);

Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України (Львів, Україна);

Орел Марія Григорівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна);

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Перестюк Інга Миколаївна — кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна);

Радзіховська Наталія Станіславівна — кандидат медичних наук, лікар вищої категорії, завідувач відділенням неврології КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва", асистент кафедри неврології НМУ імені О.О. Богомольця (Київ, Україна)

Ситник Григорій Петрович — доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);

Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна);

Тимошенко Наталія Юріївна — кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна);

Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна);

Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Цимбалюк Руслан Степанович — кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної хірургії № 1 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №2 (Київ, Україна);

Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);

Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна);

Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна).

© автори статей, 2022

© Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління», 2022

© Громадська організація «Асоціація науковців України», 2022

© Видавнича група «Наукові перспективи», 2022

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Державне управління» 11

Гудима О.П. 11
*КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ
ТИПОВОГО ПОЛОЖЕННЯ ПРО СИТУАЦІЙНИЙ ЦЕНТР
ОРГАНУ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ*

Данілова Л.В. 24
*ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ
ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ*

**Долгий М.Л., Дрозденко Н.В., Кушнір В.А., Макаренко А.М.,
Стрюк М.П.** 32
*ЗМЕНШЕННЯ РИЗИКУ ЗАХВОРЮВАННЯ РЯТУВАЛЬНИКІВ
ДСНС НА COVID-19 ПРИ ВИКОНАННІ РОБІТ ЗА
ПРИЗНАЧЕННЯМ*

Ковальський М.Р., Банчук-Петросова О.В. 42
*ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЙ В
УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ*

**Плотнікова М.Ф., Якобчук В.П., Войтенко А.Б.,
Ходаківський Є.І., Яніцька Н.Б.** 52
*ДЕРЖАВНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ НАДАННЯ
ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ*

Плющ Р.М., Філіппова В.Д., Ковальська Н.М. 65
*РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО ЛІДЕРА В ПАРТИЦИПАТИВНОМУ
УПРАВЛІННІ*

СЕРІЯ «Економіка» 77

Vasylieva N.K. 77
*ONLINE IT-SERVICES LINKED TO CROP PRODUCTION IN
UKRAINE*

Авраменко Н.Л., Яремко І.І. <i>ПАРТНЕРСТВО ДЕРЖАВИ І ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ</i>	86
Галкін В.В. <i>ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА</i>	98
Герасименко О.О., Павлощук О.О. <i>ТЕХНОЛОГІЇ ВНУТРІШНЬОГО РЕКРУТИНГУ В МІЖНАРОДНИХ ЛОГІСТИЧНИХ КОМПАНІЯХ: СТРАТЕГІЧНІ ДОМІНАНТИ НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ</i>	112
Годнюк І.В., Гуменюк І.Л., Шевчук О.В. <i>РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ</i>	123
Грибик І.І., Коваль С.О., Мирош Ю.Я. <i>АНАЛІЗ ЯКОСТІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ОПЕРАТОРАМИ РУХОМОГО ЗВ'ЯЗКУ</i>	132
Захаркевич Н.П., Арзянцева Д.А., Корюгін А.В. <i>РОЗВИТОК ЛОГІСТИКИ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ</i>	145
Копчак Ю.С., Дорошенко Т.М., Біланич Л.В. <i>ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА АКТИВИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТИ ОБЛІКУ</i>	156
Крочак О.І., Матрос О.М., Михайловина С.О. <i>АКТИВИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТИ ОБЛІКУ</i>	168
Костьов'ят Г.І., Куриліна О.В., Гавриленко А.С. <i>ШЛЯХИ ВІДНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	181
Кудин С.І., Федик М.В., Фурман Д.Г. <i>УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ В УМОВАХ ПАНДЕМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ</i>	194

Кучеренко Т.Є., Михайловина С.О., Крочак О.І. 208
ЕКОЛОГІЧНИЙ ПОДАТОК: ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ТА ПОРЯДОК РОЗРАХУНКІВ З БЮДЖЕТОМ

Нагорна О.В., Даляк Н.А., Устенко А.О. 222
ФОРМУВАННЯ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ У СФЕРІ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ

Прядка Т.М., Скляр Ю.Л., Капінос Н.О., Вольська А.О., Третяк М.А. 234
ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ЗЕМЕЛЬНО-ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Скрипник С.В., Юрченко О.А., Гринюк О.І. 249
НОВІ ПОДАТКОВІ ОБМЕЖЕННЯ: ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

СЕРІЯ «Право» 260

Baуramov Asim Hamdiyya oglu 260
THE IMPORTANCE OF JUDICIAL (COURT) PRACTICE IN THE JUDICIAL SYSTEM OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC

Моца А.А., Моца В.В. 280
ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Шевченко С.В. 292
РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ У КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ СИМВОЛІКИ «Z»: АНАЛІЗ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

СЕРІЯ «Педагогіка» 312

Бегас Л.Д. 312
ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІКИ ЯК НАУКИ ТА ЇЇ МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ

Шевченко С.М. 322
ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ПАНТЕЛЕЙМОНА ОЛЕКСАНДРОВИЧА КУЛІША (1819 – 1897)

Шетеля Н.І. 331
ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

СЕРІЯ «Психологія» 346

Грицюк І.М., Сашук Ю.В. 346
ЗНАЧЕННЯ СІМЕЙНОГО КЛІМАТУ ДЛЯ УСПІШНОГО НАВЧАННЯ ДИТИНИ З ДІАГНОЗОМ ЗПР (МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК)

Мельничук І.Я., Галушко Л.Я., Близнюкова О.М. 357
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАРКЕТОЛОГІВ ТА ЇЇ РОЗВИТОК ЗАСОБАМИ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ

Таценко А.О. 372
ТЕОРИТИЧНІ ОСНОВИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Фомич М.В., Чередниченко Т.В., Марцін М.В. 382
РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДСНС УКРАЇНИ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

**Шановні колеги!
Слава Україні! Героям Слава!**

У своєму зверненні від 22 квітня 2022 року, напередодні знаменного православного свята Великодня Президент України відзначив, що Збройні Сили України блискуче виконують свої завдання. Розвідка, Національна гвардія, територіальна оборона, поліція, прикордонники – всі на сто відсотків працюють на перемогу. Але на перемогу, також, має працювати й кожен громадянин – у тому, чим займається, і там, де перебуває.

Редколегія журналу «Наукові перспективи» приєднується до реалізації заклику Очільника держави про необхідність сумлінної та плідної роботи на нашу спільну перемогу. Вихід чергового видання – показник правильної стратегії роботи та професіоналізму науковців, які своєю щоденною працею допомагають не допустити незворотних втрат в освіті України.

У журналі Ви познайомитеся із концептуальними підходами до формування змісту типового положення про ситуаційний центр сектору безпеки і оборони; висвітленням проблемних питань та недоліків правового регулювання з протидії та запобіганню домашньому насиллю в Україні; аналізом існуючих засобів індивідуального захисту для їх використання рятувальниками в умовах пандемії COVID-19; дослідженням якості надання послуг операторами рухомого (мобільного) зв'язку та визначенням факторів впливу на вибір споживача; деталізацією особливостей інформаційного забезпечення процесу оціночної діяльності в сучасних умовах; узагальненням теоретичних досліджень щодо розвитку культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України в умовах освітнього середовища.

Божої нам сили, допомоги, мудрості, витримки і терпіння.

З повагою,

**Директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»**

І. Жукова

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 351.354: 354: 355.359

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-11-23](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-11-23)

Гудима Олег Петрович, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, докторант Центру воєнно-стратегічних досліджень, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 3063, м. Київ, проспект Повітрофлотський, 28, тел.: (067) 689-40-48, <https://orcid.org/0000-0002-3494-8583>

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ТИПОВОГО ПОЛОЖЕННЯ ПРО СИТУАЦІЙНИЙ ЦЕНТР ОРГАНУ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

Анотація. Для підвищення спроможностей сектору безпеки і оборони України та сил оборони в державі видано Указ Президента України від 18 червня 2021 року № 260/2021 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 червня 2021 року “Щодо удосконалення мережі ситуаційних центрів та цифрової трансформації сфери національної безпеки і оборони”, де визначені завдання відповідним органам державної влади опрацювати та затвердити: положення про Урядовий ситуаційний центр; типові положення про ситуаційний центр органу сектору безпеки і оборони; ситуаційний центр центрального органу виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Для формування вищезазначених типових положень про ситуаційний центр є необхідним розробка загального бачення та підходів щодо його формування на різних рівнях державного управління.

Аналіз досліджень і публікацій показує, що науковці в цілому розглядали елементи системи державного управління та елементи її інформаційно-аналітичного забезпечення, але питання опрацювання концептуального підходу до формування змісту типового положення про ситуаційний центр органу сектору безпеки і оборони не розглядалося.

Метою статті є опрацювання концептуального підходу до формування змісту типового положення про ситуаційний центр органу сектору безпеки і оборони.

В статті визначено: перелік та здійснено опис факторів, що визначають зміст типового положення про ситуаційний центр; перелік та здійснено опис факторів, що визначають зміст типового положення про ситуаційний центр

Міністерства оборони України; орієнтовний зміст типового положення про ситуаційний центр Міністерства оборони України.

В подальшому дослідження будуть спрямовані на формуванні підходів щодо формування типової структури ситуаційного центру, в тому числі ситуаційного центру Міністерства оборони України.

Ключові слова: ситуаційний центр, система державного управління, концептуальний підхід, типове положення, сектор безпеки і оборони, сили оборони.

Hudyma Oleh Petrovych, Doctor of Philosophy, Senior researcher doctoral student at the Center for Military and Strategic Studies of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernykhovskij, 3063, Kyiv, Povitroflotsky Ave., 28, tel.: (067) 689-40-48, <https://orcid.org/0000-0002-3494-8583>

CONCEPTUAL APPROACH TO FORMING THE CONTENT OF THE TYPICAL PROVISIONS ON THE SITUATIONAL CENTER OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR

Abstract. To increase the capacity of the security and defense sector of Ukraine and the defense forces in the country issued a Decree of the President of Ukraine of June 18, 2021 № 260/2021 “On the decisions of the National Security and Defense Council of Ukraine of June 4, 2021“Regarding the improvement of the network of situational centers and the digital transformation of the sphere of national security and defense”, where the tasks of the relevant public authorities are determined to develop and approve: regulations on the Governmental Situation Center; standard provisions on the situation center of the security and defense sector body; situation center of the central executive body, the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, regional, Kyiv and Sevastopol city state administrations.

In order to form the above-mentioned standard provisions on the situation center, it is necessary to develop a general vision and approaches to its formation at different levels of government.

Analysis of research and publications shows that scholars generally considered elements of the public administration system and elements of its information and analytical support, but the issue of developing a conceptual approach to forming a standard provision on the situation center of the security and defense sector was not considered.

The purpose of the article is to develop a conceptual approach to the formation of the content of the standard provisions on the situation center of the security and defense sector.

The article defines: the list and the description of the factors determining the maintenance of the standard position about the situational center; list and description of the factors that determine the content of the standard regulations on the situation center of the Ministry of Defense of Ukraine; indicative content of the standard regulation on the situation center of the Ministry of Defense of Ukraine.

Further research will be aimed at developing approaches to the formation of a typical structure of the situation center, including the situation center of the Ministry of Defense of Ukraine.

Keywords: situation center, public administration system, conceptual approach, standard position, security and defense sector, defense forces.

Постановка проблеми. Для створення умов, для підвищення спроможностей сектору безпеки і оборони України та сил оборони (СО) в державі видано Указ Президента України від 18 червня 2021 року № 260/2021 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 червня 2021 року “Щодо удосконалення мережі ситуаційних центрів (СЦ) та цифрової трансформації сфери національної безпеки і оборони”[1].

В [1] визначено за необхідне розширення та подальший розвиток єдиної мережі СЦ, до складу якої мають входити Головний СЦ України, Урядовий СЦ, СЦ органів сектору безпеки і оборони, СЦ центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також резервні та рухомі СЦ. Визначено відповідні завдання для досягнення необхідного результату.

Поряд з цим, в [1] визначені завдання відповідним органам державної влади опрацювати та затвердити: положення про Урядовий СЦ; типові положення про СЦ органу сектору безпеки і оборони, СЦ центрального органу виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Для формування вищезазначених типових положень про СЦ є необхідним розробка загального бачення та підходів щодо його формування на різних рівнях державного управління.

Тому розгляд питання розробки концептуального підходу до формування змісту типового положення про СЦ органу сектору безпеки і оборони є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження за проблематикою формування та реалізації управлінських рішень, становлення і розвитку систем прийняття державно-управлінських рішень здійснювали: О.Амосов, В.Бакуменко, А.Дегтяр, Н.Нижник, Г.Почепцов, В.Ребкало, С. Сьоміна, В.Тертичка та ін., що стосується інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління, інструментам їхнього прийняття присвячено праці: М.Демидова, М.Ільїна, Р.Марутян, Є.Наумова, Є.Новікової, О.Труша, А.Кошкіна, А.Морозова та ін. Діяльність СЦ, як одного із інструментів стратегічного державного управління у сфері національної безпеки розглядали В. Ситник і Р. Марутян.

Вищезазначені вчені в цілому розглядали елементи системи державного управління та елементи її інформаційно-аналітичного забезпечення, але питання опрацювання концептуального підходу до формування змісту типового положення про СЦ органу сектору безпеки і оборони не розглядався.

Мета статті – Опрацювання концептуального підходу до формування змісту типового положення про СЦ органу сектору безпеки і оборони.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як формувати зміст типового положення про СЦ перш за все необхідно визначити перелік факторів, які можуть впливати на функціонування СЦ і як наслідок на зміст типового положення про СЦ, орієнтовний перелік представлено на рисунку 1. Умовно фактори можна розбити на наступні групи: нормативно-правові (зовнішні і внутрішні); функціональні; технічні.

Під нормативно-правовими факторами будемо розуміти:

законодавчі та нормативно-правові акти держави (зовнішні фактори), де визначаються на рівні держави загальні принципи забезпечення національної безпеки і оборони держави та роль і місце в цій системи СЦ;

відомчі нормативно-правові акти (внутрішні фактори), де визначаються механізми реалізації завдань, що визначені в нормативно-правових документах вищого рівня.

Під функціональними факторами будемо розуміти елементи системи та умови, що визначають структуру системи та порядок її функціонування: перелік та якість джерел інформації, які використовуються в діяльності СЦ; структура мережі СЦ та алгоритми, методики, моделі, що використовуються при функціонування СЦ.

Під технічними факторами будемо розуміти технічну складову забезпечення роботи СЦ.

На основі аналізу всіх представлених факторів та з урахуванням положень теорії організації [2, 3] на основі переліку завдань і функцій СЦ може бути сформовано організаційно-штатну структуру СЦ.

З використанням методів аналогії, дедукції на основі сформованих факторів (рис. 1) визначено фактори (рис. 2), які будуть впливати на формування типового положення про СЦ Міністерства оборони України (МО України).

З урахуванням вищезазначеного та враховуючи законодавчі та нормативно-правові акти держави [1, 4-14] орієнтовний зміст типового положення про СЦ МО України буде мати наступний вигляд:

1. СЦ (ситуаційна кімната) – це спеціальний організаційно-технічний комплекс, оснащений цільовим апаратно-програмним забезпеченням і унікальним інформаційно-комунікаційним устаткуванням для здійснення моніторингу стану у сферах національної безпеки України, підготовки та проведення службових нарад керівництва органу сектору безпеки і оборони та найбільш підготовлених експертів, аналітиків з метою розробки й прийняття ключових державно-управлінських рішень “в режимі реального часу”.

СЦ може складатися з наступних основних систем:

система забезпечення системи збору та надання інформації – призначена для забезпечення процесу збору, попередньої обробки та зберігання інформації від джерел надходження інформації та розвідки;

система забезпечення роботи інформаційно-телекомунікаційної системи – призначена для забезпечення інтеграції програмно-технічних рішень і інформаційно-телекомунікаційних мереж, які входять у систему;

система забезпечення роботи центра обробки даних (серверів) – призначена для забезпечення автоматизації процедур формування, ведення, зберігання та оперативного надання групам користувачів повної та достовірної інформації, яка зберігається у системі;

система забезпечення підтримки прийняття рішень, обробки інформації та моделювання ситуацій – призначена для забезпечення реалізації технологій аналітичної та експертної обробки даних і представлення користувачам системи інформації на основі використання сучасних засобів візуалізації анімаційно-графічної, аудіо та відеоінформації, а також підтримки роботи геоінформаційних систем (ГІС);

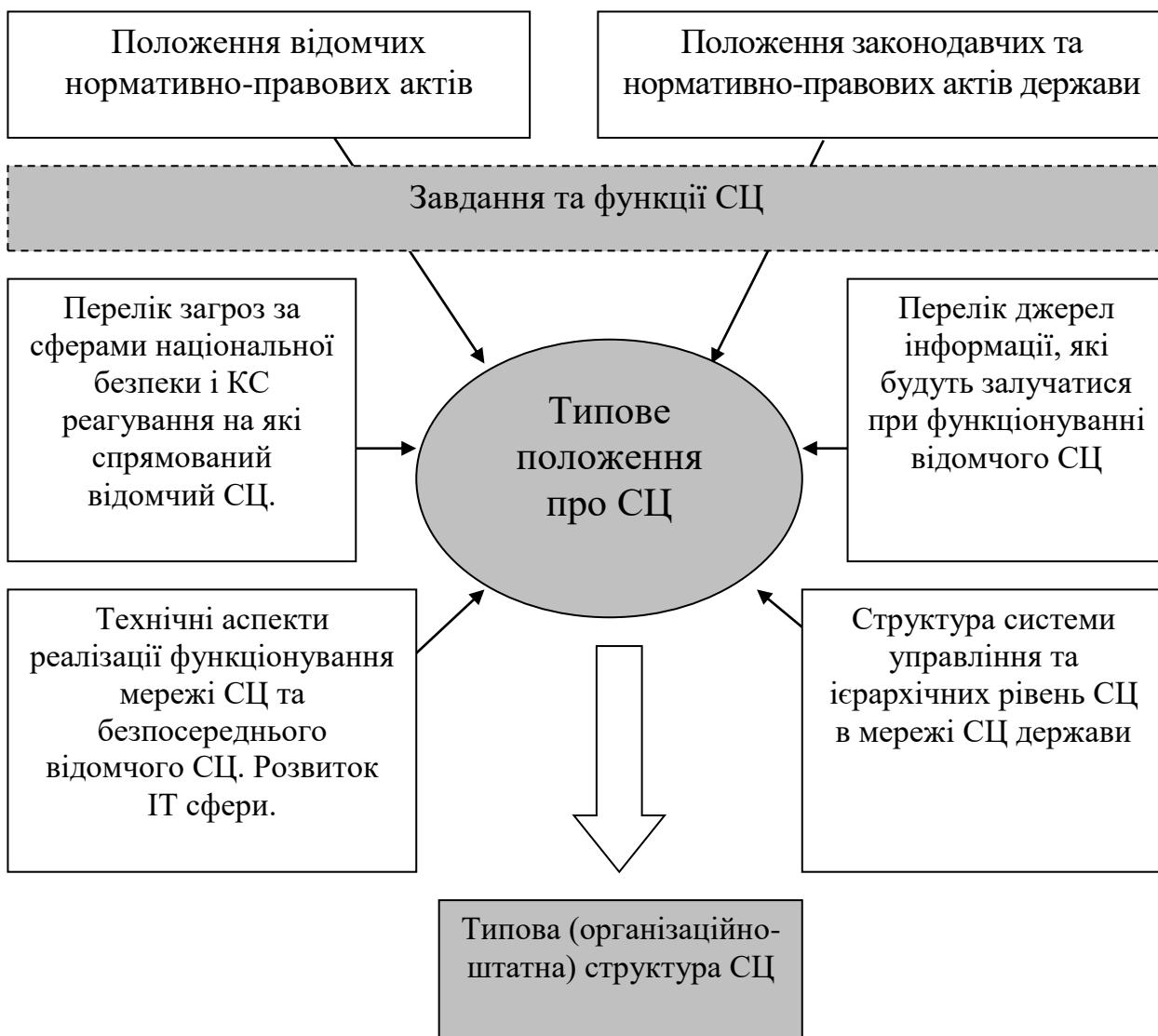

Рис. 1 Фактори, що визначають зміст типового положення про СЦ.

система забезпечення інформаційної та кібербезпеки;
система забезпечення мобільності – призначена для підтримки та забезпечення роботи мобільної складової СЦ (за потреби).

СЦ підпорядковується органу сектору безпеки і оборони, а за функціональністю підпорядковується Головному СЦ при Апараті Ради національної безпеки та оборони України (РНБО).

2. СЦ у своїй діяльності керується Конституцією України, Законом України “Про національну безпеку України”, актами і дорученнями Президента України та Кабінету Міністрів України, Стратегією національної безпеки України, Стратегією воєнної безпеки України, Стратегією кібербезпеки України, Стратегією інформаційної безпеки, іншими актами законодавства України, наказами, директивами і дорученнями профільного органу державної влади та РНБО, а також цим положенням.

3. На СЦ покладені завдання з:

організації та здійснення моніторингу інформаційного простору, збір, обробка інформації та її узагальнення в інтересах забезпечення діяльності керівництва органу сектору безпеки і оборони, здійснення прогнозування розвитку ситуації у визначених сферах забезпечення національної безпеки;
оцінювання наявних (можливих) ризиків у сфері оборони;

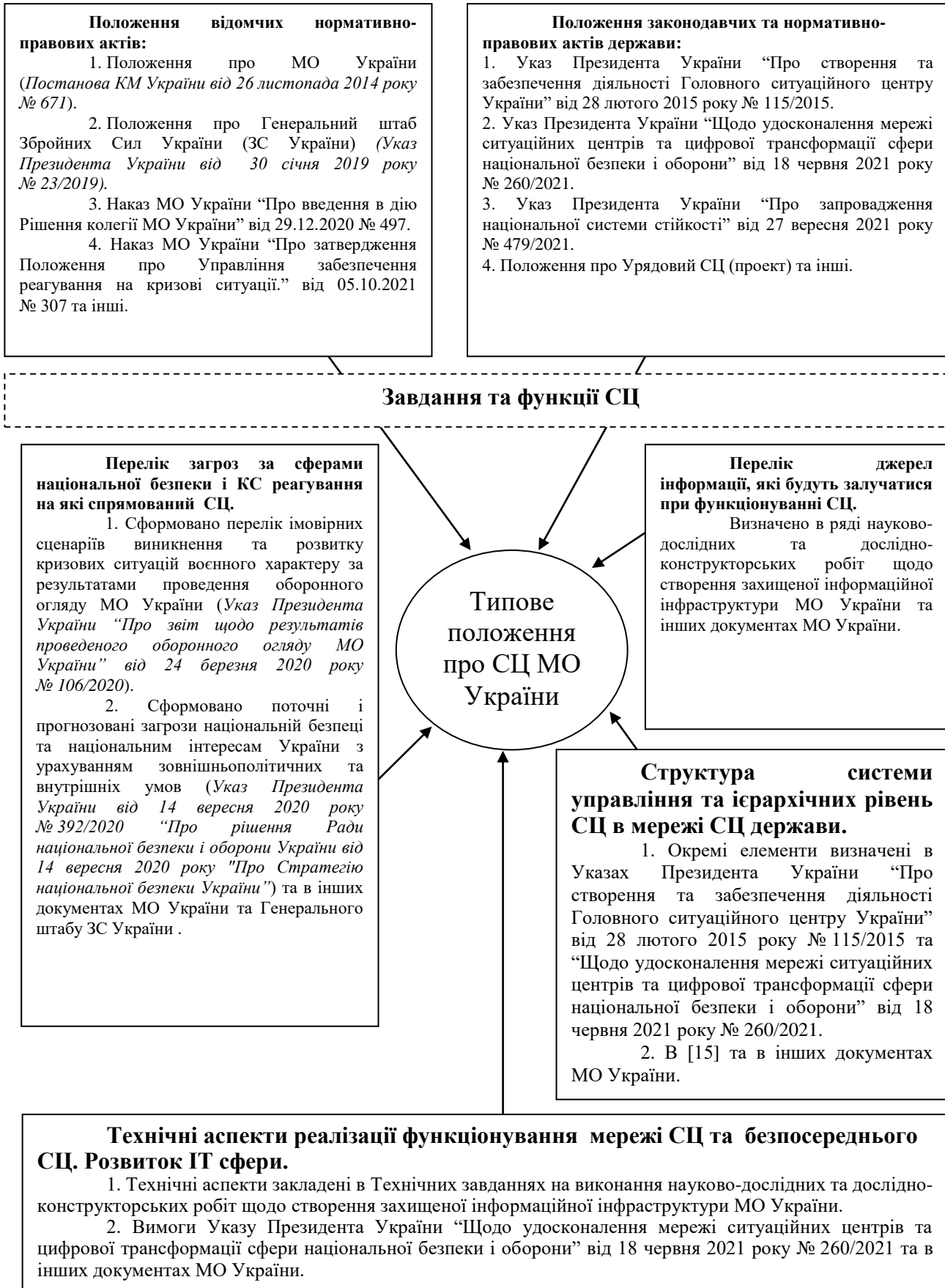

Рис. 2 Фактори, що визначають зміст типового положення про СЦ МО України

налагодження взаємодії та обміну інформацією між суб'єктами оцінювання ризиків національної безпеки та стану відповідних спроможностей на державному, регіональному і місцевому рівнях;

участі у проведенні аналізу воєнно-політичної обстановки, прогнозуванні, виявленні та визначенні рівня воєнної загрози національній безпеці України;

участі у плануванні та здійсненні заходів щодо протидії і нейтралізації воєнно-політичних ризиків, викликів, загроз застосування воєнної сили проти України;

завчасного виявлення та аналізу кризових ситуацій (КС), підготовка проектів відповідних рішень щодо підготовки та проведення заходів оборони держави, реагування на КС;

підтримки достатнього рівня забезпечення готовності до реагування органу сектору безпеки і оборони в умовах виникнення загроз і настання КС, підтримання функціонування базових елементів національної системи стійкості;

забезпечення здатності органу сектору безпеки і оборони швидко адаптуватися до змін безпекового середовища, ефективно протистояти воєнним загрозам, безперебійно функціонувати до і під час воєнного конфлікту, а також у короткі строки відновлюватися після його завершення;

оперативного інформаційно-аналітичного забезпечення керівництва органу сектору безпеки і оборони з прийняття управлінських рішень в надзвичайних ситуаціях та КС та в повсякденному виконанні завдань з підтримки сектору безпеки та оборони України (складових сил оборони);

проведення керівництвом службових нарад та інших відповідних заходів з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем органу сектору безпеки і оборони в режимі реального часу;

організації і підтримання постійної взаємодії з обміну інформацією між Головним СЦ при Апараті РНБО, Національним координаційним центром кібербезпеки РНБО, СЦ центральних органів виконавчої влади, органів військового управління (стратегічного рівня) та органів місцевої влади, інформаційно-аналітичними групами (центрами);

підтримки інформаційного та програмно-технічного середовища та загальнодержавної системи доступу до оперативної, архівної інформації підтримки прийняття рішень органами виконавчої влади всіх рівнів;

4. Підрозділи СЦ відповідно до покладених на них завдань:

забезпечують моніторинг стану органу сектору безпеки та оборони України (складових сил оборони);

здійснюють збір, обробку, систематизацію даних від різних джерел об'єктивної інформації про стан різних сфер національної безпеки України (складових сил оборони);

на основі отриманих даних визначають ступінь ризику виникнення КС з визначенням механізму оперативного реагування на імовірні загрози і ризики та оповіщає керівництво органу сектору безпеки та оборони;

під час виникнення КС здійснюють оповіщення керівництва органу сектору безпеки та оборони і здійснюють координацію та контроль за виконанням заходів з ліквідації надзвичайної і КС;

за допомогою інформаційно-аналітичних систем, аналітиків та експертів здійснюють оцінку ситуації, прогнозують її розвиток та можливі негативні наслідки;

здійснюють інформаційно-аналітичну підтримку керівництва органу сектору безпеки та оборони під час формування рішення;

проводять прогнозування наслідків проектів управлінських рішень за результатами проведеного моделювання їх реалізації;

забезпечують проведення експертної оцінки проектів управлінських рішень та підготовку пропозицій щодо їх оптимізації;

вводять в дію та контролюють, визначений керівництвом, механізм реагування на надзвичайну та КС;

забезпечують проведення керівництвом органу сектору безпеки та оборони службових нарад та інших відповідних заходів з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем органу сектору безпеки та оборони в режимі реального часу;

підтримують та контролюють захищене інформаційне та програмно-технічне середовище та загальнодержавну систему доступу до оперативної та архівної інформації;

забезпечують інформаційно-телекомунікаційну взаємодію складових системи під час виконання завдань в надзвичайних ситуаціях та КС;

організують оснащення СЦ уніфікованим програмним та апаратним забезпеченням із інформаційно-аналітичного супроводження прийняття управлінських рішень, яке має включати, зокрема: сховище даних та систему керування базами даних; інструменти аналізу та візуалізації даних від різних джерел, а також побудови прогностичних моделей на їх основі; модуль ПС і технологій для створення та роботи з наборами геопросторових даних; захищений відеоконференцв'язок для забезпечення синхронного обміну аудіовізуальною інформацією в режимі реального часу; електронні комунікаційні мережі для забезпечення обміну інформацією, включаючи передачу даних та аудіовізуальної інформації з різними ступенями обмеження доступу між комунікаційними вузлами, СЦ та іншими суб'єктами інформаційного обміну; технічну підтримку програмно-апаратного комплексу для забезпечення інтероперабельності, стійкого і безперервного функціонування, тестування, конфігурації та відстеження продуктивності згідно з визначеним регламентом;

забезпечують удосконалення діяльності СЦ на методичному рівні, а саме: організують розробку загальних методологічних засад оцінювання ризиків національній безпеці, стану відповідних спроможностей з метою підготовки, прийняття і впровадження стратегічних рішень; методик прогнозування, запобігання та реагування на ризики та КС на різних етапах їх розвитку;

удосконалення системи забезпечення кібербезпеки для забезпечення гарантованої кіберстійкості інформаційних ресурсів органу сектору безпеки та оборони;

забезпечують організацію обміну досвідом з Європейським Центром передового досвіду з протидії гібридним загрозам;

організують удосконалення процедур кризового менеджменту, зокрема впровадження універсальних алгоритмів узгоджених дій щодо запобігання та реагування на загрози та КС на різних етапах їх розвитку;

забезпечують ефективне стратегічне планування і кризовий менеджмент, зокрема впровадження універсальних протоколів реагування на КС та відновлення з урахуванням рекомендацій НАТО;

здійснюють накопичення інформації про стан та діяльність органу сектору безпеки і оборони;

беруть участь в опрацюванні інформаційно-аналітичних матеріалів про стан Збройних Сил та подають їх Президентові України та Прем'єр-міністрові України;

беруть участь у впровадженні сучасних інформаційних та космічних технологій, автоматизації управлінських процесів і цифровізації діяльності в органі сектору безпеки і оборони з відповідним рівнем захищеності інформації, що обробляється.

5. Основою інформаційно-аналітичного забезпечення підтримки прийняття рішень являє собою потужна ГІС, яка має тематичні шари, що наповнюються з систем моніторингу, показників (індикаторів), системи попередньої обробки інформації, які лежать у сфері відповідальності профільного органу сектору безпеки і оборони.

Узагальнена база даних ГІС технологічно знаходиться у Головному СЦ при Апараті РНБО, який визначає доступ до необхідних шарів ГІС СЦ з якими він співпрацює, після чого ГІС СЦ має доступ лише до шарів які наповнюються його системою та від шарів ГІС СЦ інших органів державної влади (органів військового управління стратегічного рівня), але тільки на ті на які отримано дозвіл системою ГІС Головного СЦ при Апараті РНБО.

Головний СЦ при Апараті РНБО визначає необхідність доступу до шарів спираючись на оцінку ситуації та ступінь необхідності даного СЦ у підтримці прийняття рішень загальнодержавного характеру.

6. СЦ органів сектору безпеки і оборони з'єднанні у єдину інформаційно-телекомунікаційну систему.

7. СЦ на постійній основі здійснює моніторинг та збір інформації у сфері відповідальності органу сектору безпеки і оборони якому він підпорядковується за визначеними показниками (індикаторами) загроз об'єктів.

8. Інформаційно-аналітична система СЦ (за потреби з залученням експертів) на основі отриманих даних надає рівень загрози виникнення надзвичайної ситуації та КС з подальшим розвитком подій та починає надавати

на постійній основі дані до системи Головного СЦ при Апараті РНБО, при набутті певного рівня загрози сигналізує керівництву СЦ.

9. Під час загрози або виникнення КС координацію роботи СЦ між собою здійснює Головний СЦ при Апараті РНБО.

10. Орган сектору безпеки і оборони забезпечує можливість розгортання резервних СЦ у запасних (міських, позаміських) пунктах управління, а також рухомих СЦ для забезпечення стійкості та живучості системи управління державою в особливий період, зокрема в умовах воєнного стану, в умовах надзвичайного стану та під час виникнення КС, що загрожують національній безпеці України.

Висновки. Таким чином, визначено: перелік та здійснено опис факторів, що визначають зміст типового положення про СЦ; перелік та здійснено опис факторів, що визначають зміст типового положення про СЦ МО України; орієнтовний зміст типового положення про СЦ МО України.

В подальшому наукові дослідження будуть спрямовані на формуванні підходів щодо формування типової структури СЦ, в тому числі СЦ МО України.

Література:

1. Щодо удосконалення мережі ситуаційних центрів та цифрової трансформації сфери національної безпеки і оборони: Указ Президента України від 18 червня 2021 року № 260/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/2602021-39225>.
2. Мильнер Б.З. Теория организации: Учебник. – 2-е изд. Перераб. И доп. – М: ИНФРА-М, 2000. – 480 с.
3. Городнов В.П. Математическое моделирование, оценка эффективности и синтез организационных структур предприятий/В.П. Гроднов, О.В. Фык. Нар. укр. акад. – Х.: изд-во НУА, 2005. – 192 с.
4. Про запровадження національної системи стійкості: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>.
5. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>
6. Про Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України: Указ Президента України від 30 січня 2019 року № 23/2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019#Text>
7. Про введення в дію Рішення колегії МО України: Наказ Міністерства оборони України від 29.12.2020 № 497. https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/497_nm.pdf.
8. Про затвердження Положення про Управління забезпечення реагування на кризові ситуації: Наказ Міністерства оборони України від 05.10.2021 № 307. https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2021/307nm.pdf.
9. Про створення та забезпечення діяльності Головного ситуаційного центру України: Указ Президента України від 28 лютого 2015 року № 115/2015. <https://www.president.gov.ua/documents/1152015-18567>.
10. Щодо удосконалення мережі ситуаційних центрів та цифрової трансформації сфери національної безпеки і оборони: Указ Президента України від 18 червня 2021 року № 260/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/2602021-39225>.
11. Про Стратегічний оборонний бюлетень України: Указ Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121>.

12. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
13. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
14. Про Стратегію воєнної безпеки: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.
15. Гудима О.П. Обрис організаційно-функціональної структури системи державного управління силами оборони в кризових ситуаціях/ О.П.Гудима // International scientific journal “Grail of Science”. 2021. № 7. С. 113-118. DOI: 10.36074/grail-of-science.27.08.2021.018

References:

1. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Shchodo udoskonalennia merezhi situatsiinykh tsentriv ta tsyfrovoy transformatsii sfery natsionalnoi bezpeky i obrony vid 18 chervnia 2021 roku № 260/2021” [Decree of the President of Ukraine “On the improvement of the network of situational centers and the digital transformation of the sphere of national security and defense” of June 18, 2021 № 260/2021] (n.d.). [president.gov.ua](https://www.president.gov.ua). Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/2602021-39225>. [in Ukrainian].
2. Mil'ner, B.Z. (2000) *Teoriya organizacii [Organization theory]*. Moscow: INFRA-M [In Russian].
3. Horodnov, V.P., & Fyk, O.V. (2005) *Mathematical modeling, efficiency assessment and synthesis of organizational structures of enterprises [Mathematical modeling, efficiency assessment and synthesis of organizational structures of enterprises]*. Kharkiv: NUA [in Ukrainian].
4. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro zaprovadzhennia natsionalnoi systemy stiikosti” vid 27 veresnia 2021 roku № 479/2021 [Decree of the President of Ukraine "On the introduction of the national system of sustainability" of September 27, 2021 № 479/2021.] (n.d.). [president.gov.ua](https://www.president.gov.ua). Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>. [in Ukrainian].
5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo obrony Ukrainy” vid 26 lystopada 2014 roku № 671 [Decree to the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the confirmation of the Regulations on the Ministry of Defense of Ukraine” of November 26, 2014 N 671.] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro Polozhennia pro Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy” vid 30 sichnia 2019 roku № 23/2019 [Decree of the President of Ukraine “On the Regulations on the General Staff of the Armed Forces of Ukraine” of September 30, 2019 N 23/2019] (n.d.). [president.gov.ua](https://www.president.gov.ua). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019#Text> [in Ukrainian].
7. Nakaz Ministerstva obrony Ukrainy “Pro vvedennia v diiu Rishennia kolehii MO Ukrainy” vid 29.12.2020 № 497 [Order of the Ministry of Defense of Ukraine “On the introduction to the Council of the Council of the Ministry of Defense of Ukraine” of December 29, 2020 N 497.] (n.d.). [mil.gov.ua](https://www.mil.gov.ua). Retrieved from: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/497_nm.pdf [in Ukrainian].
8. Nakaz Ministerstva obrony Ukrainy “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Upravlinnia zabezpechennia reahuvannia na kryzovi situatsii” vid 05 zhovtnia 2021 roku № 307 [Order of the Ministry of Defense of Ukraine “On approval of the Regulation on the Crisis Response Management Office” of October 5, 2021 № 307] (n.d.). [mil.gov.ua](https://www.mil.gov.ua). Retrieved from: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2021/307nm.pdf [in Ukrainian].
9. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro stvorennia ta zabezpechennia diialnosti Holovnoho situatsiinoho tsentru Ukrainy” vid 28 liutoho 2015 roku № 115/2015 [Decree of the President of Ukraine “On the establishment and operation of the Main Situational Center of Ukraine” of February 28, 2015 № 115/2015.] (n.d.). [president.gov.ua](https://www.president.gov.ua). Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/1152015-18567> [in Ukrainian].

10. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Shchodo udoskonalennia merezhi sytuatsiinykh tsestriv ta tsyfrovoy transformatsii sfery natsionalnoi bezpeky i oborony” vid 18 chervnia 2021 roku № 260/2021. [Decree of the President of Ukraine "On improving the network of situational centers and digital transformation of national security and defense" of June 18, 2021 № 260/2021]. (n.d.). *president.gov.ua*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/2602021-39225>. [in Ukrainian].

11. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro Stratehichnyi oboronnyi biuleten Ukrainy” vid 17 veresnia 2021 roku № 473/2021 [Decree of the President of Ukraine “On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine” of September 17, 2021 № 473/2021] (n.d.). *president.gov.ua*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy “Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy” vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. [Law of Ukraine “On National Security of Ukraine” of June 21, 2018 № 2469-VIII.] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukrainian].

13. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy” vid 14 veresnia 2020 roku № 392/2020 [Decree of the President of Ukraine "On the National Security Strategy of Ukraine" of September 14, 2020 № 392/2020]. (n.d.). *president.gov.ua*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>. [in Ukrainian].

14. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky” vid 25 bereznia 2021 roku № 121/2021 [Decree of the President of Ukraine “On the Strategy of Military Security” of March 25, 2021 № 121/2021]. (n.d.). *president.gov.ua*. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>. [in Ukrainian].

15. Hudyma, O.P. (2021) Obrys orhanizatsiino-funksionalnoi struktury systemy derzhavnoho upravlinnia sylamy oborony v kryzovykh sytuatsiiakh [Outline of the organizational and functional structure of the system of public administration of the defense forces in crisis situations]. *International scientific journal “Grail of Science”*, 7, 113-118. DOI: 10.36074/grail-of-science.27.08.2021.018 [In Austria].

УДК 303.72:352:316.32

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-24-31](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-24-31)

Данілова Лариса Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Херсонський національний технічний університет, 73008 м. Херсон, Бериславське шосе, 24, тел.: + 38 (099)7858143, <https://orcid.org/0000-0001-8885-0621>

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ

Анотація. Публікація присвячена питанням дослідження формування та реалізації державної політики з питань гендерної рівності в контексті сталого розвитку в ефективній взаємодії влади і громади. Управління проєктами є «особливим видом управлінської діяльності, який полягає у розробці, попередньому та ретельному опрацюванні всебічного плану (моделі) дій, спрямованих на досягнення конкретних цілей, та його (її) реалізації». Відмічено, що оцінити спроможність державних органів та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення системи роботи із запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі можливо лише із забезпеченням проведення єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, вдосконалення механізмів її реалізації. Зазначено, що з метою забезпечення комплексної підтримки та соціально-психологічної реабілітації осіб, які потерпають від психологічних, фізичних, економічних та інших наслідків домашнього насильства або насильства за ознакою статі, на державному рівні систематизована Мінсоцполітики розроблено проєкт Типової програми для постраждалих осіб.

Сьогодні європейські структурні фонди готові фінансувати українські проєкти, націлені на створення нових робочих місць, регіональний розвиток, вирішення екологічних проблем. Звернемо увагу, що в сучасних реаліях в Україні відчувається дефіцит фахівців, знань та досвіду з розроблення та управління проєктами.

Враховуючи це, необхідним є вивчення теорії проєктного менеджменту, ознайомлення з досвідом Європейського Союзу щодо розробки та реалізації проєктів різного типу складності, набуття проєктної освіти та проєктної культури, формування проєктного мислення в Україні.

Ключові слова: проєктна діяльність, гендерна рівність, домашнє насильство, насильство за ознакою статі, гармонізація законодавства.

Danilova Larysa Volodymyrivna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government, Kherson National Technical University 73008 Kherson, Beryslavske Shosse, 24, tel .: + 38 (099) 7858143, [https:// orcid. org / 0000-0001-8885-0621](https://orcid.org/0000-0001-8885-0621)

PROJECT ACTIVITIES AS A TOOL FOR THE IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY FOR DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE

Abstract. The publication is devoted to the study of the formation and implementation of state policy on gender equality in the context of sustainable development in the effective interaction of government and community. Project management is "a special type of management activity, which consists in the development, preliminary and thorough elaboration of a comprehensive plan (model) of actions aimed at achieving specific goals and its (its) implementation."

It was noted that it is possible to assess the ability of state bodies and local self-government bodies to ensure a system of work to prevent and combat domestic and gender-based violence only by ensuring a unified state policy aimed at achieving equal rights and equal opportunities for women and men in all spheres of life. society, improving the mechanisms of its implementation. It is noted that in order to provide comprehensive support and socio-psychological rehabilitation of victims of psychological, physical, economic and other consequences of domestic violence or gender-based violence, the Ministry of Social Policy has developed a draft Model Program for Victims.

Today, the European Structural Funds are ready to finance Ukrainian projects aimed at creating new jobs, regional development, and solving environmental problems. Note that in the current realities in Ukraine there is a shortage of specialists, knowledge and experience in project development and management. Given this, it is necessary to study the theory of project management, get acquainted with the experience of the European Union in the development and implementation of projects of various types of complexity, project education and project culture, project thinking in Ukraine.

Key words: project activities, gender equality, domestic violence, gender-based violence, harmonization of legislation.

Постановка проблеми. У 2015 року на Саміті ООН світові лідери започаткували нові амбітні завдання у галузі сталого розвитку, які стали основою для розвитку країн на наступні 15 років. Під час Саміту було затверджено Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року та комплекс з 17 взаємопов'язаними Цілям сталого розвитку (ЦСР). Для встановлення стратегічних рамок національного розвитку України на період до 2030 року на засадах принципу «Нікого не залишити осторонь» було започатковано інклюзивний процес адаптації Цілей сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми попередження домашнього насильства у значній мірі досліджували вчені О. Бандурка, А. Блага, В. Вітвицька, О., Л. Завадська, Л. Кормич, Л. Крижна, Н. Лавриненко, І. Лавринчук, К. Левченко, Л. Левицький О. Матвієнко, Т. Мельник, Т. Мінка та інші.

Вагомий внесок у розробку проблеми насильства в сім'ї та його запобіганню здійснили А.Б. Блага, В.В. Брижик, А.М. Волощук, В.В. Галунько, Б.М. Головкін, Т.В. Журавель, О.А. Кочемировська, Л.В. Крижна.

Водночас, проведений аналіз зазначених робіт та нормативно-правових актів, що регулюють причинно-наслідкові дії юридичного характеру з питань протидії та запобігання домашнього насильства в Україні показав, що багато питань, які стосуються особливостей юридично-слідчого процесу, недостатньо опрацьовані як на науково-теоретичному так і на практичному рівнях. Також, розглянуто дійсві інструменти щодо реалізації питання насилля на державному рівні та громадській площині суспільства.

Однак попри широке коло наукових досліджень у сфері захисту прав людини від насильницьких злочинів, прояви «насильство в сім'ї» та «домашнє насилля» залишається дискусійним.

Мета статті. Метою статті є висвітлення проблемних питань та недоліків правового регулювання з протидії та запобіганню домашньому насиллю в Україні. Дослідження теоретичних засад щодо проблеми запобігання динаміки насильства на державному та громадському рівнях.

Виклад основного матеріалу. Дійсно, досить велика частина сучасного бізнесу в Україні, Європі та в усьому світі проектно-орієнтована. В Україні ця частка наближається до позначки в 50%. Аналіз сучасної практики публічного управління і місцевого самоврядування показує те, що близько 45% всієї суспільно-корисної діяльності органів влади реалізується через проекти й програми, які є значною мірою проектно-орієнтованими. Тому використання проектного підходу в сфері публічного управління є досить актуальним сьогодні [2, с. 3].

Оцінити спроможність державних органів та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення системи роботи із запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі можливо лише із забезпеченням проведення єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, вдосконалення механізмів її реалізації.

Тож, можемо зазначити, що реалізація даного напряму відбувається гармонійно згідно затвердженого Порядку денному в галузі сталого розвитку на період до 2030 року та комплекс з 17 взаємопов'язаними Цілям сталого розвитку (ЦСР). Кожну глобальну ціль було розглянуто з урахуванням специфіки національного розвитку. Протягом 2016-го року в Україні було проведено низку національних (4) та регіональних (10) консультацій. За результатами консультацій можна зробити висновок, що національні ЦСР

слугуватимуть основою для інтеграції зусиль, спрямованих на забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості та раціонального природокористування[4].

Мінсоцполітики розробило проєкт Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 року[3]. Однією із важливих умов протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі, у тому числі попередження нових випадків насильства, є ефективна робота із надання допомоги постраждалим особам.

З метою забезпечення комплексної підтримки та соціально-психологічної реабілітації осіб, які потерпають від психологічних, фізичних, економічних та інших наслідків домашнього насильства або насильства за ознакою статі, на державному рівні систематизована Мінсоцполітики розроблено проєкт Типової програми для постраждалих осіб[5].

Зазначена програма після її затвердження впроваджуватиметься фахівцями, які мають вищу освіту (в тому числі психологи, психотерапевти, психіатри) та пройшли навчання відповідно до законів України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» і «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Також невід’ємною складовою протидії насильству є ефективна робота із кривдниками – особами, які вчиняють таке насильство, – проведення з ними комплексу заходів, спрямованих на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до власних вчинків та їхніх наслідків, до виконання батьківських обов’язків, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов’язки жінок і чоловіків.

Тому, вивчивши досвід та практику впровадження Типової програми для кривдників, затвердженої у 2018 році (довідково: наказ Мінсоцполітики від 01 жовтня 2018 року № 1434, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 29 жовтня 2018 року за № 1222/32674), Мінсоцполітики також розроблено проєкт змін до цієї програми з метою її удосконалення. [3].

У 2020 році за підтримки ОБСЄ підготовлено «Методичні рекомендації й посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників» з метою підвищення ефективності роботи фахівців, які реалізують Програму для кривдників та осіб, схильних до вчинення домашнього насильства [6].

Проте, впровадження Типової програми для кривдників в м.Херсоні є проблемою через відсутність можливостей для кривдників пройти корекційні програми за відсутності кваліфікованих спеціалістів.

Завдяки підтримці Урядів Великобританії та Канади, у 2021 році проєкт “Міста, вільні від домашнього насильства” розширив підтримку у розбудові місцевих систем запобігання та протидії насильству та оголосив конкурсний відбір ще 15 територіальних громад - партнерів проєкту з усіх областей України на 2021-2024 роки, до яких увійшов м.Херсон (Херсонська область).

За інформацією Управління патрульної поліції в Херсонській області за 9 місяців 2021 року на лінію «102» надійшло 4594 виклики з приводу вчинення домашнього насильства, які переадресовано до Херсонського Головного управління національної поліції (далі – ГУНП) в Херсонській області та підпорядкованих територіальних відділів поліції.

До суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству на території Херсонської міської територіальної громади, за 9 місяців 2021 року надійшло – 2891 звернення громадян про вчинення домашнього насильства, з них: – 2733 - від жінок, – 148 - від чоловіків, 10 - від дітей, а також – 1435 повідомлень від суб'єктів щодо 1197 сімей, в яких було вчинено домашнє насильство. Кількість сімей, щодо яких надійшли повторні повідомлення про вчинення домашнього насильства складає – 163[7].

У порівнянні з аналогічним періодом 2020 року кількість звернень щодо вчинення домашнього насильства в 2021 році зросла в 3,75 рази (–769 звернень), що може свідчити про невпинне зростання цього негативного явища в громаді одного боку, та збільшення довіри постраждалих до відповідних органів. структур у цій сфері (рис. 1)

Динаміка звернень громадян до державних органів влади й органів місцевого самоврядування Херсонської області щодо домашнього насильства та насильства за ознакою статі у 2021 році

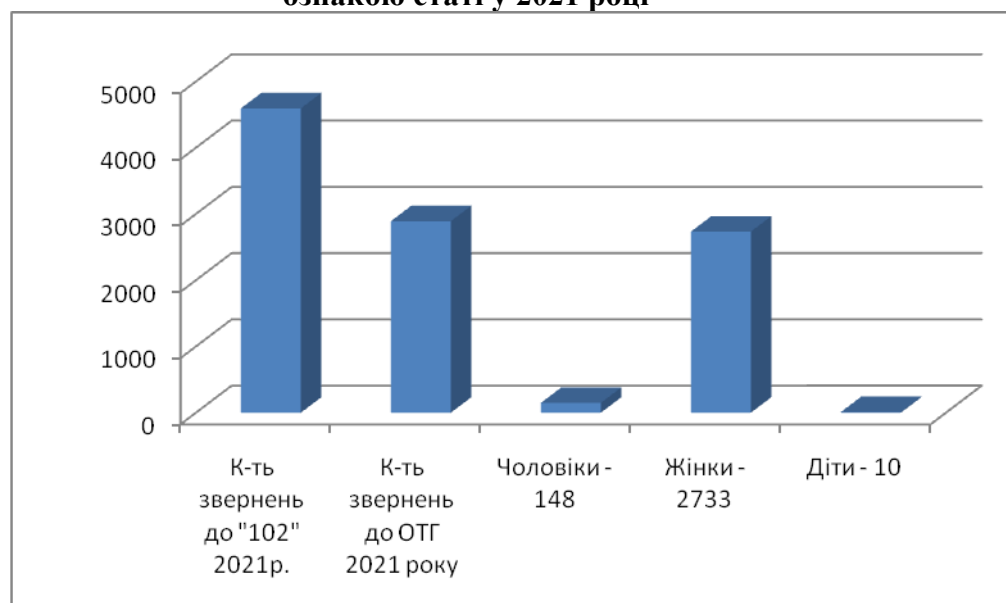

Рис.1

Джерело: за даними Департаменту праці та соціального захисту населення Херсонської ОДА

Ця статистика свідчить про поступове підвищення рівня довіри населення до органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Цьому сприяє проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення, поступове розвінчування міфів і руйнування стереотипів, формування нульової толерантності до насильства.

З метою впливу на ситуацію та протидії домашньому насильству в Україні реалізується проект «Впровадження програм для кривдників, які вчиняють домашнє насильство в Донецькій та Луганській областях за підтримки Федерального уряду Німеччини. При проведенні роботи з кривдниками фахівці, що впроваджують Програми для кривдників, постійно співпрацюють з працівниками уповноважених підрозділів Національної поліції.

В Законі України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі» [8].

Відповідно до Закону [8], військовослужбовці, військовозобов'язані та антикорупційного бюро України (НАБУ), рядового й начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань (ДБР) та поліцейські несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення поліції про місце свого тимчасового перебування у разі винесення такого припису" [9].

Тож, аналізуючи проекти громадських і правозахисних організацій, можна краще зрозуміти проблематику домашнього насильства та формат їх реалізації:

Згідно статистики розробленої аналітичним порталом «Слово і Діло», найбільша кількість зареєстрованих ВПО проживає в Донецькій і Луганській областях – 511 тис. 909 та 282 тис. 253 людини відповідно. У Києві проживає 162 тис. 968 переселенців, в Київській області – 65 тис. 765, у Харківській області – 135 тис. 351, у Дніпропетровській – 71 тис. 475. У західних областях країни внутрішньо переміщених осіб небагато. У Чернівецькій області зареєстровано 2 тис. 399 переселенців, в Тернопільській – 2 тис. 161, у Рівненській – 3 тис. 18, у Волинській – 3 тис. 97 [9]. Тому проблема соціальної адаптації та ресоціалізації ВПО навіть сьогодні стоїть в Україні досить гостро.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників Революції Гідності, учасників антитерористичних операцій та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» учасникам бойових дій має бути забезпечено надання таких послуг: психологічна діагностика, психологічна просвіта та інформування, психологічне консультування, психологічна підтримка і супроводження, психотерапія, групова робота [10].

На сучасному етапі психолого-реабілітаційні заходи щодо протидії домашньому насильству проводяться із громадянами різних соціальних та вікових категорій, як на державному рівні так і недержавними громадськими організаціями.

Із вищевикладеного матеріалу ми бачимо, що в процесі формування і реалізації державної політики з питань запобігання домашньому насильству

можуть виникнути деякі ризики: анти-гендерні ініціативи (включаючи ініціативи народних депутатів та місцевих рад), які суперечать міжнародним зобов'язанням та національному законодавству; реалізація державної гендерної політики на регіональному рівні: різна ступінь локалізації, розуміння важливості її реалізації, формальних підхід до реалізації заходів, недостатнє ресурсне забезпечення [11].

Отже, великим ризиком може стати відсутність політичної волі, а також зниження статусу уваги до цієї сфери - проблеми інтенсивності росту та стабілізація процесу гендерного інтегрування, а саме: *зменшення* (або зупинка на досягнутому рівні) кількості жінок на керівних посадах та у процесах прийняття рішень; *зменшення* представництва жінок на місцевому рівні, що можна пов'язати з процесом децентралізації та збільшення повноважень та ресурсів на місцях; *зменшення* уваги до тематики гендерно зумовленого насильства, зокрема, домашнього насильства та насильства в умовах конфлікту.

Література:

1. Спецпроект EDERA за підтримки ЄС у рамках проекту «Громадська синергія», URL: <https://eu-agreement.ed-era.com/b2/p4>.
2. Аносова Ю.В., Бороздіна К.А., Легенька М.М., Черепаха К.В. Аналітичний звіт «Реагування державних органів влади на випадки домашнього насильства під час кризових ситуацій (зокрема пандемії COVID-19) та рекомендації щодо вдосконалення їхньої роботи». 2021. – Київ. URL: https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/analitychnyj-zvit_15.06.21.pdf?fbclid=IwAR1DDvT26t8Jlc7806yYKCB76b4iraF5tVks_ec5jGp3YHe62n_-6O8KfFY.
3. Указ Міністерства соціальної політики «Про затвердження рекомендацій щодо проведення щорічної акції «16 днів проти насильства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0581739-12#Text>.
4. Парламенти та Цілі сталого розвитку. Міжпарламентський союз. Посібник для самооцінки. Київ. - 2016. Режим доступу: URL: file:///C:/Users/%D0%9B%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%B0/Downloads/ua_sdg-toolkit-web.pdf.
5. Указ Президента України «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства». Київ. - 2021. Режим доступу: URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3982020-35069>.
6. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование под ред. С.П. Щерби. - М. : Юрлитинформ, - 2018, - С.384.
7. Блага А.Б. Путівник координатора заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Практичний посібник./за заг. ред. А.Б. Блага - К.: ФОП Клименко, 2020. – 156 с.
8. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за вчинення домашнього насильства та насильства за ознакою статі» № 1604-IX. – Київ. 2021. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1604-20#Text>.
9. Легенька М. М. Зарубіжний досвід протидії насильству в сім'ї та можливості його використання в Україні // Право і Безпека. - 2017. - № 4. - С. 111-116. Режим доступу: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2017_4_2111.
10. «Реалізація державної політики гендерної рівності», підготовлену Офісом Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної І. Климпуш-Цинцадзе //

Transition Book. Київ. – 2019. Режим доступу: URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-presentation2018/29.22.2018Klimpush/%20опитування%20з%20питань%20рівності%20між%20чоловіками%20та%20жінками%20в%20Україні%20липень%202018.pdf>.

11. Левченко К.Б., Трубавіна І.М. Механізм взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорсткому поводженню з дітьми. Навчально - методичний посібник. – К.: Юристконсульт.-2007. – С. 334.

References:

1. Special project EDERA with the support of the EU in the framework of the project "Public Synergy", URL: <https://eu-agreement.ed-era.com/b2/p4>.

2. Anosova YV, Borozdina KA, Legenka MM, Turtle KV Analytical report "Response of public authorities to cases of domestic violence during crises (including the COVID-19 pandemic) and recommendations for improving their work." 2021. - Kyiv. URL: https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/analychnyj-zvit_15.06.21.pdf?fbclid=IwAR1DDvT26t8Jlc7806yYKCB76b4iraF5tVks_ec5jGp3YHe62n_-6O8.

3. Decree of the Ministry of Social Policy "On approval of recommendations for the annual action" 16 days against violence ". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0581739-12#Text>.

4. Parliaments and Sustainable Development Goals. Interparliamentary Union. A guide to self-assessment. Kyiv. - 2016. URL: file: // C: /Users/%D0%9B%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%B0/Downloads/ua-_sdg-toolkit-web.pdf.

5. Decree of the President of Ukraine "On Urgent Measures to Prevent and Combat Domestic Violence, Gender-Based Violence, Protection of the Rights of Persons Victims of Such Violence". URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3982020-35069>.

6. Serdyuk LV Violence: a criminological and criminal law study, ed. S.P. Shards. - М.: Legal adviser, - 2018. - С.384.

7. Blaga A.B. Guide to the Coordinator of Activities in the Field of Prevention and Counteraction to Domestic Violence. Practical guide. ed. A.B. Blaga – К.: FOP Klimenko, 2020. - 156 p.

8. Law of Ukraine "On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses to Strengthen Responsibility for Domestic Violence and Gender-Based Violence" № 1604-IX. – Kyiv. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1604-20#Text>.

9. Legenka M.M. Foreign experience in combating domestic violence and the possibility of its use in Ukraine // Law and Security. – 2017. № 4. - P. 111-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2017_4_2111.

10. "Implementation of the state policy of gender equality", prepared by the Office of the Deputy Prime Minister for European and Euro-Atlantic I. Klympush-Tsintsadze // Transition Book. Kyiv. – 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/17-presentation2018/29.22.2018Klimpush/%20опитування%20Україні%20липень%202018.pdf>.

11. Levchenko K.B., Trubavina I.M. The mechanism of interaction between public authorities and non-governmental organizations in combating child abuse. Educational - methodical manual. - К.: Legal adviser.-2007. - P. 334.

УДК: 351.1:614.8.01

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-32-41](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-32-41)

Долгий Микола Леонідович, кандидат біологічних наук, доцент, професор кафедри домедичної підготовки, Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, 04074, м. Київ, вул. Вишгородська, 21, тел.: (044) 430-82-17, <https://orcid.org/0000-0002-8259-0213>

Дрозденко Наталія Віталіївна, викладач кафедри домедичної підготовки, Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, 04074, м. Київ, вул. Вишгородська, 21, тел.: (044) 430-82-17, <https://orcid.org/0000-0001-8106-8039>

Кушнір Віталій Андрійович, кандидат медичних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри домедичної підготовки, Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, 04074, м. Київ, вул. Вишгородська, 21, тел.: (044) 430-82-17, <https://orcid.org/0000-0003-4569-7246>

Макаренко Андрій Миколайович, аспірант, старший викладач кафедри домедичної підготовки, Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, 04074, м. Київ, вул. Вишгородська, 21, тел.: (044) 430-82-17, <https://orcid.org/0000-0002-2930-349X>

Стрюк Михайло Петрович, викладач кафедри домедичної підготовки, Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, 04074, м. Київ, вул. Вишгородська, 21, тел.: (044) 430-82-17, <https://orcid.org/0000-0001-9880-1698>

ЗМЕНШЕННЯ РИЗИКУ ЗАХВОРЮВАННЯ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС НА COVID-19 ПРИ ВИКОНАННІ РОБІТ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ

Анотація. У цій статті обґрунтовується використання індивідуальних засобів захисту для зменшення ризику захворювання рятувальників ДСНС на COVID-19 при виконанні робіт за призначенням.

У 2019 році весь світ спіткала пандемія – COVID-19. За даними ВООЗ, важкий перебіг гострого респіраторного синдрому коронавірусу-2 (або SARS CoV-2), спричиняється інфекцією, тобто вірусом COVID-19, що жорстко уражає епітеліальні клітини дихальних шляхів. В Україні це визначило ряд актуальних проблем щодо забезпечення як медичного захисту населення, так і особового

складу ДСНС, які беруть безпосередню участь у ліквідації наслідків даної надзвичайної ситуації. Відповідно до наказу МОЗ України від 25.02.2020 № 521 COVID-19 віднесено до особливо небезпечних хвороб.

Встановлено, що зараження відбувається повітряно-крапельним шляхом при прямому контакті між людьми, або при непрямому контакті з ураженою поверхнею. Є достовірні статистичні дані, що зараження можна блокувати повністю або частково шляхом комплексного ретельного застосування респіраторів № 95, фільтруючих масок високого класу, хірургічних масок, захисних засобів для очей (щитки), дезінфекційних алкоголь-вміщуючих засобів, хірургічних шапочок та гумового взуття.

На наш погляд, слід також обов'язково враховувати те, що рятувальники при виконанні робіт з ліквідації наслідків з надзвичайних ситуацій не завжди мають можливість повноцінно застосовувати індивідуальні засоби захисту. Це обумовлено, в першу чергу, тим, що проведення аварійно-рятувальних робіт потребує спеціального оснащення.

Для зниження ризику зараження особового складу підрозділів ДСНС України в умовах пандемії COVID-19 необхідно суворо дотримуватися рекомендацій щодо роботи в осередку інфекційного зараження.

Ключові слова: домедична допомога, рятувальники, індивідуальні засоби захисту, хвороба COVID-19.

Dolhii Mykola Leonidovych, PhD of the Biologic Sciences, Associate Professor Professor of Premedical Training Department, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, 21 Vyshgorodska street, Kyiv, 04074, tel.: (044) 430-82-17, <https://orcid.org/0000-0002-8259-0213>

Drosdenko Natalia Vitaliivna, Teacher of Premedical Training Department, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, 21 Vyshgorodska street, Kyiv, 04074, tel.: (044) 430-82-17, <https://orcid.org/0000-0001-8106-8039>

Kushnir Vitalii Andriovych, PhD of the Medical Sciences, Senior Researcher Head of Premedical Training Department, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, 21 Vyshgorodska street, Kyiv, 04074, tel.: (044) 430-82-17, <https://orcid.org/0000-0003-4569-7246>

Makarenko Andrii Mykolaiovych, Post-Graduate student Senior lecturer of Premedical Training Department, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, 21 Vyshgorodska street, Kyiv, 04074, tel.: (044) 430-82-17, <https://orcid.org/0000-0002-2930-349X>

Striuk Mykhailo Petrovych, Teacher of Premedical Training Department, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, 21 Vyshgorodska street, Kyiv, 04074, tel.: (044) 430-82-17, <https://orcid.org/0000-0001-9880-1698>

DECREASING THE RISK FOR RESCUE RANGERS OF THE EMERGENCY SERVICE OF COVID-19 ILLNESS WHILE CARRYING OUT WORK ACCORDING TO THEIR DUTIES

Abstract. This article substantiates the necessity of the individual protecting means in order to decrease the risk of the COVID-19 illness of the rescue rangers of the Emergency Service while carrying out the work according their duties.

2019 year all the world faced a pandemy of COVID-19. According WHO (World Health Organisation) data, the severe course of acute respiratory syndrome of Coronavirus-2(or SARS CoV-2) is caused by the infection i.e.,COVID-19 virus, which injures the epithelial cells of respiratory system - this injury is severe. This fact has caused actual problems in Ukraine such as providing medical protection both population and personnel of the Emergency Service, which takes part in the elimination of the subsequences of the extraordinary situations. According to the Ukrainian Public Health Minister 's Order № 521-- 25.02.2020 year the COVID-19 has been enrolled in the list of the especially dangerous diseases.

It has been determined that the way of infection is air-droplet one as a result of the direct contact between people, indirect contact with the infected surface. There are reliable statistic data that is possible to avoid infection completely or partly by means of thorough using the respirators № 95, filter masks of high class, surgical masks, protecting eye shields, disinfecting fluids (solutions), which content alcohol, surgical caps, and rubber boots (shoes).

As we consider, it is compulsory to bear in mind that rescue rangers, when they liquidate a subsequences of the extraordinary situations may have not a possibility to use completely individual protecting instruments and means. It is a result, first of all, by necessity to have a special equipment for the efficient emergency and rescue work.

It is necessary to follow strictly all recommendations as for work in the region, infected with COVID-19. It decreases the probability of the infection of the Emergency Service's personnel.

Key words: Pre-medical aid, rescue rangers, individual protecting means and instruments, disease COVID-19.

Постановка проблеми. У 2019 році весь світ спіткала пандемія – COVID-19. За даними Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, важкий перебіг гострого респіраторного синдрому коронавірусу-2 (або SARS CoV-2), спричиняється інфекцією, тобто вірусом COVID-19, що жорстко уражає епітеліальні клітини дихальних шляхів[1]. В Україні це визначило ряд актуальних проблем щодо забезпечення як медичного захисту населення, так і особового складу ДСНС, які беруть безпосередню участь у ліквідації наслідків даної надзвичайної ситуації. Відповідно до наказу МОЗ від 25.02.2020 № 521 Covid - 19 віднесено до особливо небезпечних хвороб [2].

Аналіз останніх досліджень. Відповідно до п.12, п.п. 8 статті 23 Кодексу цивільного захисту України на рятувальників аварійно-рятувальних служб покладається виконання зокрема таких завдань, як пошук і рятування людей на уражених об'єктах і територіях, надання у можливих межах невідкладної, у тому числі медичної, допомоги особам, які перебувають у небезпечному для життя й здоров'я стані, на місці події та під час евакуації до лікувальних закладів [3].

Аналізуючи діяльність рятувальників з подолання медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій та надання домедичної допомоги в умовах пандемії COVID-19, можна визначити такі проблеми.

Неможливість дотримання соціальної дистанції і, як наслідок, заходів безпеки рятувальників, що обумовлено необхідністю евакуації постраждалих, які потенційно можуть бути хворими, наприклад, із палаючих або зруйнованих будинків, пошкоджених і деформованих автомобілів тощо. Тому, при наданні домедичної допомоги та евакуації постраждалих з зони надзвичайних ситуацій виникає необхідність щодо застосування ефективних індивідуальних засобів захисту.

Встановлено, що зараження відбувається повітряно-крапельним шляхом при прямому контакті між людьми, або при непрямому контакті з ураженою поверхнею. Є достовірні статистичні дані, що зараження можна блокувати повністю або частково шляхом комплексного ретельного застосування респіраторів № 95, фільтруючих масок високого класу, хірургічних масок, захисних засобів для очей (щитки), дезінфекційних алкоголь-вміщуючих засобів, хірургічних шапочок та гумового взуття. ВООЗ надзвичайно наполегливо рекомендує носити маски у місцях масового скупчення людей в уражених регіонах. Дані використання симуляційних моделей (США) свідчать, що навіть проста маска здатна протистояти зараженню, а відтак, запобігати розповсюдженню інфекції. Результати досліджень свідчать, що носіння маски у поєднання з іншими заходами (гігієна рук, соціальна дистанція), можуть дати певні позитивні результати. Носіння стандартного еластометричного респіратора, обирання засобу для захисту очей – це теж адекватні засоби, як і маски для обличчя. Особливо актуальним є носіння масок після вакцинації. Під час поширення пандемії, як наголошують медичні фахівці, істотне значення має використання алкоголь-вміщуючих дезінфекційних засобів та мила для рук [1].

Вибір індивідуальних засобів захисту у рятувальників повинен здійснюватися в залежності від виду робіт та необхідного рівня захисту. На жаль, на даний час для особового складу ДСНС України не має розроблених нормативів чи методичних рекомендацій щодо вибору індивідуальних засобів захисту при виконанні завдань за призначенням в умовах пандемії COVID-19 з урахуванням вимог сьогодення.

На наш погляд, слід також обов'язково враховувати те, що рятувальники при виконанні робіт з ліквідації наслідків з надзвичайних ситуацій не завжди мають можливість повноцінно застосовувати індивідуальні засоби захисту. Це

обумовлено, в першу чергу, тим, що проведення аварійно-рятувальних робіт потребує спеціального оснащення, тому застосування індивідуальних засобів захисту від COVID-19 не завжди можна поєднати з даним оснащенням.

Для вирішення даної проблеми щодо застосування рятувальниками індивідуальних засобів захисту виникає нагальна необхідність розробки спеціальних комплектів одягу для роботи в умовах пандемії COVID-19.

Також, складність надання домедичної допомоги постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій обумовлено тим, що їх усіх необхідно розглядати як потенційно заражених на COVID-19. Вирішення даної проблеми можливе при суворому дотриманні правил гігієни та порядку знімання та утилізації індивідуальних засобів захисту.

Першочерговим, на наш погляд, є навчання рятувальників надавати домедичну допомогу постраждалим за цих умов, що буде акцентувати їх увагу на власній безпеці при виконанні завдань за призначенням. Останнє потребує внесення відповідних змін до навчальної програми II рівня підготовки з надання домедичної допомоги «Перший на місці події» [4].

Метою даної статті є аналіз існуючих засобів індивідуального захисту для їх використання рятувальниками в умовах пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Коронавірусна хвороба (COVID-19) віднесена до особливо небезпечних інфекційних хвороб. У зв'язку з чим працівники, які мають контакт з хворими, особами з підозрою та/або працюють з біологічним матеріалом хворих, осіб з підозрою або померлих від COVID-19, повинні бути забезпечені робочим одягом (не менше 3-х комплектів), а також захисним одягом та засобами індивідуального захисту (ЗІЗ) одноразового чи багаторазового використання (табл. 1.) [5].

Таблиця 1. Використання засобів індивідуального захисту (ЗІЗ) при захворюванні на COVID-19

Призначення	Тип ЗІЗ	Примірні характеристики. Національні стандарти
Захист рук	Рукавички непудрені	Без тальку, нітрилові, еластичні, не містять латексу або натурального каучуку, для одноразового використання, універсальні. ДСТУ EN 455-1:2014 «Захисні засоби. Рукавички медичні одноразового використання».
Захист очей	Захисні окуляри	Закриті з непрямую вентиляцією. Прозорі пластикові лінзи з покриттям від запотівання та захистом від подряпин. Ремінці, що регулюються, забезпечують міцне закріплення або з гнучкою рамкою з полівінілхлориду, що легко пристосовується до всіх контурів обличчя та розміщується з рівномірним тиском. Стійкі до очищення та дезінфекції. ДСТУ EN 166:2017 «Засоби індивідуального захисту очей. Технічні умови».

	Захисний щиток/екран	Повинен повністю закривати обличчя, зокрема, з боків та по довжині. Виготовлений з прозорого матеріалу з покриттям від запотівання та захистом від подряпин. З конструкцією, що забезпечує щільне прилягання до голови та зручне носіння. Стійкий до очищення та дезінфекції. ДСТУ EN 166:2017 «Засоби індивідуального захисту очей. Технічні умови».
Захист органів дихання	Респіратор	Респіратор призначений для захисту від ріднодисперсних аерозолів. Максимальний захист від твердих та рідких аерозолів при концентрації не нижче 12 ГДК. Клас захисту респіратору FFP2/FFP3 згідно з вимогами міжнародних стандартів. Респіратор повинен бути виготовлений з нетканого фільтрувального матеріалу та оснащений носовим зажимом (носовою кліпсою), носовим обтюратором. Внутрішня частина респіатора виготовлена з м'якого гіпоалергенного нетканого матеріалу. ДСТУ EN 149:2017 «Засоби індивідуального захисту органів дихання. Фільтрувальні півмаски для захисту від аерозолів. Вимоги, випробування, маркування».
	Медична хірургічна маска	Виготовлена з гіпоалергенного нетканого матеріалу без запаху. На зав'язках, з фіксатором на переніссі. ДСТУ EN 14683:2014 «Маски хірургічні. Вимоги та методи випробування».
Захисний одяг	Ізоляційний костюм (костюм біозахисту)	М'який та легкий, з проклеєними швами, з трикотажними манжетами на рукавах або петлею для пальців, антистатичною обробкою, забезпечує поєднання з іншими типами ЗІЗ. Водостійкий. ДСТУ EN 14126:2008 «Одяг захисний». ДСТУ EN 13034:2017, ДСТУ EN 14605:2017 «Одяг захисний. Захист від рідких хімічних речовин».
	Ізоляційний халат	М'який та легкий, з проклеєними швами, з трикотажними манжетами на рукавах або петлею для пальців, антистатичною обробкою, забезпечує поєднання з іншими типами ЗІЗ. Водостійкий. З довгими рукавами та довжиною до середини литок. З ремінцями, що фіксуються на талії та шиї. Водостійкий. ДСТУ EN 14126:2008 «Одяг захисний». ДСТУ EN 13034:2017, ДСТУ EN 14605:2017 «Одяг захисний. Захист від рідких хімічних речовин».

Рятувальники, а в першу чергу, медичні працівники, повинні бути забезпечені засобами для гігієни рук, у тому числі спиртовмісними антисептиками в невеликому фасуванні.

Ризик інфікування працівників, в першу чергу, пов'язаний з (від більшого до меншого): проведенням аерозольгенеруючих процедур, в тому числі: серцево-легеневої реанімації, мануальної вентиляції перед інтубацією, інтубації трахеї, неінвазивної вентиляції, трахеотомії, бронхоскопії, гастроскопії, аутопсії, забору зразків з нижніх та верхніх дихальних шляхів хворих та особам з підозрою на COVID-19;

наданням медичної допомоги в умовах відділень інтенсивної терапії пацієнтам з COVID-19;

наданням екстреної медичної допомоги хворим та особам з підозрою на COVID-19;

роботою в палатах перебування пацієнтів з COVID-19 та надання медичної допомоги на дому;

роботою зі зразками пацієнтів та осіб з підозрою на COVID-19;

роботою в приймальних відділеннях та на пунктах сортування;

роботою в обсерваторах;

роботою в амбулаторних, поліклінічних та консультативно-діагностичних відділеннях закладів охорони здоров'я з пацієнтами з ознаками респіраторних захворювань;

роботою в амбулаторних, поліклінічних та консультативно-діагностичних відділеннях закладів охорони здоров'я з загальним потоком пацієнтів.

Переодягання та заміна захисного одягу та засобів індивідуального захисту при наданні домедичної (медичної) допомоги, у тому числі при проведенні лабораторних досліджень, повинно проводитись не рідше одного разу за зміну, або при кожному виході із «брудної» зони і наступним входом до неї.

Одноразові медичні маски повинні змінюватись кожні 2-3 години, тривалість використання респіраторів впродовж робочої зміни визначається рекомендаціями виробника. Респіратор (маску) також слід замінити якщо: він став вологим;

відбувся дотик до нього потенційно забрудненими руками (навіть у рукавичках);

після виходу з «брудної» зони (респіратор дозволено знімати виключно в чистій зоні);

відбулось потрапляння на респіратор (маску) будь-яких біологічних рідин.

Респіратор (маску) необхідно знімати в рукавичках, за резинки (зав'язки), не торкаючись зовнішньої та внутрішньої поверхні респіратора (маски).

Після використання, захисний одяг та засоби індивідуального захисту, підлягають знезараженню згідно з вимогами Державних санітарно-протиепідемічних правил і норм щодо поводження з медичними відходами, як відходи категорії В «епідемічно небезпечні медичні відходи».

Вироби багаторазового використання (захисні окуляри, захисний екран, захисний щиток тощо) знезаражуються шляхом їх протирання кожні 2 години (при забрудненні біологічним матеріалом – невідкладно) з використанням

спиртовмісних дезінфікуючих засобів. Після використання вони знезаражуються шляхом двократного протирання з інтервалом 15 хвилин, дозволеним до використання дезінфікуючим засобом або зануренням в 70% етиловий спирт на 30 хвилин. Після знезараження вони промиваються теплою водою з миючим засобом та висушуються в положенні, що дозволяє вільний відтік води.

При знезараженні багаторазового захисного одягу потрібно враховувати рекомендації виробника для того, щоб вироби не втратили свої захисні властивості. Одяг, що не підлягає подальшому використанню знезаражується як відходи категорії В «епідемічно небезпечні медичні відходи» [6].

На наш погляд, при навчанні рятувальників надавати домедичну допомогу в умовах Covid-19, в першу чергу, увагу слід акцентувати на практичному використанні ЗІЗ за таким алгоритмом [7,8].

Надягання захисних засобів.

1. Визначте і візьміть саме той ЗІЗ, який необхідно надягнути. Переконайтеся, що вам підходить розмір костюму (спираючись на інформацію, отриману під час навчання).

2. Проведіть гігієну рук, використовуючи дезінфікуючий засіб для рук.

3. Надягніть захисний костюм. Зав'яжіть всі зав'язки на костюмі. Вам може знадобитися допомога іншого рятувальника.

4. Надягніть фільтрувальний респіратор для обличчя з рівнем захисту N95 або вище, якщо респіратора немає, можна використовувати лицеву маску. Якщо респіратор оснащений носовим наконечником, його слід надягнути на ніс обома руками, не згинаючи і не розправляючи. Не стискайте носовий наконечник однією рукою. Респіратор/лицеву маску слід розправити так, щоб вона заходила під підборіддя. Ваш рот і ніс повинні бути захищені. Реміні респіратора необхідно розмістити на маківці голови (верхній ремінь) і основі шиї (нижній ремінь). Кожен раз, коли ви надягаєте респіратор, проводьте перевірку правильності його надягання. Лицева маска: зав'язки маски повинні бути закріплені на маківці голови (верхня зав'язка) і основі шиї (нижня зав'язка). Якщо маска має петлі, заправте їх правильно за вуха.

5. Надягніть лицевий щиток або окуляри. Надягаючи респіратор з рівнем захисту № 95 або еластомерний респіратор на половину обличчя, виберіть належний засіб захисту очей з таким розрахунком, щоб респіратор не заважав правильному розташуванню засобу захисту очей, а засіб захисту очей не впливав на щільність прилягання або ущільнення респіратора. Лицеві щитки повністю закривають обличчя. Окуляри також забезпечують чудовий захист очей, але вони часто запотівають.

6. Надягніть рукавички. Рукавички повинні заходити на манжети (зап'ястя) костюму.

Знімання захисних засобів.

1. Зніміть рукавички. Переконайтеся, що знімання рукавичок не спричиняє додаткового забруднення рук. Рукавички можна знімати у декілька способів (наприклад, «рукавичка в рукавичку» або «пташиний дзьоб»).

2. Зніміть костюм. Розв'яжіть всі зав'язки (або розстібніть всі кнопки). Деякі зав'язки костюму можуть розірватися, якщо докладати надмірних зусиль. Тому будьте обережні та намагайтесь не докладати сили. Дійдіть до плечей і акуратно потягніть костюм вниз і в бік від тіла. Можна згорнути костюм вниз. Викиньте його в сміттєвий бак.

3. Проведіть гігієну рук.

4. Зніміть лицевий щиток або окуляри. Обережно зніміть лицевий щиток або окуляри, захопивши ремінь і потягнувши його вгору і в бік від голови. Не торкайтесь передньої поверхні лицевого щитка або окулярів.

5. Зніміть і викиньте респіратор (або лицеву маску, якщо ви використовували її замість респіратора). Не торкайтесь передньої поверхні респіратора або лицевої маски. Зніміть нижній ремінь респіратора, торкаючись тільки ременя, і акуратно проведіть його над головою. Візьміться за верхній ремінь і проведіть його акуратно над головою, а потім потягніть респіратор від обличчя, не торкаючись передньої поверхні респіратора. Якщо була використана лицева маска: обережно розв'яжіть (або звільніть з вух) і зніміть маску з обличчя, не торкаючись передньої поверхні.

6. Проведіть гігієну рук.

Подальше відпрацювання практичних навичок з надання домедичної допомоги постраждалим (серцево-легенева реанімація, зупинка кровотечі, іммобілізація кінцівок тощо) ми, виходячи з власного досвіду, пропонуємо проводити з обов'язковим використанням рятувальниками засобів індивідуального захисту.

Висновки. Для зниження ризику зараження особового складу підрозділів ДСНС України в умовах пандемії COVID-19 необхідно суворо дотримуватися рекомендацій щодо роботи в осередку інфекційного зараження, а саме:

рятувальники, які надають домедичну допомогу постраждалим з підозрою або підтвердженою COVID-19, повинні максимально обмежити контакти з іншими особами поза роботою;

під час надання домедичної допомоги рятувальники повинні використовувати рекомендований набір засобів індивідуального захисту;

рятувальникам без наявних засобів індивідуального захисту слід уникати виконання аерозольних маніпуляцій постраждалому;

після надання домедичної допомоги постраждалому рятувальники повинні зняти всі засоби індивідуального захисту у спеціально відведеному приміщенні.

У випадку, якщо рятувальники не використовували одноразовий халат під час надання домедичної допомоги постраждалому з підозрою або підтвердженою COVID-19, спецодяг слід також залишити у спеціально відведеному приміщенні та не використовувати для подальшої роботи без проведення обробки.

Література:

1. Лієр М., Несслер С., Штейдельман С., Пресслер М., Саагер Л., Морер О., Вінклер М.С. Фільтруюча маска високого класу (FFP) — основоположний та ефективний захист працівників екстреної медичної допомоги : когортне обсерваційне дослідження в німецькій громаді // Журнал травми, реанімації та екстреної медицини 29(1) 2021. <https://sjtrem.biomedcentral.com/track/pdf/10.1186/s13049-021-00969-0.pdf>
2. Наказ МОЗ України від 25.02.2020 № 521 «Про внесення змін до Переліку особливо небезпечних, небезпечних інфекційних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб».
3. Кодекс цивільного захисту України, від 02.10.2012р. № 5403-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/print1360003604244711>.
4. Наказ МОЗ України від 04.08.2021 № 1627 «Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти»
5. Наказ МОЗ України від 28.03.2020 № 722 «Організація надання медичної допомоги хворим на коронавірусну хворобу (COVID-19)».
6. Наказ МОЗ України від 08.06.2015 № 325 «Про затвердження Державних санітарно-протиепідемічних правил і норм щодо поводження з медичними відходами».
7. https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/downloads/A_FS_HCP_COVID19_PPE_UK.pdf
8. <https://phc.org.ua/news/zasobi-individualnogo-zakhistu-dlya-medichnikh-pracivnikiv>

References:

1. Lijer M., Nessler S., Štejdel'man S., Pressler M., Saaher L., Morer O., Vinkler M.S. Fil'trujuča maska vysokoho klasu (FFP) – osnovopoložnyj ta efektyvnyj zahyst pracivnykiv ekstremoji medyčnoji dopomohy : kohortne observacijne doslidžennja v nimec'kij hromadi // Žurnal travmy, reanimaciji ta ekstremoji medycyny 29 (1) 2021. URL: <https://sjtrem.biomedcentral.com/track/pdf/10.1186/s13049-021-00969-0.pdf> (data zvernennja : 06.03.2022) [in Ukrainian].
2. Pro vnesennja zmin do Pereliku osoblyvo nebezpečnyx, nebezpečnyx infekcijnyx ta parazytarnyx xvorob ljudyny i nosijstva zbudnykiv cyx xvorob: Nakaz MOZ Ukrajinny vid 25.02.2020 # 521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0521282-20#Text> (data zvernennja : 06.03.2022) [in Ukrainian].
3. Kodeks cyvil'noho zahystu Ukrajinny, vid 02.10.2012r. # 5403-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5403-17/print1360003604244711> (data zvernennja : 06.03.2022) [in Ukrainian].
4. Pro udoskonalennja pidhotovky z nadannja domedyčnoji dopomohy osib, jaki ne majut' medyčnoji osvity: Nakaz MOZ Ukrajinny vid 04.08.2021 # 1627. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0346282-17#top> (data zvernennja : 06.03.2022) [in Ukrainian].
5. Orhanizacija nadannja medyčnoji dopomohy xvorym na koronavirusnu xvorobu (COVID-19): Nakaz MOZ Ukrajinny vid 28.03.2020 # 722. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0722282-20#top> (data zvernennja : 07.03.2022) [in Ukrainian].
6. Pro zatverdžennja Deržavnyx sanitarno- protyepidemičnyx pravyl i norm ščodo povodžennja z medyčnymy vidxodamy: Nakaz MOZ Ukrajinny vid 08.06.2015 # 325. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0959-15#Text> (data zvernennja : 07.03.2022) [in Ukrainian].
7. COVID-19 in Newly Resettled Refugee Populations. URL: https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/downloads/A_FS_HCP_COVID19_PPE_UK.pdf data zvernennja : 07.03.2022).
8. Zasoby indyvidual'noho zahystu dlja medyčnyx pracivnykiv : veb-sajt. URL: <https://phc.org.ua/news/zasobi-individualnogo-zakhistu-dlya-medichnikh-pracivnikiv> (data zvernennja : 07.03.2022) [in Ukrainian].

УДК 336.14

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-42-51](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-42-51)

Ковальський Максим Романович, кандидат наук з державного управління, заступник начальника, Центрально-Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції, вул. Володимирська, 91, 29000, м Хмельницький, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-3273-7985>

Банчук-Петросова Олена Вікторівна, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету "Одеська юридична академія", вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001, <https://orcid.org/0000-0001-8426-1475>

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Визначено, що більшість територій мають чітко виражену моноспеціалізацію. Інвестиції сюди зменшаться тільки при зниженні світового попиту на вуглеводні, проте до тих пір, використовуючи додаткові доходи від їх продажу, тут доцільно формування нових виробництв, які в майбутньому створять буфер для робочої сили, яка опинилася надлишковою для монопольних нафто- і газодобувних підприємств. Нинішні високі доходи дозволяють інвестувати не тільки в розвиток видобутку і інфраструктури, а й в нові технологічні ланцюжки, незв'язані прямо з основною спеціалізацією регіону. Разом з тим, очевидно, сама географія перешкоджає створенню в цих місцях великомасштабного виробництва, не пов'язаного прямо з використанням вуглеводневої сировини. Вихід бачиться нам у створенні і підтримці підприємств малого і середнього бізнесу, орієнтованих на задоволення місцевого попиту. Місцеві бюджети, використовуючи нинішні підвищені надходження в казну, могли б брати участь в економічному розвитку території, по-перше, надаючи прямі кредити або фінансові гарантії на реалізацію перспективних проектів, по-друге, створюючи інфраструктуру ринку, в тому числі підтримуючи такі форми залучення в бізнес, як бізнес-інкубатори, нарешті, використовуючи форму "податкових канікул" на певні види діяльності. У зв'язку з цим запропоновано, відмовитися від політики орієнтації на великих виробників і, відповідно, великих платників податків. У більшості випадків такий підхід традиційний, але в основі його лежить не турбота про масу зібраних доходів скарбниці, а небажання поповнювати їх за рахунок більш складного і, природно, більш професійного податкового адміністрування. Воно передбачає перманентну оцінку фінансових потоків і, зрозуміло, з обмеженою кількістю великих платників

податків працювати звичніше і зручніше, ніж з безліччю дрібних платників, коли окремі комерційні ризики вищі, а кожен платіж нижче.

Ключові слова: ресурсний потенціал, індикатори, публічне управління, валовий регіональний продукт, громадські інтереси, соціально-економічні системи.

Kovalskyi Maksim Romanovych, Candidate of Sciences in Public Administration, Deputy Head, Central-Western Interregional Department of the Ministry of Justice, street Volodymyrska, 91, 29000, Khmelnytsky, Ukraine, [https // orcid.org / 0000-0002-3273-7985](https://orcid.org/0000-0002-3273-7985)

Banchuk-Petrosova Olena Viktorivna, Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, International Law and Public Law, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law, National University "Odesa Law Academy", street M. Hrushevskoho, 4, Kyiv, 01001, [https // orcid.org / 0000-0001-8426-1475](https://orcid.org/0000-0001-8426-1475)

FORMATION OF MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF TERRITORIES IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Abstract. It is determined that most territories have a clear monospecialization. Investment here will decrease only with declining global demand for hydrocarbons, but until then, using additional revenue from their sale, it is advisable to form new industries, which in the future will create a buffer for labor, which was surplus for monopoly oil and gas companies. The current high incomes allow investing not only in the development of production and infrastructure, but also in new technological chains, not directly related to the main specialization of the region. However, obviously, the geography itself prevents the creation in these places of large-scale production, not directly related to the use of hydrocarbons. The way out is to create and support small and medium-sized businesses focused on meeting local demand. Local budgets, using the current increased revenues to the treasury, could participate in the economic development of the territory, firstly, by providing direct loans or financial guarantees for the implementation of promising projects, and secondly, creating market infrastructure, including supporting such forms of involvement in business as business incubators, finally using the form of "tax holidays" for certain activities. In this regard, it is proposed to abandon the policy of targeting large producers and, accordingly, large taxpayers. In most cases, this approach is traditional, but it is not based on concern about the mass of revenue collected by the treasury, but the reluctance to replenish them through more complex and, of course, more professional tax administration. It involves a permanent assessment of financial flows and, of course, with a limited number of large taxpayers to work more habitually and conveniently than with many small taxpayers, when individual commercial risks are higher and each payment is

lower. Thus, the implementation on a territorial basis together with the center and other regions of intraregional and interregional programs simultaneously with the proper socio-economic investment policy will: complicate the socio-economic systems of many territories, thereby increasing the sustainability of such territories; to unite the interests of Ukraine, regions of Ukraine, territories of local self-government, branches of economy and individual enterprises, various investors, including foreign ones, in the creation of a single, developed and reliable transport system of Ukraine.

Key words: resource potential, indicators, public administration, gross regional product, public interests, socio-economic systems.

Постановка проблеми. Сучасний соціально-економічний розвиток, як правило, визначається прихильністю господарської середовища до підприємницької діяльності. Приплив інвестицій в економіку території в певному сенсі відображає привабливість для бізнесу створеної тут ділового середовища. Однак, говорячи про інвестиційну привабливість, слід мати на увазі, що вона не незалежна від уже створеної на конкретній території виробничої бази.

Більшість територій мають чітко виражену моноспеціалізацію. Інвестиції сюди зменшаться тільки при зниженні світового попиту на вуглеводні, проте до тих пір, використовуючи додаткові доходи від їх продажу, тут доцільно формування нових виробництв, які в майбутньому створять буфер для робочої сили, яка опинилася надлишковою для монопольних нафто- і газодобувних підприємств. Нинішні високі доходи дозволяють інвестувати не тільки в розвиток видобутку і інфраструктури, а й в нові технологічні ланцюжки, незв'язані прямо з основною спеціалізацією регіону. Разом з тим, очевидно, сама географія перешкоджає створенню в цих місцях великомасштабного виробництва, не пов'язаного прямо з використанням вуглеводневої сировини. Вихід бачиться нам у створенні і підтримці підприємств малого і середнього бізнесу, орієнтованих на задоволення місцевого попиту. Місцеві бюджети, використовуючи нинішні підвищені надходження в казну, могли б брати участь в економічному розвитку території, по-перше, надаючи прямі кредити або фінансові гарантії на реалізацію перспективних проектів, по-друге, створюючи інфраструктуру ринку, в тому числі підтримуючи такі форми залучення в бізнес, як бізнес-інкубатори, нарешті, використовуючи форму "податкових канікул" на певні види діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На цьому наголошують вітчизняні науковці та практики М.Азаров, К.Павлюк, В.Корчинський, С.Колодій та ін. Так, за словами М.Азарова, принциповим у вдосконаленні соціально-економічним розвитком територій є впровадження критеріїв оцінки її ефективності, розробка та запровадження методології оцінки впливу прийнятих рішень на довго- та середньострокову перспективу, причому не лише у бюджетній сфері, а й в економіці загалом.

Мета дослідження. Метою проведеного в поданій статті дослідження є формування публічного управління соціально-економічним розвитком територій.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, однак, що в рамках здійснення підтримки підприємництва важливо неухильне виконання трьох умов.

Перше: повинні заздалегідь оголошуватися напрямки комерційної підтримки, що виділяються на них кошти, а також забезпечення, що надається одержувачем і підтверджує серйозність його намірів і забезпечує відповідальність. Крім того, заздалегідь повинні бути відомі умови відшкодування отриманих ресурсів, тобто які будуть параметри погашення зобов'язань по кожному з напрямків [1, с. 336].

Друге: підтримуватися повинні проекти, а не здійснюють їх організації (в разі, якщо організація вже діє, а не створюється спеціально для здійснення даного проекту), оскільки в іншому випадку, по-перше, неможливий ефективний контроль над витрачанням і поверненням коштів, по-друге, виникає спокуса частина коштів вкласти в підтримуються форми діяльності.

Третє: необхідна повна прозорість виділення кредитів, що можливо: по-перше, при конкурсному їх розподілі; по-друге, при жорстких, зрозумілих і постійних протягом певного терміну умовах конкурсу, ви тому числі обов'язкових для всіх учасників стандартизованих документах-обґрунтуваннях; нарешті, при існуванні інституту незалежної експертизи.

Для економіки регіону, на нашу думку, ситуація складніша. Але, по суті, перспективи розвитку тут аж ніяк не гірші. Народногосподарський комплекс регіону не має вираженої спеціалізації і в даний час мало бере участь у міжнародному або національному поділі праці. Продукти та послуги, що поставляються, реалізуються переважно в самій області. Різноманітність застосовуваних технологій або, іншими словами, високий рівень диверсифікації виробничого апарату, на думку автора, може послужити хорошою передумовою для істотного зростання ресурсного регіонального потенціалу [2].

У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно відмовитися від політики орієнтації на великих виробників і, відповідно, великих платників податків. У більшості випадків такий підхід традиційний, але в основі його лежить не турбота про масу зібраних доходів скарбниці, а небажання поповнювати їх за рахунок більш складного і, природно, більш професійного податкового адміністрування. Воно передбачає перманентну оцінку фінансових потоків і, зрозуміло, з обмеженою кількістю великих платників податків працювати звичніше і зручніше, ніж з безліччю дрібних платників, коли окремі комерційні ризики вищі, а кожен платіж нижче.

До основних проблем розвитку територій відносять:

- обмеженість власної мінерально-сировинної бази;
- низька питома вага в структурі суспільного виробництва складної і наукоємної продукції;

- недостатню матеріальну базу для великомасштабного розвитку високотехнологічних виробництв;
- неолік фінансових ресурсів всередині регіону для реалізації великих інвестиційних проєктів, в першу чергу в обробній промисловості;
- відносно слабкі зв'язки зі світовим ринком і недостатньо професійне ставлення менеджменту до сучасних форм організації господарської діяльності;
- несумісність рівня соціально-економічного розвитку окремих міст і районів [3].

Для подолання цього економічну політику області доцільно зосередити на створенні умов, що дозволяють продуктивно використовувати для територіального розвитку:

- конкурентні переваги регіону, включаючи доступність енергоресурсів і географічне положення;
- високотехнологічні виробництва;
- місцеві і залучені кошти для радикального поліпшення сільськогосподарського виробництва;
- бюджетні і залучені кошти для розвитку інфраструктури, в першу чергу транспортної мережі та інститутів обслуговування ринку;
- систему стабільних нормативів формування місцевих бюджетів.

При модернізації регіону, на думку автора, необхідно враховувати постіндустріальні віяння. Як свідчить світовий досвід, в даний час економіка знаходиться в зростаючій залежності від ступеня використання технологічних новинок при оновленні виробничого апарату. Невеликі підприємства мобільніші і більше готові до застосування нововведень. Це дозволяє їм, з одного боку, створювати велику масу доданої вартості, а з іншого, - повновагі використовувати переваги сучасних форм спеціалізації і кооперації. Крім того, обов'язковий облік нинішнього розриву в рівнях життя середньостатистичного жителя територій: його скорочення - фактор соціальної стабільності [4, с. 192].

Однак інноваційний бізнес завжди ризикованіше традиційного. З цієї причини реалізація нових технологічних рішень гостро ставить питання про інвестиційної активності. Політика модернізації передбачає формування такої моделі регіональної економіки, яка мала б потенціалом довгострокового росту, тобто здатністю забезпечувати ефективне відтворення, побудоване на конкурентоспроможності, з одного боку, і забезпечує підвищення добробуту населення, з іншого.

У зв'язку з цим бюджет територій повинен надати необхідну підтримку впровадженню інновацій. Тут доцільно застосовувати ті ж підходи, що описані раніше стосовно територій. Крім того, накопичений певний досвід бюджетної підтримки підприємств за допомогою погашення 2/3 процентної ставки на виробничі кредити. Такий досвід доцільно розширити, причому ввести, про що раніше говорилося, практику підтримки не підприємств, а проєктів, а права на отримання такої підтримки надавати за результатами конкурсу.

Представляється правомірним формування регіонального фонду підтримки підприємництва. Тут могли б концентруватися:

- кошти, отримані від продажу майна, що належить регіону;
- частина доходів від використання регіонального та муніципального майна;
- кошти, спеціально виділені з бюджету;
- частина надходжень роялті;
- кредити великих підприємств регіону, надані у тимчасове користування за низькою відсотковою ставкою.

На думку автора, для територій (регіонів) одним з найважливіших напрямків модернізації є випереджальний розвиток інфраструктури. В першу чергу транспортної мережі, яка, по суті, є артерією, що дозволяє організувати ефективний обмін між здобувачами вуглеводнів і рештою світу: в одну сторону йдуть нафту і газ, в зворотню, обладнання та споживчі товари. Крім того, тут проходить потік товарів захід-схід і назад. Використання географічного положення представляється привабливим для спільних проектів не тільки за територіальною ознакою, а й з регіональними підрозділами національних природних монополій [5, с.112].

Нарешті, в силу зазначеного раніше вирашного географічного положення в територій інвестиційно привабливі всі сфери діяльності, які виробляють товари народного споживання, в першу чергу - продукти харчування. Порівняно сприятливі умови для сільськогосподарського виробництва гостро ставлять питання про вибір і артикуляції аграрної політики. Нам видається, що свобода вибору, надана українським законодавством, в цій сфері регулювання ще не до кінця оцінена і дуже рідко використовується. В "Концепції ..." [6, с.72] відзначається зростаюча роль особистих підсобних господарств у виробництві сільськогосподарської продукції. Однак досвід розвитку європейської цивілізації довів неефективність дрібнотоварного виробництва, що не припускає і не допускає широкої інтенсифікації господарства. Відомі форми інтеграції особистих підсобних господарств і громадського товарного виробництва переконливо довели своє право на існування при принципово іншій організації суспільного виробництва. Крім того, при такому розвитку необхідно випереджальний розвиток не тільки переробних виробництв, але в першу чергу аграрної інфраструктури (виробництво: спеціального сортового насінневого матеріалу, спеціальних порід худоби і птиці, спеціального універсального малогабаритного обладнання тощо), а також системи збору та доставки первинної сировини на переробку.

Регіональна влада, на думку автора, повинні взяти курс на стимулювання інтенсифікації аграрного виробництва, так як реальний споживчий попит "багатих" сусідів служить гарантом зростання економічно обґрунтованого аграрного виробництва [7, с.93]. Як інструменти стимулювання можуть стати "податкові канікули", а також створення і розвиток за рахунок коштів області і територій районних сільхозпідприємств і племінних господарств. Продаж або

довгострокова оренда землі можуть послужити фактором інвестиційної привабливості аграрних проектів такого роду. Крім того, можуть поєднуватися аграрні і рекреаційні проекти, що зробить їх ще більш привабливим для потенційних інвесторів.

Нарешті, на думку автора, бізнесу і адміністрації регіону [8, с.38], розуміючи несприятливі кліматичні умови територій, слід запропонувати їх населенню, насамперед закінчує трудову діяльність, пільгову систему придбання житла, земельних ділянок під котеджне будівництво, малогабаритної сільгосптехніки і т.д. Основним інструментом залучення могли б стати іпотечне та споживче кредитування. Нинішні фінансові інститути регіону недостатньо розвинені і не мають відповідним досвідом. Разом з тим, створення системи іпотечного і споживчого кредитування стало б суттєвим фактором економічного зростання, оскільки втягнуло б в активний оборот заощадження населення, з одного боку, і на тривалий термін стимулювало б зростання попиту на нерухомість і предмети тривалого користування, з іншого. Проведення запропонованої політики сприятиме:

- розвитку фінансової системи регіону;
- зростання якості життя і соціальної стабільності;
- розвитку будівельного комплексу;
- розширення виробництва споживчих товарів.

Безпосередньо зацікавленими співучасниками такого розвитку є населення і комерційні структури з "довгим" фінансовим оборотом - недержавні пенсійні фонди, страхові, інвестиційні та лізингові компанії. Однак здійснитися воно зможе лише за умови, якщо право розпорядження землею стане реальністю, усвідомлюваної і оціненої усіма економічними агентами [9, с.55]. В іншому випадку інвестиційна привабливість аграрних і будівельних проектів залишиться міфом, оскільки право володіння і розпорядження власністю, і, перш за все, земельної, є невід'ємним інституціональним елементом ринкової економіки.

Концепція модернізації народногосподарського комплексу територій не замінює і не відмінює ні середньо-, ні довгостроковий прогноз соціально-економічного розвитку. Вона, можна сказати, передуює йому, артикулюючи пріоритети територіального розвитку і на концептуальному рівні описуючи інституційні перетворення, а також механізми, які формують необхідні умови реалізації прогнозу, тобто, по суті, відображає доцільну послідовність дій регіональної влади (або їх бажану політику) в конкретному воспроизводственном циклі. У зв'язку з цим Концепцію доцільно розробляти на термін 5-10 років і періодично, не рідше, ніж раз в 3-5 років, коригувати її у відповідність з реально спостерігаються змінами соціально-економічної ситуації [10, с.87]. Навпаки, Комплексна програма публічного управління територіальним розвитком в певному сенсі є документом прямої дії. Вона розробляється на період 2-3 роки і вирішує конкретні завдання даного періоду, але з огляду на і спираючись на

соціально-економічну політику, що реалізується відповідно до закладеної системою дій в Концепції. Комплексна програма повинна щорічно коригуватися, враховуючи надходять протягом року інформаційні сигнали і досягаються в процесі реалізації результати.

В результаті дослідження були виділені основні напрямки модернізації народногосподарського комплексу територій за допомогою системних і структурних перетворень, які рекомендуються до реалізації з використанням запропонованих документів для досягнення цілей регіональної соціально-економічної політики.

В результаті модернізації народногосподарського комплексу територій відповідно до пропонованих в роботі напрямками будуть забезпечені структурні зрушення в співвідношенні сфери виробництва і товарного обігу, а також більш раціональна структура валового регіонального продукту: зокрема, в перші 3 роки відбудеться деяке зменшення питомої ваги добувної промисловості (приблизно на 4%) при зростанні частки продукції промисловості будівельних матеріалів (на 1,3%)» деревообробної (на 2,5%), харчової (1,4%), переробки сільськогосподарської продукції (0,8%), транспорту (на 1,3%) [11, с. 37].

Минуле розвиток народногосподарського комплексу територій визначає в значній мірі архаїчну структуру її народногосподарського комплексу. Структурні перетворення завжди важко протікають в недостатньо пристосованою, тобто інституційно і психологічно неготовою до модернізації середовищі [12]. Розробка Концепції модернізації та Комплексної програми, на думку автора, створює ґрунт для системних перетворень соціально-економічної ситуації, пропонує інструментарій для сучасного управління територіальним розвитком.

Висновки. Таким чином, реалізація за територіальною ознакою спільно з центром та іншими регіонами внутрішньорегіональних і міжрегіональних програм одночасно з проведенням належної соціально-економічної інвестиційної політики дозволить:

- ускладнити соціально-економічні системи багатьох територій, підвищуючи тим самим стійкість розвитку таких територій;
- об'єднати інтереси України, регіони України, територій місцевого самоврядування, галузей економіки та окремих підприємств, різних інвесторів, в тому числі і зарубіжних, в створінні єдиної, розвиненою і надійної транспортної системи України;
- промислово-освоєним територіям з їх скорочується сировинним потенціалом спрямовуватися в регіони з багатими природними ресурсами, сприяючи, тим самим, екстенсивного розвитку таких територій;
- розширити асортимент і обсяги товарних потоків між багатьма територіями;
- якісно змінити соціально-економічну ситуацію, підняти на більш високий рівень якість життя населення і соціального розвитку багатьох територій;
- оптимально розташовувати соціально-економічні об'єкти по всій території;

- створити нові галузі економіки;
- зменшити питомі енерговитрати на формування зв'язків і відносин соціально-економічних систем багатьох територій;
- зменшити собівартість промислової продукції, виробленої на підприємствах багатьох територій;
- стабілізувати роботу органів державної влади та місцевого самоврядування багатьох територій.

Література:

1. Недопад Г.В. Теоретичні аспекти дослідження бюджетної ефективності території. Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія "Регіональна економіка". Випуск 17 (67). Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2020. с. 334–341.
2. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення 15.12.2020).
3. Азаров М.Я. Формування бюджетної політики економічного зростання. Фінанси України. 2006. № 9. С. 9.
4. Федоров В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми, напрями: монографія / За наук. ред. В. Федосова. Київ: КНЕУ, 2002. 387 с.
5. Хакет Р. Програмно-цільовий метод. Program Budgeting Manual, Barents Group. 1999. С. 111–112.
6. Павлюк К.В. Оцінка виконання бюджетних програм: результативні показники. Фінанси України. 2005. № 2. С. 70–77.
7. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2000. 224 с.
8. Градов А.П., Кузин Б.И., Медников М.Д., Соколицын А.С. Региональная экономика: Учебник для вузов. СПб.: Питер, 2003. 222 с.
9. Storonyanska I., Patytska K., Hrynchyshyn I., Chemerys V. Spatial disproportions in development of territorial community under conditions of administrative and financial decentralization. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. 2020. Випуск 6. №4. Р. 43–62.
10. Вахович І.М., Ропотан І.В. Критерії ефективності бюджетної політики регіону. Зб. наук. пр. «Економічні науки». Серія «Економіка та менеджмент». №9(34). Ч. 2. Луцьк, 2012. 325 с. С. 81–88.
11. Сторонянська І.З., Козоріз М.А., Давимука С.А., Возняк Г.В. та ін. Управління фінансовими ресурсами місцевих бюджетів львівщини: проблеми та напрями підвищення ефективності / НАН України. Інститут регіональних досліджень; за ред. д.е.н., проф. І.З. Сторонянської. Львів. 2013. 93 с.
12. Бризіцький М. Ризики децентралізації. 2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11589> (дата звернення: 15.12.2020).

References:

1. Nedopad, G.V. (2020). Teoretichni aspekty doslidzhennja bjudzhetnoi efektyvnosti teritorii [Theoretical aspects of the study of budget efficiency of the territory]. *Ekonomichni nauki: zbirnik naukovih prac' Luc'kogo nacional'nogo tehničnogo universitetu. Serija "Regional'na ekonomika" - Economic sciences: collection of scientific works of Lutsk National Technical University. Regional Economy Series*, 17 (67), 334–341 [in Ukrainian].
2. Bjudzhetnij kodeks Ukraїni [Budget Code of Ukraine]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].

3. Azarov, M.Ya. (2006). Formuvannja bjudzhetnoi politiki ekonomichnogo zrostantnja [Formation of budget policy of economic growth]. *Finansi Ukraïni - Finance of Ukraine*, 9, 9. [in Ukrainian].
4. Fedorov, V. Oparin, V. and Levochkin, S. (2002). Finansova restrukturyzatsiia v Ukraini: problemy, napriamy [Financial restructuring in Ukraine: problems, directions], KNEU, Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
5. Hackett, R. (1999). Programno-cil'ovij metod. [Program-target method]. Barents Group. [in Ukrainian].
6. Pavlyuk, K.V. (2005). Ocinka vikonannja bjudzhetnih program: rezul'tativni pokazniki [Evaluation of budget programs: performance indicators]. *Finansi Ukraïni - Finance of Ukraine*, 2, 70–77. [in Ukrainian].
7. Stechenko, D.M. (2000). Upravlinnia rehional'nym rozvytkom [Regional Development Management]. Kyiv: Higher school [in Ukrainian].
8. Gradov, A.P. Kuzin, B.I. Mednikov, M.D. and Sokolitsyn A.S. (2003). Regional'naja jekonomika [Regional economy]. Piter, St. Petersburg, Russia. [in Ukrainian].
9. Storonyanska, I. Patytska, K. Hrynychshyn, I. and Chemerys, V. (2020), “Spatial disproportions in development of territorial community under conditions of administrative and financial decentralization”, *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, vol. 6, no. 4, pp. 43–62. [in English].
10. Vahovych, I.M. and Ropotan, I.V. (2012). Kriteriiï efektyvnosti bjudzhetnoi politiki regionu [Criteria for performance budget policy area]. *«Ekonomichni nauki». Serija «Ekonomika ta menedzhment» - Ekonomichni nauky. Seriia: Ekonomika ta menedzhment*, 9(2), 81–88 [in Ukrainian].
11. Storonyanska, I.Z. Kozoriz, M.A. Davymuka, S.A. and Vozniak, H.V. (2013). *Upravlinnia finansovymy resursamy mistsevykh biudzhetiv lvivshchyny: problemy ta napriamy pidvyshchennia efektyvnosti [Management of financial resources of local budgets of Lviv region: problems and directions of efficiency increase]*. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut rehionalnykh doslidzhen [in Ukrainian].
12. Bryzitskyi, M. (2019). Riziki decentralizacii. [Risks of decentralization]. *decentralization.gov.ua* Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/11589> [in Ukrainian].

УДК 351.82

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-52-64](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-52-64)

Плотнікова Марія Федорівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму, Поліський національний університет, м. Житомир, 10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7, тел. (067)4400349, <https://orcid.org/0000-0003-2852-3009>

Якобчук Валентина Павлівна, кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир, 10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7, тел. (0412) 47-13-56, <https://orcid.org/0000-0003-2147-7994>

Войтенко Архип Борисович, кандидат наук з державного управління, Заслужений юрист України, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, 10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7, тел. (0412) 47-13-56, <https://orcid.org/0000-0001-8661-2101>

Ходаківський Євгеній Іванович, доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир, 10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7, тел. (0412) 47-13-56, <https://orcid.org/0000-0001-8661-2101>

Яніцька Наталія Богданівна, магістрат спеціальності "Публічне управління та адміністрування", Поліський національний університет, м. Житомир, 10008, м. Житомир, бульвар Старий, 7, тел. (0412) 47-13-56, <https://orcid.org/0000-0001-6888-7152>

ДЕРЖАВНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Дослідження присвячене виявленню бар'єрів на шляху до здійснення діджиталізації управління на основі аналізу інструментів і стратегій діджиталізації. Проведено аналіз основ електронного уряду і діджиталізації муніципального управління. Теоретичну базу дослідження склали теорія дифузії інновацій та концепції електронного уряду (*e-governance* і *local e-governance*). Проаналізовано досвід імплементації інструментів діджиталізації на рівні влади у різних галузях, зокрема освіти. Застосування принципів

e-governance включає в себе три складові: передачу інформації в цифровому просторі, здійснення в ньому трансакцій і спілкування в ньому. Правильне і поступове впровадження діджиталізації в управління здатне підвищити залучення громадян і довіру до влади. Традиційно Уряд визначає відносини у системі ліцензування, акредитації освітніх закладів та фахової підготовки та підвищення кваліфікації фахівців, фіскальну політику у цій сфері, ресурсне забезпечення та фіскальної політики установ. Державне адміністрування акцентує увагу на нормативно-правових методах та інструментах управління суспільними процесами, командних та владних методах реалізації управлінських рішень. Державне адміністрування надання освітніх послуг включає формування державного апарату (організаційна структура, політика, правила, персонал, процедури, система тощо), фінансованого держбюджетом і супроводжуваного організаційно-координаційною та управлінсько-адміністративною діяльністю гілок виконавчої влади, їх взаємодію з іншими стейкхолдерами, зокрема суспільством та зовнішнім середовищем. Надання публічних послуг, при цьому, пов'язане з реалізацією урядових заходів, зокрема виконанням законів, рішень та постанов уряду. Мова йде про координацію дій трьох гілок влади (судовою, законодавчою та виконавчою), коли професійна діяльність службовців включає дії, спрямовані на реалізацію рішень уряду; розробку і впровадження нормативно-правової бази та урядової політики.

Ключові слова: державне адміністрування, діджиталізація, інноваційні технології, освіта, публічне управління, управління та адміністрування.

Plotnikova Mariia Fedorivna, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Innovative Entrepreneurship And Investment Activities, Polissia National University, 10008, Zhytomyr, Saryi Blvd, 7, (067)4400349, <https://orcid.org/0000-0003-2852-3009>

Yakobchuk Valentina Pavlivna, PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissya National University, 10008, Zhytomyr, Saryi Blvd, 7, (0412) 471356, <https://orcid.org/0000-0001-8661-2101>

Voytenko Arhyp Borysovych, PhD in Public Administration, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property And Public Administration, Polissia National University, 10008, Zhytomyr, Saryi Blvd, 7, (0412) 471356, <https://orcid.org/0000-0001-8661-2101>

Khodakovsky Yevgeniy Ivanovych, Doctor of Economic Sciences, Professor, Honored Science and Technology of Ukraine, Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property And Public Administration, Polissia National University, 10008, Zhytomyr, Saryi Blvd, 7, (0412) 471356, <https://orcid.org/0000-0001-8661-2101>

Yanitska Natalia Bogdanivna, Master's degree in "Public management and administration", Polissya National University, 10008, Zhytomyr, Staryi Blvd, 7, (0412) 471356, <https://orcid.org/0000-0001-6888-7152>

STATE ADMINISTRATION OF PROVIDING EDUCATIONAL SERVICES IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract. The study is devoted to identifying barriers to implementing digitalization of management based on the analysis of digitalization tools and strategies. The analysis of the basics of e-government and digitalization of municipal administration is carried out. The theoretical basis of the research was the theory of innovation diffusion and the concept of e-government (e-governance and local e-governance). The article analyzes the experience of implementing digitalization tools at the government level in various fields, in particular education. The application of the principles of e-governance includes three components: the transfer of information in the digital space, the implementation of transactions in it, and communication in it. Proper and gradual introduction of digitalization in management can increase the involvement of citizens and confidence in the authorities.

Traditionally, the government determines the format and mechanisms of functioning of relations in the system of licensing, accreditation of educational institutions and professional training and advanced training of specialists, fiscal policy in this area, resource support and fiscal policy of institutions. Public administration focuses on regulatory methods and tools for managing public processes, team and power methods for implementing management decisions. State administration of the provision of educational services includes the formation of the state apparatus (organizational structure, policy, rules, personnel, procedures, system, etc.), funded by the state budget and accompanied by organizational coordination and managerial-administrative activities of the branches of executive power, their interaction with other stakeholders, in particular society and the external environment. At the same time, the provision of public services is associated with the implementation of government measures, in particular the implementation of laws, decisions and resolutions of the government. We are talking about coordinating the actions of the three branches of government (judicial, legislative and executive), when the professional activity of employees includes actions aimed at implementing government decisions; developing and implementing the regulatory framework and government policy.

Keywords: public administration, digitalization, innovative technologies, education, public administration, management and administration.

Постановка проблеми. Освіта як пріоритетна галузь суспільного сектору є витокком та рушійною силою всіх сфер економіки і суспільного життя. Визначальною, при цьому, є роль інтелектуального потенціалу як гаранта сталого соціально-економічного зростання у період активного розвитку

інформаційного суспільства з домінуючою роллю економіки знань, про що свідчить вітчизняний і зарубіжний досвід. Основними напрямками державного адміністрування освітніх послуг є система фінансування, кадрового забезпечення, оподаткування діяльності освітніх закладів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним нормативним актом, який визначає регулюючу функцію держави у сфері надання освітніх послуг є Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII Документ 2145-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 21.11.2021, підстава – 1838-IX [1], згідно з яким визначено механізм управління і фінансування освітніх установ на основі державних і місцевих нормативів, які визначаються у розрахунку на одного учня, вихованця по кожному типом, виду і категорії освітнього закладу. За реалізації освітніми організаціями освітніх програм використовуються різні методики освітнього процесу та освітніх технологій, але це не означає збільшення нормативу фінансування таких освітніх установ.

Діджиталізація є одним зі складних соціально-економічних явищ і малодослідженим. Причому у різних джерелах можна зустріти помилкову думку про те, що даний процес охоплює лише економічну сферу. Наразі, коли економіка стає все більш глобалізованою, діджиталізація знаходить своє відображення у всіх сферах. Її прояв у бізнес-процесах організацій залежить від впровадження сучасних технологій і має на меті посилення їх автоматизації та забезпечення повної клієнторієнтованості. Широко поширеними є віртуальні перегляди об'єктів і віртуальні угоди, багато установ та організацій мають власні онлайн-платформи, що розширило спектр їх послуг та коло співпраці [2]. Варто відзначити, що пандемія *Covid-19* повсюдно прискорила діджиталізацію, і не можна не розглянути даний процес в політичній сфері. Діджиталізація як процес трансформації суспільства в ході цифровізації та реалізації публічної політичної влади дозволяє отримання державних послуг у електронному форматі, що лише посилюється у період пандемії та в умовах карантину. Вона стала каталізатором для цифровізації держструктур на всіх рівнях внаслідок переведення їх на особливий режим роботи і надання послуг лише дистанційно. Саме тому попит на державні послуги в онлайн-форматі збільшився і перевищив можливості використовуваних державами ІТ-інфраструктур [3].

У ХХІ ст. цифрові технології активно застосовуються у всіх сферах життя соціуму. Інноваційні технології, розроблені для приватного бізнесу з метою максимізації прибутку через удосконалення поточних виробничих процесів, оптимізації систем управління, наразі інформаційно-комунікаційні технології є інструментом сприяння взаємодії між громадянським суспільством і Урядом. У 2017 р. Кабінет Міністрів України схвалено Концепцію електронного уряду (*e-governance*), яка полягає у впровадженні передових цифрових і комп'ютерних технологій в практику державного управління [4]. Діджиталізація державного управління переважно спрямована на підвищення ефективності та удосконалення якості наданих послуг. У розвинених країнах система

публічного управління за допомогою цифрових технологій є невід'ємною частиною роботи органів влади.

Принципи концепції електронного уряду впроваджуються на всіх рівнях влади, зокрема місцевому [5], що знаходить відображення у наданні послуг громадянам та їх залученості в управлінський процес, у тому числі з позиції довіри до влади [6]. На процес діджиталізації державного адміністрування у сфері освіти залежить від низки чинників: фінансових ресурсів, рівня комп'ютеризації держави в цілому, комп'ютерної грамотності населення тощо. За даними Світового банку, громадяни стають все більш вимогливими до якості державних послуг, швидкості їх надання та їх доступності, з іншого боку уряди завжди повинні керуватися принципами пошуку оптимальних з фінансової та економічної точки зору рішень [7].

Мета статті – розгляд наукових підходів розуміння сутності державного адміністрування освітніх послуг в умовах діджиталізації та обґрунтування напрямів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Державне управління як цілеспрямований організаційно-регулятивний вплив держави на розвиток суспільних процесів, діяльність і поведінку громадян як складової механізму досягнення цілей держави відповідно до Конституції та інших нормативно-правових актів. Організаційною силою соціуму у цьому випадку виступають органи державної влади, здатні до примусу та здійснення організаційно-регулюючого впливу держави на життєдіяльність людей. Регуляторний вплив м'яко, а управлінський – є жорстко регламентованими.

Сучасні технології включають технічне обладнання кабінетів, використання комп'ютерної техніки тощо, що призводить до додаткового наднормативного фінансування через високу вартість, що спонукає до пошуку додаткових джерел фінансування. Формування місцевих бюджетів у частині видатків на освіту та відповідних фондів розвитку освіти, розробка та прийняття місцевих нормативів фінансування системи освіти перебуває у виключній компетенції органів місцевого самоврядування. Загальна тенденція до залучення суспільства до процесів управління розширила спектр адміністративних засобів з метою забезпечення доступу населення до якісної освіти, консолідація зусиль держави, бізнесу та громадян у процесі формування моделі спроможної економіки, конкурентоспроможності науки та підвищення інтеграції. Сформована система державного управління має ієрархічну структуру, використовуючи необхідні методи регулювання (табл. 1).

Впровадження цифрових технологій в будь-яку сферу економіки являє собою приклад інноваційного розвитку. Найважливішою теорією, пов'язаною з розповсюдженням інновацій. Теорія дифузії інновацій американського соціолога Е. Роджерса, хоча розроблена до появи цифрових технологій, спроможна пояснити тенденції щодо їх поширення, зокрема через ініційований,

вільний та добровільний характер впровадженнь [4, 10], що особливо актуально для системи державного адміністрування. Сам термін «діджиталізація» (від англ. *digitalization*) вперше згадується у роботах Вачала [7] і означає «переклад у цифровий формат». Водночас, вже з середині ХХ ст. ведуться дискусії щодо небезпеки даного процесу в силу низького контролю за ним з боку держави. Також розуміння суті діджиталізації розкривається у концепції «*e-governance*», а пізніше – «*local e-governance*» (концепції електронного уряду), головною метою якої є підвищення ефективності та підзвітності публічної влади (електронний уряд спрямований на налагодження комунікацій між громадянами і державою шляхом скорочення дистанцій і зниження адміністративних бар'єрів [8–9]).

Таблиця 1

Методи державного адміністрування надання освітніх послуг

Методи державного адміністрування надання освітніх послуг	За способом впливу	адміністративні	акредитація, ліцензування, освітні стандарти тощо – використання державної влади як сили та примусу
		донорські	заохочення благодійництва, спонсорської допомоги, меценатства
		економічні	амортизаційна політика, кредитування, оподаткування – створення економічного середовища надання освітніх послуг з урахуванням інтересів держави
		морально-етичні	моральне заохочення, роз'яснення та популяризація змісту і цілей освітньої політики, система виховання
		правові	Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту» та інші – формування юридичних норм, правил суб'єктів системи надання освітніх послуг
	За формою впливу	прямого впливу	акредитація, встановлення освітніх стандартів, державне замовлення, квотування, ліцензування, пільги і субсидії, пряме бюджетне фінансування – прямо діють на суб'єкти ринку освітніх послуг
		опосередкованого впливу	амортизаційна політика, кредитування, оподаткування – створюють певні умови, які регламентують діяльність суб'єктів освітнього року у необхідному напрямі

Джерело: сформовано за даними [8].

Разом електронний уряд являє собою систему публічного управління, засновану на застосуванні електронних засобів обміну необхідною інформацією [6–7]. Концепція «*e-governance*» почала вивчатися у світі з 1990-х рр. (рис. 1).

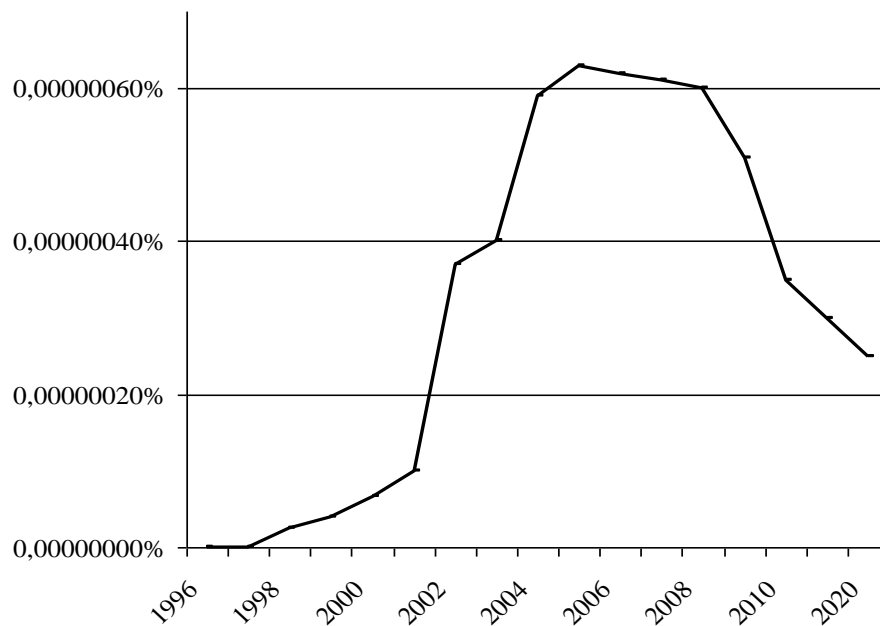

Рис. 1. Цитування терміну «e-governance» у англійській літературі
Джерело: сформовано за даними *Google Books Ngram Viewer*.

Дослідники виділяють чотири ключові етапи розвитку діджиталізації на місцевому рівні: 1) встановлення безпечної та скооперованої взаємодії між органами влади та управління; 2) запровадження інтернет-сервісів надання послуг громадянам; 3) застосування інструментів цифрової економіки для підвищення ефективності транзакцій органів влади та адміністрування; 4) формування цифрової демократії [6]. Першим етапом діджиталізації державного управління та адміністрування є створення інформаційної веб-сторінки, проте, наразі функціонал цифрових технологій є набагато ширшим. Впровадження додатків і *web*-платформ є початком для якісних змін у можливостях громадян [7–8]. До основних трендів у системі державного адміністрування освітніх послуг варто віднести можливість отримання додаткової освіти, її міждисциплінарний характер, доступність матеріалів у режимі реального часу онлайн та офлайн, можливість співробітництва з усіма сферами суспільного буття, зокрема, бізнесом, виробництвом, органами влади та місцевого самоврядування та децентралізація такої співпраці [7]. Об'єднання цифрового та фізичного світу через функціонування у пристроях системи штучного інтелекту дозволяє індивідуалізувати задоволення потреб, інформаційне сповіщення, використовувати зручні цифрові інструменти, інтерфейс, керувати голосом, створювати сайти без навичок програмування тощо (найбільш проблемні моменти пов'язані з відкритістю даних, законодавче забезпечення наукових досліджень та захисту прав інтелектуальної власності. Наявність диспропорцій переважно пов'язана з тим, що на перших етапах впровадження нових технологій управліннями не був якісно оцінений попит на надання послуг у подібній формі [8].

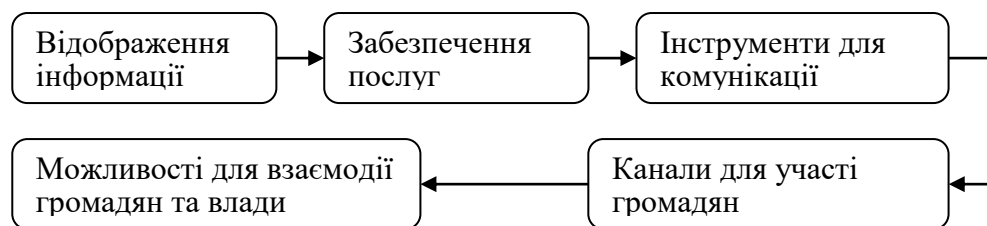

Рис. 2.1. Еволюція *digital*-сервісів

Джерело: сформовано за даними [9].

Тенденціями сьогодення є стимулювання з боку держави розробки нових технологій навчання, у тому числі з метою підвищення мотивації; перерозподілу освітнього середовища в силу конкуренції не лише з вітчизняними, але й зарубіжними закладами освіти, проведення спільних наукових досліджень; посилення інтернаціоналізації освіти внаслідок навчання мігрантів, міжнародних здобувачів освіти, міжнародної акредитації програм, співпраці представників різних культур; посилення діджиталізації в управлінні через формування цифрового середовища, використання великих масивів даних та smart-підходів; подолання розриву поколінь та врахування наслідків когнітивної революції (різних систем свідомості, способу життя, цінностей, способів навчання, появи нових способів спілкування, мислення, вироблення і відтворення знань, утворення колективного та гібридного інтелекту тощо), [9].

Розуміння ролі освіти у системі безпеки країни, складової євроінтеграційного вектору розвитку, ресурсу формування інновацій та розвитку соціуму у багатьох сферах та одночасного зниження мотивації до навчання з боку здобувачів освіти, зниження показників академічної успішності, низької якості сільської освіти. Саме тому адміністративну реформу необхідно здійснити для досягнення внутрішніх цілей, таких як ефективне управління державним сектором та громадський контроль влади. Необхідно прийняття законодавчих актів відповідно до встановлених стандартів. Посилити позитивні ефекти оптимізації системи освіти можливо, у тому числі за рахунок забезпечення права та засобів громадськості контролювати плани та рішення міністра, відповідального за науку та освіту в країні [5–6]. У межах підходів з пріоритетної підтримки інституціалізації організаційних ніш (за допомогою цільових фондів, нормативно-правових актів, фінансових програм зон розвитку тощо) велика увага належить організаційній екології (органічному впровадженню змін та м'якому подоланню їх супротиву) та інформаційно-мережевій освітньої інфраструктури, яка наразі стала всебічним інструментом державної підтримки інноваційних освітніх заходів та закладів. Багатоваріативність організаційних ніш, адаптивність, делегування повноважень, координаційна роль держави, контроль з боку громадськості, оптимальне поєднання між децентралізацією та централізацією державного

адміністрування, зниження частки механічного впровадження (примусових методів прояву змін та жорсткого контролю) є механізмом покликаними послабити супротив змінам, зростання якості та багатоваріативності публічних освітніх послуг для всіх стейкхолдерів з метою врахування інтересів усіх замовників (батьків, бізнесу, наукових та інших спільнот, учнів), гарантії вільного вибору освітніх послуг відповідно до інтересів та вподобань, забезпечення конкуренції серед постачальників освітніх послуг. Активна участь громадськості у оновленні нормативно-правового забезпечення освітньої галузі демонструє чутливість органів державного управління. Посилення ефективності гнучких методів безперервного інтенсивного управління змінами реалізується завдяки засобам цифровізації, тоді як за людиною (державним службовцем, фахівцем галузі тощо) залишаються «м'які» соціально-психологічні підходи в управлінні щодо забезпечення оптимального впливу на здобувачів освіти, їх батьків, колег, інших дотичних до освітньої галузі, що зосереджуються на проблемі людини, дієвій кадровій політиці, зокрема координації, груповій динаміці в процесі державного адміністрування, використанні неформальних методів управління, за наявних стандартів, стимулюючи селективний відбір та заохочення альтернативних, інноваційних, опорних закладів, створення інноваційних комплексів у сфері освіти, сприяючи позитивній динаміці всередині всієї освітньої системи. На особливу увагу заслуговують впровадження у систему державного управління та адміністрування системою надання освітніх послуг проектно- та процесно-орієнтовані моделі державного управління змінами в освіті; реалізація рамкової структури державної інноваційноорієнтованої політики; врахування соціально-економічних наслідків та вірогідності успіху освітніх змін; врахування супротиву запланованим освітнім перетворенням.

Пропонуємо створення виборного представницького органу на рівні місцевої та регіональної влади дозволить координувати діяльність всіх структур громадянського суспільства на місцях. Наразі частково цю місію покликані виконувати ради навчальних закладів, зокрема серед закладів вищої освіти (ЗВО). Пропонуємо їх розширити за рахунок включення до конференцій керівників навчальних закладів представниками сфери науки, здобувачами освіти, роботодавцями, представників яких пропонується включати по 1 від кожних 100 осіб відповідної категорії терміном на 2 роки, з яких виборці не можуть бути обрані одночасно на різні рівні (національний, регіональний, локальний). Вказана структура є дорадчим органом відповідно національного, регіонального чи локального органу управління освітою. Серед основних завдань такої Ради вбачаємо сприяння кар'єрному зростанню здобувачів освіти, обговорення проектів нормативних документів, рішень та розпоряджень з питань розвитку системи освіти, їх експертна оцінка, надання пропозицій щодо удосконалення діючого правового поля та організаційно-економічного механізму удосконалення системи та механізмі надання освітніх послуг,

розробка механізмів збільшення фінансування системи освіти тощо. У перспективі такий орган може стати представницьким органом усього освітнього середовища. Вдале поєднання національних традицій із позитивним досвідом провідних країн світу, подальше запровадження Болонського процесу викликане об'єктивною потребою узгодження будь-якої структури освітніх послуг із її змістом. Повноваження центральних органів управління освітою обмежені, частина з них передана на місцевий рівень, що сприяє поєднанню державного адміністрування, регіонального управління, розширенню кола діяльності органів місцевого самоврядування (ОМС) та автономії закладів освіти [32]. Це створило умови для співпраці місцевої громади та освітніх закладів установ. ОМС мають можливість формувати та реалізовувати власну освітню політику відповідно до місцевих потреб та освітньої політики країни. Своєчасне виконання повноважень органів місцевого самоврядування у сфері реформування освіти сприятиме поступовому розвитку та гармонізації системи державного адміністрування освітніх послуг. Широке залучення громадськості до державного адміністрування розвитку освітньої системи змінює парадигму управління у напрямі максимально чіткого та реалістично формулювання цілей, визначення досяжних завдань за наявних ресурсів за одночасного становлення мікрополітичних сил всередині системи, забезпечення аналітичного супроводу до впровадження новацій на індивідуальному та організаційному рівнях. Трансформація суспільно-економічного інституту освіти вимагає кардинальних змін у кадровій підготовці фахівців з творчим інноваційним мисленням, високим рівнем професіоналізму та культури (професійні та особистісні якості держслужбовців значною мірою визначають стан та ефективність змін у освіті).

Таким чином, концепція електронного уряду наразі є актуальним об'єктом для досліджень, особливо її адаптація на місцевому та галузевому рівнях. Теорія дифузії інновацій дає необхідність аналізу досвіду держав з різними соціально-економічними і політичними умовами, для більш повного розуміння процесу діджиталізації державного управління та адміністрування. За даними уряду Великобританії, застосування цифрових технологій у державному управлінні здатне знизити витрати з надання державних послуг у 50 разів. Також до переваг діджиталізації відносять підвищення швидкості обміну інформацією, економію часу громадян і чиновників, і, як наслідок, підвищення ефективності роботи. Також варто враховувати відсутність прив'язки до географічних кордонів. Так, процес діджиталізації державного управління та адміністрування сприяє інклюзивності, тобто залученню у процес тих категорій громадян, які раніше могли бути позбавлені подібної можливості. В умовах діджиталізації адміністрування освітніх послуг є необхідною умовою сучасного розвитку соціуму. Основними напрямками у цій сфері є робота з даними, клієнтський досвід, IT-стратегія і культура, партнерство та колаборація тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Застосування принципів *e-governance* включає такі три складові: передачу інформації в

цифровому просторі, здійснення у ньому трансакцій і спілкування. Діджиталізація за умови правильного та поступового її впровадження у державне адміністрування освітніх послуг здатна підвищити залученість громадян і довіру до влади. Під час розробки стратегії впровадження цифрових технологій важливо розуміти, якою є модель поведінки мешканців системи освіти, адже універсальний підхід не завжди дає позитивні результати. На основі проведеного аналізу можна виділити наступні бар'єри на шляху до розвитку діджиталізації державного управління у системі освіти: а) необхідність постійного вдосконалення систем безпеки і способів зберігання і обробки даних громадян із застосуванням хмарних технологій, в тому числі розробка відповідних стратегій і державних програм; б) необхідність адаптувати різні інструменти діджиталізації до вимог і можливостей місцевого співтовариства; в) складність у проведенні оцінки попиту громадян на певні електронні ресурси (досвід Італії демонструє важливість співвідношення дифузії інновацій, коли низький рівень участі в ініціації впровадження нових технологій з боку мешканців може призвести до невисоких темпів їх поширення); г) необхідність у супутніх заходах з навчання як громадян, так і службовців. Складність державного адміністрування освітніх послуг в умовах діджиталізації у індивідуальній відмінності та важкості їх сприйняття нововведень з боку громадян та чиновників. Відповідно, завданням управлінців є застосування оптимальних способів навчання. Необхідність залучення незалежних експертів з різних сфер для забезпечення актуальності та ефективності *digital*-порталів і платформ муніципалітетів багаторазово підтверджувала свою обґрунтованість, проте, така можливість не завжди була реалізована через ресурсні витрати, а також особливості роботи з персональними даними громадян. Наразі більшість країн керується єдиними принципами діджиталізації державного адміністрування освітніх послуг: підвищення прозорості, доступність, вдосконалення рівня захисту персональних даних. На перспективу необхідно посилити процес агрегації інтересів громадян і їх вимог до освітніх послуг. Діджиталізація як елемент розвитку та демократизації демократії соціуму повинна бути органічною частиною існуючої в країні системи державних інститутів.

Отже, управління дошкільною освітою, початковими та середніми школами здійснюється відповідно рішення про місцевих органів влади, які також здійснюють управління ними, використовуючи свою близькість до освітніх проблем місцевого рівня та пропонуючи успішний шлях реформування шкільної освіти. Цей рівень освіти, як і всі подальші, базується на принципах якості та транспорту, автономії навчальних закладів, академічних свобод, рівних можливостей, демократії. Вивчення та осмислення досвіду функціонування вітчизняної системи освіти та передових світових аналогів сприятиме формуванню інноваційних підходів та ефективних інструментів для забезпечення ефективного функціонування в Україні як структури державного

управління освітою, так і удосконаленню її якості. Наразі доцільно поширювати функції та повноваження органів місцевого самоврядування на регіональному та локальному рівнях управління, визначаючи механізми співпраці всіх стейкхолдерів освіти, межі їх взаємоконтролю, визначаючи за допомогою громадянських інститутів вимоги до кандидатів на посади керівників органів управління освітою та навчальних закладів, умови проведення конкурсів та терміни їх перебування на посаді. Можна зробити висновок, що загальні принципи ефективної адміністративної реформи в будь-якій країні регіону будуть практично ідентичними. Однак, це не свідчить про те, що Україна може повністю автоматично використовувати світовий досвід та розробки науковців у цій галузі.

Література:

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
2. Рябова З. Професійне зростання педагогів в умовах цифрової освіти / З. Рябова // Професійне зростання педагогів в умовах цифрової освіти. – 2020. – №6. – С. 369–385.
3. Manoharan A. P., Ingrams A. Conceptualizing E-Government from Local Government Perspectives. *State and Local Government Review*. 2018. Vol. 50 (1). P. 56–66.
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепція розвитку електронного урядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/pras/250287124>
5. Якобчук В. П., Присяжнюк О. Ф., Плотнікова М. Ф., Булуй О. Г. Екологічні поселення як механізм управління багатофункціональним розвитком сільських територій. *Стратегія інклюзивного сільського розвитку на базі громад: проекти, реалії та європейські перспективи для України*: монографія / за ред. проф. Т. О. Зінчук. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 316–334.
6. Якобчук В. П., Плотнікова М. Ф. Інноваційні механізми управління розвитком територіальних громад. *Економічний та управлінський потенціал соціальної економіки*: монографія / за заг. ред. З. І. Галушки. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 223–241.
7. Parviainen P. Tackling the digitalization challenge: how to benefit from digitalization in practice / P. Parviainen, M. Tihinen, J. Kääriäinen, S. Teppola // *International Journal of Information Systems and Project Management*. – 2017. – Vol. 5. – P. 63–77.
8. Basu S. E-government and developing countries: An overview / S. Basu // *International review of Law, Computers & Technology*. – 2004. – Vol. 18. – P. 109–132.
9. Mashhadi V. Z. Influences of digital classrooms on education / V. Z. Mashhadi, M. R. Kargozari // *Procedia Computer Science*. – 2011. – Vol. 3. – P. 1178–1183.
10. Falco E. Beyond technology: Identifying local government challenges for using digital platforms for citizen engagement / E. Falco, R. Kleinhans // *International Journal of Information Management*. 2018. Vol. 40. P. 17–20.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro osvity» [The Law of Ukraine «On the education»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian]
2. Ryabova, Z (2020). Profesiine zrostannia pedahohiv v umovakh tsyfrovoy osvity [Professional growth of teachers in the context of digital education]. *Profesiine zrostannia*

pedahohiv v umovakh tsyfrovoi osvity – Professional growth of teachers in the context of digital education, 6, 369-385 [in Ukrainian]

3. Manoharan, A. P., Ingrams, A. (2018) Conceptualizing E-Government from Local Government Perspectives. *State and Local Government Review*. 50 (1), 56–66.

4. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Kontseptsiiia rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Concept of e-government development in Ukraine"]. (n.d.). www.kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/250287124> [in Ukrainian]

5. Yakobchuk, V. P., Prysyzhnyuk, O. F., Plotnikova, M. F., Buluy, O. G. (2019) Ekolohichni poselennia yak mekhanizm upravlinnia bahatofunktsionalnym rozvytkom silskykh terytorii [Ecological settlements as a mechanism of management of multifunctional development of rural territories]. *Strategy of inclusive rural development on the basis of communities: projects, realities and European perspectives for Ukraine: monograph / prof. TO Zinchuk (ed.)*. Kyiv: Center for Educational Literature, (pp. 316–334) [in Ukrainian].

6. Yakobchuk, V. P., Plotnikova, M. F. (2020) Innovatsiini mekhanizmy upravlinnia rozvytkom terytorialnykh hromad [Innovative mechanisms for managing the development of territorial communities]. *Economic and managerial potential of social economy: monograph / Z. I. Halushky (general. ed.)*. Chernivtsi: Chernivtsi National University Univ. Yu. Fedkovich, (pp. 223–241) [in Ukrainian].

7. Parviainen, P., Tihinen, M., Kääriäinen, J., & Teppola, S. (2017) Tackling the digitalization challenge: how to benefit from digitalization in practice. *International Journal of Information Systems and Project Management*, 5, 63-77.

8. Basu, S. (2004) E-government and developing countries: An overview. *International review of Law, Computers & Technology*, 18, 109–132.

9. Mashhadi, V. Z., Kargozari, M. R. (2011) Influences of digital classrooms on education. *Procedia Computer Science*, 3, 1178-1183.

10. Falco, E., Kleinhans, R. (2018) Beyond technology: Identifying local government challenges for using digital platforms for citizen engagement. *International Journal of Information Management*, 40, 17–20.

УДК 378.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-65-76](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-65-76)

Плющ Руслан Миколайович, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету; Бериславське Шосе, 24, м. Херсон, Україна, 73008; тел.: (0552) 32-69-12, <https://orcid.org/0000-0003-1135-1482>

Філіппова Вікторія Дмитрівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету; Бериславське Шосе, 24, м. Херсон, Україна, 73008; тел.: (0552) 32-69-12, <https://orcid.org/0000-0002-8476-3341>

Ковальська Наталя Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету; Бериславське Шосе, 24, м. Херсон, Україна, 73008; тел.: (0552) 32-69-12, <https://orcid.org/0000-0002-5758-8373>

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО ЛІДЕРА В ПАРТИСИПАТИВНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. У статті проаналізовано термін «партисипативне управління» виходячи з того, що партисипація являє собою свідому активну участь громадян у формуванні, виробленні та реалізації політичних та інших життєвих рішень. Розглянуто погляди вчених на феномен партисипативного управління з позиції можливостей для підвищення творчої активності кожного працівника та забезпечення необхідного інтегрування їх зусиль щодо досягнення цілей організації.

Зазначено основні підходи до лідерства та інноваційного лідерства в публічному управлінні. З'ясовано, що інноваційне лідерство в партисипативному управлінні можна розглядати як процес трансформації внутрішньої соціально-психологічної конфігурації особистості, управління діяльністю команди задля інтеграції взаємних інтересів всіх учасників процесу та активізації потреб у результатах праці, новаторстві, досягненні, творчості, самоактуалізації.

Внаслідок нашого дослідження було визначено, що соціально-психологічна конфігурація особистості управлінця є відповіддю когнітивної сфери на потребу підвищення ефективності діяльності всіх суб'єктів управлінського процесу та необхідність залучення людських ресурсів для

вирішення управлінських завдань. Зауважено, що інноваційний лідер в партисипативному управлінні зменшує ризики ухвалення короткострокових та менш ризикованих рішень, орієнтації більшості членів організації на витрати, а не на інвестиції при розподілі доходу, оптимізувати ухвалення далеко строківих та інноваційних рішень, в кризових ситуаціях забезпечити швидку та обґрунтовану відповідь на виклики сьогодення.

Зроблено висновки, що залучення інноваційних лідерів до партисипативного управління може поліпшити визнання легітимності та авторитету демократично обраної влади та підвищити ефективність її партнерства з громадами та її територіальними структурами.

Ключові слова: партисипативне управління, лідерство, соціально-психологічна конфігурація особистості, інноваційний лідер.

Pliushch Ruslan Mykolaiovych, Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of Public Administration and Local Self-Government Department, Kherson National Technical University; Beryslavske Shose, 24, Kherson, Ukraine, 73008; tel.: (0552) 32-69-12, <https://orcid.org/0000-0003-1135-1482>

Filippova Viktoriia Dmytrivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government, Kherson National Technical University; Beryslavske Shose, 24, Kherson, Ukraine, 73008; tel.: (0552) 32-69-12, <https://orcid.org/0000-0002-8476-3341>

Kovalska Natalia Mykhaylivna Phd in Pedagogics, Assistant Professor Associate Professor of of the Department of Public Administration and Local Self-Government, Kherson National Technical University; Beryslavske Shose, 24, Kherson, Ukraine, 73008; tel.: (0552) 32-69-12, <https://orcid.org/0000-0002-5758-8373>

THE ROLE OF INNOVATION LEADER IN PARTICIPATORY ADMINISTRATION

Abstract. The article deals with the term of “participative management” proceed from the notion that participation means that citizens take conscious and active part in decision-making and implementing process in political and another vital fields. The authors consider scholars thoughts about participative management phenomena due to its opportunities for increasing each employee creativeness and providing necessary integration of their efforts to meet organizational goals.

The article mentions the main approaches to leadership and innovative leadership in public administration. It finds out that innovative leadership in participative management can be considered as transformation process of internal social and psychological conformation of personality, team activity management for integration of mutual interests of all process participants and activation of necessities for job results, innovation, achievements, creation and self-actualization.

As a result of our research, it is considered that social and psychological conformation of manager's personality is a cognitive sphere response to requirements for activity efficiency increasing of all management process subjects and necessity of involving human resources in solving governing tasks. Also it is mentioned that innovative leader in participative management decreases risks in coming to short-term and less risky decisions, tendency of organization members majority to expenses not to investments during income assignment, optimizing taking long-term and innovative decisions, providing rapid and well-founded response to challenges in crisis situations.

Involving innovative leaders in participative management is able to improve recognition of democratically elected authority legitimacy and to increase efficiency of authority's partnership with communities and its territorial structures.

Key words: participative management, leadership, social and psychological conformation of personality, innovative leader.

Постановка проблеми. Зараз продовжуються процеси децентралізації, успішність яких залежить як від влади, так і від готовності громади брати відповідальність за зміни та перетворення на місцевому рівні. При цьому представники обох ланок повинні розуміти глибинні чинники відповідних процесів, адже низький рівень довіри до органів влади та пасивність мешканців може навіть перешкоджати впровадженню якісних змін парадигми соціально-економічної діяльності в Україні від орієнтованої на ресурси до орієнтованої на інтелект і знання. І тому в умовах партисипативного управління потрібен керівник нового типу, лідерство якого ґрунтується не на формальному призначенні на посаду, а на реальному авторитеті як фахівця й харизматичної особистості здатної до інноваційного лідерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості партисипативного управління розкрито в наукових працях Е. Бондарєвої, О. Н. Величко, Виханського, А. Колота, Л. Ковшун, О. Левченко, Е. Мухаметшина, А. Наумова, А. Поршнева, М. Разу, В.Семяновського, А. Тихомирова та ін.

Питанням лідерства в державному і публічному управлінні приділяли увагу М. Гаврилюк, М. Головатий, Л. Колесник, В. Міляєва, Л. Приходченко, Р.Сопівник, А. Халецька, А.Холодницька, О.Юзькова та ін.

Результати аналізу наукової літератури свідчать, що у вітчизняних дослідженнях проблеми розвитку інноваційного лідерства в партисипативному управлінні в Україні потребують більш детального аналізу.

Формулювання мети дослідження. Зважаючи на наведену вище актуальність поставленої проблеми, мета цієї статті передбачає аналіз ролі інноваційного лідера в партисипативному управлінні, зокрема у визначенні інноваційного лідерства в партисипативному управлінні, в особистісному аспекті із залученням організаційної та комунікаційної складових.

Викладення основного матеріалу. Термін партисипативне управління – «participative management» – дослівно означає «управління, засноване на

участі». Ключовий термін «участь» передбачає різні форми участі працівників в управлінні організацією. Розрізняють три основних ступеня участі: висування пропозицій; вироблення альтернативи; вибір остаточного рішення [1].

Деякі науковці [9] визначають, що партисипативне управління є одним із сучасних ефективних методів управління, що передбачає децентралізацію управління, його демократизацію, участь суб'єктів діяльності в управлінні, ефективне використання потенціалу особистісних ресурсів для їх розвитку та розвитку організаційної системи; змінює систему мотивації працівників організації та підвищує її міцність при цьому не применшуючи прав та відповідальності керівників. Особливістю партисипативного управління в організації є відносини між працівниками та керівниками, засновані на партнерстві. Спільне управління підвищує продуктивність праці, задовольняє соціальні потреби працівника, сприяє підвищенню ефективності управлінських рішень. Спільне управління є ефективним способом використання потенціалу організації, управління нею та її розвитку [5].

Важливо, що для будь-якої соціально-економічної системи ефективне управління є критично важливим процесом саме тому, що необхідно забезпечити дві головні функції таких систем – виживання та розвиток, враховуючи сучасні умови значних змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Слід зауважити, що адекватною моделлю управління на рівні територіальних громад та органів місцевого самоврядування є саме партисипативний підхід з акцентуванням на підвищенні ефективності діяльності всіх суб'єктів організації і як наслідок, результатів її діяльності в загалі [9, С.48].

Спочатку розповсюдження партисипативного управління пов'язувалося тільки з покращенням мотивації робітників. Останнім часом партисипативне управління все більше пов'язується з оптимізацією використання потенціалу людських ресурсів організації взагалі. Відтак, концепція партисипативного управління виходить за межі мотивації, є одним із загальних підходів до керування людиною й організацією. Партисипативне управління може бути реалізовано з таких напрямів: – працівники отримують право самостійно приймати рішення з приводу того, як їм здійснювати свою діяльність.

Самостійність може торкатися, наприклад, таких аспектів їх діяльності, як режим чи вибір засобів здійснення роботи; персонал може притягуватися до прийняття рішень щодо визначення змісту роботи, яку належить виконати. Таким чином, робітник притягується до постановки цілей і прогнозування результатів, які йому треба досягати; робітникам надається право контролю за якістю й кількістю здійснюваної ними роботи, але при цьому встановлюється відповідальність за кінцевий результат; партисипативне управління припускає широку участь робітників у раціоналізаторській діяльності, винесення пропозицій щодо вдосконалення їх особистої роботи та окремих підрозділів організації; можливим напрямом здійснення партисипативного управління є надання робітникам права на формування робочих груп із тих членів організації, з якими їм хотілося б працювати разом [1].

Автори праці «Партисипативний підхід та практики на рівні громади» [5] розглядають партисипацію як свідому активну участь громадян у формуванні, виробленні та реалізації політичних та інших життєвих рішень. Вони акцентують увагу на те, що основою партисипації є визнання легітимності та авторитету демократично обраної влади та її партнерство з групами та організаціями мешканців. Саме тому, метою такого управління є підвищення рівня задоволення працівників своєю діяльністю та забезпечення ефективного функціонування організації. Зокрема, за рахунок врахування всього спектру підходів до визначення лідерства як явища [2].

Термін «лідерство» виник в англійській мові лише з другої половини 19-го сторіччя, а на початку 20-го ст. дослідження феномена лідерства набули міждисциплінарного змісту – його почали досліджувати в психології, менеджменті, соціології, політології та інших галузях. Як результат актуалізації лідерства – зростання суспільного попиту на керівників-лідерів, що породжує завдання модернізації параметрів сучасної професійної підготовки управлінських кадрів.

Так на думку А. Холодницької, лідерство, на відміну від управління – це процес впливу на людей, породжений системою неформальних відносин, формується спонтанно, стихійно, на рівні напівусвідомлених психологічних переваг [11, С. 290].

А на думку Р. Сопівник лідерство розглядається не як унікальне явище, що може бути втілене шляхом домінування і вивищення однієї особи над іншими, а як загальнодоступний стан максимальної творчої, професійної самореалізації людини з позицій провідного фахівця в обраній галузі або організатора виробничих чи невиробничих процесів. Така самореалізація буде визнаною й оціненою оточенням не за емоційними критеріями (симпатія-антипатія), а за мірою внеску людини в соціально значиму діяльність (постановка і розв'язання групового завдання) [10, С. 153].

Так І. Грищенко [2] провела ретельний аналіз щодо визначення поняття лідерства залежно від його сутнісних проявів та запропоновано виокремлювати дев'ять основних підходів до його трактування через: пояснення лідерства як процесу взаємодії в групі між лідером і членами групи/послідовниками; використання різних форм впливу, спрямованих на спонукання членів групи до досягнення спільної завдання, мети; оточення лідера у відносинах «лідер – послідовники», що засновані на міжособистісних стосунках і взаємній відповідальності за досягнення спільних цілей групи; сприйняття лідерства як влади однієї чи групи осіб, спрямованої згори донизу із використанням управлінського статусу для спонукання членів групи робити те, що необхідно для досягнення спільних цілей; статус та повноваження особи, і через індивідуально-психологічний феномен особистості лідера, тобто як суто психологічне явище, за якого домінуючим фактором лідерства є набір у індивіду певних індивідуально-особистісних рис; реакцію на певну ситуацію,

яка склалася в певний конкретний період і яка потребує вирішення; визначення лідерства як явища, що виникає лише тоді, коли з'являється соціально-історична потреба людей в організації своєї діяльності для задоволення особистих і колективних потреб в оптимальні терміни з оптимальним результатом; пояснення лідерства як феномену, що не має кордонів, яке наскрізно пронизує всі сфери людського буття і засноване на міжособистісних відносинах, авторитеті, впливі, відповідальності, реалізації керівництва, пов'язаного з прийняттям рішень, задоволенням потреб, досягненням цілей та ін.

А на думку В. Міляєвої яка зауважує, що лідерство є одночасно положенням (статичний аспект) і процесом впливу (динамічний/процесуальний аспект), в основі якого – вияв лідерських якостей особистості. Наявність статичного аспекту продукує процесний аспект лідерства. Відповідно, лідерство може розглядатися як:

- провідне положення особистості чи соціального утворення, що обумовлене наявністю відповідних якостей (лідерських компетенцій), які спричиняють якісну та ефективну діяльність (у тому числі й управлінську);
- процес впливу особистості чи соціального утворення на власну діяльність або діяльність інших на підґрунті особистих якостей (лідерських компетенцій) [6, С. 5].

Зауважимо, що лідерство у системі публічного управління є процесом організації управління соціальними групами для сприяння досягненню загальних цілей, оптимізації термінів та ефективності на основі рушійної сили авторитету керівника-лідера. Адже поступово визначення «керівництво» замінюється поняттям «лідерство», адже реальне і ефективне управління організацією забезпечується не стільки авторитетом посади, скільки авторитетом особистості керівника, його лідерськими здібностями.

Керівнику-лідеру необхідне поєднання якостей лідера (неформальний авторитет, високий інтелектуальний рівень, здатність до прийняття альтернативних рішень, наполегливість, уміння прогнозування, бажання досягати успіху, комунікативні навички тощо) та керівника (формальний авторитет, здібності до аналізу, професійні знання, бажання навчатися). Владні позиції керівника мають посилюватися за рахунок отримання визнання своїх підлеглих лідером, виходячи з особистих якостей [4].

Таким чином до основних наукових поглядів, історично сформованих у проблематиці лідерства, належать концепція ситуаційного лідерства, теорія трансформаційного лідерства, теорія емоційного лідерства, теорія резонансного лідерства, підхід лідерства-служіння та ін. Перехід до нової філософської парадигми, до нового осмислення сприйняття й розуміння світу, створює нові концепції лідерства, тому на початку 21-го століття ознаменувався появою нових концептуальних підходів до дослідження лідерства. В їх основі лежить сприйняття світу як динамічного, такого, що постійно змінюється,

ризикованого та складного. Зокрема, акцентуючи увагу на тому, що сучасний світ швидкий і непередбачуваний і рухається вперед завдяки інноваційним особистостям, які намагаються створювати інновації навіть при недостатній кількості ресурсів та нестачі відповідних навичок, з'явилася концепція інноваційного лідерства.

Отже О. Юзькова визначає інноваційне лідерство як підхід, який утворює поєднану комбінацію різних стилів лідерства щоб реалізувати вплив на підлеглих та допомагати їм в утворенні креативних та нестандартних ідей, продуктів та послуги. [13].

Узагальнюючи вищезазначене, можна визначити інноваційне лідерство в партисипативному управлінні як процес трансформації внутрішньої соціально-психологічної конфігурації особистості, управління діяльністю команди, колективу задля інтеграції взаємних інтересів всіх учасників процесу та активізації потреб у результатах діяльності, новаторстві, досягненні, творчості, самоактуалізації. При цьому соціально-психологічна конфігурація особистості управлінця є відповіддю когнітивної сфери на потребу підвищення ефективності діяльності всіх суб'єктів управлінського процесу та необхідність залучення людських ресурсів для вирішення управлінських завдань.

Основна роль в практиці інноваційного лідерства належить інноваційному лідеру, який виступає агентом змін на різних рівнях управління. Науковці зазначають, що нове бачення сучасного лідерства в системі місцевого самоврядування в Україні, полягає у зміні підходів до бачення діяльності кожного з елементів цієї системи; переходу ролі лідера від командира до оповідача; від ролі архітектора системи до ролі провідника змін і служителя людям [2].

Для реалізації зазначеного, інноваційний лідер повинен мислити системно, виходити за межі стандартних уявлень, мотивувати колектив добре виконувати свою роботу, будувати стосунки, фокусуватись на потребах інших, вивчати та застосовувати нові технології. Слід зазначити, що для впровадження інновацій такий лідер повинен розуміти глобальні причинно-наслідкові зв'язки, системну динаміку, вплив власних дій на загальну картину. Відповідно, саме інноваційні лідери можуть демонструвати ініціативу, ставити амбітні цілі, забезпечити активну співпрацю всіх задіяних в процесі партисипативного управління та підтримувати високий рівень командної роботи, створюючи можливості та умови для розповсюдження інновацій. По відношенню до керованого об'єкту управлінські інновації повинні забезпечити підвищення коефіцієнту корисної дії індивідуальних та сумісних зусиль, підвищення рівня мотивації до роботи, створення сприятливого мікроклімату та продуктивного стилю спілкування.

При цьому науковці наголошують на необхідності урахування того, що більшість членів організації схильні до ухвалення короткострокових та менш ризикованих рішень і орієнтуються на витрати, а не на інвестиції при розподілі доходу; прийняття рішень стосовно соціальної політики організації

співробітникам може суперечити підприємницьким основам господарської діяльності; ухвалення далекострочкових та інноваційних рішень важко сприймається членами організації; збільшується час на обговорення та прийняття рішень, що може заважати в гострих ситуаціях [5].

В цьому контексті важливо зазначити, що часто проблеми інноваційного лідера в управлінні, зокрема партисипативному, пов'язані зі публічними комунікаціями. Вони є важливим джерелом отримання ділової інформації, де окрім словесних засобів подання потрібних відомостей використовуються також і невербальні, засновані на індивідуальних психологічних рисах кожного комуніканту, його особистісних складових. У поєднанні з вербальною вони утворюють так зване подвійне кодування, тобто до загального повідомлення додається невербальний когнітивний елемент, який може навіть заперечити перше. За ствердженнями Т. Осіпової, невербальна комунікація є феноменом, що «впливає на формування певних моделей поведінки людини у спілкуванні та регулюється різноманітними чинниками комунікації загалом» [7]. Тобто офіційно висловлена репліка супроводжується певним кінестетичним знаком, спрямованим окремому адресату, який має зрозуміти її фіктивність, на відміну від усіх інших.

В цьому контексті для інноваційного лідера важливого значення набуває питання комунікативної толерантності як зовнішнього вияву людської чесноти, невід'ємної риси сучасності. Декларація принципів толерантності ЮНЕСКО 1995 року надала визначення толерантності, що позначає на індивідуальному рівні такі гуманістичні явища, як повага, прийняття різноманітних національних культур, сприяння самовиявленню особистості, свобода думки, досягнення миру; на державному рівні – існування й дотримання справедливого законодавства, суду, правопорядку, доступність економічних і соціальних можливостей для кожного, ратифікація чинних міжнародних конвенцій із прав людини задля «забезпечення в суспільстві рівноправних відносин і рівних можливостей для всіх груп і кожної окремої людини»; на міжнародному рівні дотримання постулату про обов'язкове відрізнення народів між собою, збереження їх ідентичності [3].

Комунікативна толерантність, за дослідженнями О. Шаук, яка передбачає насамперед «дотримання правил гуманної поведінки і коректного спілкування» [12, с. 169], адже така мовленнєва поведінка буде гарантом ефективної трудової діяльності, міжособистісних стосунків, установа взаєморозуміння. Серед чинників виявлення толерантності у спілкуванні слід виокремити й схарактеризувати відповідно до фахової спрямованості управлінської діяльності професійну комунікативну толерантність, що виявляється в обставинах роботи, де відбувається взаємодія з колегами, громадянами, різними соціальними й комунальними службами та прошарками суспільства. У таких умовах лідер, здатний керувати власними емоціями та розуміти чужі, використовуючи це для отримання ефективних результатів ділової комунікації,

не лише здобуде авторитет серед колег і громадян, яким він надає інформаційні та соціальні послуги, але й досягне кар'єрних висот.

Зважаючи на вище зазначене важливо наголосити на тому, що інноваційний лідер в партисипативному управлінні підлягає особливому, підвищеному контролю – контролю з боку громадськості, яка буде його оцінювати. Тому посадовець окрім виконавської дисципліни має бути готовий до різноманітного ставлення населення, що може бути негативним за виробленими ще до нього стереотипами. Через це потрібні й інші риси – воля, уміння показати себе в складних ситуаціях, самопожертва, а з іншого боку – бажання до постійного саморозвитку, набуття нових знань і вмінь, навичок, уміння аналізувати значний обсяг інформації за короткий час, компетентність, організаторські здібності, уміння брати на себе відповідальність, самовладання, самооцінка [8, с. 155-156].

Отже, саме інноваційний лідер в партисипативному управлінні зменшує ризики ухвалення короткострокових та менш ризикованих рішень, орієнтації більшості членів організації на витрати, а не на інвестиції при розподілі доходу, оптимізує ухвалення далекострокових та інноваційних рішень, в кризових ситуаціях забезпечує швидко та обґрунтовану відповідь на виклики сьогодення.

Висновки. Проаналізувавши погляди науковців з питання ролі інноваційного лідера в партисипативному управлінні, маємо змогу зробити певні висновки:

Узагальнено концепцію партисипативного управління яка виходить із положення: якщо людина зацікавлено бере участь у різного роду діяльності організації, то вона тим самим отримує від цього задоволення, працює з більшою віддачою, краще, якісніше і продуктивніше.

Доведено, що партисипативне управління, відкриваючи працівнику доступ до прийняття рішення з питань, пов'язаних із його діяльністю в організації, мотивує до кращого виконання своєї роботи. Партисипативне управління не тільки сприяє тому, що робітник краще справляється зі своєю роботою, але й приводить до більшої віддачі, більшого внеску окремого робітника в життя організації.

Обґрунтовано наукові погляди щодо партисипативного управління яке дозволяє утримувати певну рівновагу між цілями й результатами, яких необхідно досягти, та можливостями реальних людей і способами діяльності. Партисипативне управління заохочує керівника діяти з позиції фасилітатора: він не змушує та повчає, а мотивує та спрямовує колектив у необхідне творче русло. Такий підхід реалізуються через: знання особливостей особистості; уміння організувати спільну роботу в колективі; залучення колективу до планово-прогностичної діяльності; довіру колективу; лідерські позиції керівника в колективі; уміння допомогти встановити партнерські стосунки, розвинути навички взаємодії та конструктивного спілкування, урегулювати конфлікти; здатність до аналітичної діяльності, уміння застосовувати різні

технології аналізу та робити відповідні узагальнення й висновки; чітке усвідомлення цілей та бажаних результатів діяльності колективу; збереження ентузіазму, інтуїтивного відчуття, щирого ставлення до людей на всіх етапах сумісної діяльності; уміння ставити людей у ситуації необхідності самостійно прийняти рішення, визначитися з методами та змістом діяльності; уміння заохочувати та морально підтримувати навіть незначні успіхи персоналу. Така поведінка керівника свідчить про його прагнення дійти згоди щодо вирішення найбільш важливих питань.

Визначено основні переваги партисипативного управління, які мають соціально-психологічний зміст, можна віднести такі: підвищується лояльність персоналу і його прихильність до організації; суперечності між керівниками й підлеглими не мають вираженого характеру; такий стиль управління спрямований на розвиток творчої активності працівника; кожна особистість може проявити себе і свої знання, висунути пропозицію для рішення конкретної завдань; керівник стає координатором групового творчого процесу, забезпечуючи всебічне обговорення найбільш важливих проблем.

Визначено, що концепція партисипативного управління максимально нівелює прояви опору рішенням та новаціям. Об'єднує підлеглих навколо керівника в такий спосіб сприятливо впливає на соціально-психологічному кліматі колективу, дозволяє формувати корпоративний дух та систему цінностей організації. Еволюція теорії та практики менеджменту свідчить про тенденцію психологізації управлінської діяльності, увагу до фактору «людина», розбудову суб'єкт-суб'єктних стосунків, удосконалення особистого стилю діяльності керівника.

Література:

1. Виханский О. С., Наумов А. И. Менеджмент : учебник. М. : ИНФРА М, 2014. 576 с.
2. Грищенко І.М. Впровадження лідерства в систему місцевого самоврядування України. *Науковий вісник АМУ*: зб. наук. пр. 2014. Вип. 2. С. 275-285.
3. Декларація принципів толерантності. ООН, 28 сесія Генеральної конференції 25 жовтня – 16 листопада 1995 р. <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaraciija-tolerantnosti.pdf>
4. Колесник Л.Л. Сучасні підходи до розвитку лідерства на державній службі. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3 (89). С. 174–177.
5. Левченко О., Величко Н., Ковшун Л.. Партиципативний підхід та практики на рівні громади. Посібник для громадських активістів та всіх зацікавлених. Х. 2018. 54с.
6. Міляєва В. Р. Розвиток лідерського потенціалу в процесі формування управлінської компетентності керівників навчальних закладів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2014. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_1_10107
7. Осіпова Т. Невербальні засоби комунікації: комплексна методика опису й лексикографування. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*, vol. VI: 2018, pp. 107-113. DOI: 10.14746/sup.2018.6.13. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Ukrainica_Posnaniensia/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2018-t6/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2018-t6-s107-113/Studia_Ukrainica_Posnaniensia-r2018-t6-s107-113.pdf. С. 107.
8. Пирогова Ю. Соціально-психологічний підхід до управління людськими ресурсами в системі публічної служби України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 3(42). С. 152-159.

9. Семяновський В. М. Партиципативне управління як модель управління територіальними громадами. *Статистика України*. 2018. № 1. С. 47-51.
10. Сопівник Р. В. Формування лідерських якостей майбутніх фахівців агропромислової галузі. *Духовність особистості*. 2015. Вип. 4. С. 149–160
11. Холодницька А. В. Формування ефективного лідерства в умовах структурних змін в економіці. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2014. Вип. 149. С. 289-295
12. Шаюк О. Толерантність як сутнісна характеристика професійного спілкування. *Психологія суспільства*. 2010. № 2. С. 169-177.
13. Юзькова О.І., Халецька А.А. Аналіз сучасного стану та тенденцій інноваційного лідерства в публічному управлінні. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2020. № 9. С. 915-935

References:

1. Vikhansky O.S., Naumov A.I. Management [Management]. Moskow: INFRA M [in Ukrainian].
2. Hryshchenko I.M. (2014) Vprovadzhennya liderstva v systemu mistsevoho samovryaduvannya Ukrainy. Introduction of leadership in the system of local self-government of Ukraine. *Naukovyy visnyk AMU: zb. nauk. pr. - AUC Scientific Bulletin: Coll. Science. etc.* 2, 275-285
3. Deklaratsiya pryntsyviv tolerantnosti. OON, 28 sesiya Heneral'noyi konferentsiyi 25 zhovtnya – 16 lystopada 1995 r. Retrieved from <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf> [in Ukrainian].
4. Kolesnyk L.L. (2019) Suchasni pidkhody do rozvytku liderstva na derzhavny sluzhbi. [Modern approaches to the development of leadership in the civil service]. *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya*. - Economics, management and administration. 3 (89), 174–177.
5. Levchenko O., Velychko N., Kovshun L. (2018) Partytsypatyvnyy pidkhid ta praktyky na rivni hromady. Posibnyk dlya hromads'kykh aktyvistiv ta vsikh zatsikavlenykh. [Participatory approach and practices at the community level. A guide for community activists and all those interested]. Kherson [in Ukrainian]
6. Milyayeva V. R. (2014). Rozvytok liderov'koho potentsialu v protsesi formuvannya upravlyns'koyi kompetentnosti kerivnykiv navchal'nykh zakladiv. [Development of leadership potential in the process of forming managerial competence of heads of educational institutions]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy*. 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_1_10107 [in Ukrainian].
7. Osipova T. (2018) Neverbal'ni zasoby komunikatsiyi: kompleksna metodyka opysu y leksykohrafuvannya. [Non-verbal means of communication: a comprehensive method of description and lexicography]. *Studia ukrainica posnaniensia*.- Studia ukrainica posnaniensia. 4, 107-113.. [in Ukrainian].
8. Pyrohova YU. (2019). Sotsial'no-psykholohichnyy pidkhid do upravlinnya lyuds'kymy resursamy v systemi publichnoyi sluzhby Ukrainy [Socio-psychological approach to human resource management in the public service of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya*. - Public administration and local self-government. 3(42), 152-159. [in Ukrainian].
9. Semyanovs'ky V. M. (2018). Partytsypatyvne upravlinnya yak model' upravlinnya terytorial'nymy hromadamy. Participatory management as a model of management of territorial communities. *Statystyka Ukrainy*.- *Statistics of Ukraine*. 1, 47-51. [in Ukrainian].
10. Sopiivnyk R. V. (2015). Formuvannya liderov'kykh yakostey maybutnikh fakhivtsiv ahropromyslovoyi haluzi. [Formation of leadership qualities of future specialists in the agro-industrial sector]. *Dukhovnist' osobystosti*. - *Spirituality of personality*. 4, 149–160. [in Ukrainian].
11. Kholodnyts'ka A. V. (2014) Formuvannya efektyvnoho liderstva v umovakh strukturnykh zmin v ekonomitsi. [Formation of effective leadership in the conditions of structural

changes in economy]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka.- Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture*. 149, 289-295. [in Ukrainian].

12. Shayuk O. (2010) Tolerantnist' yak sutnisna kharakterystyka profesiynoho spilkuvannya. [Tolerance as an essential characteristic of professional communication]. *Psykholojiya suspil'stva.- Psychology of society*. 2, 169-177. [in Ukrainian].

13. Yuz'kova O.I., Khalets'ka A.A. (2020). Analiz suchasnoho stanu ta tendentsiy innovatsiynoho liderstva v publichnomu upravlinni. [Analysis of the current state and trends of innovative leadership in public administration] *Publichne upravlinnya ta rehional'nyy rozvytok.- Public administration and regional development*. 9, 915-935 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Економіка»

UDC 631.1 : 330.4

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-77-85](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-77-85)

Vasylieva Natalia Kostiantynivna, Doctor of Science in Economics, Professor, Head of Department of Information Systems and Technologies, Dnipro State Agrarian and Economic University, 49040, Dnipro, Str. Serhiia Yefremova, 25, tel.: 098-0334900, <https://orcid.org/0000-0003-4100-0659>

ONLINE IT-SERVICES LINKED TO CROP PRODUCTION IN UKRAINE

Abstract. Digitalization is the prime world trend in the contemporary economic development. Due to Information Technology (IT) innovative data are converted unto profitable assets and also determine the most effective way of utilizing material, financial, and labor resources. Ukrainian economy depends on outcomes of agriculture, especially its stronger industry of crop production. Thus, modern IT are significant to respond challenges of amplified competition and unstable harvests experienced by the national farmers involved in cereals and oilseeds growing.

This study took aim at a complex evaluation of online services on the Internet which foster crop industry at the different stages of a production cycle. A method of comparative analysis provided the most promising directions of applying IT to agricultural enterprises and enhancing total outcomes of their activity.

Firstly, the national farmers encounter high natural risks and market uncertainties which distort their initial forecasts and optimal plans. The research findings specified the most reliable insurance companies operating in Ukraine. The identified official websites of PrJSC"ASKA", "INGO", "Oranta-Sich", "PZU Ukraine", and "Universalna" contain transparent insurance offers focused at the agricultural issues.

Secondly, in general Ukrainian crop growers experience immense annual deviations of yields and harvests. It is largely explained by system mismanagement in utilizing seeds and farming technologies, as well as applying fertilizers and pesticide protection. To cope with these pressing issues it is advisable to consider Ukrainian data aggregator SuperAgronom. It illustrates available for purchase options distributed into seeds, fertilizers, weeds, and pesticides sections. Thirdly, approximately 30% of the grown grain harvest in Ukraine is lost owing to

inappropriate storing. Therefore, the obtained research findings described the major national IT-service linked to an interactive elevator map of Ukraine.

Overall, the above given made it possible to conclude that the online IT-services are invaluable driving means intended for innovative updating of the national crop industry.

Keywords: online service, website, insurance IT in agriculture, data aggregator, crop growing, harvest storing.

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, 49040, м. Дніпро, вул. Сергія Єфремова, 25, тел.: 098-0334900, <https://orcid.org/0000-0003-4100-0659>

ОНЛАЙН ІТ-СЕРВІСИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ГАЛУЗЮ РОСЛИНИЦТВА УКРАЇНИ

Анотація. Цифровізація є провідним світовим трендом сучасного економічного розвитку. Завдяки Інформаційним Технологіям (ІТ) інноваційні дані перетворюються на прибуткові активи та визначають найбільш ефективні шляхи використання матеріальних, фінансових і трудових ресурсів. Українська економіка залежить від результатів сільського господарства, особливо його потужної галузі рослинництва. Відтак, сучасні ІТ є вкрай важливими засобами реагування на виклики стосовно посилення конкуренції та нестабільності урожаїв, що є типовим для вітчизняних фермерів, зайнятих у вирощуванні зернових та олійних культур.

Дане дослідження ставило за мету комплексну оцінку онлайн сервісів Інтернету на підтримку галузі рослинництва на різних етапах виробничого циклу. Метод порівняльного аналізу визначив найбільш перспективні напрями застосування ІТ в аграрних підприємствах для підвищення продуктивності їх діяльності.

По-перше, вітчизняні фермери стикаються з високими природними ризиками та ринковими невизначеностями, які викривляють початкові прогнози та оптимальні плани. В ході дослідження встановлено найбільш надійні страхові компанії, що оперують в Україні. Проаналізовані офіційні сайти ПрАТ "АСКА", "INGO", "Оранта-Січ", "PZU Україна" та "Універсальна" містять прозорі страхові пропозиції, сфокусовані на проблемах сільського господарства.

По-друге, українське рослинництво демонструє суттєві річні коливання урожайностей та врожаїв. В основному, це пояснюється системними помилками у виборі насіння та агротехнологій, використанні добрив і засобів захисту рослин. Для вирішення цих нагальних проблем доцільно розглянути вітчизняний агрегатор даних SuperAgronom. Він ілюструє доступні для

придбання опції, розподілені в секції насіння, добрив, засобів захисту від бур'янів та пестицидів. По-третє, приблизно 30% вирощеного врожаю зерна в Україні втрачається через його неналежне зберігання. У відповідь на це питання в науковому доробку дослідження описано найбільший вітчизняний IT-сервіс, пов'язаний з інтерактивною картою вітчизняних елеваторів.

В підсумку, все викладене дозволило дійти висновку, що онлайн IT-сервіси мають бути рушійною силою інноваційного оновлення галузі рослинництва України.

Ключові слова: онлайн сервіс, вебсайт, IT агрострахування, накопичувач даних, рослинництво, зберігання врожаю.

Problem statement. Information Technology (IT) is a solid background of the innovative digital economy spread across countries and industries. IT is responsible for searching, storing, retrieving, analyzing, and transmitting data converted into new knowledge. Digital communications connect the world and accelerate innovative progress. Under the Covid-19 restrictions, IT has provided an invaluable assistance to all industries in modifying supply chains and market channels. It also concerns Ukrainian agriculture which is the key sector in the national economy and one of the top contributors to the global food security by cereals and oilseed crops. Contemporary demands for high competitiveness, stable profitability, appropriate quality and diminished losses of grain harvests can be addressed by means of applying IT at every stage of crop production. Such an approach is an essential reserve for Ukrainian farmers. Consequently, it specifies an urgent topic for a separate research at the nexus of a computer science and agricultural economics.

A foreign experience of prosperous agriculture confirms that applications of IT transform information resources into tangible assets and accelerate economic growth. Unfortunately, the national agricultural producers frequently exploit obsolete and controversial data which inhibits a broad implementation and an effective utilization of agricultural IT [1].

Analysis of recent research and publications. However, there are some promising achievements. Namely, Samarets, N., Kharchenko, E. and Chorna, N. concluded that the most developed segment of Ukrainian agricultural IT was presented by statistical analysis [2]. It made possible to compare the impacts of operation conditions on quantity and quality of crop and animal products.

Dynamic progress of management IT was explored by Moroz, S. and Nuzhna, S. in [3]. They demonstrated advantages of setting integrated information systems in agricultural enterprises to combine automated accounting, electronic reporting, monitoring and controlling of material and labor resources which have a positive synergetic effect on adaptive decision-making.

Moroz, S. and Shramko, I. gave workable offers on increasing total effectiveness of the national agriculture through applying marketing IT which involve

optimal pricing and promoting the traded goods to the domestic and international clients [4].

Practice reveals that software and IT services provide better agricultural performance if they are specialized by industry and product [5]. Unfortunately, Ukrainian animal husbandry is concentrated in small farms and households which cannot afford to purchase full-fledged IT systems and mostly have to utilize freeware and mobile applications. In case of cash field crops this situation is quite opposite. Indeed, Shramko, I. and Solodovnykova, I. depicted essential increase in yields and improvement in management observed after strategic introduction of the latest IT into crop production [6]. But the current activity of agricultural enterprises implies that the raised issues of online IT assistance of Ukrainian crop production still need further exploration.

Purpose of the article. The aim of this study was focused on evaluating IT proposals to Ukrainian crop producers intended to enhance their commitment to innovative development of the national agriculture. Achieving the set goal was reduced to analyzing

- IT-services on an insurance of agricultural risks which are unavoidable at the stage of activity planning;
- online aggregators on seed varieties, fertilizers, and plant protectors which are important at the stage of crop growing;
- IT-services linked to silos which are invaluable at the stage of the harvest trade.

Research Results. As of 2020, Ukrainian crop producers were the first, second, fourth, fifth, fifth, sixth world exporters of sunflower oil, rapeseed, corn, wheat, barley, and soya beans [7]. Online IT services propose to support unstable yields of these crops through an agricultural insurance presented by almost 20 key actors.

Namely, the private joint stock company "ASKA" operates over 30 years in Ukrainian market and provides insurance of cereals, gardens, livestock, and agricultural machinery [8]. The insurance of cereals covers loss of harvest caused by critical unpredictable weather conditions, natural disasters or plant diseases and pests during the full agricultural production cycle or its certain period. The PrJSC "UJSIC ASKA" is a reliable partner as it paid the largest compensation of about €2 million for the loss of soybean yield in Bukovina in 2017. The present market share of the PrJSC "UJSIC ASKA" accounted for 15% of insured areas under agricultural crops.

The private joint stock company "INGO" insures crop, livestock and agricultural machinery [9]. Its products intended for crop farmers give a wide protection of winter crops, future or expected harvest, and perennial plantations against risks of fire, lightning strike, storm, hurricane, drought, landslide, avalanche, freezing, ice crust, earthquake, plant pests or diseases, and illegal actions of third parties. Over 25 years the JSC "IC "INGO"" leans toward contemporary ways of running business, presents itself on Facebook, Instagram, LinkedIn, Telegram,

YouTube, and practice online sales of insurance. The current market share of the JSC "IC "INGO"" accounted for 20% of insured areas under agricultural crops.

Offers to agribusiness from the private joint stock insurance company "Oranta-Sich" include multi-risk protection of future crop yields [10]. The insurance rates are set from 0.5 to 8% of the insured sum depending on the crop type, risk degree, crop area and term of insurance. These tariffs are quite reasonable and goes with further discounts and benefits. Other available insurance products provided by the PrJS "IC "Oranta-Sich"" focus on agricultural animals (such as cattle, pigs, goats, sheep, horses, poultry, rabbits, and fur animals) as well as farmers' property (for example, buildings, vehicles, agricultural machinery, and raw materials).

The private joint stock insurance company "PZU Ukraine" belongs to the financial group "PZU" founded in Poland in 1803. At present it has over 22 million clients mostly from Poland, Lithuania, Latvia, Estonia, and Ukraine [11]. The total share of agricultural insurance provided by the PrJSIC "PZU Ukraine" rose from 35% in 2018 to 55% in 2020. The insurance contracts from the PrJSIC "PZU Ukraine" make possible to solve risks of crop loss or damage in winter or spring-summer periods. The insured crops in the first case involve winter wheat, rye, triticale, barley, and rape. The covered crops in the second case are again wheat, rye, triticale, barley, rapeseed, and also corn, sunflower, sugar beet, soya beans, and oats. The mentioned insurance contracts are intended for agricultural enterprises, cooperatives, private farms, and peasant households. The share of crop insurance contracts signed by the PrJSIC "PZU Ukraine" amounted to 30% in Ukrainian market by 2020.

The private joint stock company "Universalna" proposes farmers to insure 50-75% of average yields of agricultural crops [12]. The alternative product addresses a voluntary insurance of farm animals and poultry. For the last 5 years the insurance premiums associated with agribusiness ranged between UAH 8 million and UAH 129.5 million. The paid coverage of agricultural insurance claims reached UAH 1.8 million for 2020. Now the PrJSC "Universalna" encompasses over 20% of agricultural areas involved in crop insurance.

To serve the purpose of navigating innovative crop production, the main site for Ukrainian agronomists [13] accumulated online IT-services dedicated to advanced seed, fertilizers, pesticide protection, and farming technologies. As of 2021 the seed section specifies 1416 hybrids of corn, 876, 485, 302, 248, 245, 244, 194 varieties of sunflower, winter wheat, winter rapeseed, barley, soybeans, sugar beet, potatoes and many other field crops and vegetables. The prime seed producers are National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Syngenta, Evralis, Monsanto, Pioneer, KWS, MAS Seeds, LG Seeds, Caussade Semences, Saatbau Linz and so on. It is noteworthy that they offer regular promotions and discounts. The prevailing maturity groups of seeds are middle-early, medium ripe, early ripening, and mid-late. A distribution of seeds between recommended areas looks like 3521, 3027, and 2168 varieties designed, respectively, for Forest-steppe, Steppe, and Polissya. All seeds varieties are characterized by price and rating of views to facilitate agronomy decision-making.

The necessary sowing seed rate is defined by means of online IT-services of two Agronomic Calculators. Their input parameters are a recommended plant density per square meter, distance between the seeds in a row, a rotation length of a driving wheel of a seeder, sowing area in ha. The alternative way of calculations depends on an agricultural plant, seed quality, term of sowing, condition of soil, freezing percentage, parameters of tilling, and density of productive stems.

The fertilizers section aggregated complex, nitrogen, potassium, phosphorous, micronutrient fertilizers manufactured by Yara, Hermes Agrofirma LLC, Ecofol, Jiva, and etc. Every product has its description and is available for online sale. To clarify fertilizers application, there are interactive map to distinguish between 17 basic soil types across Ukrainian regions, in particular podzolic, regarded, black, brow, chestnut, meadow, sod, mountain, wetland, and salt marshes soils as well as their mixtures and combinations.

The necessary fertilizer rate is determined by means of online IT-services of two Agronomic Calculators. Firstly, the input data composed of a recommended fertilizer dose in kg per 1 ha, number of rows per 1 container of fertilizer, row spacing in cm as well as some technical parameters of a utilized seeder. Secondly, the performed calculations allow counting the necessary quantity of fertilizer application to meet the plant need for pure nitrogen.

The weeds section contains descriptions of 166 annual and perennial weeds presented by their names, pictures, biological features, areas of spread, affected cultures and workable control measures. Similarly, the section of crop diseases comprises data about 261 harmful mushrooms, viruses, and bacteria explaining symptoms, source of infection, and protection measures. The pests section identifies 341 kinds of insects which affect fruit crops, cereals, grain products, legumes, sugar beet, and vegetable crops. The supporting profiles reveal pest appearance, areas of location, harmfulness, signs of infestation, preventive and protection procedures.

The pesticides section illuminates 2574 available crop protection means including 1076 herbicides, 465 fungicides, 365 insecticides, 345 growth regulators, 247 disinfectants and other chemicals mostly among the classes of biological products, triazoles, sulfonylureas, neonicotinoids, triazines, synthetic pyrethroids, glycine derivatives. These pesticides represent famous brands of Ukravit, Syngenta, BASF, Bayer, Adam, Agrosphere, ALFA Smart Agro, DEFENSE, etc. Every product has description of its advantages, spectrum of action as well as instructions of utilization.

The major online IT-service linked to elevators facilities [14] considers processing, logistics, trading, equipment, and advanced practices. The created interactive elevator map illustrates locations of 1320 Ukrainian elevators with the total capacity of 55278022 thousand tons for storing grain crops including wheat, barley, triticale, rye, corn, millet, sorghum, oats, buckwheat; oilseeds such as sunflower, rape, soybeans; seed material; legumes and peas; organic cereals and oilseeds. The registered elevators can be filtered by region, drying option, laboratory

checks, location type (for example, linear, port, connected with food or feed mills), and work policy (such as only grain, give-and-take raw, own and tolling grain). The largest certified elevators with capacities over 300 thousand tons are Stepanovsky Rise, TIS-Grain Terminal, Land&Freedom, Agro-Factory Rise, Vinnytsia Epicenter, SMI Nika-Tera, Evrovneshtorg, and Zakupnyanskoe HPP.

The site SuperAgronom introduces top Ukrainian agronomists who are successful in their professional activity and achieve high outputs underpinned by the online IT-services. Evidently, their pattern is really encouraging and convincing for other Ukrainian farmers to enhance their agribusiness on the same innovative basis and provide a growth of the national food security [15].

Conclusions. Overall, IT allows improving performance of agricultural enterprises and is affordable for Ukrainian crop producers. To attain a maximal positive effect, the applied IT should cover all stages of the performed activity. Agricultural insurance, technologies of crop growing and logistics of harvest storing appeared to be the most elaborated directions among online IT services available to Ukrainian farmers via official sites and data aggregators on the Internet.

Further development of the discussed online IT-services can be directed by Nielsen usability heuristics for site interface design. Given the digital competence of Ukrainian farmers, these evaluation principles prompt to keep them informed about service status and progress, prevent errors, provide explanatory documentation, focus on relevant communication, minimize distracting design, follow convention standards, and tailor services to novices and experienced users. Besides, the online IT-service providers should be aware of the global agricultural innovations to trigger a fruitful fusion of Ukrainian crop production with the most effective findings in the world.

References:

1. Vasylieva, N. (2012). Modeliuvannia rozvytku ahrarnykh pidpriemstv rehionalnoho klastera silskoho hospodarstva [Models of development of agrarian enterprises in a regional agricultural cluster], *Agrosvit*, 5, 11–14 [in Ukrainian].
2. Samarets, N. Kharchenko, E., Chorna, N. (2013). Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u statystychnomu analizi danykh dlia ahrarnykh pidpriemstv [The use of information technology in statistical data analysis for agricultural enterprises]. *Agrosvit*, 20, 14–20 [in Ukrainian].
3. Moroz, S., Nuzhna, S. (2021). Intehratsiia informatsiinykh system i tekhnolohii u pobudovi informatsiinoho prostoru silskohospodarskykh pidpriemstv [Integration of information systems and technologies in construction of information space of agricultural enterprises]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 5. Retrieved from: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.5.87> [in Ukrainian].
4. Moroz, S., Shramko, I. (2017). Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii v ahrarnomu marketynhu [Using of information technologies in agricultural marketing]. *Visnyk Dnipropetrovskogo Derzhavnogo Agrarno-Ekonomichnogo Universytetu – Bulletin of Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University*, 2, 117–122 [in Ukrainian].
5. Moroz, S. (2020). Vykorystannia informatsiinykh system i tekhnolohii v upravlinni tvarynnytstvom [Using of information systems and technologies in management of animal husbandry]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 5. Retrieved from: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.79> [in Ukrainian].

6. Shramko, I., Solodovnykova, I. (2021). Osoblyvosti zastosuvannya informatsiinykh tekhnolohii pry vyroshchuvanni zernovykh ta oliinykh kultur v Ukraini [Peculiarities of application of information technologies in cultivation of grain and oil crops in Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 5. Retrieved from: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.5.105> [in Ukrainian].
7. *Statistics Data: the Food and Agriculture Organization of the United Nations* (2021). Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en/#data>
8. *Official site of the private joint stock insurance company "ASKA"* (2021). Retrieved from: <https://aska.ua/ua/business-insurance/agro>
9. *Official site of the joint stock insurance company "INGO"* (2021). Retrieved from: <https://ingo.ua/dlya-bisnesu/agrobisnes>
10. *Official site of the private joint stock insurance company "Oranta-Sich"* (2021). Retrieved from: <https://oranta-sich.com.ua/strakhuvannia-ahroryzykiv/>
11. *Official site of the private joint stock insurance company "PZU Ukraine"* (2021). Retrieved from: <https://www.pzu.com.ua/corporate/sh.html>
12. *Official site of the private joint stock insurance company "Universalna"* (2021). Retrieved from: <https://universalna.com/korporativnym-klientam/sg/>
13. *SuperAgronom – the main site for Ukrainian agronomists* (2021). Retrieved from: <https://superagronom.com/>
14. *Elevatorist – the main elevator site of Ukraine* (2021). Retrieved from: <https://elevatorist.com/>
15. Vasylieva, N. (2019). Improvement of Agricultural Management: Functional Comparative Approach. *Montenegrin Journal of Economics*, 15 (1), 227–238. DOI: <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2019.15-1.17> [in English].

Література:

1. Васильєва Н. К. Моделювання розвитку аграрних підприємств регіонального кластера сільського господарства // *Агросвіт*. 2012. № 8. С. 11–14.
2. Самарець Н. М., Харченко Є. М., Чорна Н. О. Використання інформаційних технологій у статистичному аналізі даних для аграрних підприємств // *Агросвіт*. 2013. № 20. С. 14–20.
3. Мороз С. І., Нужна С. А. Інтеграція інформаційних систем і технологій у побудові інформаційного простору сільськогосподарських підприємств // *Ефективна економіка*. 2021. № 5. Режим доступу: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.5.87> (дата звернення: 20.03.22).
4. Мороз С. І., Шрамко І. І. Використання інформаційних технологій в аграрному маркетингу // *Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету*. – 2017. – № 2. – С. 117–122.
5. Мороз С. І. Використання інформаційних систем і технологій в управлінні тваринництвом // *Ефективна економіка*. – 2020. – № 5. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.79> (дата звернення: 15.03.22).
6. Шрамко І. І., Солодовникова І. Л. Особливості застосування інформаційних технологій при вирощуванні зернових та олійних культур в Україні // *Ефективна економіка*. – 2021. – № 5. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.5.105> (дата звернення: 20.03.22).
7. *Statistics Data: the Food and Agriculture Organization of the United Nations* [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу: <http://www.fao.org/faostat/en/#data> (дата звернення: 30.12.21).
8. Офіційний сайт приватного акціонерного товариства страхової компанії "АСКА" [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу: <https://aska.ua/ua/business-insurance/agro> (дата звернення: 30.12.21).

9. Офіційний сайт акціонерного товариства страхової компанії "INGO" [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу: <https://ingo.ua/dlya-bisnesu/agrobisnes> (дата звернення: 30.12.21).
10. Офіційний сайт приватного акціонерного товариства страхової компанії "Оранта-Січ" [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу: <https://oranta-sich.com.ua/strakhuvannia-ahrogyzykiv/> (дата звернення: 30.12.21).
11. Офіційний сайт приватного акціонерного товариства страхової компанії "PZU Україна" [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу: <https://www.pzu.com.ua/corporate/sh.html> (дата звернення 30.12.21).
12. Офіційний сайт приватного акціонерного товариства страхової компанії "Універсальна" [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу: <https://universalna.com/korporativnym-klientam/sg/> (дата звернення: 30.12.21).
13. SuperAgronom – головний сайт для агрономів України [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу: <https://superagronom.com/> (дата звернення: 30.12.21).
14. Elevatorist – головний елеваторний сайт України [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу: <https://elevatorist.com/> (дата звернення: 30.12.21).
15. Vasylieva, N. Improvement of Agricultural Management: Functional Comparative Approach // Montenegrin Journal of Economics. – 2019. – Vol. 15. № 1. – P. 227–238. DOI: <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2019.15-1.17>

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-86-97](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-86-97)

Авраменко Наталія Леонідівна, кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри митної справи та товарознавства, Державний податковий університет, 08201, Україна, Київська область, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31, <https://orcid.org/0000-0001-7027-0266>

Яремко Ірина Ігорівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного і фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вулиця Степана Бандери, 12, Львів, Львівська область, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-9772-6817>

ПАРТНЕРСТВО ДЕРЖАВИ І ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. У світі не існує держави, яка б не відчувала дефіцит ресурсів: трудові, фінансові, матеріальні, енергетичні – цей перелік можна продовжувати до нескінченності. В таких умовах закономірним є намагання держави віднайти джерела поповнення необхідними ресурсами. Одним із таких джерел власне й виступає взаємодія держави із підприємницьким сектором, яка втілюється у реалізації спільних проєктів державно-приватного партнерства. Варто зазначити, що ця категорія не є новою, проте активного поширення в Україні почала набувати лише протягом останніх декількох років в результаті посилення інтеграції нашої країни до європейського середовища. Зростання ступеня використання державно-приватного партнерства у всіх сферах економіки країни поруч із відсутністю повноцінного висвітлення особливостей реалізації цього процесу у вітчизняній науковій літературі зумовлюють актуальність наукового дослідження. У статті висвітлено сутність державно-приватного партнерства, систематизовано сценарії його організації шляхом відображення типової структури. Узагальнено перелік контрактів, які можуть укладатися між державою та підприємницькими структурами, виокремлено їх ключові характеристики. Схематично відображено етапи виконання проєктів, досліджено можливі варіації їх реалізації шляхом залучення до партнерства сторонніх учасників. Виокремлено позитивні аспекти реалізації спільних проєктів, а також недоліки, якими супроводжується їх виконання. Проаналізовано поточний стан використання державно-приватного партнерства у економіці України шляхом графічного відображення регіонального та галузевого розподілу всіх проєктів станом на початок поточного року. Сформовано припущення щодо зростання ролі партнерства в Україні на

найближчу перспективу для відновлення інфраструктури України після збройної агресії Російської Федерації.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, проекти, договори, переваги партнерства, перспективи розвитку.

Avramenko Nataliya Leonidivna, PhD in Technology, Associate Professor, Professor of the Department of Customs and Commodity Science, State Tax University, 08201, Ukraine, Kyiv region, Irpin, st. University, 31, <https://orcid.org/0000-0001-7027-0266>

Yaremko Iryna Ihorivna, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepana Bandery Street, Lviv, Lviv Region, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-9772-6817>

GOVERNMENT AND ENTREPRENEURIAL STRUCTURES PARTNERSHIP: CURRENT TRENDS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. There is no state in the world that does not experience a shortage of resources: labor, financial, material, energy - this list can go on and on. In such conditions, it is natural for the state to try to find sources of replenishment with the necessary resources. One of such sources is the interaction of the state with the business sector, which is embodied in the implementation of joint public-private partnership projects. It should be noted that this category is not new, but it has become active in Ukraine only in the last few years as a result of strengthening the integration of our country into the European environment. The growing degree of use of public-private partnership in all spheres of the country's economy, along with the lack of full coverage of the peculiarities of this process in the domestic scientific literature determine the relevance of scientific research. The article highlights the essence of public-private partnership, systematizes the scenarios of its organization by reflecting the typical structure. The list of contracts that can be concluded between the state and business structures is summarized, their key characteristics are highlighted. The stages of project implementation are schematically reflected, possible variations of their implementation by involving third-party participants in the partnership are investigated. The positive aspects of the implementation of joint projects, as well as the shortcomings that accompany their implementation are highlighted. The current state of use of public-private partnership in the economy of Ukraine is analyzed by graphically displaying the regional and sectoral distribution of all projects as of the beginning of the current year. Assumptions have been made about the growing role of partnership in Ukraine in the near future to restore Ukraine's infrastructure after the armed aggression of the Russian Federation.

Key words: public-private partnership, projects, agreements, benefits of partnership, development prospects.

Постановка завдання. Протягом усієї історії існування держави та приватного сектора відбувався пошук напрямків вигідної взаємодії між ними для стимулювання розвитку всіх сфер економіки країни та суспільного життя. Однією із таких форм взаємодії виступає організація державно-приватного партнерства (ДПП), яка почала набувати значної популярності, починаючи із 80-х років минулого століття. В межах такої взаємодії уряди країн намагаються отримати певну вигоду від приватного сектору без здійснення повного стрибка приватизації.

Проте, через недосконалість такої взаємодії, а також непропорційність вигоди учасників від її здійснення популярність ДПП до економічної кризи 2008 року була невисокою. Власне саме економічна криза стала поштовхом до відновлення інтересу до взаємодії приватного та публічного сектору як у розвинутих країнах, так і в тих, які перебувають на стадії свого розвитку. Після значного економічного спаду, уряди все частіше почали звертатись до ДПП як до джерела додаткового залучення коштів з метою подолання розривів у фінансуванні як наслідок стимулювання зростання інвестицій у всі сфери економічного та суспільного життя. Як наслідок, почали розроблятися нові моделі взаємодії між учасниками партнерства, поширювались проекти ДПП, створювались спеціалізовані органи та інститути, що відповідають за організацію та супровід такого партнерства.

Відтак, активний розвиток ДПП зумовлює потребу ґрунтовнішого дослідження даної категорії та визначення її ролі у забезпеченні сталого розвитку учасників партнерства, що в свою чергу формує собою високу актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення напрямків взаємодії між державою та підприємницькими структурами викликає інтерес не лише науковців, а й самих учасників такої взаємодії. Відтак, вивчення сутності, напрямків та форм можливої організації ДПП широко досліджене у науковій літературі. Зокрема, Павлюк К. та Павлюк С. [1], Колесов Н. [2] досліджували сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави. Біла І. та Іллічова Е. розглядали світовий досвід державно-приватного партнерства [3], а Круглов В. досліджував моделі державно-приватного партнерства [4]. У галузевому розрізі особливості реалізації державно-приватного партнерства вивчали Стойка В. (сфера туризму); Круглов В. (аграрний сектор); Петрищенко Н., Унтілова А. (будівельний сектор). Проте, не применшуючи вклад вищезазначених авторів, вважаємо, що динамічність середовища функціонування держави та приватних суб'єктів господарювання формує нові умови та виклики для організації їх взаємодії, що потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні механізмів, форм та напрямків взаємодії держави та приватного сектору в сучасних умовах, а також окреслення подальших перспектив розвитку таких відносин.

Виклад основного матеріалу. Практично кожна держава світу у процесі здійснення своєї діяльності стикається із браком ресурсів, зокрема фінансових. Це значною мірою може стримувати розвиток економіки, перешкоджати створенню додаткових робочих місць, покращенню інфраструктури в країні, а також поширенню наукового-технічного прогресу у всі сфери її життєдіяльності. Відтак, закономірним є пошук з боку державного управління шляхів покращення ситуації. Рішення знаходиться у використанні у процесі діяльності держави засад державно-приватного партнерства, що активно відбувається протягом останнього десятиліття.

Більшість науковців під час визначення ДПП схиляються до твердження що це довгострокові відносини між державою та приватними структурами для спільної реалізації проєктів у сфері транспорту, інфраструктури, будівництва, соціальних та екологічних послуг, а також придбання обладнання, у яких на приватну сторону покладається значний рівень ризику [1, с.12; 2; 4, с. 57].

При цьому, взаємодія між учасниками партнерства може відбуватись за двома різними сценаріями. Розглянемо їх детальніше (рис. 1).

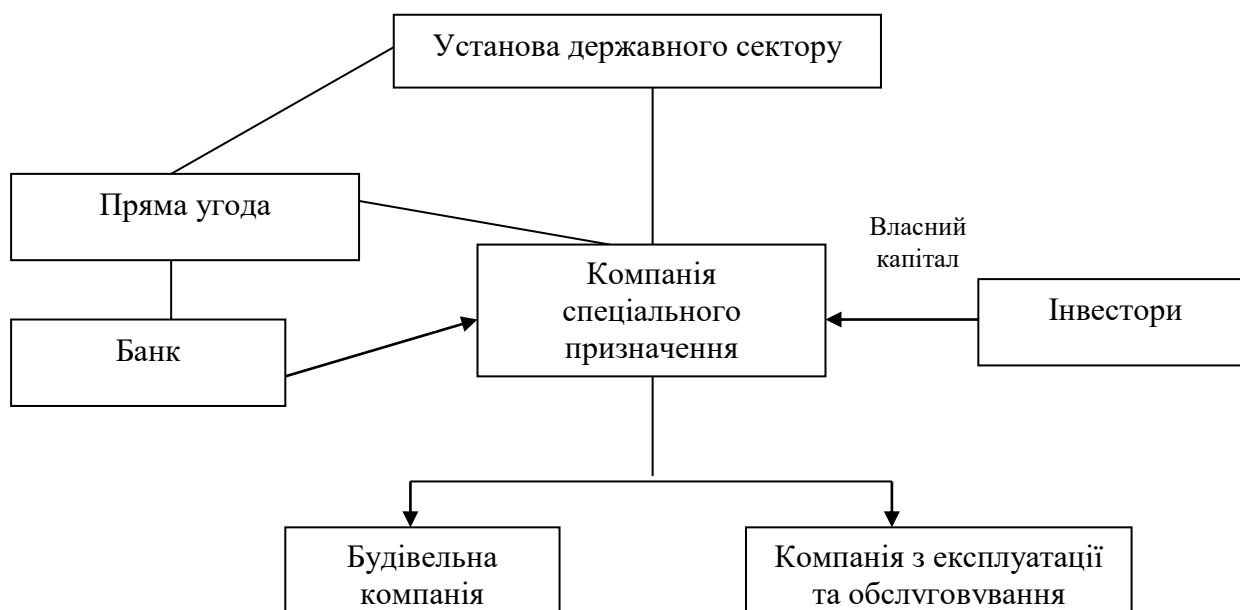

Рис. 1. Типова структура державно-приватного партнерства

Джерело: власна розробка авторів на основі [5]

Таким чином, доцільно відзначити, що ключовими учасниками ДПП є установа з державного сектору, а також компанія спеціального призначення (залежно від напрямку реалізації спільного проєкту). При цьому, відмінність у різних сценаріях організації державно-приватного партнерства полягає у можливості залучення до відносин банків із подальшим виділенням ними

позикових коштів, які передаються спеціальній компанії. Цього може й не відбуватись, на необхідність додаткового залучення впливає розмір наявного капіталу спеціалізованої компанії, який вкладається інвесторами в обов'язковому порядку. Після прийняття рішення про формування джерел фінансування партнерства, спеціалізована компанія звертається або до будівельної компанії, або до компанії з експлуатації та обслуговування, що також визначається залежно від спеціалізації проєкту.

У той же час, оформлення партнерства відбувається із використанням різного виду спеціалізованих контрактів.

Відобразимо узагальнений перелік можливих форм укладення контрактів державно-приватного партнерства за допомогою табл. 1.

Таблиця 1

Форми укладення контрактів державно-приватного партнерства

Назва контракту	Опис змісту	Передача функцій	Механізм оплати
Проектування-Будівництво-Фінансування-Експлуатація-Обслуговування (DBFOM); Проектування-Будівництво-Фінансування-Експлуатація (DBFO); Проектування-Розробка-Управління-Фінансування (DCMF)	Дані контракти відрізняються згідно функцій, які передаються приватній компанії. Зокрема, контракти DBFOM передбачають передачу всіх функцій, DBFO виключають із переліку функцію підтримки. Контракти DCMF в свою чергу виступають альтернативним варіантом DBFOM контрактів і передбачають аналогічні функцій.	Згідно типу контракту.	Як урядом, так і приватними компаніями.
Експлуатація та технічне обслуговування (O&M)	Дані контракти передбачають експлуатацію та обслуговування активів та об'єктів і носять довгостроковий характер.	Підтримка та обслуговування.	Оплачується урядом.
Будівництво-Експлуатація-Передача (BOT), Будівництво-Володіння-Експлуатація-Передача (BOOT), Будівництво-Передача-Управління (BTO)	Згідно контракту BOT приватна компанія володіє активами проєкту до моменту їх передачі в кінці договору. BOOT контракти є взаємозамінними до BOT. В той час як контракти BTO передбачають передачу права власності на об'єкт в кінці його будівництва.	Як правило, функції дизайну, будівництва, фінансування, підтримки, а в деяких випадках всі одразу.	Як урядом, так і приватними компаніями.

Реабілітація-Управління-Передача (ROT)	Згідно контракту ROT приватна сторона відповідає за реабілітацію, модернізацію та розширення існуючих об'єктів.	Функції дизайну, реабілітації, фінансування, підтримки.	Як урядом, так і приватними компаніями.
Концесія	Згідно даних договорів фінансування проєктів відбувається за рахунок коштів приватних партнерів. Виключення становить ряд країн, у яких згідно прийнятого законодавства уряд також приймає участь у фінансуванні.	Проектування, реабілітація, розширення або будівництво, фінансування, утримання та управління.	Як правило приватна компанія, у деяких випадках уряд.
Оренда або афірмаж	Контракти даного типу схожі із концесією, проте на уряд покладаються капітальні витрати.	Утримання та експлуатація, надання послуг користувачам.	Приватна компанія, урядом покриваються капітальні витрати.
Приватна фінансова ініціатива (PFI)	Контракти PFI використовуються під час оформлення відносин для будівництва, фінансування та управління новими об'єктами інфраструктури.	Проектування, будівництво, фінансування, підтримка.	Фінансують ся урядом.

Джерело: власна розробка авторів на основі [1, с. 18; 6, с. 96].

Підсумовуючи інформацію, наведену в табл. 1, можемо зробити висновки, що залежно від функцій, які покладаються на приватного партнера, розрізняють наступні проєкти:

- проектування – передбачає розробку проєкту на основі початкової концепції та вихідних вимог до конструювання проєктних специфікацій;
- будівництво або відновлення – проєкти спрямовуються на побудову певного активу або його відновлення за рахунок наявних ресурсів приватної компанії; відповідальність в цьому випадку несе приватна сторона;
- фінансування – у цьому випадку приватна сторона залучається до проєкту як додаткове джерело матеріальних ресурсів для покриття частини або повної суми капітальних витрат;
- підтримка – проєкти цього типу передбачають підтримку з боку приватної компанії об'єкта згідно встановлених стандартів протягом всього терміну дії угоди;
- експлуатація – полягає у накладенні на приватну компанію обов'язків щодо супроводу експлуатації об'єкта чи активу, який може полягати у проведенні технічного обслуговування, наданні масових послуг державному покупцю та безпосереднім користувача, а також надання допоміжних послуг.

При цьому, однією із характерних відмінностей різних проєктів ДПП є перехід права власності на актив, під час закінчення договору, яке може відбуватись у формі отримання права власності на об'єкти угоди з боку

держави, з боку приватного партнера, а також перебування у власності приватного партнера із подальшим переходом у державну власність протягом визначеного періоду часу.

Організація реалізації проєктів на основі ДПП включає в себе декілька етапів, схематичне відображення яких отримуємо із рис. 2.

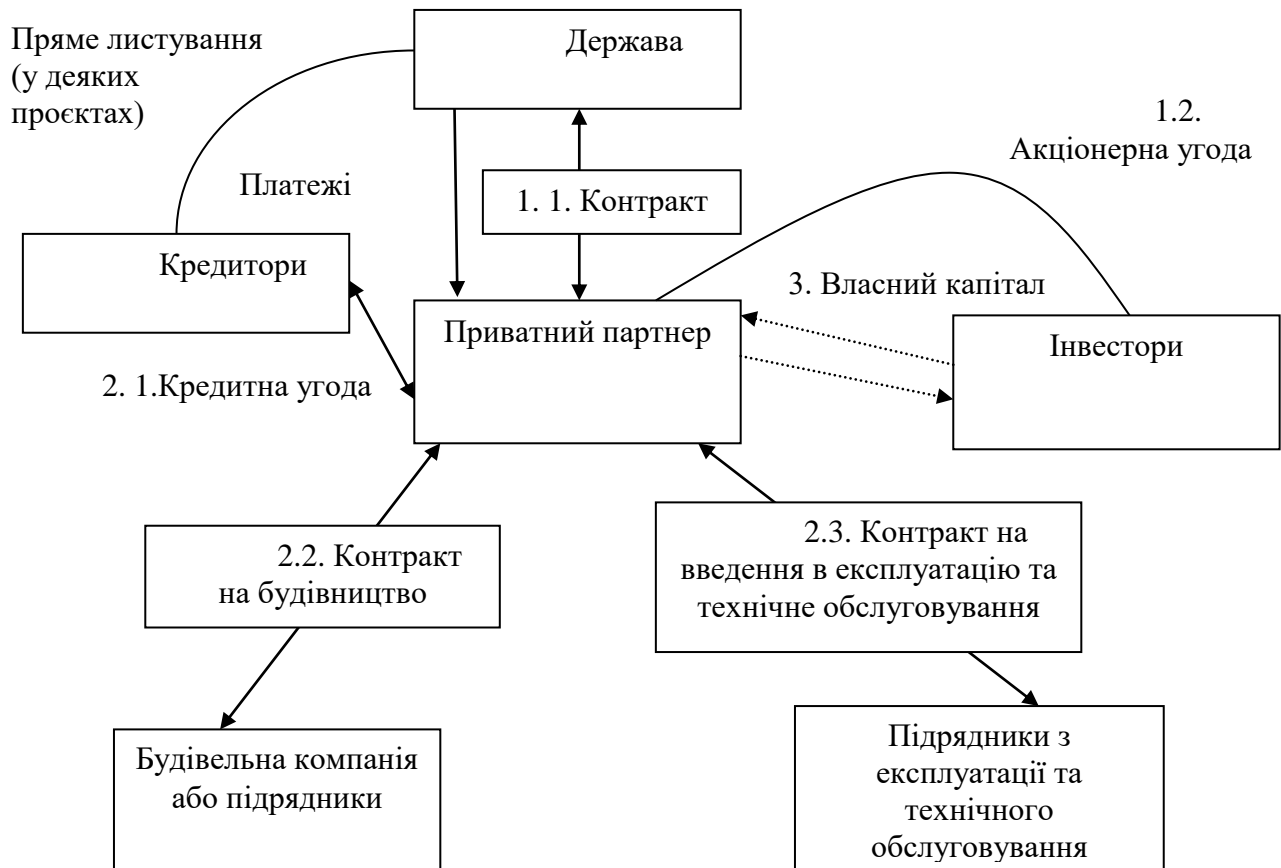

Рис. 2. Етапи виконання проєктів із використанням державно-приватного партнерства

Джерело: власна розробка авторів на основі [8]

Вивчаючи рис. 2., можемо побачити, що виконання проєктів на засадах державно-приватного партнерства розпочинається із укладення між учасниками контракту. Окрім того, між приватною компанією та інвесторами може бути укладено акціонерну угоду про додаткове інвестування з боку останніх коштів у проєкт. При цьому, паралельно приватна компанія може залучити додаткові кредитні кошти від кредиторів (оформляється кредитною угодою), а також, залежно від проєкту – заключити контракт на будівництво із будівельною компанією чи контракт на введення в експлуатацію та технічне обслуговування із відповідними підрядниками або спеціалізованими компаніями у цій сфері. Варто зазначити, що залучення додаткових фінансових ресурсів від кредиторів на інвесторів може не відбуватись, а самі проєкти фінансуватимуться виключно

державою та приватною компанією. На наступному етапі відбувається передача власного капіталу від інвесторів до компанії-учасника ДПП, а також проводяться останньою розрахунки із підрядниками (будівельними компаніями чи компаніями з експлуатації та технічного обслуговування). Після проведення фінансування виконання проєктів відбувається повернення кредитних коштів або виплата дивідендів інвесторам, а також повернення надміру отриманих коштів від держави (якщо такі залишилися). Поруч із цим, етап виконання платежів від держави до приватного сектору не містить свого номеру, так як вони можуть виконуватись як на початку проєкту, так і в процесі його виконання. В той же час, завершення державно-приватного партнерства відбувається на різних стадіях виконання проєкту, які варіюються залежно від типу контракту, обраного за основу партнерства (табл.1).

Використання державного-приватного партнерства має ряд переваг та недоліків. Розглянемо ключові із них. До переваг ДПП прийнято відносити [2; 9] :

1. Доступ до додаткових фінансових ресурсів за рахунок використання приватного капіталу для реалізації проєктів.

2. Доступ до технологій, людей та навичок для держави, а для приватного сектору – можливість для збільшення інновацій.

3. Передача ризику. Досягнення балансу між витратами та ризиком для державного сектору, а також ризиком та розміром винагороди для приватного сектору виступає основою всіх ДПП договорів. Зокрема, орган державної влади уникає будь-якого ризику, пов'язаного із правом власності на активи, так як він повністю перекладається на приватну компанію. При цьому важливою перевагою є повноцінна оцінка ризику на етапі планування проєкту з метою визначення його доцільності. Приватна компанія в цьому випадку виступає своєрідною перевіркою проти нереалістичних обіцянок уряду.

4. Виникнення додаткових можливостей для інвестування, адже коли приватні компанії приймають участь у ДПП, їхні грошові винагороди високі та носять довгостроковий характер. В той же час, рентабельність інвестицій від державно-приватного партнерства є вищою, ніж рентабельність проєктів із виключно державним або приватним фінансуванням.

5. Розвиток бізнесу, який стає можливим за рахунок партнерства приватних компаній із державним сектором в частині співпраці із судами, в'язницями, школами або екологічними службами. В той же час, якщо проєкти успішно виконуються така співпраця може набувати довгострокового характеру.

6. Кожен учасник робить те, що він робить найкраще, так як до виконання проєктів залучаються профільні спеціалісти. Це впливає на швидкість закінчення проєктів, а отже і на зростання прибутків.

7. Високоєфективне державно-приватне партнерство зменшує державні бюджети та бюджетний дефіцит. Окрім того, ДПП, яке потенційно зменшує витрати, може привести до зниження податків.

Проте, на противагу широкому переліку позитивних аспектів використання державно-приватного партнерства, виділяється ряд недоліків. А саме:

1. Витрати на підготовку, проведення торгів та поточні витрати в межах проєктів ДПП можуть бути вищими, ніж під час традиційних державних закупівель, тому уряду необхідно проводити ґрунтовну оцінку доцільності реалізації проєктів шляхом партнерства.

2. З урахуванням того, що не існує необмеженого ризику приватні компанії будуть приймати на себе з обережністю ризику, які знаходяться поза їх контролем, зокрема валютні. У випадку прийняття з боку останніх таких ризиків це буде впливати на вартість проєкту.

3. Приватна компанія буде виконувати лише те, за що їй заплатили, не більше, саме тому стимули та вимоги до виконання повинні бути чітко проставлені в договорі. Особливу увагу необхідно звернути на вимоги продуктивності, які базуються на виробництві і які відносно легко проконтролювати.

4. Довгостроковий характер проєктів провокує значну їх складність, так як стає надзвичайно важко визначити та врахувати всі можливі надзвичайні ситуації та події, які можуть статись під час його реалізації на етапі складення договору. При цьому, є велика ймовірність, що сторонам доведеться додатково врегульовувати питання, які виникли в окремому порядку. Окрім того, можливі ситуації, що деякі проєкти можуть провалитись або бути припинені з ряду причин, зокрема й через зміну державної політики, невиконанням однією із сторін зобов'язань або інших форм-мажорних обставин. Відтак, очевидним стає те, що деякі проблеми необхідно буде вирішувати безпосередньо під час реалізації проєкту, що може викликати у сторін невдоволення.

5. Обмеженість кількості приватних організацій, які мають можливість виконати проєкт, наприклад при розробці авіаційних суден, що в свою чергу впливає на обмеження конкурентоспроможності, наявність якої є об'єктивною необхідністю для створення економічного вигідного партнерства.

6. У випадках, коли приватна компанія володіє значно більшим досвідом роботи в умовах партнерства, уряд перебуває у невідповідному становищі, так як він не має змоги об'єктивно оцінити запропоновані витрати.

Проте, із урахуванням всіх переваг та недоліків, наведений перелік яких не є вичерпним, все ж таки можемо сформулювати висновки про те, що державно-приватне партнерство є вигідним для всіх його учасників.

З урахуванням цього в Україні протягом останніх декількох років, використання партнерства держави і приватного сектору стало одним із ключових джерел залучення інвестицій. Згідно даних центральних та регіональних органів виконавчої влади станом на початок поточного року на умовах державно-приватного партнерства укладено 193 договори, з них реалізується 31 договір, 119 не виконується, а у 43 закінчився термін дії. У регіональному розрізі розподіл всіх договорів ДПП виглядає наступним чином (рис. 3):

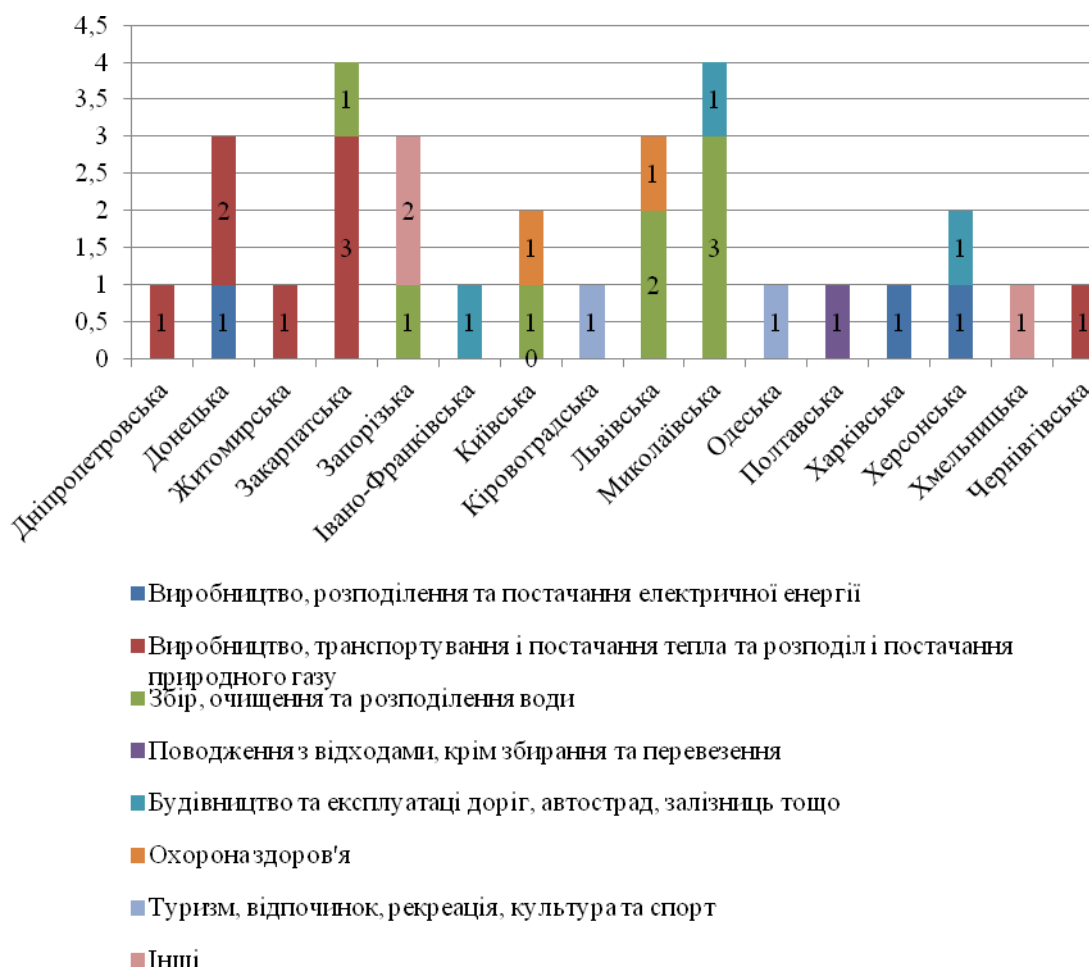

Рис. 3. Регіональний та галузевий розподіл проектів ДПП в Україні станом на 1 січня 2022 року

Джерело: власна розробка авторів на основі [10]

Відповідно до рисунку, бачимо, що найбільше проектів реалізується в енергетичній сфері, при будівництві та експлуатації доріг, автострад, залізниць та ін., а також зборі, очищенні та розподіленні води. Найменше проектів стосуються туризму, відпочинку, рекреації культури та спорту, поводження з відходами, крім збирання та перевезення.

За результатами виконання кожного із проектів формуються висновки про стан реалізації проекту із структуруванням інформації по наступних критеріях: інформація про проект, про соціально-економічні та економічні результати здійснення ДПП, відомості про фактори, які сприяли підвищенню ефективності реалізації проектів ДПП, ризики якими супроводжувалось його виконання, дані про потребу в державній підтримці проекту, форму такої підтримки, а також узагальнений висновок по реалізації проекту.

24 лютого поточного року в Україні Указом Президента України в результаті збройної агресії Російської Федерації було введено воєнний стан. З того моменту по всій країні відстежуються критичні руйнування об'єктів

інфраструктури. Після відновлення миру в країні, одним із перших завдань держави буде спрямування зусиль на її відбудову. Державно-приватне партнерство в таких умовах набуває принципово нового значення, адже ресурсів держави на тотальну відбудову буде недостатньо. Відтак, можна впевнено стверджувати, що проєкти ДПП в найближчому майбутньому стануть запорукою швидкого відновлення держави після війни.

Висновки. Організація взаємодії держави і підприємницьких структур у формі реалізації спільних проєктів з кожним роком набуває все більшого поширення. Це пов'язано із тими можливостями, які відкриваються в результаті реалізації цих проєктів, а саме: доступ до додаткових фінансових та матеріальних ресурсів, навичок та знань, розподіл ризику, вивільнення додаткових ресурсів для здійснення інвестицій, з боку держави зменшення бюджетного дефіциту. Більше того, у найближчій перспективі, очікується, що кількість спільних проєктів у рамках ДПП неухильно зростатиме, через необхідність відновлення країни після збройної агресії Російської Федерації.

Література:

1. Павлюк К. В., Павлюк С. М. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави. Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2010. №17. С.10-19.
2. Колесов Н. Державно-приватне партнерство як один з інструментів розвитку держави та суспільства. Еволюція змін в публічному управлінні: постковідний світо вимір: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління: Трансформація публічного управління у постковідному світі», м. Київ, 18-19 листопада 2021 року / КПІ ім. Ігоря Сікорського (на базі факультету соціології і права), Київ, 2021. URL: <http://sup.fsp.kpi.ua/proc/article/view/248906/246173>.
3. Біла І. С., Іллічова Е. І. Світовий досвід державно-приватного партнерства // Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. №21. С. 126-129.
4. Круглов В. В. Моделі державно-приватного партнерства. Держава та регіони. 2018. №2 (62). С. 56-60.
5. Smith J., Wiryawan A., Ray D. Public-Private Partnership. PwC. 2020. URL: <https://www.pwc.com/id/en/industry-sectors/cpi/public-private-partnerships.html>
6. Кажбекова Л., Досмаилов А., Елпанова М. Типы, формы и модели государственно-приватного партнерства и их имплементация на практике в Казахстане. Журнал стратегического менеджмента. 2019. №18 (6). С. 94-101.
7. The Basic PPP Project Structure. APMG International. URL: <https://ppp-certification.com/ppp-certification-guide/61-introduction-basic-ppp-project-structure>
8. Державно-приватне партнерство в Україні. Обзорна інформація. Департамент інвестиційно-інноваційної політики та розвитку державно-приватного партнерства Міністерства економічного розвитку і торгівлі. URL: https://www.ukrppp.com/present/Day_1_Panel_4_Ministry_of_Economy.pdf
9. Що таке державно-приватне партнерство? Гірсівська громада. 2019. URL: <https://girsivska-gromada.gov.ua/news/1574057241/>
10. Стан здійснення ДПП в Україні. Міністерство економіки України. 2022. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini>

References:

1. Pavliuk, K. V., & Pavliuk, S. M. (2010). Sutnist i rol derzhavno-pryvatnoho partnerstva v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku derzhavy [The essence and role of public-private partnership in the socio-economic development of the state]. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky – Scientific works of KNTU. Economic sciences*, 17, 10-19 [in Ukrainian].
2. Kolesov, N. (2021). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak odyn z instrumentiv rozvytku derzhavy ta suspilstva [Public-private partnership as one of the tools of state and society development]. *Proceedings from MIIM '21: XI Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Suchasni problemy upravlinnia: Transformatsiia publiclnoho upravlinnia u postkovidnomu sviti» – The eleventh International scientific-practical conference «Modern management problems: Transformation of public administration in the post-leadership world»*. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho. Retrieved from: <http://sup.fsp.kpi.ua/proc/article/view/248906/246173> [in Ukrainian].
3. Bila, I. S., & Illichova, E. I. (2018). Svitovi dosvid derzhavno-pryvatnoho partnerstva [World experience of public-private partnership]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 21, 126-129 [in Ukrainian].
4. Kruhlov, V. V. (2018). Modeli derzhavno-pryvatnoho partnerstva [Models of public-private partnership]. *Derzhava ta rehiony – State and regions*, 2(62), 56-60 [in Ukrainian].
5. Smith, J., Wiryawan, A., & Ray, D. (2020). Public-Private Partnership. *PwC*. Retrieved from: <https://www.pwc.com/id/en/industry-sectors/cpi/public-private-partnerships.html> [in English].
6. Kazhbekova, L., Dosmailov, A., & Elpanova M. (2019). Tipy, formy i modeli gosudarstvenno-privatnogo partnerstva i ih implementacija na praktike v Kazahstane [Types, forms and models of public-private partnership and their implementation in practice in Kazakhstan]. *Zhurnal strategicheskogo menedzhmenta – Strategic Management Journal*, 18(6), 94-101. [in Russian].
7. The Basic PPP Project Structure. (n.d.). *APMG International*. Retrieved from: <https://ppp-certification.com/ppp-certification-guide/61-introduction-basic-ppp-project-structure> [in English].
8. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v Ukraini. Obzorna informatsiia [State-private partnership in Ukraine. Review information]. (n.d.). *Departament investytsiino-innovatsiinoi polityky ta rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli – Department of Investment and Innovation Policy and Development of State-Private Partnership of the Ministry of Economic Development and Trade*. Retrieved from: https://www.ukrppp.com/present/Day_1_Panel_4_Ministry_of_Economy.pdf [in Ukrainian].
9. Shcho take derzhavno-pryvatne partnerstvo? [What is a state-private partnership?]. (2019). *Hirsivska hromada – Girsiv community*. Retrieved from: <https://girsivska-gromada.gov.ua/news/1574057241/> [in Ukrainian].
10. Stan zdiisnennia DPP v Ukraini [Status of PPP implementation in Ukraine]. (2022). *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy – Ministry of Economy of Ukraine*. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini> [in Ukrainian].

УДК [330.322+001.895]:631.15

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-98-111](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-98-111)

Галкін Василь Васильович, старший викладач, Миколаївський національний аграрний університет, вулиця Георгія Гонгадзе, 9, Миколаїв, Миколаївська область, 54000, <https://orcid.org/0000-0003-4685-9630>

ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Анотація. Актуальність дослідження питання державної інвестиційно-інноваційної політики розвитку сільськогосподарського виробництва обумовлена необхідністю розгляду питань, пов'язаних із продовольчою безпекою країни, адаптацією до змін клімату та контрольних заходів відносно зберігання результатів виробництва продукції сільського господарства з виділенням проблемних зон. Підґрунтя для належного забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва має визначати держава, якою встановлюються стратегічні напрямки та забезпечується ресурсна підтримка для результативного розвитку виробництва та зберігання продукції сільського господарства. За результатами досліджень з'ясовано, що Фондом розвитку інновацій не визначено жодного стартапу щодо розвитку виробництва та/або зберігання сільськогосподарської продукції із впровадженням інновацій. Крім того, поряд з новоствореними стартапами понад 5 млн гривень отримали компанії, які до участі у Грантовій програмі вже залучили інвестиції. Встановлено, що значні суми державних коштів, які втрачаються внаслідок неефективних управлінських рішень, та як мінімум є наслідком шахрайства з фінансовими ресурсами держави, могли би бути спрямовані у вигляді інвестицій для сільськогосподарського виробництва. В подальшому такі кошти (без їх втрат) можуть бути інвестиційним резервом та ефективно використовуватися в рамках державно-приватного партнерства для розвитку сільськогосподарського виробництва, або як мінімум в умовах військового конфлікту – підтримання досягнутого рівня та відповідно забезпечення продовольчої безпеки України. В перспективі основними чинниками, які мають стимулювати впровадження інвестицій у розвиток сільськогосподарського виробництва з урахуванням зміни клімату, будуть: сучасні системи зрошування сільськогосподарських угідь та створення дослідними господарствами стійких до перепадів температури видів сільськогосподарських культур.

Ключові слова: інвестиції, інновації, стартап, державно-приватне партнерство, сільськогосподарське виробництво.

Halkin Vasyl Vasyliovych, senior lecturer, Mykolayiv National Agrarian University, 9 Georgiya Gongadze Street, Mykolaiv, Mykolaiv Region, 54000, <https://orcid.org/0000-0003-4685-9630>

ISSUES OF STATE INVESTMENT AND INNOVATION POLICY OF AGRICULTURAL PRODUCTION DEVELOPMENT

Abstract. The urgency of the study of the state investment and innovation policy of agricultural production is due to the need to address issues related to food security, adaptation to climate change and control measures to preserve the results of agricultural production with the allocation of problem areas. The basis for the proper provision of investment and innovation development of agricultural production should be determined by the state, which establishes strategic directions and provides resource support for the effective development of production and storage of agricultural products. Research has shown that the Innovation Development Fund has not identified any startups for the development of production and / or storage of agricultural products with the introduction of innovations. In addition, along with newly created startups, more than 5 million hryvnias were received by companies that have already attracted investments to participate in the Grant Program. It is established that significant amounts of public funds lost due to inefficient management decisions, and at least the result of fraud with financial resources of the state, could be directed in the form of investments for agricultural production. In the future, such funds (without their losses) can be an investment reserve and effectively used in public-private partnerships for the development of agricultural production, or at least in a military conflict - maintaining the achieved level and ensuring food security of Ukraine. In the future, the main factors that should stimulate investment in the development of agricultural production in the light of climate change will be: modern systems of irrigation of agricultural land and the creation of research farms resistant to temperature changes of crops.

Key words: investment, innovation, startup, public-private partnership, agricultural production.

Постановка проблеми. Запорукою інвестиційно-інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва має бути державно-приватне партнерство із урахуванням територіальних утворень. У реалізації державної інвестиційно-інноваційної політики розвитку сільськогосподарського виробництва за основу мають братися скоординовані та ефективні дії у відносинах між державою і агробізнесом. Останніми роками мають місце прояви та наслідки зміни клімату, що негативно позначатиметься на обсягах виробництва сільськогосподарської

продукції, тому буде потреба у значних інвестиціях для здійснення заходів з адаптації до змін клімату (як приклад: технології зрошування, створення стійких до перепадів температури видів сільськогосподарських культур тощо).

Аналіз останніх досліджень. В цілому дослідження питання державної інвестиційно-інноваційної політики, в тому числі державно-приватного партнерства як запоруці інвестиційно-інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва приділяється особлива увага дослідників із урахуванням питання забезпечення продовольчої безпеки країни. Так, Фролова Г. І. [1] визначає формування та реалізацію спільної інвестиційно-інноваційної стратегії, з одного боку, здійснюються фундаментальні і прикладні дослідження, розробляються нові технології, працює система акумулювання і пошуку інноваційних ідей, а з іншого – відбувається пошук капіталу, відбір інвестиційних проектів, запровадження їх у виробництво. Морарь Д. Р. [2] зазначає, що важливість розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі пов'язана з його суттєвим значенням для національної економіки, оскільки сталий розвиток аграрного сектора передбачає забезпечення продовольчої безпеки країни, зменшення екологічного навантаження, соціальний захист і благополуччя населення, формування сталого розвитку економіки країни.

Залознова Ю. С., Бутенко Н. В., Петрова І. П. [3] обґрунтовують, що у даний час використання публічно-приватного партнерства для модернізації економіки відбувається не дуже активно. Істотним обмеженням реалізації публічно-приватного партнерства є недостатня відпрацьованість методичних рекомендацій з організації проектів публічно-приватного партнерства. Розробка рекомендацій щодо застосування окремих аспектів публічно-приватного партнерства стимулюватиме більш активне використання публічно-приватного партнерства у практичній діяльності. Бечко П. К., Бондаренко Н. В., Власюк С. А., Кобилянський М. О. [4] вважають, що для досягнення поставлених цілей в інвестиційно-інноваційній стратегії слід мобілізувати фінансові ресурси на пріоритетних напрямках розвитку галузі, що за сучасних реалій надто складно. За сучасних умов інвестиційні ресурси спрямовуються в ті регіони і види діяльності, де є можливість отримати максимальний прибуток.

Круглов В. В., Терещенко Д. А. [5] за результатами досліджень прийшли до висновку, що у аграрному секторі моделі державно-приватного партнерства можливо визначити як довгострокові комплексні взаємовигідні договірні відносини суб'єктів державного та приватного секторів, на основі децентралізації владних повноважень, що передбачає передачу державою відповідних функцій, прав та відповідальності приватному партнеру для реалізації державних, приватних та суспільних інтересів, спрямованих на досягнення сталого розвитку сільського господарства, у процесі будівництва й експлуатації інфраструктурних об'єктів.

Мета досліджень. Теоретико-методологічною основою є дослідження проблемних питань відносно організації державної інвестиційно-інноваційної політики розвитку сільськогосподарського виробництва та формування висновків за результатами дослідження.

Результати досліджень. Інноваційний розвиток сільського господарства України у стратегічній перспективі неможливий без відповідного інвестиційного забезпечення. Джерелами фінансування інноваційного розвитку мають бути, як власні, залучені кошти підприємств, так і державні. Належний розмір фінансових ресурсів є запорукою оновлення та вдосконалення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, підвищення ефективності процесу виробництва, забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору країни. Реальна наявність зазначених економічних передумов підвищення інвестиційної привабливості є достатньою основою для обґрунтованого залучення інвестицій в аграрну сферу України. Проблема підвищення інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств України може бути вирішена лише після поєднання зусиль держави, підприємств та організацій на різних етапах процесу інвестування. Лише комплексний підхід до вирішення проблем інвестиційно-інноваційного розвитку може зробити Україну світовим лідером із виробництва сільськогосподарської продукції [6].

Варто відзначити, що інвестування аграрних формувань відбувається через зовнішні та внутрішні джерела. Під зовнішніми джерелами розуміють банківські кредити, бюджетне фінансування, кошти кредитних установ та організацій, страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, інших інституційних інвесторів, інвестиційний лізинг, внески зарубіжних інвесторів до статутного фонду, продаж цінних паперів, емісія акцій компаній. До внутрішніх джерел належать: інвестиції власників підприємства, нерозподілений прибуток, статутний і резервний капітал, амортизаційні відрахування, страхові суми відшкодування збитків, орендна плата тощо. Зауважимо, що основним джерелом фінансування капітальних інвестицій у сільському господарстві залишаються власні кошти підприємств. Але, на жаль, у сучасних умовах господарювання вони суттєво обмежені [7].

Капіталовкладення у землю є головним елементом господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, а залучення зовнішніх інвестицій у землю призведе в подальшому до збільшення показників виробництва сільськогосподарської продукції, поліпшення родючості ґрунтів та підвищення конкурентоспроможності підприємств сільського господарства на національному та іноземних ринках [8].

До основних країн-інвесторів належать Кіпр, Нідерланди, Велика Британія, Віргінські Острови (Брит.), Німеччина і Швейцарія, але обсягу інвестицій недостатньо для здійснення ефективного сільськогосподарського виробництва та достатнього рівня ресурсного потенціалу [7, 9].

Сільське господарство займає провідне місце у вітчизняній економіці. Незважаючи на кризу в країні, сільське господарство активно розвивається та потребує вкладення інвестицій. Однак, незважаючи на підвищення показників галузі сільського господарства, у багатьох аграрних формуваннях усе ще прослідковується руйнування виробничого потенціалу, зниження технічної оснащеності сільськогосподарського виробництва, погіршення соціального становища сільського населення. Все це вимагає вкладення інвестицій у розвиток вітчизняних аграрних формувань. За останні роки спостерігається обмеженість надходжень іноземних інвестицій у галузь вітчизняного сільського господарства. Це пов'язано з нестабільною політичною ситуацією в країні, високим рівнем корупції, слабо розвиненою економікою та військовими діями. Всі наведені чинники лякають інвесторів та відбивають у них бажання вкладати свої кошти.

Забезпечення динамічного розвитку сільського господарства неможливе без залучення інвестицій. Завдяки активізації інвестиційної діяльності збільшується обсяг аграрного виробництва, відбувається розвиток галузей і регіонів. Це сприяє підвищенню економічної ефективності сільськогосподарських підприємств, рівня та якості життя населення.

Важливість стимулювання інвестиційної активності зумовлена тим, що ця галузь має міжгалузевий зв'язок із переробним комплексом, у результаті чого інвестиції в їх розвиток створюють найбільший синергетичний ефект, стимулюючи попит на продукцію суміжних галузей і формуючи у них власний інвестиційний потенціал [10].

Використання принципу відкритої архітектури побудови бізнесу дає можливість збільшити його масштаби за рахунок розширення мережі ферм-сателітів, що є свинарськими міні-фермами повного виробничого циклу, які розташовуються в населених пунктах, що входять до складу сільської громади. Реалізація проекту забезпечить передумови для формування нового соціально-економічного укладу та зростання середнього класу в сільській місцевості; створення додаткових робочих місць; підвищення рівня добробуту сільського населення; збільшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування [11, с. 643].

Термін "державно-приватне партнерство" є перекладом англійського терміну "public-private partnership" (PPP), який широко використовується як в зарубіжній, так і вітчизняній теорії та практиці. Проте у різних країнах загальна назва партнерської взаємодії держави і бізнесу має власне визначення. Так, у Великобританії для позначення партнерської взаємодії держави та приватного сектору використовується термін "приватна фінансова ініціатива" (PFI), у США, Канаді й Австралії — "публічно-приватне партнерство" (P3 або P-P partnership), у Франції — "контракт про державно-приватне партнерство" або "співтовариство змішаної економіки" (SEM). Щодо країн СНД, то термін "public-private partnership" перекладають як "державно-приватне партнерство"

або "публічно-приватне партнерство". Це пов'язано з тим, що значення слова "Public" в більшості зарубіжних країн має більш широке значення ніж "державний". Слово "Public" включає в себе сукупність центральних (муніципальних) органів влади та інших органів/установ (некомерційних організацій, громадських інститутів). У працях науковців з країн СНД найчастіше використовується поняття "державно-приватне партнерство". Проте деякі експерти висувають тезу, що назва "публічно-приватне партнерство" є більш адекватною для відображення змісту партнерської взаємодії держави та бізнесу [12].

На міжнародному рівні поняття партнерської взаємодії держави та приватного сектору не набуло обґрунтованого системного трактування, а існуючі наступні визначення мають рекомендаційний характер.

Зокрема, Секретаріат Об'єднаних Націй трактує, що державно-приватне партнерство визначається як спільне розуміння розподілених цілей та відповідальностей за їх досягнення, продовження державно-приватного діалогу про потреби, які повинні бути задоволені, формування підтримуючої політики та інституційної основи.

Міжнародний Валютний Фонд: державно-приватне партнерство належить до угод, де приватний сектор постачає інфраструктурні активи та послуги, що традиційно забезпечувались урядом. На додаток до приватної реалізації та фінансування публічних інвестицій, державно-приватне партнерство має дві інші важливі характеристики: 1) акцент на наданні послуг та інвестуванні приватним сектором; 2) суттєвий ризик переходить від уряду до приватного сектору. Державно-приватне партнерство залучається в широке коло соціальних та економічних інфраструктурних проєктів.

Європейський інвестиційний банк: державно-приватне партнерство є стандартним терміном для позначення відносин, утворених між приватним сектором та публічними органами, часто з метою залучення ресурсів приватного сектору та / чи досвіду, щоб допомогти в забезпеченні та постачанні активів та послуг державного сектору [13].

Європейська економічна комісія ООН: державно-приватне партнерство – це партнерство, що засновується з метою забезпечення фінансування, планування, створення й експлуатації об'єктів та надання суспільних послуг. Головними особливостями є: а) довгостроковість забезпечення та надання послуг (іноді понад 30 років); б) розподіл ризиків між державним і приватним партнерами; в) різноманітність форм довгострокових контрактів, що укладаються між приватними та державними (муніципальними) структурами.

Європейський експертний центр: угоди державно-приватного партнерства зазвичай мають такі характеристики: довгостроковий контракт між державним замовником і приватним партнером, який своїм предметом передбачає закупівлю послуг, а не активів; передача певних ризиків у проєктах державно-приватного партнерства до приватного сектору, зокрема щодо фінансування

проекту; наголос робиться на специфікації результатів проекту з урахуванням його повного життєвого циклу; застосування приватного фінансування як основи для розподілу ризиків; платежі до приватного сектору за надані послуги, що можуть сплачуватися або одержувачами, або державою, або спільно ними обома [14].

Комітет організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з наукової і технологічної політики: ознаки, які характеризують державно-приватне партнерство: сторони партнерства повинні бути представлені як державним, так і приватним сектором економіки; взаємини сторін державно-приватного партнерства повинні бути зафіксовані в офіційних документах (договорах, контрактах тощо) і повинні мати партнерський, тобто рівноправний характер; сторони державно-приватного партнерства повинні мати загальні цілі і чітко визначений державний інтерес; сторони державно-приватного партнерства повинні об'єднати свої зусилля для досягнення загальних цілей і розподіляти між собою витрати і ризики, а також брати участь у використанні отриманих результатів [15].

Не може бути механічного запозичення американського, європейського, азіатського чи іншого досвіду. При загальних базових принципах цей досвід досить специфічний і глибоко пов'язаний з культурою, менталітетом, традиціями кожної конкретної країни. Для успішної реалізації в Україні державно-приватного партнерства потрібна розробка системних заходів в даній сфері з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду та вітчизняних особливостей перебігу економічних процесів, виділених проблемних зон, процесів життєдіяльності та вектора розвитку державно-суспільних інститутів [16].

Доцільно розглянути питання вітчизняних особливостей перебігу економічних процесів та виділених проблемних зон щодо інвестиційно-інноваційного розвитку.

Ключова роль у забезпеченні умов інноваційного розвитку, формуванні національної інноваційної системи належить державі, яка встановлює стратегічні цілі та забезпечує ресурсну підтримку.

Попри те, що за останні кілька років українська стартап-екосистема почала якісно розвиватися завдяки сприятливим передумовам, що підтверджують дані сервісу «Startup Ranking», за якими у 2016 році Україна зі 141 стартапом посідала 33 місце серед 150 країн світу, а вже у 2020 році з 297 стартапами світового масштабу — 39 місце серед 194 країн, мала місце низка невирішених питань, які не сприяли її розвитку.

Адже основною проблемою, з якою зіштовхувалися молоді підприємці на етапі втілення бізнес-ідеї була відсутність фінансових ресурсів, залучити які досить складно через високий ризик їх неповернення. Бо в Україні інвестиційні компанії готові фінансувати проекти лише на подальших етапах зростання, коли найбільш ризиковий та складний етап старту вже пройдено; банки не хочуть фінансувати проекти «з нуля», а для венчурних фондів (англ. Venture

fund — ризикований фонд) цікавими переважно є проекти в сфері високих технологій. Тому вони вважають США (європейські країни) кращим середовищем для розвитку своєї справи, позаяк там існують різноманітні програми підтримки інноваційних стартапів, відповідно і запроваджують свої бізнес-ідеї за кордоном.

Як показує світова практика задля стимулювання підприємництва, розвитку інновацій у країні, мінімізації відтоку «мізків» саме держава має інвестувати у стартапи шляхом «вливання» коштів на найбільш ризикованих етапах (коли перевіряється життєздатність ідеї або коли є лише MVP (мінімально життєздатний продукт) без прибутку).

Задля вирішення таких проблем наприкінці 2018 року на виконання розпорядження Уряду [17] було утворено Фонд розвитку інновацій, ключовим завданням якого є надання на конкурсних засадах безповоротної фінансової підтримки суб'єктам господарювання приватного сектору економіки, які провадять інноваційну діяльність з метою комерціалізації її результатів, або фінансування на конкурсних засадах інноваційних проектів, що демонструють високий потенціал комерційного успіху [18].

Результати державного фінансового аудиту діяльності Фонду розвитку інновацій [19] засвідчили відсутність державної стратегії щодо діяльності такого Фонду.

Фонд розвитку інновацій з 2020 року розпочав грантове фінансування стартапів за різними категоріями (штучний інтелект (AI), доповнена реальність (AR/VR), великі дані (BigData), блокчейн (англ. blockchain, block chain від block — блок, chain — ланцюг, тобто ланцюжок блоків), кібербезпека) на ранніх стадіях їх розвитку (проекти на стадіях pre-seed (фаза розвитку стартапу, при якій відсутня рання версія продукту, а діяльність стартапу спрямована на його розробку з метою виведення на споживчий ринок) отримують грант на суму до 25 тис. дол. США, а на стадіях seed (фаза розвитку стартапу, що має ранню версію продукту та готовий до виходу на споживчий ринок і спрямований на розвиток бізнес-процесів) — на суму до 50 тис. дол. США), однак досі термін «стартап» та його характеристики законодавчо не визначені, як і не закріплено термін «безповоротна фінансова підтримка суб'єкта господарювання приватного сектору економіки», надання якої передбачено статутом Фонду розвитку інновацій.

Відповідно до результатів державного фінансового аудиту Фонду розвитку інновацій, поряд з новоствореними стартапами понад 5 млн. грн. отримали компанії, які до участі у Грантовій програмі вже залучили інвестиції та функціонували на ринку кілька років поспіль [18].

Слід зауважити, що Фондом розвитку інновацій не визначено жодного стартапу відносно розвитку сільськогосподарського виробництва із впровадженням інноваційної діяльності.

Також варто звернути увагу на недбале відношення до результатів сільськогосподарського виробництва, які в грошовому еквіваленті могли би бути інвестиціями для розвитку сільськогосподарського виробництва, в тому числі на розвиток технології зрошування та створення стійких до перепадів температури видів сільськогосподарських культур.

Так, за результатами перевірок Держрезерву у 2020 році наявності зернових запасів, виявлено такі факти:

- Псування зерна і неможливість його подальшого використання навіть для кормів – на суму 35,5 млн гривень. Причина: недбале та неналежне зберігання без дотримання будь-яких регламентів. До прикладу, терміни зберігання зернової продукції складають 2 роки, тоді як маса зерна на держпідприємствах – продукція 2010-2011 років.

- Нестача зерна лише на одному з підприємств Держрезерву на суму 27,9 млн гривень.

Також слід наголосити, що ця вартість зерна зазначена в облікових цінах на момент його закладки [20].

Як приклад, Миколаївською обласною прокуратурою здійснюється процесуальне керівництво у кримінальному провадженні за фактом заволодіння службовими особами ДП «Хлібна база №76» Державного агентства резерву України майном в особливо великих розмірах (ч.5 ст.191 КК України [21]). У ході розслідування здобуто докази про те, що ці особи діяли у складі організованої злочинної групи, яку створив та очолив виконувач обов'язків заступника генерального директора.

За даними правоохоронців, організатор злочинної групи визначив функції кожного її члена, розробив план діяльності, що мала на меті отримання прибутку від незаконної реалізації зерна. Фігуранти заволоділи зерном пшениці, що перебувало у сховищах підприємства загальною вагою 158 тонн. Цим вони спричинили Державному агентству резерву України матеріальну шкоду у сумі майже 1 млн грн [22].

Задля удосконалення державного регулювання аграрного ринку та зниження цінових коливань було засновано АТ «Аграрний фонд» який є провідним оператором аграрного сектору України, створений державою з метою формування сприятливих умов для розвитку сільського господарства, функціонування ринку сільськогосподарської продукції, підтримки вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника, а також одержання прибутку від провадження господарської діяльності відповідно до законодавства і наповнювати державний бюджет.

Контрольними заходами Акціонерного товариства «Аграрний фонд», які проведені за період з липня 2018 по грудень 2020 рр., встановлено фінансових порушень на суму близько 2,2 млрд грн.

Так, АТ «Аграрний фонд» розмістило понад 2 млрд. грн. обігових коштів на депозитних рахунках банківських установ, які Правління Національного

банку України у 2014–2015 рр. визнано неплатоспроможними, а виконавча дирекція Фонду гарантування вкладів фізичних осіб їх ліквідувала. Через це фінансовий стан АТ «Аграрний фонд» погіршився та як наслідок зменшилась спроможність формувати державний продовольчий резерв, а зазначені кошти воно втратило. Тобто, кошти інвестовано у «шахрайство» [21].

Дослідженням встановлено, що між АТ «Аграрний фонд» укладені договори з суб'єктами господарювання щодо зберігання зернових та олійних культур. За даними бухгалтерського обліку Товариства на деяких складах суб'єктів господарювання обліковувалося понад 27 тис. т зернових та олійних культур на загальну суму майже 170 млн. грн.

З метою документального та фактичного підтвердження наявності зазначених культур Держаудитслужба організувала проведення зустрічних звірок у суб'єктів господарювання в яких вони зберігались.

Однак підтвердити наявність зазначених культур саме на цих складах суб'єктів господарювання не вдалося у зв'язку з відсутністю їх за місцем реєстрації та за адресами зазначених у договорах.

Представники охоронних фірм не допустили працівників Держаудитслужби на територію складських приміщень мотивуючи це тим, що такі складські приміщення належать іншим суб'єктам господарювання.

При цьому АТ «Аграрний фонд» про зміну власників складів, переміщення відповідних товарноматеріальних цінностей не повідомлявся.

З огляду на викладене існує ризик втрати сільськогосподарської продукції майже на 170 млн. грн. та, як наслідок, може негативно вплинути на стан продовольчої безпеки держави [23].

Висновок. Підґрунтя для належного забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва має визначати держава, якою встановлюються стратегічні напрямки та забезпечується ресурсна підтримка для результативного розвитку виробництва та зберігання продукції сільського господарства.

За результатами досліджень з'ясовано, що Фондом розвитку інновацій не визначено жодного стартапу щодо розвитку виробництва та/або зберігання сільськогосподарської продукції із впровадженням інновацій. Крім того, поряд з новоствореними стартапами понад 5 млн гривень отримали компанії, які до участі у Грантовій програмі вже залучили інвестиції.

Перевіркою Держрезерву виявлено псування та нестачу зерна на загальну суму 63,4 млн гривень. Аграрний фонд втратив 2 млрд гривень через розміщення коштів на депозитних рахунках банківських установ, які Правління Національного банку України визнано неплатоспроможними, а виконавча дирекція Фонду гарантування вкладів фізичних осіб їх ліквідувала. До того ж Аграрний фонд уклав договори щодо зберігання зернових та олійних культур із суб'єктами господарювання, які відсутні за місцем реєстрації та за адресами зазначених у договорах, що може призвести до втрати продукції сільського

господарства майже на 170 млн. грн. Таким чином, зменшується спроможність формувати державний продовольчий резерв.

Такі значні суми державних коштів, які втрачаються в наслідок неефективних управлінських рішень, та як мінімум є наслідком шахрайства з фінансовими ресурсами держави, могли би бути спрямовані у вигляді інвестицій для сільськогосподарського виробництва. В подальшому такі кошти (без їх втрат) можуть бути інвестиційним резервом та ефективно використовуватися в рамках державно-приватного партнерства для розвитку сільськогосподарського виробництва, або як мінімум в умовах військового конфлікту – підтримання досягнутого рівня та відповідно забезпечення продовольчої безпеки України.

В перспективі основні чинники, які мають стимулювати впровадження інвестицій у розвиток сільськогосподарського виробництва з урахуванням зміни клімату, будуть: сучасні системи зрошування сільськогосподарських угідь та створення дослідними господарствами стійких до перепадів температури видів сільськогосподарських культур.

Об'єктивний розмір державних фінансових ресурсів та їх поточний контроль має бути запорукою результативного оновлення та вдосконалення матеріально технічної бази суб'єктів господарювання приватного сектору економіки для забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва.

Література:

1. Фролова Г. І. Інвестиційно інноваційна стратегія розвитку економіки країни. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2013. № 2 (22). С. 84.
2. Морарь Д. Р. Напрями розвитку державно-приватного партнерства в аграрному секторі економіки України. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 10. С. 89-95.
3. Залознова Ю. С., Бутенко Н. В., Петрова І. П. Публічно-приватне партнерство в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. Економічний вісник Донбасу. 2016. № 2 (44). С. 21-28.
4. Бечко П. К., Бондаренко Н. В., Власюк С. А., Кобилянський М. О. Інвестиційно-інноваційні пріоритети розвитку регуляторних механізмів підприємницької діяльності аграрного виробництва. Економіка та держава. 2020. № 3. С. 88-93.
5. Круглов В. В., Терещенко Д. А. Реалізація проєктів державно-приватного партнерства в аграрному секторі. Державне управління та регіональний розвиток. 2021. № 3. С. 675-698.
6. Гарбар Ж. В., Майбородюк К. С. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств України. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 12. С. 18-22. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.12.18.
7. Харченко В. В., Харченко Г. А. Інноваційно-інвестиційне забезпечення формування ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія. К.: Компринт, 2015. 268 с.
8. Кириленко І. Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. К.: ННЦІАЕ, 2005. 452 с.
9. Харченко В. В., Харченко Г. А. Інноваційно-інвестиційне забезпечення ефективної діяльності сільськогосподарських підприємств. Ефективна економіка. 2016. № 4.
10. Харченко Г. А., Миргородская Д. С. Інвестиційна діяльність сучасних сільськогосподарських підприємств: стан, проблеми та напрями поліпшення. Економіка і суспільство. 2018. № 17. С. 663-667.

11. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е. М. Лібанової, акад. НААН України М. А. Хвесика. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 776 с. URL: http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/nas_dop_2015.pdf.
12. Запатріна І., Лебеда Т. Державно-приватне партнерство як фактор економічного зростання та проблеми його розвитку в Україні. Економіст. 2011. №3. С. 52-58.
13. Шилепницький П. І. Державно-приватне партнерство: теорія і практика: монографія. Інститут регіональних досліджень НАН України. Чернівці, 2011. 455 с.
14. Павлюк А. П., Ляпін Д. В. Державно-приватне партнерство як механізм активізації інвестиційної діяльності в Україні. Стратегічні пріоритети. 2012. № 3 (24). С. 38-45.
15. Нейкова І. С. Державно-приватне партнерство як складова інвестиційного механізму інноваційного розвитку. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2010. № 1 (48). С. 152-160.
16. Шутаєва О. О., Побірченко В. В., Гріщенко М. О. Зарубіжний досвід державно-приватного партнерства і можливість його адаптації в Україні. Економіка: теорія та практика. 2015. № 1. С. 47-54. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econom_2015_1_9.
17. Про утворення Фонду розвитку інновацій : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 895-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2018-%D1%80#Text>.
18. Шаргородська О. І. Перші кроки становлення та діяльності найбільшого державного ангельського інвестора. Перші підсумки роботи новоствореного Фонду розвитку інновацій: Всеукраїнський науково-практичний журнал: Фінансовий контроль. 2021. № 10 (189). С. 48-51.
19. Про результати державного фінансового аудиту діяльності Фонду розвитку інновацій : Державна аудиторська служба України. Аудиторський звіт від 14.04.2021 р. № 000300-20/12. URL: https://dasu.gov.ua/attachments/68183c3e-b601-4621-8f87-b17e82442981_%D0%90%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82_%D0%A4%D0%BE%D0%BD%D0%B4_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83_%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf.
20. Розкрадання запасів, махінації і мільйонні збитки: у Мінекономіки озвучили результати ревізії Держрезерву. AgroPoLit.com. URL: <https://agropolit.com/news/18546-rozkradannya-zapasiv-i-milyonni-zbitki-u-minekonomiki-ozvuchili-rezultati-auditi-derjrezervu>.
21. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III / Верховна рада України. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
22. Фігуранти справи про розкрадання зерна у Держрезерві діяли у складі злочинної групи – прокуратура. AgroPoLit.com. URL: <https://agropolit.com/news/19424-figuranti-spravi-pro-rozkradannya-zerna-u-derjrezervu-diyali-u-skladi-zlochinnogo-grupi--prokuratura>.
23. Цвігун О. О. Чи є акціонерне товариство «Аграрний фонд» гарантом продовольчої безпеки України? Про ревізію окремих питань фінансово-господарської діяльності Аграрного фонду за період з 01.07.2018 по 31.12.2020 р.: Всеукраїнський науково-практичний журнал: Фінансовий контроль. 2021. № 10 (189). С. 6-8.

References:

1. Frolova, G. I. (2013). Investy`cijno innovacijna strategiya rozvy`tku ekonomiky` krayiny. *Visny`k Berdyans`kogo universy`tetu menezhmentu i biznesu*, 2 (22), 84 [in Ukrainian].
2. Morar,` D. R. (2021). Napryamy` rozvy`tku derzhavno-pry`vatnogo partnerstva v agrarnomu sektori ekonomiky` Ukrayiny`. *Investy`ciji: prakty`ka ta dosvid*, 10, 89-95 [in Ukrainian].
3. Zaloznova, Yu. S., Butenko, N. V., Petrova, I. P. (2016). Publichno-pry`vatne partnerstvo v Ukrayini: stan, problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku. *Ekonomichny`j visny`k Donbasu*, 2 (44), 21-28 [in Ukrainian].

4. Bechko, P. K., Bondarenko, N. V., Vlasyuk, S. A., Kobylyanskyj, M. O. (2020). Investytsijno-innovacijni priorytety rozvytku regulatoryx mexanizmiv pidpryemnyczkoyi diyalnosti agrarnogo vyrobnyctva. *Ekonomika ta derzhava*, 3, 88-93 [in Ukrainian].
5. Kruglov, V. V., Tereshhenko, D. A. (2021). Realizaciya proyektiv derzhavno-pryvatnogo partnerstva v agrarnomu sektori. *Derzhavne upravlinnya ta regionalnyj rozvytok*, 3, 675-698 [in Ukrainian].
6. Garbar, Zh. V., Majborodyuk, K. S. (2021). Investytsijne zabezpechennya innovacijnogo rozvytku sil'skogospodarskyx pidpryemstv Ukrayiny. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 12, 18-22. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.12.18 [in Ukrainian].
7. Xarchenko, V. V., Xarchenko, G. A. (2015). Innovacijno-investytsijne zabezpechennya formuvannya resursnogo potencialu sil'skogospodarskyx pidpryemstv: monografiya. K.: Kompynt [in Ukrainian].
8. Kyrylenko, I. G. (2005). Transformaciya socialno-ekonomichnyx peretvoren u sil'skomu gospodarstvi Ukrayiny: problemy, perspektyvy. K.: NNCIAE [in Ukrainian].
9. Xarchenko, V. V., Xarchenko, G. A. (2016). Innovacijno-investytsijne zabezpechennya efektyvnoi diyalnosti sil'skogospodarskyx pidpryemstv. *Efektyvna ekonomika*, 4 [in Ukrainian].
10. Xarchenko, G. A., Myrgorodskaya, D. S. (2018). Investytsijna diyalnist suchasnyx sil'skogospodarskyx pidpryemstv: stan, problemy ta napryamy polipshennya. *Ekonomika i suspilstvo*, 17, 663-667 [in Ukrainian].
11. Socialno-ekonomichnyj potencial stalogo rozvytku Ukrayiny ta yiyi regioniv: nacionalna dopovid / za red. akad. NAN Ukrayiny E. M. Libanovoyi, akad. NAAN Ukrayiny M.A. Xvesyka. K.: DU IEPSR NAN Ukrayiny. URL: http://www.nbu.gov.ua/sites/default/files/nas_dop_2015.pdf [in Ukrainian].
12. Zapatrina, I., Lebeda, T. (2011). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak faktor ekonomichnogo zrostannya ta problemy jogo rozvytku v Ukrayini. *Ekonomist*, 3, 52-58 [in Ukrainian].
13. Shylypnyczkyj, P. I. (2011). Derzhavno-pryvatne partnerstvo: teoriya i praktyka: monografiya. Instytut regionalnyx doslidzhen NAN Ukrayiny. Chernivci [in Ukrainian].
14. Pavlyuk, A. P., Lyapin, D. V. (2012). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mexanizm aktyvizaciyi investytsijnoi diyalnosti v Ukrayini. *Strategichni priorytety*, 3 (24), 38-45 [in Ukrainian].
15. Nejkova, I. S. (2010). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak skladova investytsijnogo mexanizmu innovacijnogo rozvytku. *Naukovyj visnyk Nacionalnogo universytetu DPS Ukrayiny (ekonomika, pravo)*, 1 (48), 152-160 [in Ukrainian].
16. Shutayeva, O. O., Pobirchenko, V. V., Grishhenko, M. O. (2015). Zarubizhnyj dosvid derzhavno-pryvatnogo partnerstva i mozhlyvist jogo adaptaciyi v Ukrayini. *Ekonomika: teoriya ta praktyka*, 1, 47-54. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econom_2015_1_9 [in Ukrainian].
17. Pro utvorennya Fondu rozvytku innovacij : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 7 lystopada 2018 r. № 895-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
18. Shargorodskaya, O. I. (2021). Pershi kroky stanovlennya ta diyalnosti najbilshogo derzhavnogo angel'skogo investora. *Pershi pidsumky roboty novostvorenogo Fondu rozvytku innovacij: Vseukrayinskyj nauково-praktychnyj zhurnal: Finansovyj kontrol*, 10 (189), 48-51 [in Ukrainian].
19. Pro rezul'taty derzhavnogo finansovogo audytu diyalnosti Fondu rozvytku innovacij: Derzhavna audytorska sluzhba Ukrayiny. Audytorskyj zvit vid 14.04.2021 r. # 000300-20/12. URL: https://dasu.gov.ua/attachments/68183c3e-b601-4621-8f87-b17e82442981_%D0%90%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82_%D0%A4%D0%BE%D0%BD%D0%B4_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83_%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf [in Ukrainian].
20. Rozkradannya zapasiv, maxinaciyi i mil'jonni zbytky: u Minekonomiky ozvuchyly rezul'taty reviziyi Derzhrezervu. *AgroPoLit.com*. URL: <https://agropolit.com/news/18546-rozkradannya-zapasiv-i-milyonni-zbitki-u-minekonomiky-ozvuchili-rezultati-auditi-derjrezervu> [in Ukrainian].

21. Kry`minal`ny`j kodeks Ukrayiny`: zakon Ukrayiny` vid 05.04.2001 # 2341-III / Verxovna rada Ukrayiny`. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

22. Figuranty` spravy` pro rozkradannya zerna u Derzhrezervi diyaly` u skladi zlochy`nnoyi grupy` – prokuratura. AgroPoLit.com. URL: <https://agropolit.com/news/19424-figuranti-spravi-pro-rozkradannya-zerna-u-derjrezervi-diyali-u-skladi-zlochinnogo-grupi--prokuratura> [in Ukrainian].

23. Czvigun, O. O. (2021). Chy` ye akcionerne tovary`stvo «Agrarny`j fond» garantom prodovol`choyi bezpeky` Ukrayiny`? Pro reviziyu okremy`x py`tan` finansovo-gospodars`koyi diyal`nosti Agrarnogo fondu za period z 01.07.2018 po 31.12.2020 r.: *Vseukrayins`ky`j naukovo-prakty`chny`j zhurnal: Finansovy`j kontrol`*, 10 (189), 6-8 [in Ukrainian].

УДК 331.108.34:005.932

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-112-122](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-112-122)

Герасименко Оксана Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 03022, м. Київ, вул. Васильківська, 90-А, тел.: +38 (097) 496-66-30, <https://orcid.org/0000-0002-1122-1189>

Павлощук Ольга Олександрівна, здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня, спеціальність «Менеджмент», освітньо-наукова програма «Менеджмент організацій і адміністрування», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 03022, м. Київ, вул. Васильківська, 90-А, тел.: +38 (099) 623-70-72, <https://orcid.org/0000-0001-6434-4935>

ТЕХНОЛОГІЇ ВНУТРІШНЬОГО РЕКРУТИНГУ В МІЖНАРОДНИХ ЛОГІСТИЧНИХ КОМПАНІЯХ: СТРАТЕГІЧНІ ДОМІНАНТИ НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Анотація. В умовах становлення цифрової економіки міжнародна логістика набула нових координат розвитку. Сектор логістичних послуг успішно функціонував роками, але зі збільшенням масштабів онлайн-покупок та розвитком e-commerce логістичні постачальники стали користуватися все більшим попитом. В мінливому ринковому середовищі сфера логістики виконує стратегічну роль в ланцюгах поставок та в ланцюгах створення вартості на різних рівнях. Традиційні підходи до роботи вже не дозволяють справитись з навантаженням, але саме дефіцит кваліфікованих фахівців стає часто причиною затримки в розвитку компанії. У фокусі детермінант технологічного та санітарно-епідеміологічного характеру гостро постає проблема застосування ефективних управлінських технологій формування TOP-менеджменту як стратегічного центру в залученні висококваліфікованого та мотивованого персоналу. Саме тому акцент дослідження спрямований на огляд ринку кандидатів для позиції директора з персоналу 3PL компанії (third-party logistics), адже ця позиція є ключовою у вирішенні стратегічних завдань щодо залучення висококваліфікованого та мотивованого персоналу, з належною сформованістю hard та soft skills.

У статті наведено результати аналізу трьох індустрій, кандидати з яких найбільш задовольняють вимогам до позиції: міжнародні логістичні компанії, міжнародні гравці роздрібною ринку та міжнародні FMCG компанії, що працюють в Україні. У процесі роботи було зацентровано увагу на таких критеріях як штат персоналу у підпорядкуванні, володіння іноземною мовою, відкритість до пропозиції перейти в компанію та інше.

Підкреслено доцільність запровадження інноваційних методів та досконалих метрик оцінювання кандидатів на заміщення вакансій з метою формування зовнішнього кадрового резерву для позицій вищої ланки, оскільки, як засвідчує едіція, існує ще багато прогалин в практичній реалізації цієї проблеми.

Ключові слова: внутрішній рекрутинг, зовнішній кадровий резерв, TOP-позиція HR-менеджменту, відбір кандидатів на заміщення вакансії.

Herasymenko Oksana Oleksandrivna, PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor Department of Innovation and Investment Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, 03022, Kyiv, Vasylykivska Street, 90-A тел.: +38 (097) 496-66-30, <https://orcid.org/0000-0002-1122-1189>

Pavloshchuk Olga Oleksandrivna, graduate of the second (master's) level, specialty 07 "Management", educational program " Management of Organizations and Administration" of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, 03022, Vasylykivska Street, 90-A, tel.: +38 (099) 623-70-72, <https://orcid.org/0000-0001-6434-4935>

INTERNAL RECRUITMENT TECHNOLOGIES IN INTERNATIONAL LOGISTICS COMPANIES: STRATEGIC DOMINANTS OF THE NEW REALITY

Abstract. With the formation of the digital economy, international logistics has acquired new coordinates of development. The logistics services sector has been operating successfully for years, but with the increase in online shopping and the development of e-commerce, logistics providers have become increasingly in demand. In a constantly changing market environment, logistics plays a strategic role in supply chains and value chains at different levels. Traditional work approaches no longer allow to cope with the load, but it is the lack of qualified personal that often causes delays in the development of the company. The focus of technological and sanitary-epidemiological nature determinants is the problem of using effective management technologies for the formation of TOP management as a strategic center in attracting highly qualified and motivated staff. That is why the focus of the study was on reviewing the market of candidates for the position of HR Director for 3PL company, as this is key position in solving strategic tasks to attract highly qualified and motivated staff, with proper hard and soft skills.

The article presents the results of the analysis of three industries, the candidates of which meet the requirements for the position more precisely: international logistics companies, international retail market players and international FMCG companies operating in Ukraine. In the process of work, attention was focused on such criteria as

the staff of the subordinate, knowledge of a foreign language, openness to the external job offers etc.

The expediency of introducing innovative methods and perfect metrics for evaluating candidates for vacancies to form an external personnel reserve for senior positions is emphasized because, as the edition shows, there are still many gaps in the practical implementation of this problem.

Keywords: internal recruitment, external personnel reserve, top position of HR management, selection of candidates for vacancies.

Постановка проблеми. 20-ті роки ХХІ століття стали новою точкою відліку в системі координат міжнародної логістики. Проривні технології «Індустрії 4.0», структуровані інформаційно-комунікаційні мережі, масштабна діджиталізація бізнес-процесів внесли кардинальні корективи в глобальну екосистему, створюючи нові можливості та формуючи нові виклики для менеджменту. Нова економіка з різновекторною спрямованістю в її становленні та розвитку загострила потребу в висококваліфікованих працівниках, які стали одним зі стратегічних пріоритетів в ресурсному забезпеченні компаній різних сфер економічної діяльності.

Нова реальність, в якій проявився вплив чинників технологічного та санітарно-епідеміологічного характеру, актуалізувала пошук ефективних управлінських технологій формування TOP-менеджменту як стратегічного центру щодо залучення висококваліфікованого та мотивованого персоналу, з належною сформованістю *hard* та *soft skills*, з високим рівнем віддачі людського капіталу.

В національних екосистемах стратегічна місія забезпечення безперебійності у бізнес-комунікаціях між постачальниками, виробниками продукції (надавачами послуг) та споживачами покладена на логістику, в якій роль кровоносної системи в економічному організмі будь-якої країни відіграють вантажоперевезення. У розвиток попередньої тези підкреслимо: з одного боку, динаміка вантажоперевезень є свідченням розвитку, стагнації чи деградації окремих сфер економічної діяльності чи галузей промисловості; з другого боку, розвиненість та ефективність функціонування підсистеми вантажоперевезень та логістичної інфраструктури в цілому є однією з передумов конкурентоспроможності та стійкого розвитку економіки.

За наявними численними прогнозами, вже в найближчому постіндустріальному та постковідному майбутньому загальна чисельність працівників, зайнятих в масштабах світової економіки, буде значно меншою, проте потреба у висококваліфікованих фахівцях з фокусом на сучасних технологічних компетентностях зросте [1].

В таких умовах актуалізується наукова проблематика та прикладні управлінські технології рекрутингу в цілому, а також дослідження ринку праці в сегменті директорату людських ресурсів логістичних компаній. Науково-прикладні сценарії залучення працівників на TOP-позиції в підсистемі

менеджменту персоналу, що базуються на результатах аналізу поточної ситуації на ринку праці, слугуватимуть передумовою безпомилкової реакції компанії на виклики сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковому доробку українських вчених проблематика внутрішнього рекрутингу (підбору персоналу) знайшла відображення на рівні теоретико-концептуальних аспектів та прикладних управлінських рішень, включаючи комплексне викладення організаційних, методичних та прикладних засад у взаємозв'язку з іншими функціями менеджменту персоналу та конкретизацією технологій і процедур [2], з'ясування особливостей національного рекрутингу в комбінаториці внутрішнього і зовнішнього рекрутингу [3], порівняння внутрішніх та зовнішніх джерел покриття потреби в персоналі [4], виокремлення особливостей наявних методів рекрутингу в сучасних умовах [5], змістовно-типологічну структуру персоналу-технологій підбору та найму [6], особливості практичного використання сучасних технологій підбору персоналу з урахуванням їх сильних сторін [7], особливості підбору персоналу на основі компетентностей працівників з віддаленим режимом роботи [8] та в контексті талант-менеджменту [9], інноваційно-інтеграційні механізми підвищення ефективності процесів підбору та наймання персоналу [10], розвиток рекрутингу під впливом діджитал-технологій [11]. Специфіка рекрутингу персоналу логістичних компаній України в наявних наукових публікаціях розкрита через призму загальних критеріїв та методів оптимізації підбору персоналу [12].

Не зважаючи на наукове опрацювання різноманітних аспектів рекрутингу як органічної компоненти системи менеджменту персоналу, пошук ефективних управлінських технологій стосовно підбору висококомпетентних та мотивованих працівників на ТОП-позиції департаменту людських ресурсів не втрачає актуальності. У переважній більшості наукових публікацій питання рекрутингу персоналу розглядаються без конкретизації позицій в організаційній структурі та належної аргументації управлінських технологій.

Метою статті є наукова аргументація технологій внутрішнього рекрутингу в логістичних компаніях з використанням методу експертних оцінок щодо ринку кандидатів на позицію HR-директора в українській філії міжнародної 3PL-компанії.

Виклад основного матеріалу. Конкуренентоздатність та конкурентоспроможність національних економік формується під впливом низки чинників, з-поміж яких одним з пріоритетів є структура екосистеми. Збалансований та стійкий розвиток сфери логістики, в якій органічно поєднується різнопланова структурована діяльність з управління товарними потоками, включаючи імпорт, експорт, внутрішні та зовнішні переміщення, безпосередньо впливає на забезпечення конкурентних переваг різнорівневих систем господарювання. В умовах турбулентного ринкового середовища за

логістикою закріплюється стратегічна роль не лише в ланцюгах поставок, а й в ланцюгах створення вартості на різних рівнях – від мікроекономічного до глобального.

За результатами аналітики 2020 року з ТОП-50 найбільших логістичних компаній світу на українському ринку представлені лише 12. Україна як країна з вигідним транзитним географічним положенням залишилася поза увагою 38 глобальних перевізників. Траєкторія подальшого розвитку та підвищення ефективності логістики визначається тенденціями автоматизації, діджиталізації, інтеграції [13], каталізатором яких стала пандемія COVID-19. Зі суттєвим збільшенням глобального ринку електронної комерції [14], послуги логістичних компаній стали затребуваними як ніколи раніше. Щоб знайти відповіді на нові виклики постковідної ери, 3PL-компаніям, представленим в Україні, потрібно бути готовими до вирішення питання з дефіцитом висококваліфікованих фахівців.

Практика підтверджує: ключовим елементом успішної роботи компаній, що надають послуги сторонніх перевезень та зберігання, є формування довгострокової політики управління персоналом, яка обґрунтовує необхідність використання на практиці конкретних методів формування, розстановки, розвитку та використання персоналу з метою налагодження ефективної співпраці працівників з роботодавцем.

На основі узагальнення наукових публікацій нами сформовано алгоритм внутрішнього рекрутингу (рис. 1), в якому органічно поєднано набір (як систему заходів по залученню персоналу в організацію з метою створення досить повного списку кваліфікованих кандидатів для подальшого відбору) та поетапний відбір (як оцінювання потенціалу кандидатів на заміщення вакантної посади).

Імпульсом для реалізації функції рекрутингу є встановлений у процесі кадрового планування дефіцит персоналу, який може бути покритий за рахунок внутрішнього кадрового резерву або ж через зовнішні джерела шляхом наймання співробітників. Новим форматом вимог до працівників певної позиції нині стали корпоративні моделі компетентностей, а платформою їх розроблення – професійні стандарти.

На етапі формування списку претендентів для подальшого відбору використовується інструментарій пасивного (розміщення оголошень про вакансії на веб-сайтах) та активного пошуку (професійні соціальні мережі; особисті соціальні мережі; професійні інтернет-ресурси; чати та групи, де фахівці обмінюються знаннями у соцмережах та месенджерах).

У процесі відбору кандидатів на заміщення вакантної позиції найбільш поширеним та універсальним інструментарієм є аналіз резюме, тестування, перевірка компетентностей в асесмент-центрах, відбіркові співбесіди. Серед технологій оптимізації кадрового потенціалу – лізинг, аутсорсинг, аутстафінг персоналу.

Рис. 1. Алгоритм процесу внутрішнього рекрутингу персоналу
Джерело: складено авторами.

Пошук, залучення та відбір претендента на заміщення ТОП-позиції в департаменті людських ресурсів є надважливим стратегічним та політичним завданням менеджменту ЗРЛ-компанії. Через свою критичну значущість для компанії ця позиція обов'язково потребує формування зовнішнього кадрового резерву, який час від часу буде доповнюватися. Для вирішення завдання оновлення зовнішнього кадрового резерву як спеціально сформованої групи перспективних співробітників компанії, які володіють необхідними для заміщення посади професійними, діловими, особистісними та морально-етичними якостями, нами проведено експертне дослідження, до якого було залучено три індустрії та 49 компаній, зокрема 15 міжнародних логістичних провайдерів, 7 міжнародних FMCG компаній, 27 міжнародних retail-компаній з локацією в Україні. Чисельність респондентів експертного опитування – 101 особа.

Головними критеріями відбору кандидатів для зовнішнього кадрового резерву було визначено:

- чисельність співробітників, з якими безпосередньо співпрацює керівник (headcount);

- рівень володіння англійською мовою (можливі опції "вільне володіння (fluent)", "просунуте володіння (advanced)", "вище середнього (upper-intermediate)", "нижче середнього (intermediate, pre-intermediate, elementary)");

- наповненість компенсаційного пакету;
 - відкритість до пропозицій та готовність до переходу в іншу компанію.
- За результатами проведеного опитування було виявлено:
- у розрізі питання *рівень володіння англійською мовою* (рис. 2):
 - більше половини кандидатів (54) оцінили свій рівень володіння як "вільне володіння" (fluent);
 - 16 та 10 кандидатів визначили свій рівень відповідно як "просунутий" (advanced) та "вище середнього" (upper-intermediate) відповідно;
 - 9 кандидатів оцінили свій рівень як середній і нижче;
 - 12 кандидатів відмовилися оцінювати свій рівень володіння іноземною мовою.

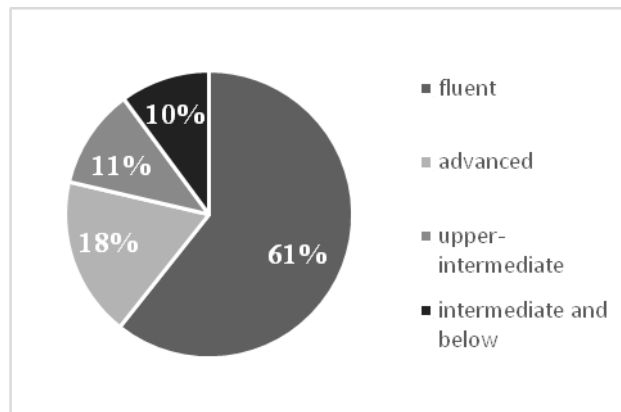

Рис. 2. Рівень володіння англійською мовою серед кандидатів.
Джерело: складено авторами.

- в питанні *заробітна плата та змістове наповнення компенсаційного пакету* (рис. 3) (зі 101 опитаного кандидата 54 погодилися поділитися інформацією щодо рівня поточної компенсації та наповненості компенсаційного пакету):
 - більше половини респондентів (33) отримують щорічний бонус за виконання встановлених ключових показників ефективності (KPI);
 - ніхто з респондентів не отримує заробітну плату нижче 1 000 євро (тут і надалі наведені суми до виплати податків, гросс);
 - п'ятеро кандидатів отримують менше 2 000 євро і відповідають в середньому за 300-500 осіб персоналу;
 - 14 кандидатів отримують 2 000 ÷ 3 000 євро, залежність від headcount встановити не вдалося: кандидати мають штат від 50 до 2 500 співробітників.
 - 19 кандидатів отримують винагороду від 3 000 до 4 000 євро та відповідають за headcount в середньому 1 000+ співробітників;

– 7 та 9 кандидатів отримують відповідно 5 000 ÷ 7 000 євро та 7 000+ євро та відповідають за headcount в середньому 3 000 співробітників з піком в 28 000 осіб.

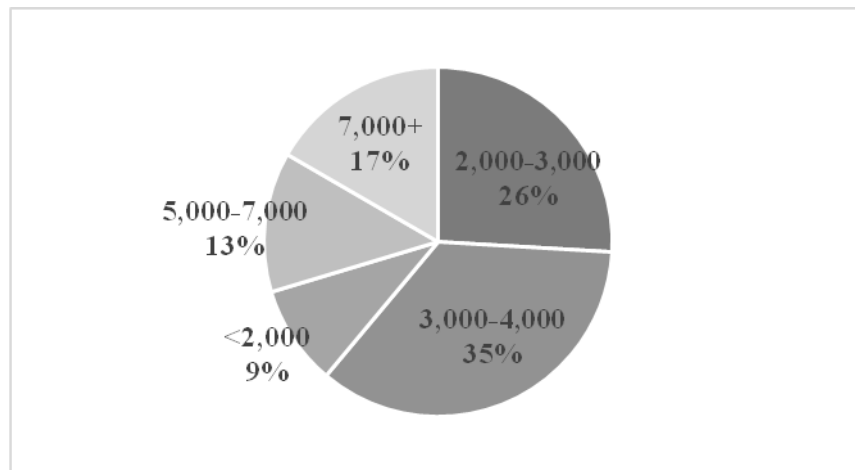

Рис. 3. Заробітна плата кандидатів.

Джерело: складено авторами.

- стосовно *готовності до переходу*:
 - на момент опитування (вересень 2021 року) 21 кандидат не був готовий розглядати зовнішні пропозиції;
 - 59 кандидатів були готові обговорити нові можливості та у разі позитивного завершення випробувальних етапів перейти в нову компанію впродовж одного-двох місяців;
 - 8 кандидатів були готові розглянути зовнішні пропозиції, але на перехід будуть готові не відразу або з певними умовами, зокрема:
 - 6 кандидатам потрібно буде більш як півроку на перехід;
 - 1 кандидат перейде лише у разі регіональної позиції з відповідальністю за ряд країн;
 - 1 кандидат готовий розглядати перехід лише в разі пропозиції від міжнародної компанії.
 - 13 респондентів не дали чіткої відповіді або їм потрібно було більше деталей, щоб проявити готовність.

Ретельний аналіз зазначених вище критеріїв відбору засвідчив брак фахівців за декількома напрямками:

1. Для компаній середнього розміру (700 ÷ 1 000 співробітників) пропозицію отримали лише три професіонали із середньою заробітною платою в розмірі 6 400 євро плюс річний бонус.
2. Для великих за штатом компаній (2 000 ÷ 4 000) – три кандидати із заробітною платою – 5 000 євро в місяць плюс річний бонус.

3. Для дуже великих компаній (8 000+ співробітників) – два кандидати із зарплатними очікуваннями в 9 000 євро та бонусний пакет (в разі переходу).

Було також діагностовано слабку мовну підготовку в компаніях, де HR-функція країни рапортує в країну пострадянського простору. Так із дев'яти кандидатів, які оцінили свій рівень як середній або нижче, семеро підпорядковуються регіональному HR-директору, що базується в країні пострадянського простору. Наведені дані можуть свідчити про комунікативні бар'єри при вирішенні бізнес-питань та відірваності українського ринку від глобальних стратегій в питанні управління людськими ресурсами.

Висновки. Внутрішній рекрутинг оперує широким спектром технологій залучення та подальшого відбору кандидатів на вакантні позиції в організаційній структурі логістичних компаній, в тому числі і з метою формування кадрового резерву. Проведений аналіз засвідчив, що наразі гостро актуалізується проблема забезпечення зовнішнього кадрового резерву для компаній, що надають послуги сторонніх перевізників і зберігання та чий штат перевищує 1 000 осіб. Через обмеженість пропозиції в цьому сегменті ринку праці та специфіку бізнесу HR-менеджерам та лінійному менеджменту доведеться йти на компроміс. Серед альтернатив у технологіях внутрішнього рекрутингу пропонується розглядати такі як розширення фокусу сфер діяльності заради пошуку кандидата, який спроможний задовольнити вимоги в частині особистісних якостей; дослідження кандидатів "на перспективу", у яких наступним етапом у кар'єрній траєкторії буде позиція "директор з персоналу"; аналіз поточних вимог та пошук компромісу на основі запровадження інноваційних методів та досконалих метрик оцінювання кандидатів на заміщення вакансій.

Перспективи подальших розвідок авторів визначаються проблематикою менеджменту персоналу, зокрема рекрутингу, в постковідний та післявоєнний періоди в Україні.

Література:

1. HR trends in the logistics industry. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.randstad.com/workforce-insights/talent-management/hr-trends-logistics-industry/>
2. Цимбалюк С. О. Рекрутинг персоналу : підручник. Київ : КНЕУ, 2019. 355 с.
3. Зленко А. М., Ісайкіна О. Д., Мірошніченко Д. А. Особливості національного рекрутингу. *Економічний вісник університету*. 2018. Вип. 37 (1). С. 75-84.
4. Лобза А. В., Клименко С. Ю. Особливості підбору персоналу на сучасних українських підприємствах, тенденції розвитку рекрутингу. *Молодий вчений*. 2016. № 5. С. 87-90.
5. Герасимова В. О., Чирва В. С. Інноваційні методи рекрутингу в сучасних умовах. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 27 (2). С. 82-86.
6. Гетьман О. О., Шаляпіна А. С. Застосування сучасних персонал-технологій підбору і найму персоналу на вітчизняних підприємствах. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2017. Вип. 794. С. 23-32.

7. Холодницька А. В. Сучасні технології підбору персоналу та можливості їхнього практичного використання. *Науковий вісник Полісся*. 2015. Вип. 1. С. 61-64.
8. Шкурко Я. І. Особливості підбору персоналу в сучасних умовах: аналіз компетенцій співробітника в умовах віддаленого робочого місця. *Чернігівський науковий часопис. Серія 1 : Економіка і управління*. 2019. Вип. 1. С. 69-72.
9. Винничук Р. О. Особливості підбору персоналу в системі талант-менеджменту організації. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2017. Т. 22, Вип. 2. С. 130-133.
10. Гетьман О. О., Петренчук Н. В. Організаційні механізми підбору, найму та адаптації персоналу. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2014. Т. 19, Вип. 2 (5). С. 30-34.
11. Вонберг Т. В., Головка А. А. Рекрутинг персоналу в епоху діджиталізації. *Бізнес Інформ*. 2020. № 6. С. 313-318.
12. Петровська О. М., Бендяк А. В. Оптимізація шляхів підбору персоналу логістичних компаній України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2020. Вип. 1. С. 185-190.
13. Новікова І. Основні тренди логістичного ринку в Україні [Електронний ресурс]. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/11/18/679908/>
14. Retail e-commerce sales worldwide from 2014 to 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/>

References:

1. HR trends in the logistics industry. URL: <https://www.randstad.com/workforce-insights/talent-management/hr-trends-logistics-industry/>
2. Tsybaliuk, S. O. (2019). Rekrutynh personalu : pidruchnyk. [Staff recruitment]. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
3. Zlenko, A. M., Isajkina, O. D., & Miroschnichenko D. A. (2018). Osoblyvosti natsional'noho rekrutynhu. [The Features of national recruiting]. *Ekonomichnyj visnyk universytetu – University Economic Bulletin. Issue 37 (1)*, 75-84. [in Ukrainian].
4. Lobza, A. V., & Klymenko, C. Yu. (2016). Osoblyvosti pidboru personalu na suchasnykh ukrains'kykh pidpriemstvakh, tendentsii rozvytku rekrutynhu. [Features of staff selection to modern Ukrainian enterprises, development trends recruiting]. *Molodyj vchenyj. Young Scientist. no 5*, 87-90. [in Ukrainian].
5. Herasymova, V. O., & Chyrva, V. S. (2018). Innovatsijni metody rekrutynhu v suchasnykh umovakh. [Innovative methods of recruiting in modern conditions]. *Prychornomors'ki ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies. Issue 27 (2)*, 82-86. [in Ukrainian].
6. Het'man, O. O., & Shaliapina, A. S. (2017). Zastosuvannya suchasnykh personal-tekhnologij pidboru i najmu personalu na vitchyznianskykh pidpriemstvakh. [Application of modern personnel-technologies for personnel searching and hiring on domestic enterprises]. *Naukovyj visnyk Chernivets'koho universytetu. Ekonomika – Scientific Journal of Chernivtsi University. Economics. Issue 794*, 23-32. [in Ukrainian].
7. Kholodnyts'ka, A. V. (2015). Suchasni tekhnolohii pidboru personalu ta mozhlyvosti ikhn'oho praktychnoho vykorystannia. [The current technologies of selection of the staff and the possibilities of their practical use]. *Naukovyj visnyk Polissia – Scientific Bulletin of Polissia. Issue 1*, 61-64. [in Ukrainian].
8. Shkurko, Ya. (2019). Osoblyvosti pidboru personalu v suchasnykh umovakh: analiz kompetentsij spivrobotnyka v umovakh viddalenooho robochoho mistsia. [Peculiarities of personnel selection in modern conditions: analysis of the employees competencies working remote]. *Chernihivskiy naukovyj chasopys. Serii 1 : Ekonomika i upravlinnia – Chernihiv scientific journal. Series 1: Economics and management. Issue 1*, 69-72.

9. Vynnychuk, R. O. (2017). Osoblyvosti pidboru personalu v systemi talant-menedzhmentu orhanizatsii. [Features of recruitment in the talent-management system of organization]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Serii : Ekonomika – Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University. Vol. 22, Issue 2*, 130-133. [in Ukrainian].
10. Het'man, O. O., & Petrenchuk, N. V. (2014). Orhanizatsijni mekhanizmy pidboru, najmu ta adaptatsii personalu. [Organizational mechanisms of selection, hiring and adaptation of the staff]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Serii : Ekonomika – Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University. Economics. Vol. 19, Issue 2 (5)*, 30-34. [in Ukrainian].
11. Vonberh, T. V., & Holovko, A. A. (2020). Rekrutynh personalu v epokhu didzhitalizatsii. [Recruiting Staff in the Age of Digitalization]. *Biznes Inform – Business Inform. no 6*, 313-318. [in Ukrainian].
12. Petrovs'ka, O. M., & Bendiak, A. V. (2020). Optyimizatsiia shliakhiv pidboru personalu lohistychnykh kompanij Ukrainy. [Optimization of ways for selection of logistics companies personnel in Ukraine]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: economy business and management. Issue 1*, 185-190. [in Ukrainian].
13. Novikova, I. Osnovni trendy lohistychnoho rynku v Ukraini. [The main trends of the logistics market in Ukraine]. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/11/18/679908/>
14. Retail e-commerce sales worldwide from 2014 to 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/>

УДК 330.1:004

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-123-131](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-123-131)

Годнюк Ірина Валентинівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування ім. С. Юрія, НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», м. Кам'янець-Подільський, вул. Годованця, 13, тел/факс: (03849) 3-26-51, <https://orcid.org/0000-0003-3346-0882>

Гуменюк Ірина Леонтіївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування ім. С. Юрія, НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», м. Кам'янець-Подільський, вул. Годованця, 13, тел/факс: (03849) 3-26-51, <https://orcid.org/0000-0002-3984-1419>

Шевчук Олександр Володимирович, кандидат педагогічних наук, викладач кафедри інклюзивної економіки, кібернетики і комп'ютерних наук, НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», м. Кам'янець-Подільський, вул. Годованця, 13, тел/факс: (03849) 3-26-51, <https://orcid.org/0000-0002-0557-2994>

РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Анотація. У статті розглядається розвиток і формування цифрової компетентності у процесі навчання студентів використовуючи сучасні засоби навчання. Розглянуто віртуальні гроші та їхню платіжну спроможність яку не гарантує держава, – тобто електронні приватні гроші, які є одиницями недержавних платіжних систем (про електронні гаманці знають вже багато), і криптовалюту. Розглянуто створення та розвиток електронних грошей (криптовалюти), їх вплив на економіку. Описано основні принципи функціонування криптовалюти, особливості її випуску та придбання. Проаналізовано основні переваги та недоліки використання цієї валюти. Вказуються перспективи подальшого розвитку криптовалюти. Розглянуто вплив криптовалюти на економіку країни. Розглянуто вплив криптовалюти на банківську систему, приватні компанії та традиційні валюти. Досліджено відносини між учасниками ринку криптовалюти. Описано переваги та недоліки криптовалюти для споживачів. Узагальнено напрями та перспективи використання криптовалюти. І хоча сьогодні криптовалюти істотно не впливають на функціонування традиційних валют, але в майбутньому варто очікувати зміни цієї ситуації. Значну зацікавленість у їх використанні проявляють банки та приватні компанії, кількість юридичних осіб, які приймають криптовалюту як засіб оплати своїх послуг, постійно зростає, а

кількість транзакцій збільшується. Віртуальні валюти і особливо криптовалюти краще підходять для віртуальної економіки, ніж традиційні гроші на банківських рахунках. У ситуації, коли група людей на різних континентах створює успішні цифрові продукти, а купують їх споживачі з різних країн світу, використання криптовалюти знімає проблеми, пов'язані з міжнародними фінансовими бар'єрами, надлишковими комісіями при конвертації грошей у зручні для всіх продавців і покупці формують або повільні платежі, звичайні для традиційних банківських грошей. Тому зростання продажів у віртуальній економіці підтримує зростання попиту на криптовалюту та зміну їх курсу, наприклад біткоїн.

Ключові слова: криптовалюта, економіка, капітал, банки, гроші, електронні гроші.

Hodniuk Iryna Valentynivna, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor Department Science Finance, Accounting and Taxation named after S. Yuriia, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute», Kamianets-Podilskyi, Str. Godovanets, 13, tel: (03849) 3-26-51, <https://orcid.org/0000-0003-3346-0882>

Humeniuk Irina Leontiyivna, PhD in Economics, Associate Professor Department Science Finance, Accounting and Taxation named after S. Yuriia, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute», Kamianets-Podilskyi, Str. Godovanets, 13, tel: (03849) 3-26-51, <https://orcid.org/0000-0002-3984-1419>

Shevchuk Oleksandr Volodymyrovych, PhD in Pedagogical Sciences, Lecturer at the Department of Inclusive Economics, Cybernetics and Computer, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute», Kamianets-Podilskyi, Str. Godovanets, 13, tel: (03849) 3-26-51, <https://orcid.org/0000-0002-0557-2994>

DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE ECONOMY

Abstract. The article considers the creation and development of electronic money (cryptocurrency), its impact on the economy. The basic principles of cryptocurrency functioning, features of its issue and acquisition are described. The main advantages and disadvantages of using this currency are analyzed. Prospects for further development of cryptocurrency are indicated. The influence of cryptocurrency on the country's economy is considered. The influence of cryptocurrency on the banking system, private companies and traditional currencies is considered. The relationship between cryptocurrency market participants has been studied. The advantages and disadvantages of cryptocurrency for consumers are described. The

directions and prospects of using cryptocurrency are generalized. And although today cryptocurrency do not significantly affect the functioning of traditional currencies, but in the future we should expect a change in this situation. Banks and private companies are showing considerable interest in their use, the number of legal entities accepting cryptocurrency as a means of payment for their services is constantly growing, and the number of transactions is increasing. For a virtual economy, the constant active demand of each individual customer for «similar» products (for example, for computer games on historical topics), rather, even for several lines of similar digital products in different areas of the entertainment industry. This forms a constant audience of buyers who often tend to buy new games or movies from well-trusted manufacturers, so that the speed of cash flow in the business of the latter will be high, and the position of manufacturers is stable. Due to the same factors, the virtual economy, if considered as a whole, has significant growth potential due to the deep opportunities to expand demand.

Virtual currencies and especially cryptocurrency are better suited for the virtual economy than traditional money in bank accounts. In a situation where a group of people on different continents create successful digital products, and consumers from 150-200 countries buy them, the use of cryptocurrency removes the problems associated with international financial barriers, excess commissions when converting money into convenient for all sellers and buyers form, or slow payments, common to traditional bank money. Therefore, the growth of sales in the virtual economy supports the growth of demand for cryptocurrency and changes in their exchange rate, such as bitcoin.

Keywords: cryptocurrency, economy, capital, banks, money, electronic money.

Вступ. Наш світ заповнила ера цифрової електроніки. Багато звичних на перший погляд речей набули нового змісту це електронна пошта, електронна книга, електронна сигарета, електрокар, цифрові гроші. Ми стали залежними від мобільного телефону завдяки якому можна виконувати безліч операцій, у тому числі фінансових. Відповідно до законодавства України, електронні гроші це - одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі [7].

Постановка проблеми. З глобальним розвитком та поширенням інформаційно-комунікаційних технологій та масовою комп'ютеризацією фінансових систем окремих країн суспільство удосконалюється та прогресує. Цей високотехнологічний процес сприяє появі нових цифрових фінансових інститутів, інструментів та форм взаємодії між людьми. Таким чином, виникне альтернативний обіг грошей, який включає емісію та використання як розрахункового інструмента нових грошових знаків, як санкціонованих, так і

несанкціонованих публічними органами влади держави, які знаходяться в обігу на одному рівні із законним платіжним засобом. Альтернативою традиційних валют стає криптовалюта та її поширені грошові одиниці, а саме Ethereum, Ripple, EOS, Bitcoin, Bitcoin Cash, Litecoin. Існування великої кількості криптовалюти та зміна курсів мають потребу у постійному моніторингу руху цих грошових одиниць та виявлення сучасних тенденцій грошововалютних систем на світовому ринку. Але зараз існує багато питань з правових, методологічних та методичних питань у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, які пов'язані з обігом цифровиз грошей, займалися такі вчені, як: А.В. Бодюк, В.С. Дубенский [6], І.О. Кравчук, Н.М. Поливка [8], В.К. Стельмах, Є.В. Резніченко [9], Л.В. Шевченко [12]. Разом із тим аналіз особливостей розвитку електронних грошей недостатньо висвітлений у науковій літературі. Крім того, залишаються малодослідженими ряд питань використання криптовалюти у вітчизняній фінансовій системі, це й доводить актуальність обраної теми дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити особливості впливу криптовалюти на економіку країни.

Виклад основного матеріалу. Розрахунок кредиткою – це для нас не новинка, як і розрахунок використовуючи новітній девайс із NFC чіпом, а от біткоіни, це є новинка, яку ми отримали завдяки Сатосі Накамото, саме ця особа створила перше програмне забезпечення для біткоінів. Ще в 2008 році Накамото опублікував статтю, в якій описав принципи роботи криптовалюти. Проте Сітосі Накамото – вигаданий персонаж великої економічної епопеї. Справжня особа чи група осіб, які стоять за створенням криптовалюти, досі не розкриті. Ідея біткоінів полягає в обміні валютою між звичайними користувачами без втручання з боку влади. Тобто виключений людський фактор: немає директора центрального банку біткоінів, на якого можуть «натиснути», біткоіни не можна «надрукувати», скопіювати, тим самим спричинити знецінення криптовалюти [13]. Якщо буквально – це певні файли, які усі масово почали добувати, обмінювати на гроші та продавати. Біткоіни обмінюють на товари та послуги. Навіть є коротке позначення «BTC». Обороти біткоінів нагадує певну гру, економічну чи математичну, де придумані певні правила, кількість ресурсів та умови їх отримання. Процес досить подібний до видобутку нафти – чим довше люди її добувають, то менше залишається її і складніше шукати. Karbowanec – це перша криптовалюта, орієнтована саме на Український ринок. Karbowanec була запущена 30 травня 2016 року і заснована на протоколі CryptoNote. Зараз найвідомішою криптовалюта на цьому протоколі є Monero. Один з найважливіших питань економічної теорії – суть грошей? У чому особливість грошей віртуальних і грошей в більш традиційних формах (наприклад, готівки)? Чому так важливо розібратися в цих фундаментальних питаннях? Відповідь «на поверхні» – завдяки більш глибокому розумінню суті грошей і суті віртуальної економіки можна

прогнозувати, чи вдасться в майбутньому криптовалюти витіснити гроші в звичній нам формі.

Економістами і фінансистами вже сформульовано безліч варіантів визначень сутності грошей. Більшість термінів хоч і несхожі між собою, але, тим не менш, абсолютно вірні. Всі вони дають розуміння суті грошей. Однак головне їх відмінність полягає в тому, в якому аспекті розглядається поняття грошей.

В рамках даного огляду гроші можна назвати засобом забезпечення непрямого обміну, тобто активом-посередником, що допомагає укласти угоду людям, які не мають можливості проведення взаємовигідного бартеру (прямого обміну). Важливими властивостями грошей є висока ліквідність (затребуваність для всіх) і заздалегідь відомий курс обміну на насущні потреби.

Гроші можна розділити на реальні і віртуальні. Існують різні визначення цих понять. У даній статті будемо вважати віртуальними все ті гроші, платіжна спроможність яких не гарантується державою, – тобто електронні приватні гроші, які є одиницями недержавних платіжних систем (про електронні гаманці знають вже багато), і криптовалюту. При такому підході, до реальних грошей, які, відповідно, забезпечуються гарантіями держави, можуть бути віднесені готівкові та безготівкові гроші (що зберігаються на рахунку в банку, наприклад), а також державні електронні гроші (виражені в національній валюті і які є складовою частиною державної платіжної системи). Якщо говорити про інші важливі відмінності безготівкових грошей і криптовалюту, то варто вказати на те, що перш ніж безготівкові гроші з'являться на рахунку, їх потрібно фізично ввести на цей рахунок, наприклад, через термінал або касу платіжної системи. «Емісія» криптовалюти відбувається безпосередньо в Інтернеті і не завжди вимагає еквівалентного обміну на готівку або безготівкові гроші. Крім цього, криптовалюта:

- Мають більшою доступністю у використанні (немає і не може бути заборон на їх використання для, наприклад, неповнолітніх, або осіб з певних держав);

- Чи є децентралізованими і, отже, слабо контролюються державами і банками, що дозволяє пересилати кошти без будь-яких фінансових чи законодавчих обмежень, в будь-яку точку світу і будь-якому одержувачу, використовуючи лише можливості Internet;

- Характеризуються меншою вартістю платежів, завдяки тому, що комісії не залежать від суми переказу (багато криптовалюти дозволяють пересилати з незначною комісією навіть суми, еквівалентні долару, або менші);

- Надають більший рівень конфіденційності, ніж будь-які інші гроші, особливо ті, які забезпечуються гарантіями держави [11].

Віртуальні форми грошей найбільш зручні для забезпечення роботи віртуальної економіки. Ця незвичайна сфера економіки по-справжньому не розвинулася б, якби прогрес Інтернету та обчислювальної техніки не став

реальністю. В першу чергу, це пов'язано з тим, що продукти віртуальної економіки створюються і поширюються саме завдяки комп'ютерним технологіям. Характерними товарами віртуальної економіки можна назвати комп'ютерні ігри (в тому числі на основі доповненої і віртуальної реальності) або мультимедіа-продукти в цифровій формі (наприклад, фільми в онлайн-кінотеатрах або відеоролики на YouTube).

Важливою особливістю віртуальної економіки є те, що попит споживачів на нові цифрові продукти не спадає (або спадає досить повільно) по мірі використання вже придбаних товарів. Так, якщо в реальній економіці клієнту продали стільниковий телефон, шанси, що він захоче купити ще один, залишаються низькими, принаймні, кілька місяців після покупки. Однак якщо людина подивилася серіал або пограє у комп'ютерну гру (або спробує інший продукт віртуальної економіки), і йому сподобалося, він досить скоро захоче купити ще один цифровий продукт того ж виробника, а згодом купувати ще і ще.

Отже, для віртуальної економіки досить типовий постійний активний попит кожного конкретного клієнта на «однотипні» товари (наприклад, на комп'ютерні ігри історичної тематики), скоріше навіть, на кілька лінійок схожих цифрових продуктів в різних областях розважальної індустрії. Це формує постійну аудиторію покупців, схильних часто купувати нові ігри або фільми які заслужили їх довіру виробників, завдяки чому швидкість обороту грошових коштів в бізнесі останніх буде високою, а становище виробників стійким. Завдяки тим же факторам віртуальна економіка, якщо розглядати її в цілому, володіє значним потенціалом зростання за рахунок глибоких можливостей розширення попиту. Віртуальні валюти і, особливо, криптовалюта підходять для віртуальної економіки краще, ніж традиційні гроші на банківських рахунках. У ситуації, коли група людей на різних континентах створює успішні цифрові продукти, а споживачі відразу з 150-200 країн купують їх, використання криптовалюти знімає проблеми, пов'язані з міжнародними фінансовими бар'єрами, надлишком комісії при конвертації грошей в зручну всім продавцям і покупцям форму, або повільним проходженням платежів, звичайним для традиційних банківських грошей. Тому зростання обсягів продажів у віртуальній економіці підтримує зростання попиту на криптовалюту і зміну їхнього курсу, наприклад, курсу біткоїнів. Випуск електронних грошей в Україні може здійснювати виключно банк, який і бере на себе зобов'язання з їх погашення в обмін на готівкові або безготівкові кошти. Відмінність українського законодавства від європейського полягає в тому, що останнє не обмежує коло емітентів лише національними банками, а надає таке право й іншими установам, які дотримуються встановлених вимог:

1. Валюта зберігається на електронному пристрої.
2. Емітується валюта під час отримання коштів у кількості не меншій, ніж емітована грошова вартість.

3. Валюта приймається як засіб платежу установами іншими, ніж емітент [5].

Відмінною рисою криптовалюти, яка відрізняє її від традиційних грошей, є її децентралізація, а саме відсутність органу який це регулює. Емісія криптовалюти має назву «майнинг» і суть її у використанні потужних комп'ютерів які генерують унікальні набори символів, які формують (утворюють) криптовалюту.

Криптовалюта є альтернативою звичайній валюті і має такі переваги:

- операції з криптовалютою є анонімними і конфіденційними. Вся інформація про транзакції зашифрована, персональні дані не прив'язуються до криптовалюти;
- кожна одиниця криптовалюти має унікальний код і захищена від підробки;
- криптовалюта є децентралізованою, тобто не має центру управління, через що засновник цифрових грошей або будь-який фінансовий інститут не може вплинути на її існування. Курс і операції регулюються цілком користувачами електронних гаманців;
- кожна одиниця криптовалюти не прив'язана до жодного з банків, що суттєво зменшує розмір комісії за здійснення операцій. Вартість комісії зазвичай є вартістю енергетичних ресурсів, затрачених на здійснення транзакції;
- відсутність прив'язки до банків сприяє суттєвому зменшенню затрат часу на здійснення операцій із криптовалютою. Зазвичай підтвердження здійснення операцій із криптовалютою приходить протягом декількох секунд;
- операції здійснюються напряму між різними власниками електронних гаманців, що сприяє підвищенню швидкості здійснення операцій та зменшенню комісії;
- емісія більшості видів криптовалют має максимальний поріг, що викликано скінченністю всіх можливих комбінацій символів, що утворюють кожен нову одиницю криптовалюти. Це сприяє зменшенню невиправданої грошової маси в обігу та зниженню рівня інфляції [10]. Будь-яка валюта (фіатна або електронна), криптовалюта має низку переваг та недоліків [3; 4].

Висновки. Є різні висловлювання з приводу нової грошової одиниці стосовно криптовалют, яка досить швидко заповнила світовий фінансовий ринок, яка може кардинально змінити світову фінансову систему. Не всі країни визнають криптовалюту офіційною валютою країни. Та не всі уряди країн дають дозволи на масове впровадження криптовалюти на своїх територіях, так як альтернатива діючій фінансовій системі може змінити вплив центральних органів на управління фінансовими процесами. Зараз у світі є дуже велика кількість різноманітних крипто-валют, понад 1,5 тисячі видів. Ринок

криптовалют (або «віртуальних» чи «електронних» грошей) успішно функціонує на світовому ринку. Незважаючи на не підтримку різними країнами криптовалюти і у деяких випадках повною заборонаю такої фінансової Але впровадження в грошовий обіг криптовалют підтримується не всіма країнами світу, зустрічається навіть повна заборона. Найближчим часом криптовалюта матиме свій вплив на економіку країн. Враховуючи її переваги для користувачів, на думку багатьох дослідників у цій галузі, у найближчому майбутньому криптовалюта буде звичайним засобом платежу, як це зараз є долари.

Література:

1. Unocoin.com. How has Bitcoin changed the global economy? URL: <https://blog.unocoin.com/how-has-bitcoin-changed-the-global-economy-e33fac2e2316>
2. Большедворский А.А., Старков РФ. Влияние криптовалют на монетарную политику. Тенденции и проблемы в экономике России: теоретические и практические аспекты: материалы Всерос. науч.-практ. конф. (23 марта 2017 г.); под ред. С.А. Курганского. Иркутск: БГУ, 2017. 293 с.
3. Григоревська О., Салазкін С. Особливості функціонування віртуальних криптовалют: економічний аспект. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 14. С. 760-765.
4. Гончаренко О., Богаченко М. Особливості функціонування криптовалют на світових фінансових ринках. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 5. С. 826-830.
5. Директива 2009/110/ЕС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами - емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЕС та 2006/48/ЕС, та скасовує Директиву 2000/46/ЕС від 16 вересня 2009 р. № 994_a18 URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a18
6. Дубенский В.С. Эволюция Bitcoin. Почему валюты боится власть? URL : <http://chp.com.ua/all-news/item/37954-evolyutsiyabitcoin-rochemu-valyuty-boitsya-vlast>.
7. Мавроди добрался до биткоина - новая реинкарнация старой пирамиды! URL: <http://forklog.com/mavrodi-dobralnya-do-bitkoina>.
8. Поливка Н. М. Криптовалюти і «різноманітні біткоіни» URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/informatsiyne-pravo-telekomunikatsiyi/kriptovalyuti-i-riznomanitni-bitkoini.html>
9. Резніченко Є.В. Біткоін: валюта майбутнього чи фінансова піраміда? URL : http://ua.prostobank.ua/e_banking/statti/bitkoyin_valyuta_maybutnogo_chi_finansova_piramida
10. Система біткоін: плюси і мінуси URL : <http://invest-program.com.ua/tag/bitkoin/>
11. Чесні гроші URL: <http://news2it.ru/o-kriptovalyute/rol-kriptovalyut-v-sovremennoj-ekonomike>
12. Шевченко Л.В. Темная сторона биткоина: чем опасны криптовалюты? URL: <http://ubr.ua/ukraine-and-world/technology/temnaia-storona-bitkoina-chem-opasny-kriptovaluty-357155>
13. Що таке біткоін. Все про найчеснішу валюту URL: https://espresso.tv/article/2017/06/09/matematichna_valyuta_abo_kolektyvna_ilyuziya_scho_take_bitkoiny_i_do_chogo_yogo_prykladaty

References:

1. Unocoin.com. How has Bitcoin changed the global economy? (n.d.). [blog.unocoin.com](https://blog.unocoin.com/how-has-bitcoin-changed-the-global-economy-e33fac2e2316) Retrieved from: <https://blog.unocoin.com/how-has-bitcoin-changed-the-global-economy-e33fac2e2316> [in English].

2. Bol'shedvorskiy, A.A., & Starkov RF. Vliyanie kriptovaljut na monetarnuju politiku. [The impact of cryptocurrencies on monetary policy]. *Tendencii i problemy v jekonomike Rossii: teoreticheskie i prakticheskie aspekty: materialy Vseros. nauch.-prakt. konf.* (23 marta 2017 g.); pod red. S.A. Kurganskogo. Irkutsk: BGU, 2017. 293 s. [in Russian].
3. Grygorevs'ka, O., & Salazkin, S. Osoblyvosti funkcionuvannja virtual'nyh kriptovaljut: ekonomichnyj aspekt. [Features of the operation of virtual cryptocurrencies: the economic aspect]. *Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky*. 2016. № 14. S. 760-765. [in Ukrainian].
4. Goncharenko, O., & Bogachenko, M. Osoblyvosti funkcionuvannja kriptovaljut na svitovyh finansovyh rynkah. [Features of cryptocurrencies in global financial markets]. *Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky*. 2015. № 5. S. 826-830. [in Ukrainian].
5. Dyrektyva 2009/110/ES Jevropejs'kogo Parlamentu ta Rady shhodo zapochatkuvannja ta zdijsnennja dijtal'nosti ustanovamy - emitentamy elektronnyh groshej ta prudencijnyj nagljad za nymy, shho vnosyt' zminy do Dyrektyvy 2005/60/ES ta 2006/48/ ES, ta skasovuje Dyrektyvu 2000/46/ES vid 16 veresnja 2009 r. № 994_a18. [Directive 2009/110 / EC of the European Parliament and of the Council on the taking up and pursuit of the business of issuing electronic money and prudential supervision, amending Directives 2005/60 / EC and 2006/48 / EC and repealing 46 / EC of the European Parliament and of the Council September 16, 2009 № 994_a18]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a18. [in Ukrainian].
6. Dubenskij, V.S. Jevoljucija Bitcoin. Pochemu valjuty boitsja vlast'? [The evolution of Bitcoin. Why is the currency afraid of power?]. (n.d.). *chp.com.ua*. Retrieved from: <http://chp.com.ua/all-news/item/37954-evolyutsiyabitcoin-pochemu-valyuty-boitsya-vlast>. [in Russian].
7. Mavrodi dobralsja do bitkoina – novaja reinkarnacija staroj piramidy! [Mavrodi got bitcoin – a new reincarnation of the old pyramid!]. (n.d.). *forklog.com*. Retrieved from: <http://forklog.com/mavrodi-dobralysya-do-bitkoina>. [in Russian].
8. Polyvka, N. M. Kriptovaljuty i «riznomanitni bitkoiny» [Cryptocurrencies and «various bitcoins»]. *yur-gazeta.com*. Retrieved from: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/informacyne-pravo-telekomunikaciyi/kriptovalyuti-i-riznomanitni-bitkoini.html> [in Ukrainian].
9. Reznichenko, Je.V. Bitkoin: valjuta majbutn'ogo chy finansova piramida? [Bitcoin: the currency of the future or a financial pyramid?]. *ua.prostobank.ua*. Retrieved from: http://ua.prostobank.ua/e_banking/statti/bitkoyin_valyuta_maybutnogo_chi_finansova_piramida. [in Ukrainian].
10. Systema bitkoin: pljusy i minusy [Bitcoin system: pros and cons] (n.d.). *invest-program.com.ua*. Retrieved from: <http://invest-program.com.ua/tag/bitkoin/> [in Ukrainian].
11. Chesni groshi [Honest money]. (n.d.). *news2it.ru*. Retrieved from: <http://news2it.ru/o-kriptovalyute/rol-kriptovalut-v-sovremennoj-ekonomike>. [in Ukrainian].
12. Shevchenko, L.V. Temnaja storona bitkoina: chem opasny kriptovaljuty? [The dark side bitcoin: what are the dangers of cryptocurrencies?]. *ubr.ua*. Retrieved from: <http://ubr.ua/ukraine-and-world/technology/temnaia-storona-bitkoina-chem-opasny-kriptovaluty-357155>. [in Russian].
13. Shho take bitkoin. Vse pro najchesnishu valjutu [What is bitcoin. All about the fairest currency]. (n.d.). *espresso.tv*. Retrieved from: https://espresso.tv/article/2017/06/09/matematychna_valyuta_abo_kolektyvna_ilyuziya_scho_take_bitkoiny_i_do_chogo_yogo_prykladaty. [in Ukrainian].

УДК 654:005.642.4

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-132-144](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-132-144)

Грибик Ігор Іванович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри Менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-8726-509X>

Коваль Світлана Олегівна, студентка групи МЕ-42, кафедра менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-0923-2986>

Мирош Юлія Ярославівна, студентка групи МЕ-42, кафедра менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-0730-638X>

АНАЛІЗ ЯКОСТІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ОПЕРАТОРАМИ РУХОМОГО ЗВ'ЯЗКУ

Анотація. На сьогоднішній день, послуги мобільного зв'язку можна віднести до базових потреб людини. В сучасному світі їх місце у фундаменті піраміди Маслоу. Суспільство ХХІ століття веде активний спосіб життя і вже зараз важко уявити його прикутим до одного місця, відтак потреба у фіксованому телефонному зв'язку відпала, а на противагу йому йде рухомий.

Мобільний зв'язок (іншими словами «рухомий») – це електрозв'язок із використанням радіотехнологій, під час якого кінцеве обладнання хоча б одного із споживачів має можливість безперешкодно переміщатися в межах усіх пунктів телекомунікаційної мережі, зберігаючи єдиний унікальний ідентифікаційний номер мобільної станції [1]. Відмічено, що висока орієнтованість на споживача забезпечить операторам мобільного зв'язку підняття рівня прибутку, збільшення рівня довіри покупців послуг та поява нових клієнтів. Наявні проблеми кожного з лідерів на ринку мобільних послуг також впливають на якість та рівень задоволеності покупців.

Зафіксована кількість абонентів мобільного зв'язку, не дає реального уявлення про проникнення послуг серед українців, адже кількість активних сім-карток, вже протягом тривалого часу перевищує кількість наявного населення. Дане явище викликане використанням кількох сім-карт або мобільних телефонів, а також поширенням технології М2М-карток (ця технологія дозволяє передавати дані між різними пристроями). Більш реальну картину можуть продемонструвати соціальні опитування [3].

Дослідження якості надання послуг операторами є важливими, оскільки на ринку є жорстка конкуренція між лідерами за кожного споживача. Для цього

потрібно краще розуміти потреби, бажання, пріоритети та невдоволення покупців послуг, це можна зробити за допомогою анкетування користувачів послуг і створенням портрету споживача.

Ключові слова: рухомий (мобільний) зв'язок, аналіз якості, оператори мобільного зв'язку, фактори впливу, анкетування, портрет споживача.

Нрыbyк Ihor Ivanovych, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic National University, 12 S. Bandery str., Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-8726-509X>

Koval Svitlana Olegivna, student of ME-42 group, Department of Organizational Management, Lviv Polytechnic National University, 12 S. Bandery str., Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-0923-2986>

Myrosh Yuliia Yaroslavivna, student of ME-42 group, Department of Organizational Management, Lviv Polytechnic National University, 12 S. Bandery str., Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-0730-638X>

ANALYSIS OF THE QUALITY OF PROVISION OF SERVICES BY MOBILE OPERATORS

Abstract. For today, services of mobile communication can be attributed to the base necessities of man. In the modern world their place is in foundation of pyramid of Maslow. Society of XXI of century conducts the active way of life and already it is now difficult to imagine him tied down to one place, consequently a requirement fell off in the fixed telephone connection, and in a counterbalance the movable goes him.

Mobile communication (in other words "movable") is telecommunications with the use of radiotechnologies, during that eventual equipment even has one of consumers possibility without difficulty to move within the limits of all points of TCN, keeping the only unique identification number of the mobile station [1]. It is noted that a high consumer focus will provide mobile operators with higher profits, increased trust of service buyers and the emergence of new customers. The existing problems of each of the leaders in the market of mobile services also affect the quality and level of customer satisfaction.

Fixed amount of subscribers of mobile communication, does not give the real idea about penetration of services among Ukrainians, in fact amount of active simas-cards, already during great while exceeds the amount of present population. This phenomenon is caused by the use of a few simas-maps or mobile telephones, and also distribution of technology of M2M- of cards (this technology allows to pass data between different devices). More real picture the social questioning can show [3].

Researches of quality of grant of services operators are important, as at the market there is a hard competition between leaders for every consumer. For this purpose it is needed better to understand necessities, desires, priorities and dissatisfaction of customers of services, it can be done by means of questionnaire of users of services and by creation to the portrait of consumer.

Keywords: movable (mobile) connection, analysis of quality, operators of mobile communication, factors of influence, questionnaire, portrait of consumer.

Постановка проблеми. Без можливості скористатись голосовим зв'язком (стаціонарним чи мобільним) людина не може сконтактувати з екстреними службами, близькими та знайомими, ускладнюється процес пошуку роботи тощо, все це не лише несе за собою великі ризики, а й викликає самотність та призводить до відчуження від соціуму. Дане явище пов'язано із проблемами окремих операторів рухомого зв'язку та набору деяких чинників. Якість надання послуг відіграє важливу роль на ставлення споживача до мобільного зв'язку і також несе вплив на висвітлюване питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ринок послуг мобільного зв'язку, його тенденції (динаміка ринкових часток операторів, обсяги виробництва та цінова політика), перспективи розвитку і проблеми (недобросовісна конкуренція на ринку, монополізація – неможливість виходу на ринок нових гравців) досліджувалися низкою українських вчених: В. Болгов, Л. Лазоренко, В. Загорулько, Н. Маргіта, О. Карпій, І. Судук, Л. Зубко, А. Бойко та інші. Проте більш детальне дослідження якості надання послуг операторами рухомого зв'язку (з допомогою соціологічного опитування) не проводилося.

Мета статті - дослідження якості надання послуг операторами рухомого (мобільного) зв'язку та визначити фактори впливу на вибір споживача.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Реєстром операторів і провайдерів, що ведеться НКРЗІ (Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації), в Україні нараховується 12 юридичних осіб (6 провайдерів та 6 операторів), котрі надають послуги голосового мобільного зв'язку. До найбільших постачальників послуг мобільного зв'язку відносять так звану «велику трійку», ПрАТ «ВФ Україна», ПрАТ «Київстар» і ТОВ «Лайфселл» - вони обслуговують 97% абонентів мобільного зв'язку в Україні, решту займають нішеві оператори і провайдери зв'язку (ТОВ «Інтернаціональні Телекомунікації» (Інтертелеком), «Лайкамобайл Україна» (Lycamobile) тощо. Співвідношення ринкових часток основних операторів на ринку мобільного зв'язку за абонентами є таким: лідером «великої трійки» є «Київстар» - займає 48% ринку мобільного зв'язку за абонентами, на другому місці – «Vodafone» - 35%, а на третьому – «Lifecell» - 14%.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана використовують як показник концентрації на будь-якому ринку, проте він показує не частки ринку кожної компанії, а вказує на розподіл «влади». Розраховується за формулою:

$$I_H = \sum_{i=1}^N s_i^2, \quad (1)$$

де N – кількість компаній на ринку, s_i – частка кожного підприємства.

Індекс є сумою квадратів у відсотковому співвідношенні ринкових часток всіх учасників ринку [2].

$$48^2 + 35^2 + 14^2 + \dots = 3725 \text{ до } 3734$$

У залежності від розподілу ринкових часток між малими операторами і провайдерами, індекс Хефіндаля-Хіршмана, для ринку мобільного зв'язку, становить від 3725 до 3734. Дані коливання свідчать про високу ринкову концентрацію і з цього випливає, що обсяг ринку послуг мобільного зв'язку має стійку тенденцію до зростання.

Серед домогосподарств, в яких відсутній мобільний телефон, значну частку складають домогосподарства людей похилого віку і в більшості з них, відсутній також і фіксований телефон [3]. Щодо так званого домашнього телефону, то його кількість, за досліджуваний період значно скоротилась й у 2020 році обслуговуються у 8,3% домогосподарств України (див. рис. 1).

Фінансова нездатність мати телефон в сучасному світі є одним із критеріїв, що вказують на бідність, в Україні основною причиною відсутності девайса є малі доходи.

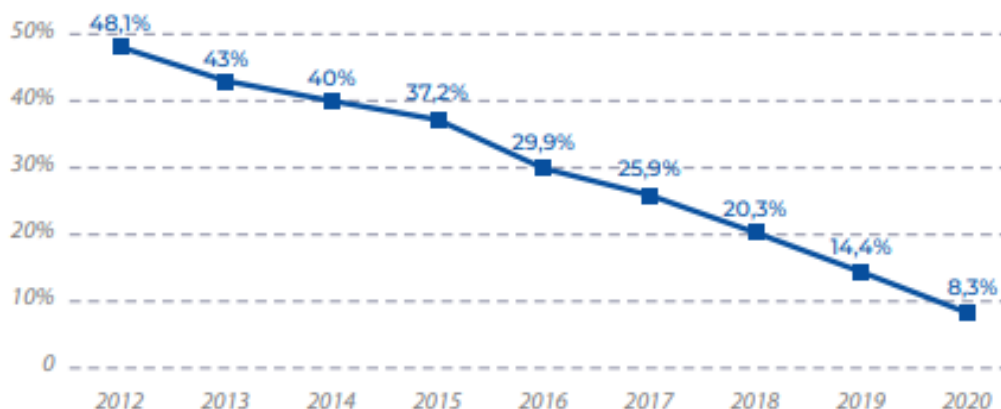

Рис. 1. Частка домогосподарств України, що мають домашній телефон

За даними держслужб (станом на листопад 2021 року, близько 700 000 мешканців нашої країни не мають можливості користуватись послугами голосового зв'язку (рухомого та стаціонарного), у відсотковому відношення це становить 1,7% всього населення (для порівняння, у Норвегії, Фінляндії та Франції – 0%, Італії та Греції – 0,3%, у Румунії – 1,4%, лише у Болгарії досліджуваний показник є більшим від українського та становить 2,5%, див. рис. 2).

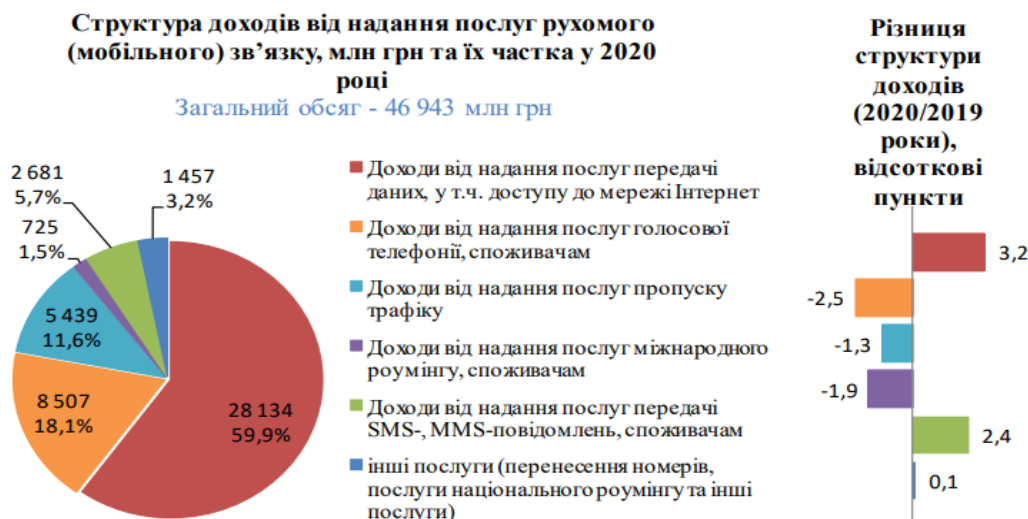

Рис. 4. Структура доходів від надання послуг мобільного зв'язку, млн. грн та їх частка у 2020 році

В період 2018-2020 років, спостерігалась позитивна динаміка доходів від надання послуг мобільного зв'язку, так у 2020 році у порівнянні із 2019 роком, було зростання на 12,1%; детальніша динаміка подана на рис. 5.

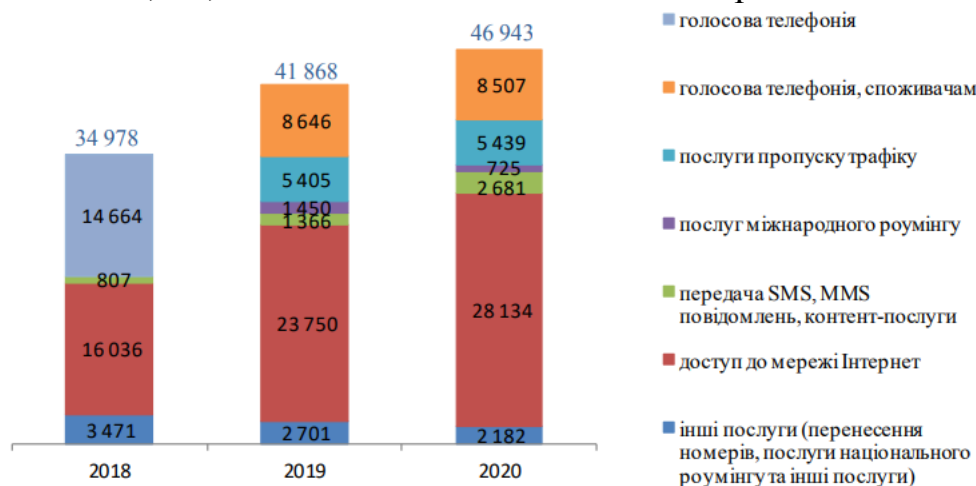

Рис. 5. Динаміка доходів від надання послуг мобільного зв'язку за 2018-2020 рр., млн. грн.

Щодо кількості активних ідентифікаційних телекомунікаційних карток мережі рухомого зв'язку, станом на 31.12.2020 р. вона становила на 865 тис. од. менше від кількості, що була зафіксована станом на 31.12.2019 р.

Станом на 31.12.2020 р. , забезпеченість споживачів рухомим зв'язком була найнижчою в Донецькій, Тернопільській, Луганській, Чернівецькій та Закарпатській областях, а найвищою – м. Київ, Київська, Дніпропетровська, Харківська, Одеська області це пов'язано із середнім доходом та рівнем заробітної плати по регіонах.

Галузь мобільного зв'язку на даний момент має ще ряд невирішених проблем, серед яких:

- дороге будівництво мереж;
- 7,5 % ціни на послуги складає пенсійний збір;
- втрати через регулювання ставок міжнародного зв'язку;
- нюанси із радіочастотним ресурсом тощо [6].

На сьогоднішній день практично кожен українець користується мобільним зв'язком, тому щоб оцінити якість надання послуг операторами та задоволеність споживачами на території Львівської області було проведено опитування. Авторами було складено анкету, яка розсилалася потенційним респондентам електронною поштою та у соціальних мережах. Анкетування проводилося протягом листопада 2021 року включно з березнем 2022 року. Оскільки, ми оцінюємо задоволеність споживачами якістю послуг на території Львівської області, то єдиним обмеженням було проживання в її межах. Після проведення опитування під час аналізу даних були відкинуті анкети, які не відповідали критерію.

Для того, щоб інформація була точною потрібно розрахувати розмір вибірки з потрібним рівнем точності, ми це зробили використовуючи метод випадкової вибірки, а саме формулу Словіна [7]:

$$n = \frac{N}{1 + Ne^2}, \quad (2)$$

де n – обсяг вибірки;

N – загальна сукупність;

e – допустимий рівень помилок.

Анкетування відбувалося в межах Львівської області, тому за загальну сукупність ми беремо чисельність населення на даній території, яка за даними Державної служби статистики України станом на 1 лютого 2022 року становить 2457743 особи [8]. За допустимий рівень помилок візьмемо 8%. Розраховуємо розмір вибірки:

$$n = \frac{2457743}{1 + 2457743 \cdot 0,08^2} \approx 156 \text{ (респондентів)}$$

Отже, у даному випадку при допустимому рівні помилок у 8% мінімальний обсяг вибірки становить 156 респондентів. Щодо опитування проведеного авторами, то у ньому взяло участь 164 людини. У таблиці 1 наведено частину результатів анкетування.

Таблиця 1

Результати опитування респондентів

з/п	Питання	Варіанти відповідей	Кількість відповідей	Відсоток відповідей, %
	Ваш вік	менше 16 років	4	2,4
		16-20 років	74	45,1
		21-35 років	38	23,2
		36-50 років	34	20,7
		більше 50 років	14	8,6

Ваша стаття	Чоловіча	50	30,5
	Жіноча	114	69,5
Чи користуєтеся Ви мобільним зв'язком?	так	164	100
	ні	0	0
Якому оператору мобільного зв'язку Ви надасте перевагу?	Київстар	106	64,6
	Lifecell	34	20,7
	Vodafone	24	14,7
Послуги якого оператора мобільного зв'язку є для Вас вигіднішим?	Київстар	94	57,3
	Lifecell	36	22
	Vodafone	34	20,7
Чому саме Ви надали перевагу цьому мобільному оператору?	Цінова політика	62	37,8
	Тарифні плани	88	53,7
	Бонусна система	20	12,2
	Покриття	60	36,6
	Інше	20	12,2
Чи задоволені Ви тарифними планами запропонованими Вашим мобільним оператором?	так	120	73,2
	ні	44	26,8
Чи влаштовує Вас цінова політика Вашого оператора мобільного зв'язку?	так	104	63,4
	ні	60	36,6
Який аспект тарифного плану є для Вас найважливішим?	Кількість хвилин на дзвінки на інші телефонні оператори	88	53,7
	Кількість SMS	2	1,2
	Кількість Мб інтернету	116	70,7
	Безкоштовний доступ до соціальних мереж та ігор	28	17,1
	Вартість тарифного плану	110	67,1
	Бонусна програма	12	7,3
	Інше	0	0
Що б Ви хотіли удосконалити у наборі послуг та процесі їх надання, Вашого оператора мобільного зв'язку?	Зменшити ціну	104	63,4
	Додати кількість Мб	62	37,8
	Збільшити кількість SMS	6	3,7
	Добре налагоджений зворотній зв'язок	32	19,5
	Збільшити кількість хвилин на дзвінки на інші телефонні номери інших операторів	52	31,7
	Покриття	74	45,1
	інше	4	2,4

Отже, як видно із таблиці 1 усі опитані респонденти користуються мобільним зв'язком, 64,6% опитаних користуються послугами Київстару, 20,7% – Lifecell і 14,7% Vodafone. В основному люди задоволені своїми тарифними планами (73,2%), для більшості вигіднішими умови - надані оператором «Київстар» (57,3%). В основному респонденти звертають увагу на цінову політику та кількість інтернету і хвилин на інші мережі у тарифному плані.

Щодо проблем, які ми виявили окремо по найбільших операторах рухомого зв'язку по Західній Україні, досліджуючи якість надання цих послуг та задоволеність споживачів, можна виділити такі:

- Київстар – це цінова політика, однак його обирають через потужну систему покриття;
- Lifecell – має діаметрально протилежну проблему, система покриття не охоплює всю територію нашої держави, вони компенсують це за рахунок акційних пропозицій, щодо кількості інтернету у тарифних планах.
- Vodafone – як і Lifecell має проблему з покриттям, однак пробують це виправляти, створили гарячу лінію, де можна повідомити про відсутність покриття на певній ділянці, або навіть в будинку.

Проаналізувавши відповіді респондентів, які маркувалися під «інше», ми дійшли висновку, що ще одним важливим фактором у виборі мобільного оператора виявилось те яким оператором користуються рідні та близькі опитуваних, 12% зазначили, цей фактор.

Коли респондентам надали перелік критеріїв, які б вони могли покращити, то 63,4% - зменшили б ціну, 37,8% - додали б кількість мб інтернету у тарифний план, 45,1% - покращили б покриття і 31,7% - збільшили кількість хвилин. Всі ці питання показали, що цей перелік чинників є основними для більшості споживачів послуг мобільного зв'язку. Проте в кожній віковій категорії можна виділити свої пріоритетні фактори, які впливають на вибір оператора мобільного зв'язку та тарифних планів, якими користуються покупці послуг. Враховується саме чинник віку, бо дослідивши ці показники з розгляду окремо чоловіків і жінок, відповіді практично не різняться.

Відтак, авторами на основі отриманих результатів досліджень були розроблені портрети споживачів по вікових категоріях, див. рис. 6-10.

Після проведення анкетування і аналізу результатів щодо задоволеності і оцінки якості послуг мобільного зв'язку, авторами було виявлено, що більша частина респондентів віком до 16 років, при виборі оператора і тарифного керуються здебільшого двома факторами, а саме кількістю мобільного інтернету та покриттям мережі (рис. 6).

Рис. 6. Портрет споживача послуг мобільного зв'язку віком менше 16 років

Аналізуючи дані по другій віковій категорії, можна побачити, що респонденти віком від 16 до 20 років звертають увагу вже на більшу кількість факторів, порівнюючи з молодшими опитуваними людьми. Для них переважаючими чинниками є, окрім, кількістю мобільного інтернету та покриттям мережі, ще безлімітний доступ до ігор та соціальних мереж і цінова політика оператора мобільного зв'язку (рис. 7).

Рис. 7. Портрет споживача послуг мобільного зв'язку віком від 16-20 років

Провівши аналіз третьої вікової категорії до якої входять респонденти віком від 21 до 35 років, можна побачити наскільки кардинально різняться у них думки у порівнянні з першими двома категоріями. По-перше кількість чинників, які безпосередньо впливають на їх вибір, є більшою і вони відрізняються за своїм значенням. Люди цієї категорії виділяють: цінову політику, добре налагоджений зворотній зв'язок, кількість мобільного інтернету, покриття мережі та кількість хвилин на дзвінки на інші оператори (рис. 8).

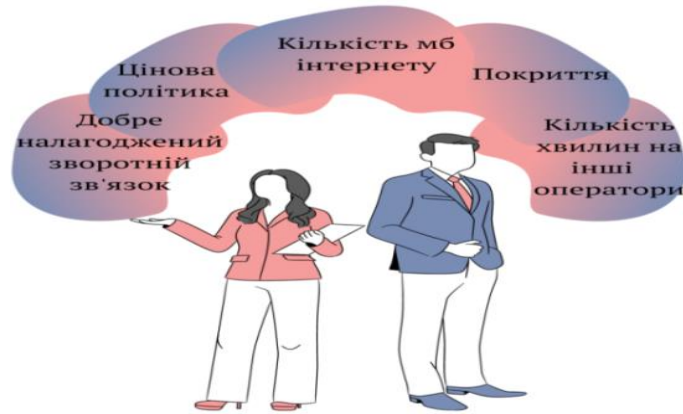

Рис. 8. Портрет споживача послуг мобільного зв'язку віком від 21-35 років

Дослідивши інформацію отриману в результаті опитування, щодо четвертої вікової категорії респондентів (віком від 36 до 50 років), ми отримали портрет споживача, який включає в себе такі фактори впливу на вибір оператора мобільного зв'язку та тарифного плану: цінова політика, бонусна система, покриття мережі, кількість хвилин на дзвінки на інші оператори та те яким оператором зв'язку користуються рідні та близькі (рис. 9).

Рис. 9. Портрет споживача послуг мобільного зв'язку віком від 36-50 років

Рис. 10. Портрет споживача послуг мобільного зв'язку віком більше 50 років

Проаналізувавши останню п'яту вікову категорію опитуваних, вік яких становить більше 50 років, ми отримали результат у вигляді портрету споживача (рис. 10) з якого видно, що респонденти найбільше приділяють увагу таким чинникам як: цінова політика, покриття мережі, кількість хвилин на дзвінки на інші оператори та добре налагоджений зворотній зв'язок.

Висновки. Висока орієнтованість на споживача забезпечить операторам мобільного зв'язку підняття рівня прибутку, збільшення рівня довіри покупців послуг та поява нових клієнтів. Наявні проблеми кожного з лідерів на ринку мобільних послуг також впливають на якість та рівень задоволеності покупців. Відтак, оператору «Київстар» варто переглянути цінову політику, оператору Lifecell потрібно покращувати систему покриття мобільного зв'язку, а оператору Vodafone продовжувати рухатися у встановленому напрямку, адже він вже почав роботу над поліпшенням наявних недоліків (покриття мережі) завдяки спеціальним гарячим лініям.

Оскільки з кожним новим поколінням світ змінюється, то й оператори рухомого зв'язку повинні моніторити тенденції бажань споживачів та враховувати їх для поліпшення надання своїх послуг.

Література:

1. Рухомий мобільний зв'язок. Методологічні пояснення [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/tz/zv_met.htm.
2. Кириленко В.В. Економіка. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.– Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 193с.
3. Зелена книга. Ринок голосових телекомунікаційних послуг [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://cdn.regulation.gov.ua/75/1d/35/4d/regulation.gov.ua_Green%20book_Voice%20Telecommunication%20Services%20Market.pdf.
4. Ринок голосових телекомунікаційних послуг [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2020/11/Rynok-golosovyh-poslug.pdf>.
5. Звіт про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації за 2020 рік [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/9626/Zvit_NKRZI_za_2020.pdf.
6. 700 тисяч українців не мають телефона через низькі доходи [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://brdo.com.ua/top/700-tysyach-ukrayintsiv-ne-mayut-zhodnogo-telefona-cherez-nyzki-dohody/>.
7. Slovin's Formula Sampling Techniques [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://sciencing.com/slovins-formula-sampling-techniques-5475547.html>.
8. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 лютого 2022 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/news/index_t19.php.
9. Зубко Л.В. Аналіз конкуренції на ринку мобільного зв'язку України / Л.В. Зубко, Т.Л. Зубко, Я.В. Сапега // Економіка. Менеджмент. Бізнес. — № 3 (13). — 2015. — С. 107—114.
10. Лазоренко Л.В. Аналіз ринку мобільного зв'язку України та напрямки його розвитку / Л.В. Лазоренко // Глобальні та національні проблеми економіки.— 2017.— №15.— С. 246—249.
11. Орлова Н. В. Конкурентна структура ринку мобільного зв'язку України: чи неминуча олігополія? [Електронний ресурс] / Н. В. Орлова, А. О. Костюк // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.1\(44\).198365](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.1(44).198365).

12. Гармаш С. В. Агресивний маркетинг як інструмент підвищення прибутку українських операторів мобільного зв'язку за нав'язані послуги [Електронний ресурс] / С. В. Гармаш. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/50086/1/Harmash_Ahresyvnyi_marketynh_2020.pdf.
13. Орлова Н. В. Оцінка конкурентоспроможності компаній операторів мобільного зв'язку [Електронний ресурс] / Н. В. Орлова – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/32072/1/51-54.pdf>.

References:

1. Rukhomyi mobilnyi zviazok. Metodolohichni poiasnennia [Mobile communication. Methodological explanations]. Retrieved from http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/tz/zv_met.htm. [in Ukrainian].
2. Kirilenko V. V. (2002). *Ekonomika. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv* [Economy. Textbook for students of higher educational institutions]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
3. Zelena knyha. Rynok holosovykh telekomunikatsiinykh posluh [Green Paper. Voice Telecommunications Services Market]. Retrieved from https://cdn.regulation.gov.ua/75/1d/35/4d/regulation.gov.ua_Green%20book_Voice%20Telecommunication%20Services%20Market.pdf [in Ukrainian].
4. Rynok holosovykh telekomunikatsiinykh posluh [Market of voice telecommunication services]. Retrieved from <https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2020/11/Rynok-golosovyh-poslug.pdf>. [in Ukrainian].
5. Zvit pro robotu Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi zviazku ta informatyzatsii za 2020 rik. [Report on the work of the National Commission for State Regulation of Communications and Informatization for 2020]. Retrieved from https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/9626/Zvit_NKRZI_za_2020.pdf. [in Ukrainian].
6. 700 tysiach ukraintsiiv ne maiut telefona cherez nyzki dokhody [700 thousand Ukrainians do not have a phone due to low incomes]. Retrieved from <https://brdo.com.ua/top/700-tysyach-ukrayintsiiv-ne-mayut-zhodnogo-telefona-cherez-nyzki-dohody/>. [in Ukrainian].
7. Slovin's Formula Sampling Techniques. Retrieved from <https://sciencing.com/slovin-formula-sampling-techniques-5475547.html>.
8. Chyselnist naselennia (za otsinkoiu) na 1 liutoho 2022 roku [Population (estimated) on February 1, 2022]. Retrieved from https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/news/index_t19.php. [in Ukrainian].
9. Zubko, L.V. Zubko, T.L. and Sapeha, Ya.V. (2015). Analiz konkurenttsii na rynku mobilnoho zviazku Ukrainy [Analysis of competition in the mobile market of Ukraine]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes - Economy. Management. Business*, vol. 3 (13), pp. 107-114.
10. Lazorenko, L.V. (2017), Analiz rynku mobilnoho zviazku Ukrainy ta napriamky yoho rozvytku [Analysis of the Ukrainian mobile communications market and directions of its development]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky - Global and national economic problems*, vol. 15, pp. 246—249.
11. Orlova N.V. & Kostyuk A.O. (2020). Konkurentna struktura rynku mobilnoho zviazku Ukrainy: chy nemynucha olihopoliia? [Competitive structure of the mobile market of Ukraine: is an inevitable oligopoly?]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia – Market economy: modern theory and practice of management*. Retrieved from [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.1\(44\).198365](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2020.1(44).198365) [in Ukrainian].
12. Garmash S.V. (2020). Ahresyvnyi marketynh yak instrument pidvyshchennia prybutku ukrainskykh operatoriv mobilnoho zviazku za naviazani posluhy [Aggressive marketing as a tool to increase the profits of Ukrainian mobile operators for the imposed services]. Retrieved from http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/50086/1/Harmash_Ahresyvnyi_marketynh_2020.pdf [in Ukrainian].
13. Orlova N.V. Otsinka konkurentospromozhnosti kompanii operatoriv mobilnoho zviazku [Estimation of competitiveness of companies of mobile communication operators]. Retrieved from <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/32072/1/51-54.pdf>. [in Ukrainian].

УДК 338.48

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-145-155](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-145-155)

Захаркевич Наталія Петрівна, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вулиця Героїв Майдану, 8, Хмельницький, Хмельницька область, 29000, <https://orcid.org/0000-0001-7959-7302>

Арзянцева Дар'я Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вулиця Героїв Майдану, 8, Хмельницький, Хмельницька область, 29000, <https://orcid.org/0000-0001-8014-7544>

Корюгін Андрій Валерійович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вулиця Героїв Майдану, 8, Хмельницький, Хмельницька область, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3408-1905>

РОЗВИТОК ЛОГІСТИКИ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто актуальні питання логістики туристичних послуг в Україні. Туристичний сектор представляє собою складну багатогалузеву систему, яка забезпечує виконання важливих соціально-економічних завдань країни. Україна володіє потужним природно-кліматичним, соціально-економічним, культурно-історичним туристським потенціалом. Визначено, що основним показником розвитку індустрії туризму та гостинності є туристичний потік. Доведено, що ефективним інструментом, здатним одночасно задовольнити попит на туристичні послуги та організувати туристичну діяльність на принципах стійкого розвитку, є формування логістики туризму. Доведено, що логістична складова надання туристичних послуг є важливою, оскільки суб'єкти туристичного обслуговування потребують координації та регулювання потоків матеріальних, фінансових, інформаційних, кадрових ресурсів для повного, якісного обслуговування потреб туристів в туристичних послугах, що відповідає зростанню ролі управління потоками послуг. Зазначено, що логістизація потоків покликана забезпечити реалізацію концепцій розвитку вітчизняної туристичної галузі, що включає гарантію надання послуги, її цілісність, комплексність, оперативність та своєчасність

надання. Доведено, що створення туристичного інформаційного логістичного центру як організаційної підтримки туристичного обслуговування в регіонах України, дозволить забезпечити управління інформаційними потоками при формуванні інтегрованого туристичного продукту в режимі реального часу. Визначено, що розробка стратегії розвитку вітчизняного туризму повинна бути спрямована на створення конкурентного туристичного продукту як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Встановлено, що розвиток індустрії туризму та гостинності в Україні має значні перспективи, враховуючи наявний рекреаційно-туристський потенціал, використання та збереження якого можливе за рахунок впровадження в практичну діяльність логістичних методів та технологій. З'ясовано, що ці методи дозволять створити позитивний імідж України як туристичної країни, здатної на створення конкурентоспроможних туристичних продуктів, що ґрунтуються на своїй унікальності та високій якості завдяки багатству історичної, культурної та природної спадщини.

Ключові слова: туристична послуга, логістика, туристична галузь, туристичний інформаційний логістичний центр, туристичний потік.

Zakharkevich Natalia Petrovna, PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Management, Finance, Banking and Insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Heroes of the Maidan Street, 8, Khmelnytsky, Khmelnytsky region, 29000, <https://orcid.org/0000-0001-7959-7302>

Arziantseva Daria Andriivna, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Finance, Banking and Insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Heroes of the Maidan Street, 8, Khmelnytsky, Khmelnytsky region, 29000, <https://orcid.org/0000-0001-8014-7544>

Korihuhin Andrii Valeriyovich, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Finance, Banking and Insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Heroes of the Maidan Street, 8, Khmelnytsky, Khmelnytsky region, 29000, <https://orcid.org/0000-0003-3408-1905>

DEVELOPMENT OF LOGISTICS OF TOURIST SERVICES IN UKRAINE

Abstract. The article considers topical issues of logistics of tourist services in Ukraine. The tourism sector is a complex multi-sectoral system that ensures the implementation of important socio-economic tasks of the country. Ukraine has a strong natural and climatic, socio-economic, cultural and historical tourism potential. It is determined that the main indicator of the development of the tourism and

hospitality industry is the tourist flow. It is proved that the formation of tourism logistics is an effective tool that can simultaneously meet the demand for tourism services and organize tourism activities on the principles of sustainable development. The analysis of domestic tourism activities for the period 2015-2019 revealed that before the Covid-19 pandemic, it showed a steady positive development trend. This gives grounds to claim that it is possible to form the tourism industry so that it meets modern criteria and is competitive. It is proved that the logistical component of tourism services is important because tourism entities need to coordinate and regulate the flow of material, financial, informational, human resources for full, quality service of tourists in tourism services, which corresponds to the growing role of service flow management. Despite the fact that in the tourist service the flow of services is fundamental, complex, includes passenger transportation, accommodation, food, excursions, currently in most regions of Ukraine there is no integrated and effective system of implementation of this flow, based on the application of logistics principles and principles. It is noted that the logistics of flows is designed to ensure the implementation of concepts of development of the domestic tourism industry, which includes a guarantee of service provision, its integrity, complexity, efficiency and timeliness of provision. It is proved that the creation of a tourist information logistics center as an organizational support for tourist services in the regions of Ukraine, will ensure the management of information flows in the formation of an integrated tourist product in real time.

Key words: tourist service, logistics, tourist industry, tourist information logistics center, tourist flow.

Постановка проблеми. Сучасна економіка більшості держав світу відрізняється розвитком та розповсюдженням сервісу та асортименту комплексу послуг, які включають в себе різні сфери діяльності. В даний час існує значна кількість сервісних послуг та одним з напрямів діяльності в сфері надання послуг населенню є туристичний сектор, що виконує важливу функцію щодо оздоровлення та відпочинку населення на регіональному, національному та міжнародному рівнях [1, с. 180].

Розвиток організованого туризму є ознакою цивілізованого суспільства. Туризм задовольняє вищі потреби людини – пізнавальні, естетичні, потреби в самоактуалізації, які активізують туристичний бізнес. Індустрія туризму є похідною практично всіх видів сервісної діяльності, об'єднуючи підприємства, що надають туристичні та санаторні послуги, а також підприємства інфраструктури (санаторії, готелі, пансіонати, транспорт, страхові компанії, заклади громадського харчування та ін.). За аналогією зі сферою товарного обігу можна виокремити сферу обігу туристичних послуг, яка включає в себе виробників послуг та комерційних посередників з доведення послуги до конкретних споживачів по логістичному ланцюгу [2, с. 23]. Однак, прогресивний розвиток сфери туризму все більше стикається з проблемою

нерівномірного розподілу туристичних потоків, що призводить до негативних наслідків.

Підключення вітчизняного ринку туристичних послуг до міжнародної туристичної сфери представляє собою достатньо складний організаційно-технічний та економічний процес, що вимагає не тільки різних знань в галузі туризму, але й вміння користуватися новими прогресивними методами обробки матеріальних та інформаційних потоків. Як свідчить світовий досвід в галузі туризму, лідерство в конкурентній боротьбі за ринки збуту туристичного продукту сьогодні завойовує той, хто вміло користується основними розробками та рекомендаціями логістики, володіє її методами та принципами.

Як і матеріальні потоки, потоки послуг розповсюджуються в певному логістичному середовищі, в якому існують свої ланки логістичної системи, логістичні канали зв'язку та ін. Логістичні ланки повинні бути побудовані таким чином, щоб вони могли з максимальною ефективністю задовольняти потреби клієнтів до рівня обслуговування. Особливості туристичних послуг відіграють важливу роль в організації логістичного управління. Формування, просування та реалізація туристичного продукту представляють собою складний процес, який потребує комплексного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема та особливостям застосування логістики в індустрії туризму присвячено праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, Смирнова І. Г., Гвозденко А. А., Скоробогатова Т. В., Кордел З., Янковенко В. А., Мрнявача Е., Мухіна С., Агарвала М. та інших. Проте, не зважаючи на значну кількість наукових праць, на сучасному етапі залишаються невирішеними та потребують детального вивчення питання щодо специфіки розвитку та управління логістикою в вітчизняній галузі туристичних послуг.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні розвитку логістики туристичних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. До теперішнього часу туристична сфера стала провідною та активно розвиваючою галуззю світової економічної системи. В більшості країн світу вона відіграє вирішальну роль, пов'язану з формуванням внутрішнього валового продукту, забезпеченням зайнятості населення та зростанням продуктивності праці. На даний час туризм є сферою соціально-економічного комплексу, який в багатьох країнах перетворився на швидко розвиваючу індустрію. Особливість даного етапу розвитку туризму полягає в зміні його організаційних форм та проникненні в туристичний бізнес транспортних, торгівельних, промислових та інших компаній. Туристична індустрія починає значно укріплювати позиції не тільки на вітчизняному, але й на зарубіжному ринках, що відбивається на розвитку країни та регіонів, впливаючи на структуру економіки в цілому. Туризм дозволяє розвивати місцеву інфраструктуру, створювати додаткові робочі місця, чинити стимулюючий вплив на обслуговуючі галузі, що в цілому впливає на економіку держави та її регіонів.

В Україні після подій 2014 року та до моменту кризи, викликані пандемією Covid-19, вітчизняна туристична галузь знаходилась в стадії свого покращення. Про це свідчить аналіз туристичних потоків з 2015 по 2019 рр. (рис. 1).

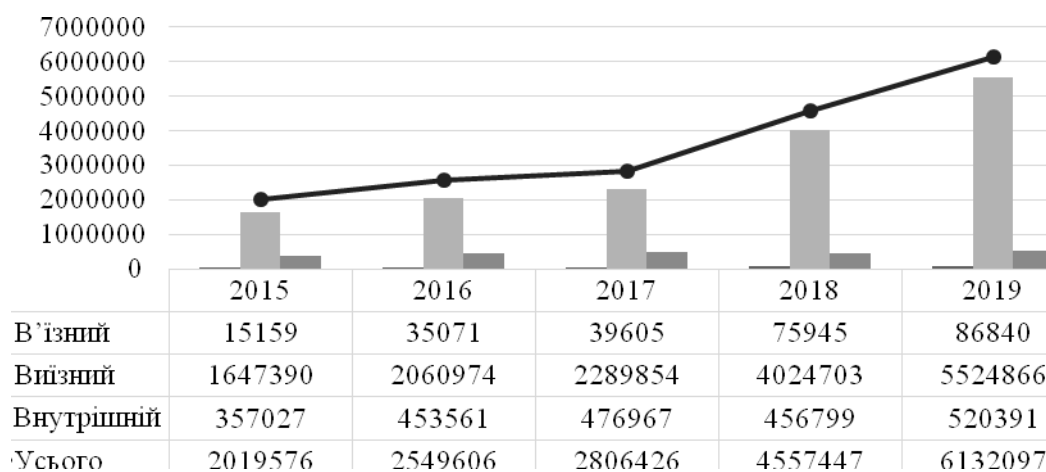

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків в Україні за період 2015–2019 рр.
Джерело: побудовано авторами на основі [3].

Даний аналіз показує, що найбільша кількість туристів припадає на виїзний туризм, до того ж динаміка внутрішнього туризму у структурі туристичних потоків має тенденцію до зростання. До актуальних проблем індустрії в'їзного туризму можна віднести й ті, що можна вирішити за рахунок застосування положень логістичних технологій та прийомів.

Динаміка доходів від надання туристичних послуг за період 2015–2019 рр. показує достатньо позитивну та стійку динаміку збільшення доходів від надання туристичних послуг, зокрема, зростання з 5 млрд грн до 33 млрд грн. (рис. 2).

Рис. 2. Доходи туристичної галузі та чисельність туристів у 2015–2019 рр.
Джерело: побудовано авторами на основі [3].

В 2020 році в Україні в зв'язку з пандемією Covid-19, відбулося значне падіння прибутків туристичної галузі на рівні 60–80% порівняно з 2019 роком. Загальні туристичні потоки в 2020–2021 рр. демонструють значну негативну

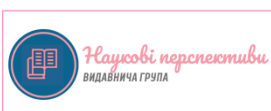
тенденцію, але найбільшого збитку зазнали мережі готелів, музеї та санаторно-курортні заклади. На даний час можна оцінити збитки, що були спричинені карантинними обмеженнями за останні два роки. Проте, дана ситуація стала рушійною силою для швидкого розвитку внутрішнього туризму [4].

У 2019 році найпопулярнішими напрямками для відпочинку міжнародні туристи обирали міста Київ, Львів та Одеса, що свідчить про достатньо високі можливості вітчизняного внутрішнього туризму (сільський туризм, гастротуризм, спра-туризм). В 2021 році бюджет України отримав 244 млн грн від туристичного збору, що вище на 87% за результати 2020 року (131 млн грн) та на 20% – 2019 року (196 млн грн). Лідерами за туристичним збором в Україні є: м. Київ, Одеська обл., Львівська обл. та Закарпаття [4]. Але це невелика частина України, а отже значний туристично-рекреаційний потенціал залишається без уваги та розвитку через нестачу інформації, фінансування та маркетингу. Вміле поєднання технологій логістики та маркетингу допоможе активізувати туризм в усіх регіонах України та збільшити потік іноземних туристів.

Туризм це великий господарський комплекс, що включає в себе різні види послуг сфер сервісної діяльності, метою кожної з яких є організація якісної перевезки та обслуговування людей в подорожах. Однією з важливих та невід'ємних видів діяльності в туристичному бізнесі є національна логістика, яка має безпосереднє відношення до туристичних процесів та операції. Класичним розмежуванням логістики є функціональне виділення її постачальницької (заготовчої, закупівельної), виробничої та розподільчої складових. Окрім того, виокремлюють підсистеми логістики підтримуючого характеру, до яких відносять транспортно-експедиційне обслуговування, складську, інформаційну, фінансову та сервісну логістики. З'являються й нові підсистеми логістики: банківська, державна, комерційна, корпоративна, економічна та приватна логістика (логістика ресурсозбереження, логістика інтеграції, логістика створення систем).

Логістика забезпечує запити споживачів, що відносяться до часу та місця наявності продуктів, а також до супутніх послуг. Існують різні способи доведення товарів та послуг до кінцевих споживачів, завдяки яким у відповідних ланках постачальницько-збутового ланцюга досягаються свої бажані рівні та терміни виконання замовлень. Компетентність в логістиці представляє собою нематеріальний інструмент залучення споживачів, що забезпечує цінову премію за точне дотримання умов поставки.

Об'єктом логістичного управління є потік. Традиційно логістичні потоки представлені матеріальним, інформаційним, фінансовим та сервісними потоками, але організації сфери туризму надають послуги, результатом діяльності яких є туристичний продукт, а об'єктом логістичного управління – туристичний потік в процесі формування, просування та реалізації туристичного продукту, який в свою чергу супроводжується інформаційними

та фінансовими потоками. Сервісні потоки (потоки послуг) найбільш яскраво відображені в логістиці туризму [5, с. 79]. Однак, маючи відношення до всіх виокремлених потоків, логістика туризму володіє власними відмінними рисами та особливостями, які необхідно враховувати при створенні методологічного апарату даної економічної діяльності.

Формування моделі управління логістичною системою туристичного обслуговування дозволяє досягнути підвищення якості туристичного обслуговування відповідно до вимог логістики, що забезпечить раціоналізацію управління економічними потоками та ефективність використання ресурсного потенціалу галузі туризму.

Логістичний процес щодо формування та просування туристичної послуги включає декілька етапів.

1. Дослідження щодо розробки нових видів турів, послуг, товарів. В коло досліджень включають концепції та програми туру, уточнюють потенційний попит на туристичний продукт, проводять екологічне та цінове опрацювання питання (розробка бізнес-плану). Оскільки всі предмети логістичного дослідження досить динамічні в просторі та часі, то для надходження оптимального рішення в кожному конкретному випадку необхідно знаходити компроміс між величиною передбачуваних грошових витрат на певний туристичний продукт та рівнем доходу від його реалізації. Це може бути досягнуто шляхом обґрунтованого аналізу організаційних заходів, з одного боку, та ретельною оцінкою матеріальних та фінансових потоків з виробництва та споживання туристичного продукту – з іншого [2, с. 61].

2. Експериментальна оцінка розробленого туристичного продукту, а саме: експериментальний в'їзд, ознайомлення з туристичним продуктом (презентація, рекламна акція, споживчий попит на товари та ін.), аналіз запропонованого туристичного продукту та попит на нього (відгуки споживачів, отриманий дохід від реалізації продукту, надходження заявок на нові послуги, оцінка пропозицій туристів).

3. Розробка технологічної документації та навчання кадрів для формування та просування туристичного продукту. На цьому етапі здійснюється розробка документації (договорів, карток туристичних маршрутів, графіків в'їздів), форм документів (путівок), документації щодо модернізації робочих місць, навчання та стажування інструкторів та іншого персоналу. Розробляється економічний механізм реалізації нового туристичного продукту: ціна путівок, вартість туристичних послуг, розмір фонду стимулювання обслуговуючого персоналу та інше.

4. Організація рекламного процесу. На цьому етапі формується система управління організацією реклами щодо реалізації нового туристичного продукту, враховуються побажання туристів.

5. Оцінка якості послуг при аналізі та проектуванні логістичних систем повинна ґрунтуватися на критеріях, що використовуються покупцями послуг

для цих цілей. Коли покупець оцінює якість послуг, він порівнює деякі фактичні значення параметрів оцінки якості з очікуваними величинами цих параметрів, та якщо ці очікування співпадають, то якість послуг визнається задовільною. Основна складність в даному випадку полягає в тому, що більшість параметрів якості послуг неможна виміряти кількісно, тобто отримати формалізовану оцінку [2, с. 63].

Основними завданнями логістичного управління туристичними послугами в процесі формування, просування та реалізації туристичного продукту є необхідність, по-перше, оцінити параметри якості послуг, по-друге, побудувати управління таким чином, щоб звести до мінімуму розбіжності між очікуваним та фактичним рівнем якості послуг.

Концептуальними положеннями логістики, її основними функціями в туризмі є:

- оперативний аналіз, контроль та управління процесами формування, просування та реалізації туристичного продукту, а також стратегічного планування та прогнозування діяльності туристичних організацій;
- оперативна передача (прийом) необхідного обсягу та якості інформації в заданий час та в потрібне місце;
- оперативний контроль за просуванням (переміщенням) туристів;
- інтеграція відокремлено функціонуючих інформаційних систем туристичної інфраструктури в єдину логістичну інформаційну систему;
- на основі аналізу та прогнозування розвитку негативних тенденцій в туристичній сфері розрахунок та організація фінансового резерву на випадок настання економічної кризи.

Відповідно до даних функцій до основних завдань туризму, що вирішуються логістикою слід віднести раціоналізацію: 1) формування та просування туристичного продукту; 2) реалізації, збуту туристичного продукту; 3) способів перевезення туристів та екскурсантів; 4) організації оперативного інформаційного обміну між постачальниками та споживачами туристичного продукту; 5) планування, прогнозування та контролю фінансових потоків [2, с. 40].

Логістична стратегія проектування ланцюгу надання туристичних послуг обумовлена, з одного боку, імперативами стратегій більш високого рівня, а з іншого – вибором каналу розподілу.

В практичній діяльності туристичних фірм використовуються різні канали розподілу туристичного продукту (логістика товарного руху). Канал розподілу в сфері послуг можна визначити як шлях, за яким послуги просуваються від виробника до кінцевого споживача. Основним функціями каналу в даному випадку буде організація руху послуг та просування продукту. На рис. 3 зображено конфігурацію каналу, що визначається видом туристичного продукту.

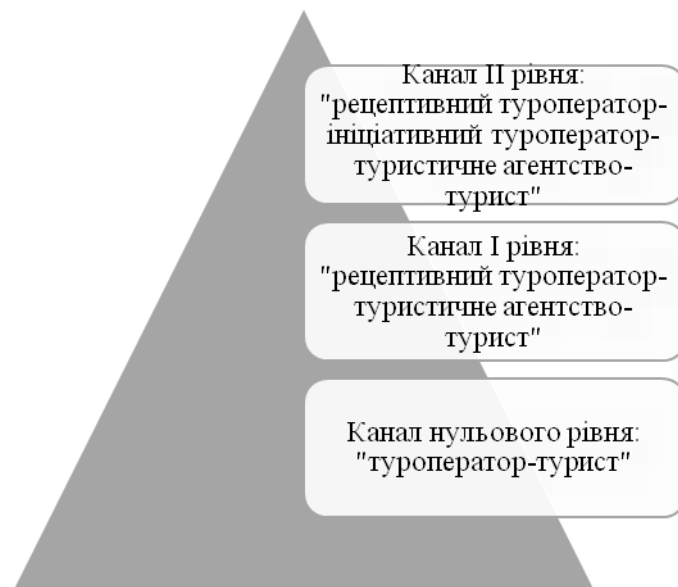

Рис. 3. Конфігурація каналу розподілу туристичного продукту
Джерело: побудовано авторами на основі проведених досліджень.

Канал нульового рівня характерний для невеликих туристичних фірм, що працюють на внутрішньому ринку та пропонують екскурсії тривалістю 4-6 годин.

Канал I рівня використовується великими компаніями, що здійснюють діяльність на внутрішньому ринку.

Канал II рівня застосовується великими туристичними компаніями, які орієнтовані на міжнародний ринок та працюють як на відправку туристів, так і на їх прийом.

В Україні використання логістичного підходу до функціонування туристичних компаній в сучасних умовах співвідноситься з застосуванням концепцій логістики, яка реалізує системний підхід до проблем бізнесу в сфері туризму. Головною ідеєю логістики в туризмі слугує забезпечення конкурентоспроможного рівня обслуговування споживачів, який дає можливість істотно знизити рівень загальних витрат.

У вітчизняній туристичній галузі застосування технологій логістики дасть можливість: створити єдину систему обліку і контролю при формуванні та просуванні туристичного продукту; скоротити часові інтервали формування, просування і реалізації туристичного продукту; підвищити якість обслуговування в процесі надання туристичної послуги.

Під час застосування логістичних методів актуальним є розрахунок оптимальної кількості туристів на курорті з метою уникнення підвищеного навантаження на навколишнє середовище та створення незручностей для місцевого населення. Виходячи з цього можна планувати необхідну кількість засобів розміщення, розвиток альтернативних видів туризму з метою вирівнювання туристичних потоків. За допомогою логістичних методик можливе визначення оптимального розташування готельних комплексів, об'єктів туристичної інфраструктури, а також визначення пріоритетних груп

представників туристів різних країн для організації більш якісного їх обслуговування [6, с. 110].

Головними цілями розвитку логістики туристичних послуг в Україні є : координація роботи підприємств індустрії туризму та гостинності, розподіл туристичних потоків між ними; інформаційно-комп'ютерна підтримка процесів комплектації туристичних продуктів, організації обслуговування клієнтів; створення телекомунікаційних мереж та систем зв'язку для управління інформаційними, трудовими та фінансовими потоками в туристичній індустрії; стратегічне планування, маркетинг в процесі надання туристичних послуг; контроль, автоматизований облік та управління потоками туристичних послуг та потоками туристів в країні.

З метою організаційної підтримки надання туристичних послуг в Україні доцільним буде створення туристичного інформаційного логістичного центру, що дозволить забезпечити управління інформаційними потоками при формуванні інтегрованого туристичного продукту в режимі реального часу.

Туристичний інформаційний логістичний центр – це організація, яка оперує на ринку інформаційно-логістичних та консалтингових послуг в галузі туристичних бізнес-процесів; основна структурно-функціональна одиниця індустрії туризму, що підтримує процеси планування, організації та надання туристичних послуг клієнтам та комплексну інформацію туристичного призначення; організує на базі єдиної інформаційної платформи взаємопов'язану в єдиний процес діяльність підприємств розміщення, харчування, транспортних компаній та інших постачальників туристичних послуг.

Метою туристичного інформаційного логістичного центру є організація та регулювання туристичного обслуговування на основі синхронізації потоку туристичних послуг та потоку туристів. Завданнями даного логістичного центру є: структуризація і контроль туристичних, інформаційних, фінансових потоків; раціоналізація використання рекреаційних ресурсів регіонів України; просування вітчизняного туристичного продукту на внутрішньому та зовнішньому туристичних ринках; формування єдиного інформаційного банку даних туристичних ресурсів регіонів України; моніторинг та забезпечення стандартів якості туристичного обслуговування; визначення та підтримка пріоритетних напрямів туристичної діяльності.

Туристичний інформаційний логістичний центр відіграватиме провідну роль при формуванні ланцюгу туристичних послуг в логістичній системі туристичного обслуговування, яка також приймає участь в процесі обслуговування потоку туристів та в формуванні вартості туристичного продукту.

Висновки. Розробка стратегії розвитку вітчизняного туризму повинна бути спрямована на створення конкурентного туристичного продукту як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Ефективним інструментом, здатним одночасно задовольнити попит на туристичні послуги та організувати туристичну діяльність на принципах стійкого розвитку, є формування логістики туризму.

Розвиток індустрії туризму та гостинності в Україні має значні перспективи, враховуючи наявний рекреаційно-туристський потенціал, використання та збереження якого можливе за рахунок впровадження в практичну діяльність логістичних методів та технологій. Дані методи дозволять створити позитивний імідж України як туристичної країни, здатної на створення конкурентоспроможних туристичних продуктів, що ґрунтуються на своїй унікальності та високій якості завдяки багатству історичної, культурної та природної спадщини.

Література:

1. Комліченко О.О., Ротань Н.В. Формування та оцінка економічного потенціалу туристичної галузі регіону. Вісник ОНУ ім. І.І. Мечнікова. 2014. Вип. 2/4. С. 179-181.
2. Смирнов І.Г. Логістика туризму. К.: Знання, 2009. 444 с.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 28.03.2022).
4. Ukgolos.in.ua (2021). URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/monographs/article/view/16553/14751> (дата звернення: 28.03.2022).
5. Тюріна Н.М. Логістика. К.: Центр учбової літератури, 2015. 392 с.
6. Смирнов І.Г. Про привабливість та логістичність рекреаційно-туристичних об'єктів та ресурсів (в контексті логістичної моделі сталого розвитку туризму). Географія та туризм. 2010. Вип. 4. С. 106-114.

References:

1. Komlichenko, O.O., Rotan, N.V. (2014). Formation and assessment of economic potential of the tourism industry in the region [Formation and assessment of the economic potential of the tourism industry of the region]. *Visnyk ONU im. I. I. Mechnikov- Bulletin of ONU named after I.I. Mechnikov*, 2/4, 179-181 [in Ukrainian].
2. Smirnov, I.G. (2009). *Logistika turizmu* [Tourism logistics]. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
3. State Statistics Service of Ukraine [State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Ukgolos.in.ua [Ukgolos.in.ua]. ojs.ukrlogos.in.ua Retrieved from <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/monographs/article/view/16553/14751> [in Ukrainian].
5. Tyurina, N.M. (2015). *Logistika* [Logistics]. Kyiv: Centr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].
6. Smirnov, I.G. (2010). Pro pryvablyvistj ta loghistrychnistj rekreacijno-turystychnykh ob'ektiv ta resursiv (v konteksti loghistrychnoji modeli stalogo rozvytku turyzmu) [On the attractiveness and logistics of recreational and tourist facilities and resources (in the context of the logistics model of sustainable tourism)]. *Geografiya ta turizm - Geography and tourism*, 4, 106-114 [in Ukrainian].

УДК 334.7:331.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-156-167](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-156-167)

Копчак Юрій Степанович, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, <https://orcid.org/0000-0002-0560-4204>

Дорошенко Тетяна Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту та економіки, Льотна академія Національного авіаційного університету, 25005, м. Кропивницький, вул. Добровольського, 1, <https://orcid.org/0000-0002-9968-9201>

Біланіч Людмила Віталіївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, фінансів та інформаційних технологій, Карпатський університет імені Августина Волошина, 88000, м. Ужгород, вул. Гойди, 4, <https://orcid.org/0000-0002-9005-6985>

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. Стаття присвячується формуванню організаційної культури підприємства в умовах нестабільного внутрішнього середовища. Її актуальність зумовлена тим, що саме організаційна культура впливає на поведінку працівників, ефективність діяльності підприємства та продуктивність праці. Мета статті – визначити особливості формування організаційної культури нових та діючих підприємств в умовах нестабільного внутрішнього середовища. В ході дослідження використані такі методи – аналіз, синтез, індукція та дедукція. Наукова новизна одержаних результатів полягає в подальшому розвитку теоретичних положень, обґрунтуванні науково-методичних підходів та розробленні практичних рекомендацій щодо формування організаційної культури підприємства в умовах нестабільного внутрішнього середовища. Відмічено, що більшість наукових праць присвячено дослідженню поняття організаційної культури, однак питання її формування на підприємстві в умовах нестабільного внутрішнього середовища залишається відкритим та потребує детального розгляду. За результатами дослідження уточнено сутність та зміст понять «організаційна культура» та «внутрішнє середовище підприємства», встановлено фактори, які впливають на організаційну культуру підприємства, визначено принципи, методи та заходи для її формування, проблеми, які виникають при формуванні організаційної

культури в умовах нестабільного внутрішнього середовища, та рекомендації щодо їх подолання. Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає в тому, що запропоновані рекомендації щодо формування організаційної культури можна використовувати в діяльності вітчизняних підприємств різної галузевої спрямованості, адже завдяки ефективно діючій організаційній культурі, підприємство має можливість вчасно та динамічно реагувати на будь-які прояви нестабільного внутрішнього середовища.

Ключові слова: організаційна культура підприємства, внутрішнє середовище, інтелектуальний капітал, бізнес-аналітик.

Korchak Yuriy Stepanovych, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management and Marketing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57, <https://orcid.org/0000-0002-0560-4204>

Doroshenko Tetiana Mykolaivna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Management and Economics, Flight Academy of National Aviation University, 25005, Kropyvnytskyi, Dobrovolskogo St., 1, <https://orcid.org/0000-0002-9968-9201>

Bilanych Lyudmyla Vitaliivna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management, Finance and Information Technology, Augustyn Voloshin Carpathian University, 88000, Uzhhorod, Hoydy St., 4, <https://orcid.org/0000-0002-9005-6985>

ENTERPRISE'S ORGANIZATIONAL CULTURE FORMATION IN THE UNSTABLE INTERNAL ENVIRONMENT

Abstract. The article is devoted to forming the enterprise's organizational culture in an unstable internal environment. Its relevance forms corporate culture that affects employees' behavior, the enterprise's efficiency, and productivity. The article aims to determine the features of the formation of the organizational culture of new and existing enterprises in an unstable internal environment. The following methods were used in the study – analysis, synthesis, induction, and deduction. The scientific novelty of the obtained results lies in the further development of theoretical positions and practical recommendations for the formation of the organizational culture of the enterprise in an unstable internal environment. It is noted that most of the scientific works are devoted to the study of the concept of organizational culture, but the question of its formation in the enterprise in an unstable internal environment remains open and requires detailed consideration. The results of the study clarify the essence and content of the concepts of «organizational culture» and «internal environment of the enterprise», identified factors that affect the company's organizational culture,

identified principles, methods, and measures for its formation, problems arising in the formation of organizational culture in unstable conditions internal environment, and recommendations for overcoming them. The practical significance of the study results is that the proposed recommendations for the formation of organizational culture can be used in the activities of domestic enterprises of various industries because due to effective corporate culture, the company can respond to any manifestations of an unstable internal environment.

Keywords: organizational culture of the enterprise, internal environment, intellectual capital, business analyst.

Постановка проблеми. Кожне підприємство прагне створити імідж, який відображатиме конкурентні переваги та підтримуватиме його репутацію в діловому світі. Головним елементом іміджу є його організаційна культура.

Не маючи сформованої організаційної культури, вітчизняні підприємства не можуть конкурувати з іноземними, які, на відміну від них, характеризуються сильною організаційною культурою. Саме тому українські підприємства, які функціонують в умовах відкритості економіки на ринку та зростання кількості сильних зарубіжних компаній, повинні працювати над формуванням власної ефективної організаційної культури. Завдяки цьому керівництво та працівники таких підприємств зможуть критично оцінити стан справ, позбутися старих стереотипів у виробництві, сформувати нові орієнтири роботи та самовдосконалюватися.

Організаційна культура являє собою комплекс базових цінностей, домінуючих в суспільній системі. Їх основна мета – вирішення певних питань та досягнення певних цілей [1]. Організаційну культуру складають цінності, які визначають прагнення тієї чи іншої системи, на основі яких формуються шляхи досягнення цілей.

Актуальність формування організаційної культури полягає у тому, що вона має значний вплив на ефективність діяльності підприємства, продуктивність праці та поведінку працівників. Це досить важливо в умовах нестабільності підприємства під час воєнного стану чи інших надзвичайних ситуацій. По суті, управління культурою персоналу не що інше, як зміна поведінки працівників підприємства в інтересах керівника [2].

На формування організаційної культури, її зміст та параметри впливає низка факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Нерідко нестабільність внутрішнього середовища є настільки високою та непередбачуваною, що має руйнівний вплив на роботу та розвиток підприємства, що особливо актуально в період воєнного стану. Саме тому питання формування організаційної культури підприємства в умовах нестабільного внутрішнього середовища є досить актуальним та таким, що потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні можна впевнено стверджувати, що наукових досліджень в сфері організаційної

культури є чимало. Чимало досліджень присвячені визначенню самого поняття організаційної культури. Зокрема, слово «культура» походить від латинського «cultura», що в перекладі означає обробка, виховання, освіта, розвиток. В XIX столітті з'явилося таке поняття, як «корпоративна культура». Його ввів фельдмаршал Мольтке ((Helmuth Karl Bernhard von Moltke) для того, щоб охарактеризувати відносини в офіцерському середовищі [3]. Поняття «організаційна культура» з'явилося в 70-х роках XX століття.

Багато українських та зарубіжних науковців займаються дослідженням поняття організаційної культури й сьогодні. До розуміння його суті є різні підходи. Наприклад, на думку О. Тихомирової їх три: 1-й заснований на тому, що це поняття трактується через визначення характеристик діяльності членів організації; 2-й – на визначенні основних елементів організаційної культури; 3-й – на визначеннях, які трактують це поняття, як цілісну категорію [4]. С. Роббінс розглядає організаційну культуру, ґрунтуючись на характеристиках, які цінуються найбільше в організаціях. До них відноситься ініціативність, готовність ризикувати, направленість дій та їх узгодженість, вільна взаємодія, допомога та підтримка підлеглих, вміння висловлювати свою думку тощо [5].

Більшість зарубіжних дослідників вважають, що організаційна культура – це не що інше, як культура будь-якої організації – підприємства, навчального закладу, органів влади та управління тощо. На їхню думку, поняття організаційна та корпоративна культура є рівнозначними для підприємств та організацій, які здійснюють свою діяльність у сфері бізнесу [6]. П. Добсон, А. Вільямс, М. Уолтерс трактують поняття «організаційна культура», як однакові для всіх та відносно стійкі переконання, відносини та цінності всередині організації [7]. Схожа думка у відомого вітчизняного дослідника Г. Захарчина, який вважає, що це система взаємовідносин в організації, в основі яких – усталені цінності, базові уявлення та норми поведінки, які потрібні для виконання завдань, які перед нею стоять [8].

Більшість наукових праць присвячено дослідженню поняття організаційної культури, однак питання її формування на підприємстві в умовах нестабільного внутрішнього середовища залишається відкритим та потребує детального розгляду.

Мета дослідження – визначити особливості формування організаційної культури нових та діючих підприємств в умовах нестабільного внутрішнього середовища.

Викладення основного матеріалу. Формування організаційної культури є важливим етапом створення та розвитку будь-якого підприємства. Цей процес впливає на поведінку співробітників, на їхню адаптацію, на соціально-психологічну атмосферу в колективі, здатність вирішувати нагальні проблеми, що виникають в умовах нестабільності. В сучасних умовах розвитку економіки організаційна культура може виступати одним з нових джерел підвищення конкурентоспроможності підприємства та виведення його на новий етап

розвитку [9]. У разі індустріального економічного зростання, глобалізації економіки та формування єдиного економічного простору, організаційна культура визначає місце підприємства, дає можливість ефективно вибудовувати політику управління організацією та стимулює розкриття людського потенціалу та його організаційних можливостей.

Практика великих світових компаній показує, що організаційна культура має безпосередній вплив на ефективність роботи всієї компанії і кожного окремо взятого співробітника. При цьому основний акцент робиться на формуванні можливості ефективної роботи кожного працівника – розпочинаючи від персоналу виробництва, закінчуючи адміністративним персоналом. Працівник стає повноцінним учасником виробничого процесу, де він відчуває свою значимість у колективі і відповідальність при створенні продукту [10].

На формування організаційної культури підприємства впливає низка факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Зовнішнє середовище значно впливає на організацію, проникаючи і в її культуру. Особливо значимим є вплив зовнішнього середовища в період нестабільного економіко-політичного стану в країні, а тим більше під час форс-мажорних ситуацій та воєнних дій. До основних факторів зовнішнього середовища, які впливають на нестабільність підприємства, можна віднести:

1. Економічні, що пов'язані з обігом грошей, товарів, інформації та енергії.
2. Політичні, що мають вплив на політичні погляди та поділяють людей на окремі політичні групи.
3. Соціально-демографічні, що мають вплив на рівень та тривалість життя людей. Також вони формують їх цінності.
4. Технологічні, що пов'язані з розвитком технологій та «ноу-хау».
5. Конкурентні, що відбивають майбутні та поточні дії конкурентів, зміни в частках ринків, концентрації конкурентів.
6. Географічні, що пов'язані з розміщенням, топографією місцевості, кліматом та наявністю ресурсів.

Разом з тим, за звичайних обставин, незважаючи на умовно рівні зовнішні умови для підприємств однієї галузі, організаційна культура таких підприємств буде абсолютно різною, що пов'язано все-таки із важливістю внутрішнього середовища підприємства та його більшим впливом на організаційну культуру.

Внутрішнє середовище підприємства – це та частина загального середовища, що знаходиться в рамках організації. Вона має постійний та безпосередній вплив на її функціонування, задає умови її роботи і є регульованою та контрольованою за допомогою якісних управлінських рішень. Внутрішнє середовище складається з кількох блоків, кожен з яких включає набір ключових процесів та елементів організації. Ці процеси та елементи в сукупності визначають потенціал і можливості, які має підприємство. Внутрішнє середовище підприємства представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Внутрішнє середовище підприємства [11]

Організаційний блок	система внутрішньоорганізаційних комунікаційних процесів; організаційні структури; система управління та рівень менеджменту; розподіл прав та відповідальності тощо.
Виробничо-технічний блок	виробництво продукції; забезпеченість сировиною та матеріалами; технологічний парк та його обслуговування; система контролю якості; здійснення досліджень та розробок; екологічність процесів виробництва; матеріаломісткість, ресурсо- та енергоефективність.
Кадровий блок	кваліфікаційний та кількісний склад працівників; плинність кадрів; оцінка результатів праці та стимулювання; навчання та просування кадрів; створення та підтримання вертикальних та горизонтальних відносин; корпоративна культура
Інформаційний блок	основи знань, моделі, алгоритми; програмне забезпечення; статистична, науково-технічна, оглядово-аналітична інформацію.
Маркетинговий блок	процеси, які пов'язані з реалізацією продукції: частка ринку та конкурентоспроможність; продуктова стратегія; стратегія ціноутворення; стратегія просування товару над ринком; вибір ринків збуту та систем розподілу; передпродажне та післяпродажне обслуговування клієнтів тощо.
Фінансовий блок	процеси, пов'язані з забезпеченням ефективного використання та руху коштів в організації

Формування організаційної культури є одним з найважливіших етапів у становленні та розвитку будь-якого підприємства, в тому числі, з нестабільним внутрішнім середовищем. Це не що інше як спроба конструктивно впливати на поведінку співробітників, що забезпечують всі зазначені економічні та фінансові процеси на підприємстві.

В основі процесу формування організаційної культури підприємства лежать відповідні принципи та методи. До основних принципів формування організаційної культури підприємства можна віднести:

- *інтелектуальний капітал*. Формування організаційної культури передбачає використання сучасних досягнень наукових дисциплін, технологій та інструментів, пов'язаних з людиною, організаціями та працею;
- *системність дій*, спрямованих та організацію дій працівників та елементи їх культури;

- *гуманізм*. Цей принцип ґрунтується на визнанні особистості найвищою цінністю, а тому чітко визначається її значимість у всьому діловому процесі;
- *соціальність*. Цей принцип визначає ставлення працівників одне до одного, формування в них соціальної відповідальності не лише перед колегами, однак і перед країною, в якій здійснюють діяльність;
- *ефективність*. Організаційна культура сприяє підвищенню ефективності господарської діяльності [12].

Застосовуючи зазначені принципи як основу для формування ефективної організаційної культури, розглянемо напрями реформування внутрішнього середовища у випадку виникнення нестабільного стану на підприємстві у табл. 2.

Таблиця 2

Напрями формування організаційної культури в умовах нестабільного внутрішнього середовища

Рівень проблем	Напрями формування організаційної культури в умовах нестабільного внутрішнього середовища
Неефективна організаційна структура	Формування чи реформування організаційної структури до виду лінійної структури, де кожен із учасників процесу бачить не тільки власну роботу, однак і результат роботи команди та кінцевий продукт. В процесі нестабільного середовища кожен із учасників процесу бачить проблеми кінцевого продукту та може ініціювати зміни організації ділових процесів відповідно до потреби підприємства або ринку.
Неефективні виробничі процеси	Повна автоматизація ділових процесів та зменшення додаткових фінансових та трудових затрат на організацію виробництва. В умовах нестабільної ситуації із виробничими процесами здійснюється посилений контроль на всіх його стадіях, що дозволяє зменшити витрачання ресурсів, передбачити можливе збільшення цін на ресурси, заміну постачальника ресурсів, заміну персоналу тощо.
Неефективне використання персоналу	В умовах нестабільного середовища найбільшою загрозою для підприємства є плинність кадрів або їх нестача. Для того, щоб таких ситуацій не виникало, на період нестабільного стану необхідно вводити додаткові стимули та мотивації для того, щоб зменшити рівень плинності кадрів. Подальша політика управління кадрами повинна бути орієнтована на забезпечення низької плинності кадрів, що можливо за умови достойних умов праці та винагороди за неї.
Неефективне управління інформацією	В умовах нестабільного стану важливо удосконалити інформаційні процеси. Слід покращити цифровізацію інформації, автоматизацію інформаційних процесів та забезпечити збір даних, які дозволять вивести підприємство на новий рівень.
Маркетинг	В умовах змінного ринкового середовища в штаті компанії повинні працювати аналітики, що постійно досліджують зміни на ринку та приймають рішення щодо адаптації підприємства.
Фінанси	В умовах нестабільності фінансового середовища команда аналітиків підприємства вивчає напрями стабілізації доходу та витрат, розглядаючи можливість виходу на новий рівень, диверсифікації продукту та орієнтації на інші аудиторії.

Джерело: розроблено авторами

В умовах нестабільності підприємство стикається з багатьма проблемами на кожному рівні виробництва. При цьому в залежності від стадії життєвого циклу підприємства виникають свої, особливі проблеми, до яких підприємство повинно бути готовим. Варто зазначити, що набагато легше формувати організаційну культуру на новому підприємстві, чим її удосконалювати на існуючому. Це пов'язано із тим, що нові команди формуються із розумінням сучасних ділових процесів, в той час як старі потребують реформування на кожній стадії діяльності. Розглянемо, з якими проблемами стикаються нові підприємства, і як це впливає на їх внутрішнє середовище.

1. *Ринкова адаптація.* Підприємство займається безперервним пошуком та знаходженням свого місця на ринку. При цьому воно повинно вміти пристосовуватися до мінливих умов на ринку. Іншими словами, адаптація – це процес досягнення поставленої мети організації та вміла взаємодія із зовнішнім середовищем. Вирішення цієї проблеми можливе завдяки гнучким командам, які здатні до ринкового аналізу, побудови взаємних зав'язків із клієнтами, постачальниками, партнерами тощо.

2. *Проблема інтеграції.* Підприємство повинно завжди займатися встановленням та підтримкою відносин, що складаються під час роботи між членами організації. Цей процес спрямований на знаходження спільних способів роботи, які дозволяють організації успішно функціонувати та забезпечити стабільність внутрішнього середовища. Інтеграція пов'язана із встановленням специфіки, що відноситься як до всієї організації в цілому, так і до окремих взаємодіючих груп. Вирішуються інтеграційні процеси завдяки спільним зусиллям всієї команди над вирішенням певних завдань. Інтеграція не може відбуватися частково, вона вимагає побудови командної роботи та такої організаційної культури, в якій кожен член команди відчуває відповідальність за результат роботи.

3. *Проблема диференціації.* Це система управління, спрямована на пошук рішень, які дозволять змінити поточні виробничі чи ділові процеси. Зміни у господарських одиницях відбуваються тільки під впливом інноваційних технологій та креативу. Завдання системи на цьому етапі – виділити працівників, які готові розвивати компанію та забезпечити їм умови для реалізації поставлених планів. Ця система спостерігає, щоб співробітники, залучені до процесу діяльності, показували в роботі виключно сильні свої сторони. Саме такі співробітники піднімають планку можливостей та виводять підприємство на новий рівень.

Для вирішення проблем, пов'язаних з формуванням організаційної культури підприємства в умовах нестабільного внутрішнього середовища, вкрай необхідно застосовувати інтелектуальний капітал та передові технології.

Таблиця 3

Проблеми нестабільного внутрішнього середовища та методи їх вирішення на різних етапах життєвого циклу підприємства

Ринкова адаптація	Створюється команда, яка займається бізнес-аналітикою, що вивчає зміни у конкурентному середовищі. Вона визначає сильні сторони конкурентів і створює пропозиції нових кращих продуктів. Цінність створення такої команди полягає в наступному: можливість пошуку нового підходу до роботи (застосування аналітичних платформ), нових можливостей для підприємства (візуалізація даних, нові канали збуту, нові продукти).
Проблема інтеграції	Формуються нові технології у спілкуванні, коли кожен учасник процесу працює на результат. Для цього використовуються програми управління виробничими процесами. Для прикладу Agile (набір методів і практик для гнучкого управління проектами в різних прикладних галузях, від розробки програмного забезпечення до реалізації маркетингових стратегій, з метою підвищення швидкості створення готових продуктів та мінімізації ризиків за рахунок ітераційного виконання, інтерактивної взаємодії членів команди та швидкої реакції на зміни. Основні переваги – швидкість, адаптивність і фокус на головному); Scrum (це методика, яка допомагає командам вести спільну роботу, отримувати уроки з набутого досвіду, освоювати принципи самоорганізації, працювати над вирішенням проблеми, та аналізувати свої успіхи та провали, щоб постійно вдосконалюватися); Jira (призначена для створення завдань, призначення виконавців, встановлення пріоритетів та відстеження виконання цих завдань).
Проблема диференціації	Створюється команда працівників бізнес-аналізу, що працюють над розробкою нових продуктів, які можна виконати засобами підприємства. За допомогою бізнес-аналізу можна виявити недоліки фінансово-господарської діяльності, знайти резерви покращення фінансового стану організації, планувати фінансові результати.

Поданий перелік рекомендацій говорить про те, що всі заходи щодо посилення організаційної культури мають бути спрямовані на загальну мету – встановлення взаємодії, взаєморозуміння та взаємодопомоги між керівництвом компанії та її персоналом. Тут неминуче формується розуміння у співробітників організації у те, що успіх підприємства це, перш за все, успіх кожного з них. Формуючи організаційну культуру підприємства в умовах нестабільного внутрішнього середовища, треба розуміти, що даним процесом потрібно не керувати. Керівникам потрібно створити умови, що сприятимуть самостійній трансформації системи, яка інтуїтивно прагне до більш раціональних рішень, що створюють комфортні умови праці.

Окремої уваги заслуговує не стільки формування, скільки реформування організаційної культури в умовах нестабільності. На відміну від формування, реформація – досить важкий процес, що вимагає великих затрат часу. Одними з головних перешкод на шляху формування організаційної культури є соціально-культурні та технічні установки, які склалися та сформувалися у колективі. Ці

установки виявляються у встановлених правилах взаємодії персоналу підприємства. Для того, щоб організаційна культура була гармонійною, вона повинна бути грамотно керованою. За умов ефективних процесів менеджменту організаційна культура сприятиме згуртуванню колективу, формуванню ефективно функціонуючого внутрішнього ринку праці [14], підвищенню мотивації працівників, зниженню плинності кадрів.

Таким чином, зважаючи на розглянуті проблеми, можна говорити про те, що реформування організаційної культури на підприємствах зіткнеться з великим опором внутрішнього середовища. Тому так важливо розробити заходи, які сприятимуть вирішенню цих проблем:

- ✓ цільова спрямованість, тобто ясне визначення завдань та цілей організації, мету, яка є основою та допомагає долати різне розуміння кінцевих цілей. Це особливо актуально для вітчизняних підприємств, оскільки більшою мірою вони тільки впроваджують нові організаційні процеси на власних виробництвах, поступово відмовляючись від некваліфікованої праці;

- ✓ структура діяльності організації, яка стимулює самостійність. Для цього потрібно створити підрозділи, які чітко усвідомлюють свою відповідальність;

- ✓ робота з персоналом, яка повинна сприяти тому, щоб кожен працівник, який входить до організації, обов'язково ознайомлюється з її цінностями;

- ✓ мотивація, що передбачає заохочення та винагороди не тільки в матеріальному плані, а й у плані особистісного зростання, коли співробітник має можливість реалізувати себе та показати свій творчий підхід до вирішення проблем [15].

Незалежно від того, чи відбувається формування, чи реформування організаційної культури, важливо щоб зміни відбувалися на основі розвитку інтелектуального капіталу. Персонал, який відкрито сприймає інновацію, володіє цифровими технологіями, підтримує творчість та інтелектуальний розвиток, може не тільки вирішити базові проблеми підприємства в умовах нестабільного стану, однак і переформатувати роботу підприємства таким чином, щоб воно могло зміцнити свої ринкові позиції.

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження зроблено висновок про те, що формування організаційної культури підприємств в умовах нестабільного внутрішнього середовища здійснюється по різному, в залежності від зовнішніх умов та від життєвого циклу підприємства. Значно простіше формувати нову організаційну культуру для нового бізнесу, що працює в умовах невизначеності, аніж реформувати організаційну культуру підприємства, що працює в умовах кризової ситуації або нестабільності. Якщо для нових підприємств відразу формуються команди, що працюють за сучасними стандартами, формуючи ефективну організаційну структуру, яка здатна реагувати на постійне нестабільне середовище, то для діючих

підприємств реформування може спричинити не тільки зміну бізнес-процесів, однак і можливу повну заміну персоналу. Формування ефективної організаційної культури в сучасних умовах вимагає інноваційності, використання сучасних технологій у інформаційному забезпеченні, менеджменті та бізнес-процесах. Ключовими гравцями стають аналітики бізнес-процесів, що здатні створювати нові продукти, об'єднувати роботу колективу задля однієї мети, приймати рішення щодо зміни роботи підприємства в майбутньому.

Література:

1. Періг О. Організаційна культура сучасного підприємства як чинник підвищення його конкурентоспроможності. Керівник. ІНФО, 2012. URL: <https://kerivnyk.info/2012/03/perig.html>
2. Кулешова А. А. Проблемы формирования и развития организационной культуры. Молодой ученый, № 12, 2016, сс. 1548–1551.
3. Мольтке Г. Военные поучения фельдмаршала графа Мольтке. СПб. : Военная Типография Императрицы Екатерины Великой, 1913, 368 с.
4. Тихомирова О. Г. Организационная культура: формирование, развитие и оценка. М. : Инфра-М, 2011, 152 с.
5. Роббинс С. П. Менеджмент. М. : Вильямс, 2002, 880 с.
6. Грошев И. В., Краснослободцев А. А. Организационная культура. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013, 535 с.
7. Williams A., Dobson P., Walters M. Changing culture: New organizational approaches. London: Institute of Personnel Management, 1993, 235 p.
8. Захарчин Г. М. Механізм формування організаційної культури машинобудівного підприємства. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2009, 276 с.
9. Кравченко В.О. Організаційна культура як складова конкурентних переваг підприємства. Науковий вісник Одеського національного економічного університету, № 8, 2015, 228 с.
10. Стоянова В.А. Оценка влияния организационной культуры предприятия на эффективность производственной деятельности. Менеджмент в России и за рубежом, №1, 2005, сс. 3-9.
11. Виханский О. Менеджмент. М.: Экономист, 2003, 528 с.
12. Магура М.И. Современные персонал-технологии. М.: «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2011, 284 с.
13. Кутаев Ш.К., Кутаева Р.А. Экономика региона и занятость населения: точки соприкосновения. Вестник ИНЖЭКОНа, № 2 (29), 2009, сс. 366-369.
14. Лозовський О.М., Луженецька Т.В. Корпоративна культура як інструмент ефективного управління підприємством. Глобальні та національні проблеми економіки. Вип. 15, 2017, сс. 259-262.
15. Кальніцька М. О. Сучасні проблеми мотивації персоналу та їх вплив на ефективну діяльність та розвиток українських підприємств. Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки і практики», 23–24 травня 2013 р. Х., 2013, сс. 489–493.

References:

1. Perih, O. (2012). *Orhanizatsiyna kultura suchasnoho pidpryyemstva yak chynnyk pidvyshchennya yoho konkurentospromozhnosti* [Organizational culture of a modern enterprise as a factor in increasing its competitiveness]. Kerivnyk.INFO. Retrieved from: <https://kerivnyk.info/2012/03/perig.html> [In Ukrainian]

2. Kuleshova, A. (2016). Problemy formirovaniya i razvitiya organizatsionnoy kultury [Problems of Formation and Development of Organizational Culture]. *Molodoy uchenyy*, 12, pp. 1548–1551. [In Russian]
3. Moltke, G. (1913). *Voyennyye poucheniya feldmarshala grafa Moltke* [Military teachings of Field Marshal Count Moltke]. SPb. : Military Printing House of Empress Catherine the Great, 368 p. [In Russian]
4. Tikhomirova, O. (2011). *Organizatsionnaya kultura: formirovaniye, razvitiye i otsenka* [Organizational culture: formation, development and evaluation]. Moskva: Infra-M, 152 p. [In Russian]
5. Robbins, S. (2002). *Menedzhment* [Management]. M. : Vil'yams, 2002, 880 p. [In Russian]
6. Groshev, I. , Krasnoslobodtsev, A. (2013). *Organizatsionnaya kultura* [Organizational culture]. Moskva: YUNITI-DANA, 535 p. [In Russian]
7. Williams A., Dobson P., Walters M. (1993). *Changing culture: New organizational approaches*. London: Institute of Personnel Management, 235 p.
8. Zakharchin, G. (2009). *The mechanism of formation of organizational culture and machine-building enterprise* [The mechanism of formation of organizational culture of the machine-building enterprise]. Lviv: NU "Lviv Polytechnic", 276 p. [In Ukrainian]
9. Kravchenko, V. (2015). Orhanizatsiyna kul'tura yak skladova konkurentnykh perevah pidpryyemstva [Organizational culture as a component of competitive advantages of the enterprise]. *Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*, 8, 228 p. [In Ukrainian]
10. Stoyanova, V. (2005). Otsenka vliyaniya organizatsionnoy kul'tury predpriyatiya na effektivnost' proizvodstvennoy deyatel'nosti [Evaluation of the influence of the organizational culture of the enterprise on the efficiency of production activities]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, 1, pp. 3-9. [In Russian]
11. Vikhanskiy, O. (2003) *Menedzhment* [Management]. Moskva: Ekonomist, 528p. [In Russian]
12. Magura, M. (2011). *Sovremennyye personal-tehnologii* [Modern personnel-technologies]. Moskva: «Biznes-shkola «Intel-Sintez», 284 p. [In Russian]
13. Kutayev, SH., Kutayeva, R. (2009). Ekonomika regiona i zanyatost' naseleniya: tochki soprikosnoveniya [Economy of the region and employment of the population: points of contact]. *Vestnik INZHEKONa*, 2 (29), pp. 366-369. [In Russian]
14. Lozovskyy, O., Luzhenetska, T. (2017). Korporativna kultura yak instrument efektyvnoho upravlinnya pidpryyemstvom [Corporate culture as a tool for effective enterprise management]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 15, pp. 259-262. [In Ukrainian]
15. Kalnitska, M. (2013). Suchasni problemy motyvatsiyi personalu ta yikh vplyv na efektyvnu diyalnist ta rozvytok ukrayinskykh pidpryyemstv [Modern problems of staff motivation and their impact on the effective operation and development of Ukrainian enterprises]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya «Sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok Ukrainy ta yiyi rehioniv: problemy nauky i praktyky», 23–24 travnya 2013 r. Kharkiv*, pp. 489–493. [In Ukrainian]

УДК 657.1.012.1:336.74

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-168-180](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-168-180)

Крочак Оксана Іванівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (097)971-88-19, <https://orcid.org/0000-0003-1212-0010>

Матрос Олена Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (098)421-84-03, <https://orcid.org/0000-0001-7133-4700>

Михайловина Світлана Олексіївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (067)141-54-23, <https://orcid.org/0000-0002-1682-5790>

АКТИВИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТИ ОБЛІКУ

Анотація. Розвиток цифрових технологій обумовлює появу нових явищ і процесів виражених цифровими даними. В статті досліджено поняття, що характеризують об'єкти цифрової трансформації: цифрові активи, крипто валюта, токен, віртуальні активи, цифрові знаки тощо.

Встановлено багатоваріантність застосування понять при тотожному їх визначенні. Розглянуто існуючу класифікацію віртуальних активів, що дозволило дати узагальнюючу класифікацію в контексті їх використання, ролі або участі в цифрових процесах.

Визначено, що означення об'єктів, які виникають в результаті впровадження цифрової трансформації, не мають однозначного підходу до визначення загальноприйнятого терміну та немає чіткого розмежування призначення і ролі об'єктів цифрової трансформації.

Узагальнивши принципи виникнення та використання об'єктів цифровізації пропонуємо об'єднати і узагальнити їх в три групи, залежно від використання, ролі і участі у цифрових процесах: засоби розрахунку (фінансові цифрові об'єкти); електронні товари (товарні цифрові об'єкти); електронні послуги (базові, платформові цифрові об'єкти).

Кожен із зазначених об'єктів, знаходячи своє застосування в діяльності суб'єктів господарювання автоматично стає об'єктом облікового процесу, вимагаючи належної оцінки, відображення в регістрах і звітності. В цілому, за

результатами проведеного дослідження, вважаємо доцільним всі ці об'єкти цифровізації об'єднувати загальним терміном «віртуальні цифрові активи».

Що стосується облікового відображення, то за відсутності нормативно-законодавчого регулювання таких об'єктів, вважаємо доцільним використовувати існуючу систему обліку, виходячи з того як чи в яких операціях використовується той чи інший віртуальний цифровий актив.

Дискусійність питання визначення самого поняття об'єкта цифровізації та його класифікації зумовлює багатовекторність його відображення в бухгалтерському обліку. Враховуючи те, що методики обліку немає, науковцями пропонуються можливі варіанти обліку таких об'єктів, відповідно до діючих НП(С)БО, методичних рекомендацій та інструкцій.

Ключові слова: цифровізація, віртуальні активи, цифрові активи, крипто валюта, облік, класифікація.

Krochak Oksana Ivanivna, candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutska st., 1, Uman, 20305, тел.: (097)971-88-19, <https://orcid.org/0000-0003-1212-0010>

Matros Olena Mykolaivna, candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutska st., 1, Uman, 20305, тел.: (098)421-84-03, <https://orcid.org/orcid.org/0000-0001-7133-4700>

Mykhailovyna Svitlana Oleksiivna, candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutska st., 1, Uman, 20305, тел.: (067)141-54-23, <https://orcid.org/0000-0002-1682-5790>

DIGITAL TRANSFORMATION ASSETS AS ACCOUNTING OBJECTS

Abstract. The development of digital technologies leads to the emergence of new phenomena and processes expressed by digital data. The article explores the concepts that characterize the objects of digital transformation: digital assets, cryptocurrency, token, virtual assets, digital signs, etc.

The multivariate application of concepts in their identical definition is established. The existing classification of virtual assets is considered, which allowed to give a generalized classification in the context of their use, role or participation in digital processes.

It is determined that the definitions of objects that arise as a result of the implementation of digital transformation do not have an unambiguous approach to the definition of the common term and there is no clear distinction between the purpose and role of objects of digital transformation.

Summarizing the principles of origin and use of digitization objects, we propose to combine and summarize them into three groups, depending on the use,

role and participation in digital processes: means of calculation (financial digital objects); electronic goods (commodity digital objects); electronic services (basic, platform digital objects).

Each of these objects, finding its application in the activities of economic entities automatically becomes the object of the accounting process, requiring proper evaluation, reflection in the registers and reporting. In general, according to the results of the study, we consider it appropriate to combine all these objects of digitalization with the general term "virtual digital assets".

With regard to accounting, in the absence of regulatory regulation of such objects, we consider it appropriate to use the existing accounting system, based on how or in which transactions a particular digital asset is used.

The debatability of the definition of the concept of digitization and its classification determines the multi-vector reflection in accounting. Given the lack of accounting methods, scientists suggest possible options for accounting for such objects, in accordance with current Ukrainian Accounting Standards, guidelines and instructions.

Key words: digitalization, virtual assets, digital assets, cryptocurrency, accounting, classification.

Постановка проблеми. Суспільно-економічні відносини постійно розвиваються, вдосконалюються і періодично змінюються під впливом наукового прогресу. Останні десятиліття стрімкого розвитку набула інформатизація, яка має глобальний характер охоплення усіх сфер суспільного, економічного, урядового життя. Фактично всі суспільно-економічні відносини, правочини переходять на цифровий рівень. Даний процес переходу можна охарактеризувати трьома термінами: диджитизація, диджиталізація та диджитал (цифрова) трансформація (рис. 1).

Рис. 1. Етапи переходу до цифрового устрою*

*Побудовано за джерелом [1] та доповнено автором

Українське суспільство, економіка та державно-урядова сфера зараз завершує етап диджиталізації та швидкими темпами впроваджує цифрову трансформацію. Кожен такий етап зумовлює появу нових функціонально-інформаційних процесів та явищ, які в свою чергу обумовлюють нових суб'єктів та створюють нові об'єкти таких інформаційно-трансформаційних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження об'єктності цифрової трансформації здійснюється багатьма вченими. Крім того дане питання є об'єктом законодавчо-нормативних актів. Єдності у визначенні понять, а відтак і об'єктивності щодо встановлення об'єкту обліку чи контролю немає. Крім того особливої уваги потребує і дослідження класифікації та похідності окремих об'єктів, так як більшість із них ототожнюються.

Так, одна група вчених (Кудь А.А., Мілош Д.В., Герасенко В.П., Азарянцева Д.А., Хорунжак Н.М.) застосовує поняття “цифровий актив”; друга група (Пилипенко І.С., Юрченко О.А., Мельник Ю.Б., Пантелєєва Н.М., Рогова Н.В., Петрук О.М., Новак О.С.) – поняття “криптовалюта”; третя група – поняття (Малевський Е.З.) “токен”; четверта група (Кудь А.А., Дмитренко Т.Л., Любич О.О., Захаркевич Н.П., Катуніна О.С.) – поняття “віртуальний актив”; п'ята група вчених застосовує декілька понять одночасно як синоніми, тобто спостерігається тісне сплетіння понять.

Кудь А.А. досліджує феномен віртуальних активів та їх класифікацію та розглядає поняття цифровий актив у економіко-правовому аспекті представляючи його взаємозв'язком і взаємозалежністю економічної, правової, інформаційної та ціннісної складових.

Метою статті є аналіз наукових підходів до визначення і класифікації об'єктів, притаманних цифровій трансформації та відображення їх в обліку суб'єктами господарювання.

Виклад основного матеріалу. Розвиток цифрових технологій обумовлює появу нових явищ і процесів виражених цифровими даними. Одним з найбільш поширених явищ цифрового середовища є віртуальні активи, кількість і різноманіття яких збільшилась з появою технології блокчейн. Технологія блокчейн, яка набуває масового поширення в цифровому середовищі забезпечує сучасний спосіб обліку цифрових даних.

Блокчейн є системою обліку, в основі якої знаходяться об'єкти обліку у вигляді токенів – записів у системі обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру, що є ідентифікатором інформації, яка може бути, але не виключно, похідною від первинного активу [4].

Відповідно до технічної складової токен (англ. Token - знак, жетон, символ) являє собою запис в розподіленому реєстрі даних (блокчейні), за допомогою якої відбувається облік інформації із застосуванням криптографічних алгоритмів, що забезпечують безпеку системи. Даним записом може враховуватися фактично будь-яка інформація [7].

Система обліку блокчейн має відмінності від класичної системи обліку: високий рівень шифрування, відкритий протокол, розподілене зберігання інформації, можливості передачі цифрових даних між адресами обліку без посередників, що забезпечує надійність і прозорість операцій із токенами [4].

Поняття віртуальний актив є досить дискусійним щодо визначення та класифікації, а відповідно і щодо порядку бухгалтерського обліку. Використання даного терміну набуло поширення в фінансових сферах після внесення групою з розробки заходів боротьби з відмиванням грошей (Financial Action Task Force (FATF)) змін у 2018 році до Рекомендацій (The FATF Recommendations, 2012) доповненням визначенням «віртуальний актив».

Під визначенням віртуального активу, запропонованим FATF (2019), розуміють “цифровий вираз вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати та який може використовуватися для платіжних та інвестиційних цілей”. Зважаючи на це визначення, Кудь А.А. виокремлює такі ключові ознаки віртуального активу:

- є цифровим виразом вартості;
- ним можна торгувати у цифровому форматі або переказувати;
- може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей [4].

В Україні поняття «віртуальні активи» визначається Законом України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX: віртуальний актив – нематеріальне благо, що є об’єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об’єкти цивільних прав [13].

Для можливості законодавчого регулювання та визначення віртуальних активів як об’єкту бухгалтерського обліку не менш важливим за встановлення суті поняття є класифікація. Кудь А.А. визначає передумови класифікації віртуальних активів:

- необхідність систематизації віртуальних активів для встановлення взаємовідносин, які можуть виникати через їх застосування;
- необхідність при створенні ефективних механізмів регулювання віртуальних активів на законодавчому рівні [4].

Класифікація віртуальних активів пропонується як вченими-науковцями так і міжнародними організаціями у вигляді порад і рекомендацій. Лише окремі країни визначають законодавчий статус віртуальних активів або окремих їх видів.

09.01.2019 опубліковано Пораду щодо віртуальних активів та первинного розміщення монет (Advice on Initial Coin Offerings and Crypto Assets), розроблену Європейським управлінням з цінних паперів та ринків (European Securities and Markets Authority, ESMA).

У цьому документі роз’яснено, які положення чинного законодавства ЄС можна застосовувати щодо ринку віртуальних активів, і запропоновано

класифікацію віртуальних активів, що складається з трьох видів: платіжні, інвестиційні та службові активи. Відповідно до виду віртуальних активів, визначається і положення законодавства ЄС (табл. 1).

В Законі України «Про віртуальні активи» віртуальні активи класифікуються як забезпечені і незабезпечені. Крім того визначено фінансові віртуальні активи, які можуть бути забезпечені валютними цінностями або цінним папером або деривативним фінансовим інструментом [13].

Таблиця 1. Класифікація віртуальних активів відповідно до законодавства ЄС*

Вид віртуального активу	Характеристика віртуального активу	Норма законодавства ЄС
Платіжні	Bitcoin має високу ліквідність, низькі трансакційні витрати, здатність використовуватися для швидких платежів через Інтернет і для здійснення мікро платежів	поширюється дія Директиви від 16.09.2009 № 2009/110/ЄС, яка встановлює правила використання електронних грошей і закріплює положення щодо державного нагляду за їх обігом та Директиви від 25.11.2015 № 2015/2366/ЄС, що регулює надання платіжних послуг та сприяє захисту прав їх споживачів у ЄС.
	П'ятою директивою про боротьбу з відмиванням коштів розмежовано віртуальні валюти й електронні гроші та зазначено, що віртуальні валюти, на відміну від електронних грошей, можуть використовуватись як засіб платежу, водночас вони можуть мати й інше застосування: як засіб обміну, інвестиції, збереження цінності (п. 10 5AMLD). Віртуальну валюту визначено як цифрове відображення цінності, що не емітується чи гарантується центральним банком або державною владою, не прив'язане до законно визначеної валюти та не має легального статусу валюти чи грошей, проте приймається фізичними чи юридичними особами як засіб обміну, а також може конвертуватись, зберігатись і передаватись у електронному вигляді	Директива від 30.05.2018 № 2018/843, відому як П'яту директиву про боротьбу з відмивання коштів (5th Anti-Money Laundering Directive, 5AMLD).
Інвестиційні	Європейське управління з цінних паперів та ринків (ESMA) аргументує, що віртуальні активи можуть кваліфікуватись як оборотні цінні папери чи інші фінансові інструменти,	на них розповсюджуються норми, закріплені Директивою від 15.05.2014 № 2014/65/ЄС.

Службові	Утворені для того, щоб забезпечити можливість їхнього використання для придбання чи отримання доступу до певного товару або послуги, що надаються їхнім емітентом. Обов'язок приймати службові віртуальні активи виникає лише в їх емітента, а отже не можна визнавати їх електронними грошима.	не розповсюджуються норми законодавства ЄС.
----------	--	---

* Побудовано за джерелом 6

В Законі України «Про віртуальні активи» віртуальні активи класифікуються як забезпечені і незабезпечені. Крім того визначено фінансові віртуальні активи, які можуть бути забезпечені валютними цінностями або цінним папером або деривативним фінансовим інструментом [13].

Кудь А.А. пропонує класифікацію віртуальних активів в залежності від середовища реалізації:

- віртуальні активи класичних систем обліку цифрових даних (електронні гроші, бездокументарні цінні папери, монети в комп'ютерних іграх);
- віртуальні активи розподіленого реєстру.

В послідуєчому віртуальні активи розподіленого реєстру розділяє на

- токенизовані активи
- криптоактиви.

Токенизований актив для цілей бухгалтерського обліку автором пропонується класифікувати в залежності від виду первинного активу: оборотного чи необоротного, тому розрізняють:

- токенизований актив, похідний від оборотного активу;
- токенизований актив, похідний від необоротного активу [4].

Катуніна О.С. вважає, що віртуальні цифрові активи різноманітні та є максимально універсальними цифровими "сутностями": фінансові (цифрова валюта, криптовалюта, токени) та нефінансові (елементи систем лояльності, бонуси, знижки та ін.); незабезпечені або забезпечені (такі, що підтверджують майнові або немайнові права); централізовані та децентралізовані; такі, що конвертуються та неконвертовані тощо [3].

Малевський Е.З. вважає найбільш вдалою з точки зору прикладної значущості і застосовності класифікацію токенів на вбудовані токени і маркери, забезпечені зобов'язанням[7].

Одним із видів токенизованого активу є цифровий актив як поліфункціональний інструмент фіксації, обліку та управління майновими правами на активи, але який водночас надає значно більше можливостей його користувачеві внаслідок передачі частинами, можливості бути похідним інструментом, новим засобом управління правами та інших його властивостей.

Цифровий актив становить інформаційний ресурс, похідний від права на цінність і такий, що обертається в розподіленому реєстрі у вигляді унікального ідентифікатора [5].

Однозначного визначення поняття «цифровий актив» також немає. Вчені та практики ототожнюють дане поняття з такими категоріями як криптовалюта,

токен, віртуальний актив тощо. Що на нашу думку є недоречним, так як всі ці категорії визначають один з видів цифрових даних, які ми пропонуємо об'єднати поняттям віртуальний цифровий актив.

Кудь А.А., [5] досліджуючи дане поняття з позиції економіко-правового аспекту виділяє властивості цифрових активів:

1) унікальність цифрових активів впливає з форми подання цифрового активу та свідчить про наявність унікального імені;

2) не є правом на цінність у його тлумаченні, проте він має властивості похідного від права на цінність;

3) має такі основні властивості інформаційного ресурсу як: інформація структурована за певними параметрами та категоріями; інформація фіксується на цифровому носії; інформацію можна зберігати, передавати, обмінювати, використовувати та ін; автор виділяє додаткову властивість – інформація про цінність формується власником цієї цінності. У розподіленому реєстрі кожен такий ресурс виражений у вигляді унікального ідентифікатора, завдяки чому забезпечуються стійкі умови гарантованої приналежності цифрового активу певному суб'єкту.

4) можливість обертатися у цифровому середовищі, а не копіюватись під час передавання з однієї електронної адреси (сховища, гаманця, комірки) до іншої.

Проте знову ж таки однозначності немає і окремі автори та норми законодавства окремих країн оперують поняттями цифрові фінансові активи, цифрові валюти, криптовалюти, віртуальні валюти тощо.

Закон про віртуальні фінансові активи, прийнятого Управлінням з фінансових послуг Мальти визначає цифрові фінансові активи як криптовалюту, яка є цифровим засобом обліку, одиницею рахунку чи сховищем вартості.

Мілош Д.В., Герасенко В.П. визначають цифрові фінансові активи як цифровий еквівалент майна, що існує в грошовій формі чи в формі різних фінансових інструментів, що використовується в якості засобу платежу чи в інвестиційних цілях. Крім того автори пропонують розширити класифікацію цифрових фінансових активів (рис. 2) [8].

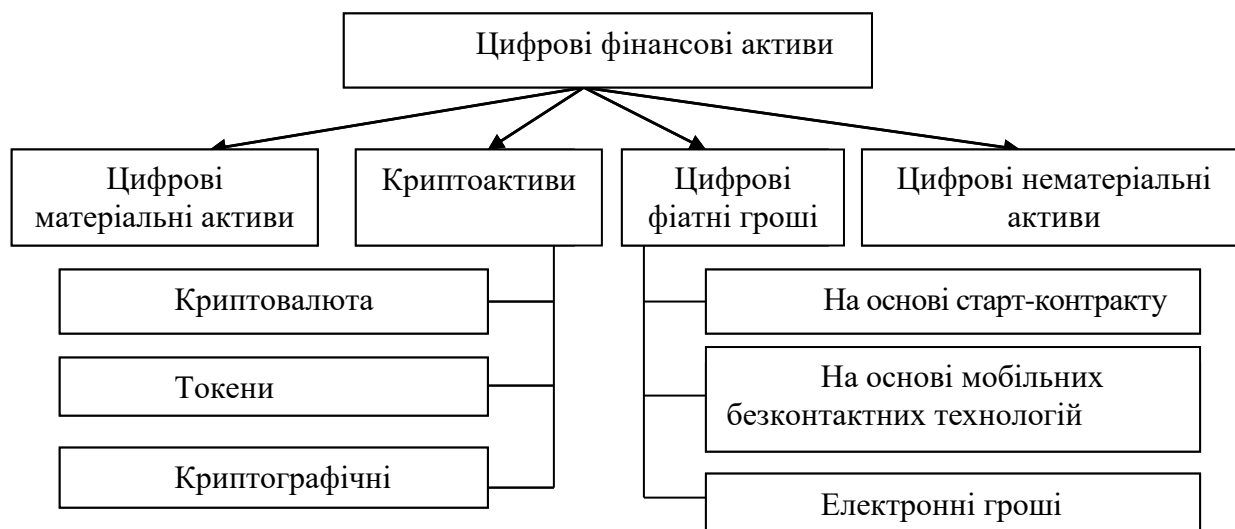

Рис. 2. Класифікація цифрових фінансових активів [8]

Вбудовані токени також прийнято називати криптовалютою. Дані поняття часто ототожнюють, що тим не менш не зовсім вірно. Вбудовані токени не забезпечуються іншими ресурсами і не надають власникам будь-яких зобов'язальних прав.

Не можна змішувати поняття «токен» і «криптовалюта». Справа в тому, що технічно будь-яка криптовалюта - це токен, але не будь-який токен - це криптовалюта [7].

Пантелєєва Н.М. і Рогова Н.В. вважають криптовалюту одним з видів цифрових активів [10].

Пилипенко О.І., Юрченко О.А. [12] також відносять криптовалюту до виду цифрового фінансового активу, що буде створений у розподіленому реєстрі цифрових транзакцій учасниками цього реєстру відповідно до правил ведення реєстру цифрових транзакцій.

Законодавство окремих держав по-різному трактує статус криптовалюти. Так, у Канаді Bitcoin вважається нематеріальним активом, в Ізраїлі не визнається валютою, в Японії криптовалюта є легальним засобом платежу, у КНР розглядається як віртуальний товар. У країнах ЄС криптовалюта є цифровим представленням відображенням вартості, яке не підтверджене центральним банком, а тому не може бути прив'язане до встановлених валютних курсів [2].

Якщо говорити про означення об'єктів, які виникають в результаті впровадження цифрової трансформації, то немає однозначного підходу до визначення загальноприйнятого терміну та немає чіткого розмежування призначення і ролі об'єктів цифрової трансформації. Дослідження показали можливість розмежування об'єктів цифровізації, в залежності від тієї ролі, яку вони виконують. Так вважаємо доцільним розглядати їх в контексті використання, ролі або участі в цифрових процесах: засоби розрахунку (фінансові цифрові об'єкти); електронні товари (товарні цифрові об'єкти); електронні послуги (базові, платформові цифрові об'єкти).

Кожен із зазначених об'єктів, знаходячи своє застосування в діяльності суб'єктів господарювання автоматично стає об'єктом облікового процесу, вимагаючи належної оцінки, відображення в реєстрах і звітності. В цілому, за результатами проведеного дослідження, вважаємо доцільним всі ці об'єкти цифровізації об'єднувати загальним терміном «віртуальні цифрові активи».

Що стосується облікового відображення, то за відсутності нормативно-законодавчого регулювання таких об'єктів, вважаємо доцільним використовувати існуючу систему обліку, виходячи з того як чи в яких операціях використовується той чи інший віртуальний цифровий актив.

Дискусійність питання визначення самого поняття об'єкта цифровізації та його класифікації зумовлює багатовекторність його відображення в бухгалтерському обліку. Враховуючи те, що методики обліку немає, науковцями пропонуються можливі варіанти обліку таких об'єктів, відповідно до діючих НПСБО, методичних рекомендацій та інструкцій.

Автори Пилипенко О.І., Юрченко О.А [12] визначають низку ознак, відповідно до яких цифрові фінансові активи можна вважати об'єктом обліку: цифровий фінансовий актив купується або створюється для продажу; цифровий фінансовий актив не має матеріальної форми; надзвичайно динамічний ринок цифрових фінансових активів в світі; досить висока волатильність окремих різновидів цифрових фінансових активів, зокрема крипто валюти; здатність цифрових фінансових активів приносити майбутні економічні вигоди суб'єкту господарювання, який використовує цифрові фінансові активи; високі ризики втрати вартості цифрового фінансового активу у короткостроковому періоді.

Відповідно цими ж авторами пропонується розглядати криптовалюту з точки зору бухгалтерського обліку в якості запасів або в складі нематеріальних активів. При цьому і облікове відображення буде залежати від способу визнання: якщо підприємство плануватиме придбати криптовалюту в якості товару, тоді облік операцій з її надходження доцільно відобразити на рахунку 28 «Товари», а при її виробництві – на рахунку 26 «Готова продукція».

У відповідності до М(С)БО 38 «Нематеріальні активи» криптовалюту оцінюватимемо за собівартістю під час її первісного визнання, а згодом – за собівартістю за вирахуванням накопиченої амортизації та збитків від зменшення корисності активів [9].

В діючих стандартах МСФЗ немає чіткого визначення і регламентації операцій з криптовалютою, тому вона визначається як актив, її облік можливий як: 1) готівка – МСФЗ 7 (IAS7) «Звіт про рух грошових коштів», МСФЗ 9 (IFRS 9) «Фінансові інструменти»; 2) негрошові фінансові активи – МСФЗ 32 (IAS32) «Фінансові інструменти: розкриття та подання», МСФЗ 9 (IFRS 9) «Фінансові інструменти»; 3) інвестиційна нерухомість – МСФЗ 40 (IAS40) «Інвестиційна нерухомість»; 4) нематеріальні активи – МСФЗ 38 (IAS38) «Нематеріальні активи»; 5) запаси - МСФЗ 2 (IAS2) «Запаси».

В Україні не регламентований облік криптовалюти як цифрового активу, тому існує ряд пропозицій науковців щодо їх відображення. Зокрема, як фінансового інструменту, використовуючи рахунки 143 «Інвестиції непов'язаним сторонам» та 352 «Інші поточні фінансові інвестиції» [11] або електронних грошей, використовуючи субрахунок 335 «Електронні гроші, номіновані в національній валюті» [15].

Малевський Е.З. в своїх дослідженнях розглянув методика обліку цифрових знаків (токенів) керуючись існуючою системою обліку в Україні (табл. 2).

Незважаючи на те, що віртуальні активи і їх вид цифрові активи все більше використовуються суб'єктами господарювання проблеми їх облікового відображення залишаються актуальними [14]:

- відсутність ідентифікації цифрових даних як об'єкта обліку;
- віддалений підхід в реалізації товарів і послуг, розширення сторін господарської діяльності, виникнення нових видів розрахунків;
- структурне ускладнення організації суб'єкта господарювання внаслідок глобалізації та розвитку міждержавних бізнесових відносин, що вимагає узагальнення і зведення даних різних структурних підрозділів і формування інтегрованої звітності;

- ухвалення законодавчих норм, що регулюватимуть процеси цифровізації в економіці;
- використання при розрахунках електронних грошей, питання використання яких на законодавчому рівні не врегульовано.

Таблиця 2. Облік цифрових знаків (токенів)*

Джерело походження	Облікові критерії	
	Відображення в обліку	Оцінка
придбані для здійснення засвідчуваних токенами прав	- по Дт рахунків 14 «Довгострокові фінансові інвестиції» (якщо термін обігу токенів перевищує 12 місяців з дати їх розміщення), 35 «Поточні фінансові інвестиції» (якщо термін обігу токенів не перевищує 12 місяців з дати їх розміщення) і Кт рахунків 68 «Розрахунки за іншими операціями» (субрахунок 685 «Розрахунки з іншими кредиторами»), 73 «Інші фінансові доходи» (субрахунок 733 «Інші доходи від фінансових операцій») та інших рахунків;	слід приймати рівною вартості їх придбання (вартості обмінених на них токенів іншого виду), збільшеною на суму операційних витрат
придбані для подальшої реалізації	за Дт рахунку 28 «Товари» та кредитом рахунків 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками»	
одержані як винагорода за надані послуги відповідно до законодавства (за винятком винагород за верифікацію здійснення операцій в реєстрі блоків транзакцій (блокчейні))	по Дт рахунків 14 «Довгострокові фінансові інвестиції» (якщо термін обігу токенів перевищує 12 місяців з дати їх розміщення), 35 «Поточні фінансові інвестиції» (якщо термін обігу токенів не перевищує 12 місяців з дати їх розміщення), 28 «Товари» та Кт рахунку 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками»;	слід приймати рівною вартості, визначеної з використанням встановлених в наказі про облікову політику організації методів, що забезпечують надійну облікову оцінку токенів, збільшеної на суму операційних витрат.
що виникли (здобуті) в результаті діяльності по Майнінгу або одержані як винагорода за верифікацію здійснення операцій в реєстрі блоків транзакцій (блокчейні)	за Дт рахунку 26 «Готова продукція» і Кт рахунку 23 «Виробництво».	слід приймати рівною їх фактичній собівартості, що включає пов'язані із здійсненням діяльності по Майнінгу прямі витрати і змінні непрямі витрати за звітний період, що розподіляються.
Первинний облік	документ, складений одноосібно учасниками цієї операції на підставі відповідних записів у реєстрі блоків транзакцій (блокчейні), іншої розподіленої інформаційної системи або даних про операції, скоєних в системі операторів криптоплатформи або з цими операторами, а також інших джерел інформації	
Аналітичний облік	може вестися за обліковими цінами, обумовленими в порядку, встановленому в наказі про облікову політику організації.	

*Побудовано автором за джерелом 7

Проведене дослідження свідчить про неоднозначність підходу до визначення об'єкту цифровізації особливо в обліковому аспекті. Багатоваріативність термінів найчастіше об'єднується однаковими за своєю суттю визначеннями. Також не менш дискусійною залишається класифікація таких об'єктів. Узагальнивши принципи виникнення та використання об'єктів цифровізації пропонуємо об'єднати і узагальнити їх в три групи, залежно від використання, ролі і участі у цифрових процесах: засоби розрахунку (фінансові цифрові об'єкти); електронні товари (товарні цифрові об'єкти); електронні послуги (базові, платформові цифрові об'єкти).

Література:

1. Багацька К., Гейдор А. Бізнес-процеси в умовах диджиталізації економіки. Вісник КНТЕУ. 2019. № 5. С. 23 – 32.
2. Дмитренко Т.Л., Любич О.О. Упровадження міжнародних стандартів регулювання ринку віртуальних активів в Україні. Фінанси України. 2020. № 9. С. 65 – 79.
3. Катуніна О.С. Застосування динамічного факторного аналізу для моделювання ринку віртуальних активів України. Науковий вісник Ужгородського Університету. 2021. Серія Економіка. Випуск 1 (57). С. 18 – 29.
4. Кудь А.А. Феномен віртуальних активів: економіко-правовий аспект. International Journal of Education and Science. 2020. Vol. 3, No. 3. С. 30 – 42.
5. Кудь А.А. Обґрунтування поняття “цифровий актив”: економіко-правовий аспект. International Journal of Education and Science. 2019. Vol. 2, No. 3. С. 29 – 41.
6. Кулик О.І. Правові засади впливу Європейського Союзу на ринок віртуальних активів. Економіка та право. 2021. № 1. С. 71 – 79.
7. Малевський Е.З. Щодо бухгалтерського обліку цифрових активів (токенів) . Економіка і управління. 2018. № 1. С. 101 – 106.
8. Милош Д.В., Герасенко В.П. Перспективи розвитку цифрових фінансових активів. Економічний вісник університету. 2020. Випуск № 44. С. 56 – 63.
9. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38. «Нематеріальні активи». – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_050
10. Пантелєєва Н. М., Рогова Н. В. Криптоактиви: проблеми типізації та регулювання. Регулювання та перспективи ринку криптоактивів: збірник матеріалів наукового форуму (23 жовтня 2018 р., м. Київ). Київ : КНЕУ, 2018. С. 67–69.
11. Петрук О.М., Новак О.С. Сутність криптовалюти як методологічна передумова облікового відображення. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2017. №4 (82). С. 48 – 55.
12. Пилипенко О.І., Юрченко О.А. Цифрові фінансові активи: проблеми визнання, оцінки та нормативно-правового регулювання в бухгалтерському обліку. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. 2020. № 4. С. 38 – 44.
13. Закон України «Про віртуальні активи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.
14. Хорунжак Н.М., Лукановська І.Р. Облік в умовах цифрової економіки: проблеми і перспективи. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 45. С. 175 – 179.
15. Яцик Т. В. Методика фінансового обліку криптовалюти як особливого виду електронних грошей. Молодий вчений. 2017. №2 (42). С. 349 – 354.

References:

1. Bahatska K., & Heidor A. (2019). Biznes-protsesy v umovakh dydzhytalizatsii ekonomiky [Business processes in the context of digitalization of the economy]. *Visnyk KNTEU – Bulletin of KNTEU*, 5, 23-32 [in Ukrainian].
2. Dmytrenko T.L., & Liubych O.O. (2020). Uprovadzhennia mizhnarodnykh standartiv rehuliuвання rynku virtualnykh aktyviv v Ukraini [Implementation of international standards for regulating the market of virtual assets in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 3, 65-79 [in Ukrainian].
3. Katunina O.S. (2021). Zastosuvannia dynamichnoho faktornoho analizu dlia modeliuвання rynku virtualnykh aktyviv Ukrainy [Application of dynamic factor analysis to model the market of virtual assets of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 1 (57), 18-29 [in Ukrainian].
4. Kud A.A. (2020). Fenomen virtualnykh aktyviv: ekonomiko-pravovyi aspekt [The phenomenon of virtual assets: economic and legal aspect]. *International Journal of Education and Science – Mizhnarodnyi zhurnal osvity i nauky*, 3, 30-42 [in Ukrainian].
5. Kud A.A. (2019). Obgruntuvannia poniattia “tsyfrovyi aktyv”: ekonomiko-pravovyi aspekt [Substantiation of the concept of "digital asset": economic and legal aspect]. *International Journal of Education and Science – Mizhnarodnyi zhurnal osvity i nauky*, 3, 29-41 [in Ukrainian].
6. Kulyk O.I. (2021). Pravovi zasady vplyvu Yevropeiskoho Soiuzu na rynek virtualnykh aktyviv [Legal basis of the European Union's influence on the virtual assets market]. *Ekonomika ta pravo – Economics and law*, 1, 71-79 [in Ukrainian].
7. Malevskiy E.Z. (2018). Shchodo bukhhalterskoho obliku tsyfrovyykh aktyviv (tokeniv) [Regarding the accounting of digital assets (tokens)]. *Ekonomika i upravlinnia – Economics and management*, 1, 101-106 [in Ukrainian].
8. Mylosh D.V., & Herasenko V.P. (2020). Perspektyvy razvytyia tsyfrovyykh fyansovyykh aktyviv [Prospects for the development of digital financial assets]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – Economic Bulletin of the University*, 44, 56-63 [in Ukrainian].
9. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 38. «Nematerialni aktyvy» [International Accounting Standard 38 «Intangible assets»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_050 [in Ukrainian].
10. Pantielieieva N. M., & Rohova N. V. (2018). Kryptoaktyvy: problemy typizatsii ta rehuliuвання [Cryptoactive assets: problems of typing and regulation]. *Rehuliuвання ta perspektyvy rynku kryptoaktyviv - Regulation and prospects of the cryptocurrency market: zbirnyk materialiv naukovofo forumu (23 zhovtnia 2018 r., m. Kyiv), (pp 67–69), Kyiv : KNEU* [in Ukrainian].
11. Petruk O.M., & Novak O.S. (2017) Sutnist kryptovaliuty yak metodolohichna peredumova oblikovoho vidobrazhennia [The essence of cryptocurrency as a methodological prerequisite for accounting. Bulletin of Zhytomyr State Technological University]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky – Bulletin of Zhytomyr State Technological University. Series: Economic Sciences*, 4 (82), 48-55 [in Ukrainian].
12. Pylypenko O.I., Yurchenko O.A. (2020) Tsyfrovi finansovi aktyvy: problemy vyznannia, otsinky ta normatyvno-pravovoho rehuliuвання v bukhhalterskomu obliku [Digital financial assets: problems of recognition, valuation and regulation in accounting]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu – Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing*, 4, 38-44 [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy «About virtual assets» [The Law of Ukraine «About virtual assets»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.
14. Khorunzhak N.M., Lukanovska I.R. (2019). Oblik v umovakh tsyfrovoy ekonomiky: problemy i perspektyvy [Accounting in the digital economy: problems and prospects]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 45, 175-179 [in Ukrainian].
15. Yatsyk T. V. (2017). Metodyka finansovoho obliku kryptovaliuty yak osoblyvoho vydu elektronnykh hroshei [Methods of financial accounting of cryptocurrency as a special type of electronic money] *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 2 (42), 349-354 [in Ukrainian].

УДК 338.23

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-181-193](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-181-193)

Костьов'ят Ганна Ігорівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи, Ужгородський національний університет, вулиця Університетська, 14, Ужгород, Закарпатська область, 88000, <https://orcid.org/0000-0001-8498-3419>

Куриліна Оксана Василівна, кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Повітрофлотський проспект, 28, Київ, 03049, <https://orcid.org/0000-0002-8813-4243>

Гавриленко Анна Сергіївна, кандидат економічних наук, старший офіцер відділення підтримки та супроводження програм, Воєнно-наукове управління Генерального штабу Збройних Сил України, 03168, м. Київ-168, Повітрофлотський проспект, 6 <https://orcid.org/0000-0002-0771-0422>

ШЛЯХИ ВІДНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В статті розглянуто сучасний стан економіки України в умовах воєнного стану. Визначено ключові напрями та заходи для її відновлення. Визначено, що під економікою в умовах воєнного стану розуміється економіка, метою якої є концентрація та використання власних ресурсів для ефективного реагування на загрози територіальній безпеці. 24 лютого 2022 року Верховною Радою України був введений воєнний стан через пряме повномасштабне вторгнення Росії на територію України. Українська економіка перейшла у воєнний режим. Доведено, що війна є масштабним структурним шоком для економіки України, одним із наслідків якого стане втрата державним бюджетом значної частини традиційних надходжень у вигляді податків, акцизів та митних платежів. Визначено, що основними завданнями економіки воєнного стану є допомога армії та забезпечення функціонування тилу. Зокрема, Міністерство економіки України надає значну підтримку тим галузям економіки, які забезпечують життєдіяльність громадян та зміцнюють обороноздатність країни. Доведено, що на даний час для України вкрай важливою є міжнародна підтримка, яка допоможе підтримати фінансування дефіциту державного бюджету та поповнення золотовалютних резервів, це дасть можливість зберігати макроекономічну стабільність. Розглянуто історичний досвід країн, які зробили «економічне диво», зокрема, Німеччини та Південної Кореї.

Доведено, що відновлення національної економіки повинно відбуватися на основі розробки спеціальних програм з реконструкції господарської діяльності держави, спрямування всіх зусиль на відновлення сфери промисловості та сільського господарства. Доведено, що формування економічної політики в умовах воєнного стану потребує постійного коригування системи управління економікою для підтримки або поліпшення її стану шляхом контролю економічної ситуації, необхідної для прийняття невідкладних управлінських рішень в умовах непередбачених змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Обґрунтовано основні шляхи та заходи відновлення економіки в умовах воєнного стану.

Ключові слова: відновлення, економіка, воєнний стан, державний бюджет.

Kostovyat Hanna Ihorivna, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance and Banking, Uzhhorod National University, 14 Universitetska Street, Uzhhorod, Zakarpattia Region, 88000, <https://orcid.org/0000-0001-8498-3419>

Kurylina Oksana Vasylivna, PhD in Economics, Associate Professor, Senior research fellow, Ivan Chernyakhovsky National University of Defence, 28 Povitroflotskyi Avenue, Kyiv, 03049, <https://orcid.org/0000-0002-8813-4243>

Havrylenko Anna Serhiivna, PhD in Economics, Senior Officer of the Department Program and support, Military Scientific Department of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, 03168, Kyiv-168, Povitroflotskyi Avenue, 6, <https://orcid.org/0000-0002-0771-0422>

WAYS OF RECOVERY OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE CONDITIONS OF MARTIME

Abstract. The current state of Ukraine's economy under martial law is considered in the article. The key directions and measures for its restoration have been identified. It is determined that the economy in martial law means the economy, the purpose of which is the concentration and use of own resources to effectively respond to threats to territorial security. On February 24, 2022, martial law was imposed by the Verkhovna Rada of Ukraine due to Russia's direct full-scale invasion of Ukraine. The Ukrainian economy has entered a military regime. It has been proven that the war is a large-scale structural shock for Ukraine's economy, one of the consequences of which will be the loss of the state budget of a significant part of traditional revenues in the form of taxes, excises and customs duties. It is determined that the main tasks of the wartime economy are to help the army and ensure the functioning of the rear. In particular, the Ministry of Economy of Ukraine provides significant support to those sectors of the economy that ensure the livelihood of

citizens and strengthen the country's defense capabilities. It has been proved that international support is currently extremely important for Ukraine, which will help support the financing of the state budget deficit and replenishment of gold and foreign exchange reserves, which will allow maintaining macroeconomic stability. The historical experience of countries that have made an "economic miracle", in particular, Germany and South Korea, is considered. It is proved that the recovery of the national economy should take place on the basis of the development of special programs for the reconstruction of economic activity of the state, directing all efforts to restore the sphere of industry and agriculture. It is proved that the formation of economic policy in martial law requires constant adjustment of the economic management system to maintain or improve its condition by controlling the economic situation needed to make urgent management decisions in unforeseen changes in the internal and external environment. The main ways and measures of economic recovery in martial law are substantiated.

Key words: recovery, economy, martial law, state budget.

Постановка проблеми. Для розвинутих країн світу ключовою проблемою є збільшення економічної й соціальної інтеграції та збереження вже наявного економічного зростання. Проблеми постраждалих від війни країн стоять гостріше, в них немає великого вибору засобів. Перед такими державами стоїть подвійне завдання: створити динамічно розвиваючу економіку та в той самий час збільшувати економічну й соціальну інтеграцію. Без цих двох елементів національне примирення, скоріш за все, буде неможливим. В країнах, що відновлюються після військових конфліктів, зусилля з інтеграції будуть марними в умовах застою в економіці. Без поєднання динамізму та інтеграції шлях до миру буде важкодосяжним, як свідчить досвід Косово, Афганістану, Іраку та багатьох країн Африки. Поствоєнний перехідний період потребує одночасного проведення політики, спрямованої на динамічний розвиток та інтеграцію. Відновлення економіки повинно початися якомога раніше, не тільки тому, що це необхідно для підтримки політичної й соціальної стабільності, але й з огляду на те, що країни-донори не схильні підтримувати реорганізацію економіки до того часу, доки самі країни не запропонують свої пропозиції в становленні середовища, що призведе до стабільності. Це є основним завданням в умовах поствоєнної політичної та соціальної нестійкості та збитків, нанесених людським ресурсам та інфраструктурі.

Політичні рішення в країнах, що постраждали від війни, унікальні. Більшість держав у воєнний період відчувають нестачу коштів, що робить в більшості випадків непрактичним внутрішнє субсидіювання. Крім того, іноземна допомога, яка надходить стабільно в розвиваючі країни, часто різко зростає в країнах перехідного періоду. Поствоєнна допомога може сягнути великого розміру після закінчення військового конфлікту, як на душу

населення, так і відносно розміру економіки держави, яка отримує відповідну допомогу. Однак, як правило, такий вид допомоги починає різко скорочуватися.

Економічні витрати на підтримку миру є лише невеликою частиною тих витрат, які спричиняють гуманітарні програми з надання допомоги, військової інтервенції та миротворчих операцій, якщо в країні розпочнеться військовий конфлікт.

Багатьом країнам-донорам необхідно уникати певних загальних помилок. В більшості випадків реконструкція економіки не відбулась з причини вимоги донорами використовувати своїх фахівців або компанії. Така політика часто призводила до того, що такі програми не підтримувались, вони надавали працевлаштування для іноземних фахівців, виконання завдань, які могли та повинні були виконувати співгромадяни. Шляхом надання субсидій місцевим фірмам на найм некваліфікованих працівників, донори збільшують ефективність та чесність своєї допомоги в реконструкції національної економіки постраждалих країн та попередженні конфліктів.

Джерелом віри в стабільний економічний розвиток, особливо в контексті воєнної економіки стала уява про те, що економічно стабільне та процвітаюче суспільство значно краще застраховано від виникнення конфліктної ситуації [1; 2, с. 7]. Гасло “краще за колишнє” сприймається як гарантія ліквідації конфлікту, відомі науковці стверджують, що нестабільність як результат хронічної бідності та супутній їй нерівності сама підтримує глибокі структурні деформації, які відкривають шлях до насильства – особливо в суспільстві, що знаходиться в стані перманентного циклічного конфлікту [3, с. 44]. В Докладі про світовий розвиток в 2011 році “Конфлікти, безпека та розвиток”, а також в програмному документі Департаменту міжнародного розвитку “Стратегія економічного розвитку: добробут, бідність та вирішення глобальних проблем” [4] стверджується, що стагнація та економічна відсталість на постконфліктному етапі можуть з легкістю призвести до відновлення насильства.

Кризові явища в економіці України, пов’язані з воєнним станом, стали викликом для традиційних механізмів управління економікою. Події, які відбуваються в умовах воєнного стану вимагають зміни підходів до аналізу економічної динаміки та обґрунтування заходів економічної політики з боку як урядових структур, так і експертного товариства. Саме тому, актуальним та важливим питанням сьогодення є тема відновлення вітчизняної економіки, що в майбутньому забезпечить сталий розвиток України та створить підґрунтя для стратегічних переваг в глобалізаційних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням відновлення економічного потенціалу держави, забезпеченню її стабільного розвитку присвячено праці вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, О. Амоша, Т. Аддісона, В. Гейця, С. Іванова, Г. Кастілло, М. Скиби, А. Чухна та інших. Проте, всі наукові праці відображають питання щодо функціонування вітчизняної економіки в умовах мирного часу, а досліджень процесів, які

відбуваються в національній економіці в умовах воєнного стану ще вкрай мало, що й обумовлює актуальність теми та потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає в аналізі розвитку економіки України в умовах воєнного стану та обґрунтуванні напрямів щодо виходу вітчизняної економіки з кризи.

Виклад основного матеріалу. Економіка кожної країни світу переживає різні стадії свого розвитку. Бурхливе економічне зростання може змінюватися періодами відносно невисоких темпів, нарощуванням обмежень економічного зростання та, зрештою, стагнацією та спадом. При цьому здатність протистояти негативним тенденціям економічного розвитку є одним з ключових індикаторів якості економічної політики в державі.

Якщо економічний спад є результатом глобальної кризи, можливості окремої держави за умови її достатньо тісних взаємозв'язків в світовій системі значною мірою зменшуються. В цьому випадку мова йде про можливо більш повне використання стратегічних резервів для мінімізації негативних наслідків кризових явищ і стимулювання економіки в фазі відновлення з метою максимально швидкого подолання основних соціально-економічних наслідків кризи. Важливо враховувати, що реалізація заходів економічної політики в фазі відновлення може дати більш значні результати. Зокрема, прискорене відновлення виробництва може призвести до зміни ситуації на внутрішньому ринку, створити передумови для експортної експансії. Все це дозволить отримати додаткові конкурентні переваги, сформувати умови для стійкого розвитку економіки в довгостроковій перспективі.

Війна – це великі витрати, для цього необхідна потужна економіка. Існує два типи військових конфліктів: між державами та всередині однієї країни. Економіка даних двох типів відрізняється. Зовнішня війна іноді навіть може бути корисною, особливо з точки зору довгострокового розвитку. Історик Чарльз Тіллі відзначав, що Європа зайняла домінуючу позицію в світовій політиці, оскільки країни весь час погрожували та воювали одна з одною, а отже держави повинні були будувати інститути та розвивати свою економічну потужність для того, щоб воювати з сусідами [3, с. 45]. Однак, в цій думці є один момент: корисною є саме загроза війни, яка стимулює економіку. Самі по собі війни підривають економіку та завдають шкоди активам держави. Виключенням може стати «маленька, переможна війна», але на цьому позитивний вплив зовнішніх конфліктів на економіку країни закінчується. У внутрішніх конфліктах виключно негативний ефект – знищення капіталу, людей, розвал державних механізмів.

Для визначення заходів, спрямованих на подолання соціально-економічних наслідків військових конфліктів, крім поняття «відновлення» використовують терміни «реконструкція», «реабілітація», «репатріація», рідше «реінтеграція», останній зазвичай застосовують щодо окремих категорій постраждалих громадян (біженців, полонених, політичних в'язнів тощо) [5, с. 2].

Поняття “відновлення” є похідним від “відновлювати”, яке в свою чергу означає “надавати попереднього вигляду чому-небудь пошкодженому, зіпсованому, зруйнованому”, а під “реконструкцією” розуміється “відтворення, відновлення первісного вигляду чого-небудь за рештками або описами” [6].

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про правовий режим воєнного стану”, воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу та передбачає надання відповідним органам державної влади повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки [7].

Політичні, економічні або інші конфлікти можуть перерости у війну, в чому і полягає зв’язок між причинами і наслідками різних видів конфліктів (табл. 1).

Таблиця 1

Логічний взаємозв’язок між причинами та наслідками військових конфліктів

Причини	Наслідки
Військові: <ul style="list-style-type: none">• відмінності у військовому потенціалі сторін конфлікту;• поява нових видів зброї або ведення бойових дій	Військові: <ul style="list-style-type: none">• демобілізація;• створення нових військових союзів
Політичні: <ul style="list-style-type: none">• політична криза;• прагнення до перегляду умов миру	Політичні: <ul style="list-style-type: none">• конфлікт інтересів політичних еліт;• поява нових політичних інститутів
Економічні: <ul style="list-style-type: none">• економічне розбалансування розвитку регіонів держави;• прагнення отримати контроль над ресурсами та територією	Економічні: <ul style="list-style-type: none">• руйнування інфраструктури;• зростання інфляції та державного боргу;• відтік капіталу та робочої сили
Соціальні: <ul style="list-style-type: none">• національні та релігійні відмінності;• соціальна напруга в суспільстві	Соціальні: <ul style="list-style-type: none">• погіршення рівня життя населення;• міграція населення;• зростання рівня незахищеності населення

Джерело: [8, с. 47].

24 лютого 2022 року Верховною радою України було введено воєнний стан через пряме повномасштабне вторгнення Росії на територію України. Українська економіка перейшла у воєнний режим. У зв’язку з цим особливої актуальності набуває питання розробки стратегії розвитку в умовах воєнного стану. Стратегія розуміється як систематизований план взаємопов’язаних дій держави та бізнесу, передбачає визначення основних напрямів розвитку економіки в умовах війни.

На даний час працює приблизно половина економіки. Це стосується, насамперед тих секторів, які забезпечують базові потреби громадян України – опалення, енергопостачання, базові медичні послуги, а також виробництво та продаж товарів повсякденного попиту на тих територіях, де не проходять військові дії. Працюють також ті виробництва, які мають можливість продавати свою продукцію в рамках тих регіонів, де можлива доставка та логістика. Частково працюють навіть орієнтовані на експорт регіони, зокрема, в Кривому Розі продовжується видобуток та відвантаження залізної руди. Тобто, економіка навіть під час воєнного стану намагається повернутися до використання тих можливостей, які є та які дозволяють підприємствам працювати. В даних умовах дещо обмеженим є попит, але через це немає таких наслідків як інфляція та фінансова дестабілізація [9].

В Україні в багатьох секторах економіки підприємства перелаштовуються на військові потреби. Заводи почали виготовляти для армії «їжаки», транспортна галузь працює на евакуацію населення, працює ринкова економіка для підтримки армії та суспільства, сплачуючи податки до державного бюджету.

На даний час в Україні ключовою проблемою є те, що російська агресія в Чорному морі фактично зробила неможливим продовження експорту рекордного урожаю зернових, який Україна отримала в 2021 році. Дані запаси зерна достатньо великі, підписані контракти, і це створює складності.

Значний удар нанесено по металургійній промисловості, зокрема, в Маріуполі та Запоріжжі не працюють великі металургійні підприємства. Також існують певні проблеми з логістикою, оскільки крім фактичного перекриття портів, різко зросло навантаження на західний кордон, на автомобільний та залізничний транспорт, де проходять потоки біженців та, одночасно йдуть товарні потоки з Західної та Східної Європи. Через це під загрозою знаходиться біля двох третин вітчизняного річного товарного експорту. Логістичні проблеми також призвели до того, що розірвалися ланцюги постачань для різних виробництв, що спричинило втрату робочих місць та доходів громадян України. Відповідно зменшився внутрішній попит, який у поєднанні зі скороченням експорту призводить до різкого падіння сукупного попиту. Дані скорочення трансформуються у відповідне падіння внутрішнього валового продукту України [9].

Національним банком України було зроблено грамотні кроки для того, щоб підтримати стабільність всіх банків та системи електронних платежів, зокрема було: 1) призупинено звичайні операції; 2) обмежено зняття готівки та обмінний курс; 3) обмежено зовнішні платежі та зафіксовано фактичний курс.

Наступним завданням Національного банку України було успішне зняття певних обмежень для того, щоб національна економіка змогла працювати більш стабільно.

Потреби ліквідності в Україні на даний час складаються з чотирьох важливих складових частин: 1) фінансування військового бюджету;

2) функціонування держави; 3) соціальні виплати; 4) обслуговування зовнішнього боргу [10].

В даній ситуації Україна застосовує сценарій заходів воєнної економіки (рис. 1).

Рис. 1. Стабілізаційні заходи воєнної економіки

Джерело: [10].

Економіка воєнного часу повинна виконувати два основних завдання – допомагати армії та забезпечити функціонування тилу.

На даний час для України вкрай важливою є міжнародна допомога. Оскільки під час воєнного стану половина економіки зупиняється, скорочуються бюджетні поступлення. За попередніми оцінками експертів, в березні 2022 року бюджет України недоотримав довоєнних показників, а це біля 3 млрд дол. Допомога може мати різні форми – це може бути надання гарантій для випуску українських зовнішніх облігацій, в цьому випадку це буде працювати так само, як працюють кредити Міжнародного валютного фонду, а також грантова підтримка [11].

В умовах війни економічні ресурси Європи та США можуть вирішальним чином підтримати вітчизняну економіку. Так, на даний час Захід надає підтримку у вигляді фінансування дефіциту державного бюджету та поповнення золотовалютних резервів, що дає можливість зберігати макроекономічну стабільність.

В березні 2022 року Україна отримала 1,4 млрд дол. від Міжнародного валютного фонду, макрофінансової допомоги від Європейського Союзу – 600 млн євро, від групи Світового банку – 312 млн євро. Таким чином, резерви Національного банку України на даний час вищі, ніж до воєнного стану. Ці кошти витрачаються на продаж валюти банкам з метою забезпечення потреб

критичного імпорту. В загальному даної допомоги вистачить для підтримки стабільного функціонування держави [12].

Міністерство економіки України в процесі відновлення економіки значну увагу надаватиме підтримці галузей, які забезпечують життєдіяльність громадян та зміцнюють обороноздатність країни. Мова йде про сільське господарство, виробництво продуктів харчування, роздрібну торгівлю, комунальні та енергетичні послуги [13].

На думку експертів, допомога від держави має йти всьому бізнес-середовищу, але передусім виробникам продуктів, ліків, аптечним мережам, аграрному сектору (особливо в період сівби), галузі легкої промисловості. Також підтримкою українського уряду стали податкові пільги, зокрема, дозволено платити 2% з обороту замість 20% ПДВ; для підприємців першої та другої груп сплата ЄСВ стала добровільною [14]. Також для аграрних підприємств Уряд впровадив додатковий механізм кредитування – розширив програму «5-7-9%», згідно якої підприємство може отримати кредит до 60 млн грн. під 0%.

Американський економіст Джозеф Стігліц відзначив, що у відновленні економіки після кризових явищ, важливу роль відіграє довіра населення до уряду, соціальна солідарність та науковий підхід до вирішення проблем, а також міжнародна співпраця. «Ми завжди спираємось на державу, коли потребуємо захисту, – підкреслив він. – Але, коли роль держави постійно принижується, в надзвичайній ситуації уряд опиняється нездатним діяти» [3, с. 45].

Відновлення економічного зростання повинно включати в себе формування в короткі терміни (до року) обсягу доходів, достатніх для наступного вирішення завдань підвищення темпів та якості зростання, а також проведення структурних та інституційних перетворень.

На даний час необхідно розробити та впровадити нові контури економічної політики, які б враховували повоєнний стан виробників товарів та послуг, ресурси держави та домашніх господарств, зокрема, вкрай необхідною є динамічна модель ефективного використання наявних ресурсів та міжнародної допомоги. За підрахунками експертів, якщо Україна використовуватиме історичний досвід країн, які зробили «економічне диво», то за п'ять років після війни вона випередить економічний рівень 2021 року.

Наприклад, німецьке економічне диво, яке пов'язують з планом Маршалла полягало в розбудові державних інституцій, що дали довгостроковий економічний ефект. Для поствоєнної Німеччини фінансові ресурси були спрямовані на відбудову транспортної інфраструктури. Україні також потрібно зосередити увагу на відбудові інфраструктури, щоб забезпечити житлом усіх громадян, які втратили його під час війни.

Заслугове на увагу також досвід у відновленні економіки після війни Південної Кореї. Уряд цієї країни спрямував всі зусилля на залучення іноземних інвестицій, збільшення обсягу експорту та індустріалізацію економіки. Держава відіграла значну роль в економічному житті суспільства.

Почали впроваджуватися елементи планової економіки – п'ятирічні економічні плани. Уряд Південної Кореї вирішив, що в економічному розвитку ключову роль повинно відігравати централізоване управління; була проведена масштабна націоналізація, вся банківська система перейшла під контроль держави, було проведено низку заходів, щоб покращили положення в аграрному секторі. Головними економічними цілями були:

- посилення ключових галузей промисловості;
- зменшення безробіття;
- розробка ефективної управлінської методики;
- здійснення заходів, спрямованих на збільшення рівня експорту, що

означало посилення конкурентоспроможності південнокорейських товарів та підвищення продуктивності праці.

Ключовими галузями промисловості були визнані електроніка, суднобудування та автомобільна промисловість [15, с. 77].

Подолання економічного спаду в умовах воєнного стану можливе тільки в рамках антикризової політики відновлення економічного зростання (табл. 2), що спирається на внутрішні джерела фінансування.

Основне завдання антикризової політики полягає в тому, щоб трансформувати внутрішні джерела фінансування в діючі чинники економічного зростання. При цьому період використання наявних можливостей обмежений, оскільки при збереженні низького рівня економічної активності потенціал зростання буде достатньо швидко витрачений, а ризик довготривалої стагнації зросте.

Таблиця 2**Напрями відновлення економіки в умовах воєнного стану**

№ з/п	Напрямок	Заходи
1	Загальні	<ol style="list-style-type: none">1. Розмежувати економіку на період воєнного стану у вигляді гібридної моделі (планова економіка – для забезпечення військових потреб, лібералізація бізнесу – для забезпечення потреб населення).2. Спростити всі регулювання: трудове законодавство, оподаткування, ринковий нагляд, державне регулювання цін.3. Повернути до роботи електронну систему адміністрування ПДВ із автоматичним відшкодуванням, без блокування ПН.4. Скасувати ввізні мита на сировину для виробництва вітчизняних товарів.5. Просувати ідеї виділення ЄС та іншими партнерами (США, Канада, Японія) спеціальних додаткових квот для української продукції (допомога керівних органів ЄС у просуванні тези «Купуй Українське у ЄС»).6. Скоротити загальнодержавні видатки, в першу чергу за рахунок секторальних пільг та дотацій.

2	Секторальні	<p>1. Для аграрного сектору та металургії вітчизняній залізниці розробити терміновий план забезпечення вагонами та коридорами до ЄС з метою експорту надлишків продукції.</p> <p>2. Передбачити певні грантові суми для підприємців, які втратили в окупованих чи напівокупованих містах активи, товари для того, вони мали можливість розпочати свій бізнес на Західній Україні.</p>
3	Комунікаційні	<p>1. Створити комунікаційну платформу, на якій вітчизняні виробники та малі підприємці мали змогу знайти один одного та відновити розірвані ланцюжки постачання.</p> <p>2. Для підтримки інноваційного бізнесу України створити міжнародну комунікаційну платформу, зокрема IT, для популяризації послуг українських фахівців сфери IT.</p>

Джерело: узагальнено автором на основі [16].

В загальному вигляді дієвими заходами для відновлення національної економіки можна визначити наступні:

- створення фонду економічного відновлення із залученням міжнародної фінансової підтримки;
- розширення зони вільної торгівлі з Європейським Союзом;
- розширення державних програм підтримки бізнесу;
- ефективна реалізація інвестиційних проєктів міжнародних організацій;
- активізація монетарних та фіскальних стимулів інвестиційної активності;
- проведення структурних реформ [17].

Висновки. Формування економічної політики в умовах воєнного стану потребує постійних коректувань системи управління економікою для збереження або покращення її стану на основі здійснення контролю за економічною ситуацією, необхідною для прийняття негайних управлінських рішень при непрогнозованих змінах внутрішнього та зовнішнього середовища. Під економікою в умовах війни розуміється економіка, метою якої є зосередження та використання власних ресурсів для ефективної протидії загрозам безпеки територій. Дія загроз на локальні господарські процеси провокує порушення збалансованого функціонування економіки регіонів, в результаті чого апарат управління регіональної системи втрачає контроль над стадіями відновлення сукупного суспільного продукту. Отже, у зв'язку з чим важливим є захист економічних інтересів території, що передбачає розвиток тих галузей промисловості, які визначають процеси розвитку економіки регіонів.

Швидкість та ефективність поствоєнного відновлення економіки залежить від дій уряду, який здійснює реформи та проводить економічну

політику всередині держави, донорів з підтримки таких реформ та надання фінансової допомоги, а також міжнародних організацій таких, як Рада безпеки ООН. Економічний аспект відновлення після війни включає в себе розподіл допомоги постраждалим, відновлення зруйнованої інфраструктури, соціального захисту, стимулювання приватного бізнесу та проведення структурних реформ, які спрямовані на забезпечення макроекономічної стабільності та сталого розвитку.

Література:

1. *Democracy and Governance: Sri Lanka Assessment*. Washington D.C.: Management Systems International, 2006.
2. Galster Kirk. Poverty and conflict: can economic development prevent conflict? *Journal of Interdisciplinary Conflict Science*. 2015. Vol. 1. Pp. 7-29.
3. Chandler David and Timothy D. Sisk. *The Routledge Handbook of International Statebuilding*. Oxon, New York: Routledge, 2013.
4. World Development Report 2011: Conflict, Security, and Development. Washington D.C.: Economy, 2011. 414 p.
5. Fischer M. Recovering from Violent Conflict: Regeneration and (Re')Integration as Elements of Peacebuilding. URL: http://www.berghofoundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Articles/fischer_handbook.pdf.
6. Словник української мови: в 11 томах. URL: <http://sum.in.ua/>.
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/card2#Card>.
8. Полчанов А. Ю. Стан наукових досліджень з питань постконфліктного відновлення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 6. С. 46-51.
9. НВ Бізнес. Падіння на 35%. Рашкован про те, як українській економіці вистояти під час війни. 2022. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/shcho-vidbuvayetsya-z-ukrajinskoju-ekonomikoju-pid-chas-viyni-interv-yu-nv-50226235.html>.
10. Економічна правда. Економіка війни: щит для промисловості. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/30/684911/>.
11. Голос Америки. Економіка України під час війни з Росією. 2022. URL: <https://www.golosameriki.com/a/6481404.html>.
12. Forbes. Економіка зникає до воєнного часу. 2022. URL: <https://forbes.ua/>.
13. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/>.
14. Економічна правда. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/30/684911/>.
15. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. №1(686). С. 75–89.
16. Економічна експертна платформа. URL: <https://economics.org.ua/>.
17. Економічна правда. Коли закінчиться війна: які кроки необхідні для економічного відновлення України після війни? 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/03/14/683967/>.

References:

1. *Democracy and Governance: Sri Lanka Assessment*. (2006). Washington D.C.: Management Systems International [In English].
2. Galster, Kirk. (2015). Poverty and conflict: can economic development prevent conflict? *Journal of Interdisciplinary Conflict Science*, 1, 7-29 [In English].

3. Chandler, David & Timothy, D. Sisk. (2013). *The Routledge Handbook of International Statebuilding*. Oxon, New York: Routledge [In English].
4. World Development Report. (2011). *Conflict, Security, and Development*. Washington D.C.: Economy [In English].
5. Fischer, M. (2013). *Recovering from Violent Conflict: Regeneration and (Re)Integration as Elements of Peacebuilding*. URL: http://www.berghofoundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Articles/fischer_handbook.pdf [In English].
6. Dictionary of Ukrainian Language: in 11 volumes, available at: <http://sum.in.ua/> [In Ukrainian].
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), *The Law of Ukraine "On the legal regime of martial law"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/card2#Card> [in Ukrainian].
8. Polchanov, A. (2017). *Stan naukovykh doslidzhen z pytan postkonfliktnoho vidnovlennia* [The state of scientific research on post-conflict recovery]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 6, 46–51 [in Ukrainian].
9. HB Business. (2022). *Fall by 35%. Rashkovan on how the Ukrainian economy can survive the war* available at: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/shcho-vidbuvayetsya-z-ukrajinskoyu-ekonomikoyu-pid-chas-viyni-interv-yu-nv-50226235.html> [in Ukrainian].
10. Economic Truth (2022). *The economics of war: a shield for industry*, available at: <https://www.jakda.com.ua/columns/2022/03/30/684911/> [in Ukrainian].
11. Voice of America (2022). *Ukraine's economy during the war with Russia*, available at: <https://www.golosameriki.com/a/6481404.html> [in Ukrainian].
12. Forbes (2022). *The economy is getting used to wartime*, available at: <https://forbes.ua/> [in Ukrainian].
13. Ministry of Economy of Ukraine, available at: <https://www.me.gov.ua/> [in Ukrainian].
14. Economic Truth (2022). *Business in the conditions of war: who suffered the greatest losses and how enterprises are restored*, available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/30/684911/> [in Ukrainian].
15. Ivanov, S. V. (2019). *Ekonomichne vidnovlennia i rozvytok krain pislia zbroinykh konfliktiv ta voien: nevtracheni mozhlyvosti dlia Ukrainy* [Economic recovery and development of countries after armed conflicts and wars: lost opportunities for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, 1 (686), 75-89 [in Ukrainian].
16. Economic expert platform (2022), available at: <https://economics.org.ua/> [in Ukrainian].
17. Economic Truth (2022). *When will the war end: what steps are needed for Ukraine's economic recovery after the war?*, available at: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/03/14/683967/> [in Ukrainian].

УДК 331.5.024.54:338.242.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-194-207](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-194-207)

Кудин Соломія Ігорівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, Львівський національний університет імені Івана Франка, 79008, м. Львів, проспект Свободи, 18, <https://orcid.org/0000-0002-0411-4000>

Федик Мар'яна Володимирівна, кандидат економічних наук, асистент кафедри аналітичної економіки та міжнародної економіки, Львівський національний університет імені Івана Франка, 79008, м. Львів, проспект Свободи, 18, <https://orcid.org/0000-0002-1067-6843>

Фурман Діана Григорівна, кандидат економічних наук, виконуюча обов'язки директора, Відокремлений структурний підрозділ «Кам'янець-Подільський фаховий коледж харчової промисловості Національного університету харчових технологій», 32300, м. Кам'янець-Подільський, вул. Суворова, 2, <https://orcid.org/0000-0002-7305-5833>

УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ В УМОВАХ ПАНДЕМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Анотація. Відомо, що капітал це фундаментальна основа, яка включає сукупність засобів, необхідних для розвитку економіки та підтримки безперервності економічних процесів у країні. У структурі цих засобів важливу роль виконують саме людські ресурси, які, власне, і забезпечують роботу держави, а також функціонування бізнесу, зокрема. Визначено, що управління людськими ресурсами в умовах пандемії Covid-19 стало більш складним та незрозумілим, оскільки вимоги щодо зниження соціальної взаємодії та дотримання карантинних обмежень недостатньо узгоджуються із традиційними інструментами впливу на роботу працівників. Зміна механізмів управління спричиняє зниження ефективності діяльності людських ресурсів, що цілком виправдано не лише тенденціями макроекономічної нестабільності, а і пошуком більш ефективних інструментів забезпечення менеджменту у новоутворених умовах життєдіяльності. Власне, саме ці аспекти підтверджують важливість дослідження обраної проблематики та зумовлюють перспективність отриманих результатів в контексті їх використання задля росту ефективності управління людським капіталом в умовах кризи та поширення дистанційних форм діяльності.

Наукова стаття являє собою оригінальне дослідження практики управління людським капіталом, зокрема змін у механізмах та інструментах

впливу на трудовий потенціал людських ресурсів в умовах соціально-економічної кризи, спричиненої пандемією Covid-19.

Дослідження проблематики здійснювалось завдяки застосуванню методів порівняння, абстракції, аналізу та узагальнення, а також табличного і графічного моделювання.

В науковій роботі було детерміновано сутність категорії «людський капітал», а також узагальнено актуальні механізми, інструменти та цілі управління людськими ресурсами. Авторами було визначено вплив пандемії на практику використання людського капіталу у процесах соціально-економічної діяльності, а також роль працівників у безперервному функціонуванні держави. Окрім того, в роботі проаналізовано зміни в організації управління людськими ресурсами, узагальнено роль інвестицій у процесах мотивації працівників в умовах загострення пандемічної нестабільності, а також перспективи підвищення ефективності менеджменту задля зниження мінливості показників розвитку та стабілізації економічних процесів у державі.

Ключові слова: пандемія Covid-19, макроекономічна нестабільність, соціально-економічна криза, людський капітал, знання, людські ресурси, інвестиції у розвиток людського капіталу, управління людським капіталом.

Kudyn Solomiya Igorivna, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Ivan Franko National University of Lviv, 79008, Lviv, 18 Svobody Avenue, <https://orcid.org/0000-0002-0411-4000>

Fedyk Mariana Volodymyrivna, Ph.D. in Economics, Assistant of the Department of Analytical Economy and International Economics, Ivan Franko National University of Lviv, 79008, Lviv, 18 Svobody Avenue, <https://orcid.org/0000-0002-1067-6843>

Furman Diana Grigoryevna, Ph.D. in Economics, Acting Director, Separate Structural Subdivision «Kamyanets-Podilsky Professional College of Food Industry of the National University of Food Technologies», 32300, Kamyanets-Podilsky, Suvorova Street, 2, <https://orcid.org/0000-0002-7305-5833>

HUMAN CAPITAL MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF PANDEMIC INSTABILITY

Abstract. It is common knowledge that the capital is the fundamental grounds, which includes a set of the means and resources necessary for sustained development of national economics and support the uninterrupted of economic processes. More generally, the structure of capital remain weighted in favour of the more stable human resources; so, the manpower supports the work of the state, as well as supports business growth in particular. It is defined that human capital management

under Covid-19 pandemic conditions have become more complex and problematic due to the reduction of opportunities of social interaction and introducing quarantine measures; this is particularly needed in the context of global pandemic, but this is totally inconsistent with the traditional human capital management tools. The sudden changes in the machinery of management entail the declining efficiency of work the employed persons, that remains fully justified in the context of macroeconomic instability and, moreover, searching for new human capital management instruments. In fact, it is these aspects that prove the importance of research the topic selected and contribute the prospectiveness of results of work in the context of using its for the improving of human capital management in times of crisis and encourage the practice of virtual type of work and management.

The article is devoted to the analysis of the current practice of human capital management, in particular the modern changes in the machineries and tools of influence on human resources' labor potential in times of socio-economic crisis beginning in 2019, owing to Covid-19 pandemic.

Comparison, methods of abstraction, analysis and generalization, graphic and tabular modeling are the research methods which were used in the article.

In this science paper the essence of the concept of human capital, human capital theory, theoretical aspects of human capital management, first of all, the machinery, tools and goals, are determined. The authors identify the impact of the pandemic on practice of human resources and knowledge using, as well as the role of employees in the smooth functioning of different areas of economic and social endeavour. The changes in the organisation of human capital management are analyzed; the importance of investing in development of human resources, in particular to maintain motivation and interest over in the context of Covid-19 pandemic instability is generalized in the work. Moreover, the prospects of increasing of human capital management effectiveness in terms of the actualization of importance of development and stabilizing the national economy are described in this science paper.

Key words: Covid-19 pandemic, macroeconomic instability, socio-economic crisis, human capital, knowledge, human resources, investment in human capital development, human capital management.

Постановка проблеми. Пандемія Covid-19 стала тим безпрецедентним явищем, яке внесло значні зміни у структуру, інструменти та загальноприйнятту практику управління капіталом. Особливих трансформацій зазнали традиційні механізми менеджменту людських ресурсів, оскільки в умовах збереження карантинних обмежень та зниження можливостей соціальної взаємодії традиційні інструменти використання «людського фактору», а також впливу на персонал втратили свою ефективність. На зміну формальної практики управління прийшли нові методики та концепції менеджменту, які першочергово побудовані на основі дистанційних інструментів мотивації

працівників та збереження їх цілеспрямованої роботи, зокрема зорієнтованої на максимізацію і прибутків, і результативності праці, досягнення високого рівня продуктивності, а також отримання належної оплати за використання особистісних ресурсів.

Сьогодні особливо важливо забезпечувати високу ефективність управління людським капіталом, оскільки в умовах нестабільності лише досвідчені працівники здатні впливати на динаміку бізнес-процесів та підтримувати життєздатність підприємств, які мають потенціал, необхідний для збереження результативності роботи держави як ключового суб'єкта економічних відносин. Таким чином, дослідження проблематики має важливе практичне значення в контексті вдосконалення порядку і методології управління людськими ресурсами. Подальша відсутність дієвих практик лише стимулюватиме ріст коливань та зумовлюватиме зростання нестабільності як ключового пандемічного наслідку. Окремим аспектом дослідження є визначення перспективних інструментів управління, в т. ч. і стимулювання людського капіталу, пріоритетність яких продовжує динамічно змінюватись в умовах загострення кризового становища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління людським капіталом в умовах існування макроекономічних дисбалансів, а також важливості впливу на людські ресурси присвячено праці багатьох дослідників, в т. ч. таких, як І. Петрова [1-2], В. Петюх, Н. Ситник [3], О. Гавриш, І. Миколайчук [4], О. Грідін [5], Н. Ничкало, О. Овчарук, Л. Паращенко та ін. Так, І. Петрова досліджує традиційні практики управління людським капіталом на підприємствах України; науковцем було визначено сукупність рис, притаманних різним підходам впливу на персонал, які, з одного боку, забезпечують унікальні можливості зростання продуктивності в організації, а з іншого боку, перешкоджають її розвитку. Узагальнено, що традиційні методи управління в умовах пандемічної нестабільності є недостатньо ефективними, оскільки мають низку недоліків, що проявляються «у обмеженому застосуванні HR-практик, неформальних процедур і відносин; у відсутності соціального захисту; у невизначеності та непередбачуваності ведення бізнесу; у недостатньому рівні розвитку корпоративної культури» [1, с. 310]. Окрім того, І. Петрова приділяє значну увагу дослідженням інноваційних маркетингових інструментів впливу на людські ресурси; узагальнено, що маркетинг персоналу детермінує людський капітал як внутрішніх клієнтів компанії, відповідно, процеси управління людьми мають стратегічну ціль – «найкраще використання людських ресурсів шляхом створення сприятливих умов праці, системи ефективних внутрішніх комунікацій, розвитку кожного співробітника, формування лояльного ставлення до підприємства» [2, с. 222]. Н. Ситник досліджує мотивацію як базовий інструмент управління людським капіталом. Науковцем доведено, що недосконалість мотивації гальмує розвиток людських ресурсів, а, відповідно, і господарюючого суб'єкта

загалом [3, с. 331]; визначено, що у системі управління людськими ресурсами на підприємстві «найкращими подразниками для досягнення бажаного результату є стимули, які сприяють підвищенню інтенсивності певних мотивів у діях людини» [3, с. 333]. Відповідно, стимулювання і мотивація є базисом у системі управлінських рішень, які формують потяги працівників до підвищення продуктивності роботи, навіть в умовах дистанційного керування їх працею. Також, значну роль дослідження мотивації людського капіталу відведено у працях І. Миколайчука; науковець стверджує, що система управління мотивацією людських ресурсів має базуватись на «низці суттєвих аспектів, а саме: людина як найважливіший учасник з поміж інших ресурс організації; увага на підвищення якості залучення, відбору та безперервному розвитку людських ресурсів; застосування колективних, групових методів організації праці з метою посилення згуртованості та формування сприятливого морально-психологічного клімату в колективі, нівелювання конфліктних ситуацій; управління персоналом на засадах їх залучення до реалізації стратегії корпоративного менеджменту, зокрема розробки, прийняття і реалізації управлінських рішень тощо» [4, с. 113; 5, с. 46].

Як окремий напрям управління людськими ресурсами було сформовано концепцію талант-менеджменту. Її основи досліджують такі зарубіжні вчені, як Л. Томчікова, Н. Светозарова, Дж. Кокулова [6]. Під час дослідження науковцями було проаналізовано дві гіпотези, що стосуються управління людським капіталом, зокрема гіпотезу щодо існування взаємозалежності між масштабами набору та відбору перспективних кадрів та змінами в організаційно-управлінському стилі під час пандемії COVID-19, а також гіпотезу щодо залежності методів підбору кадрів від бюджету, виділеного на підвищення кваліфікації працівників. В ході дослідження другу гіпотезу було відхилено: доведено, що якість управління людським капіталом в недостатній мірі залежить від бюджету та фінансових витрат на роботу із персоналом; в умовах пандемічної нестабільності результативними є лише зміни в підходах і моделях управління людським потенціалом [6, с. 101-102].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Праці вище окреслених дослідників всебічно висвітлюють аспекти управління людськими ресурсами в умовах реалізації державою прагнень щодо максимізації ефективності соціально-економічної активності. Проте, організація, концептуальні основи та методологія впливу на людський капітал в умовах пост-пандемічної кризи має власну специфіку, пов'язану із існуванням вимог щодо значних обмежень соціальної взаємодії, а також дистанційного керування людськими ресурсами; це зумовлює складність вибору ефективних і доречних інструментів управління людьми – носіями «суб'єктивного, людського фактору». Відповідно, окреслені аспекти підвищують цікавість до аналізу окресленої теми, яка залишається пріоритетним фундаментом до подальших досліджень в умовах загострення кризи та стійкості пандемічної нестабільності.

Мета – дослідження практики управління людським капіталом, а також трансформації механізмів та інструментів впливу на людські ресурси в умовах глобальної нестабільності, спричиненої пандемією Covid-19. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження було сформовано та вирішено важливі наукові та практичні завдання, зокрема:

- детермінувати категорію «людський капітал» та основи управління працівниками, які є важливими суб'єктами економічних відносин, унікальними носіями «людського фактору»;
- дослідити цілі, риси, інструменти управління людським капіталом, а також зміну практики в умовах глобальної пандемічної нестабільності;
- узагальнити перспективи вдосконалення концепцій управління людськими ресурсами в умовах пост-кризи, а також інструменти впливу на мотивацію як основу продуктивності праці.

Виклад основного матеріалу. Умови сьогодення визначають, що людські ресурси є найціннішою складовою капіталу, яка забезпечує підтримку безперервності, сталість розвитку національної економіки. Змінюються умови діяльності, оновлюються глобальні тренди, проте лише людина залишається саме тим унікальним носієм суб'єктивного погляду, «людського фактору», яка здатна впливати і на зміцнення економічної системи загалом, і на результативність бізнес-процесів, що відбуваються у державі, і навіть на зростання соціально-економічних показників чи рівень конкурентоспроможності країни на світовому ринку.

Категорія «людський капітал» є складною в контексті її детермінування, що зумовлює важкість вибору доречних, а також ефективних в умовах глобальної нестабільності механізмів управління людськими ресурсами. Аналізуючи саму сутність поняття варто враховувати, що «людський капітал» означає не лише усвідомлення вирішальної ролі людини в соціальній та економічній сферах суспільного життя, а і визнання необхідності підтримки безперервного інвестування в особистість як методу впливу на якість людського потенціалу та ефективність використання людського фактору. Беззаперечно, пандемічна нестабільність зумовлює переорієнтацію теорії економічної науки із проблем використання людського капіталу на складність управління людськими ресурсами в умовах реалізації прагнень, пов'язаних із створенням якісно нової робочої сили, готової до професійної діяльності навіть під тиском глобальної кризи та перманентних трансформацій бізнес-середовища. Відповідно, проблеми управління кадрами сьогодні доречно ототожнити із складнощами вибору підходів, практик та інструментів впливу на людські ресурси, якість їх роботи, рівень професіоналізму і компетентності, а також готовності до перманентного саморозвитку в умовах існування кризових тенденцій.

Проте, в контексті визначення сутності «людського капіталу» як суб'єкта, що піддається управлінню, варто зауважити, що поняття повністю відповідає

критеріям капіталу та означає «сукупність знань, професійних якостей, досвіду, якими володіють індивідууми та які роблять їх «економічно продуктивними». Людський капітал може бути збільшений за рахунок вкладень в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку» [7, с. 13]. Основними критеріями, які одночасно свідчать і про те, що людський капітал може піддаватись управлінню і про те, що людські ресурси варто відносити до особливої групи капітальних цінностей, є наявність певних характеристик, зокрема специфічний зміст категорії, різні види станів, сукупність методів створення, а також способів вимірювання (Табл. 1).

Таблиця 1

Основні характеристики людського капіталу як категорії, яка є об'єктом управління

<i>Зміст, інкорпорований стан людського капіталу</i>	Знання, вміння, навички
<i>Об'єктивний стан людського капіталу</i>	Компетенції особистості
<i>Інституційний стан людського капіталу</i>	Дипломи, розряди, патенти, ліцензії
<i>Методи створення</i>	Створюється та накопичується особистістю самостійно
<i>Способи вимірювання</i>	Показники освіти, економічної активності, стану здоров'я

Джерело: складено автором за даними [7, с. 11].

Таким чином, узагальнюючи сутність категорії варто зазначити, що людський капітал, у своєму загальному значенні, є сукупністю інтелекту, здоров'я, знань, якісної та продуктивної праці, а також якості життя; це «головний фактор формування і розвитку інноваційної економіки як вищого етапу її розвитку» [8, с. 52].

В умовах глобальної нестабільності основним напрямом управлінської діяльності має стати робота над якістю людського капіталу, оскільки саме якість ресурсів визначає перспективи досягнення стабільності в економічних процесах, впливає на темпи зростання, а також сталість розвитку. Основним інструментом впливу на якісні складові стану людського капіталу є інвестиції. Процес інвестування, як окремий вектор управління людським капіталом, передбачає застосування грошових стимулів та інших фінансових інструментів (зокрема вкладень як у грошовій, так і у інших формах), які мають вагомe значення в контексті: по-перше, удосконалення інтелектуального чи професійного зростання людини; по-друге, підвищення продуктивних здібностей особистості, що необхідні для генерування доходів як для самого індивіда, так і для суспільства в цілому.

Традиційно, виділяють три форми інвестицій, які доцільно застосовувати в рамках управління якістю людського капіталу, а саме:

1) інвестиції у освіту, які передбачають вкладення у загальну і спеціальну, формальну і неформальну освіту, а також підготовку чи перепідготовку кадрів за основним місцем праці;

2) інвестиції у охорону здоров'я, в межах яких здійснюється фінансування витрат працівників на профілактику захворювань, медичне обслуговування, дієтичне харчування, а також загальне поліпшення умов життєдіяльності;

3) інвестиції у мобільність людських ресурсів, які необхідні в рамках підтримки міграції працівників з ціллю стимулювання продуктивності їх праці [7, с. 14].

Таким чином, кожен працівник, як складова людського капіталу, є стратегічним ресурсом, завдяки якому господарюючі суб'єкти та держава загалом формують конкурентну перевагу – основні компетенції та функції, що відрізняють учасника бізнес-процесів від конкурентів на глобальному ринку. На основі узагальнення вище окреслених ознак людського капіталу, а також факторів, що впливають на якісні детермінанти категорії можна стверджувати, що процес управління людським капіталом в умовах, утворених внаслідок пандемічної нестабільності, – це комплексна стратегія впливу на людські ресурси, яка передбачає вибір оптимального з наявних варіантів управлінського рішення, його прийняття, розробка тактики практичного впровадження, що включає визначення конкретних дій, а також методів їх реалізації. Окрім того, кожне управлінське рішення є результатом опрацювання потреб працівників, зокрема їх врахування, а також врахування можливостей усіх осіб без винятку, оскільки в управлінській стратегії кожен працівник має власну цінність. Відповідно, ефективне управління людським капіталом – це узгоджений, інтегрований із загальною стратегією розвитку план тактичних дій управлінців чи інших відповідальних осіб.

Стратегічною ціллю управління людським капіталом є, перш за все, визначення напрямів і методів його використання для досягнення цілей сталого розвитку, і, як наслідок, підвищення конкурентоспроможності чи цінності суб'єкта, що є учасником економічних відносин. Цікавим є той факт, що пост-пандемічна нестабільність, характерна для сьогоденної економіки, виникла в умовах, коли світове економічне співтовариство стояло на шляху глобальної діджиталізації та автоматизації бізнес-процесів. Таким чином, сьогодні ми є учасниками двох безпрецедентних трансформацій:

по-перше, глобальна діджиталізація кожної сфери життєдіяльності суспільства, розвиток «Індустрії 4.0.» та складність її наслідків для порядку використання людських ресурсів та управління людським капіталом;

по-друге, глобальна макроекономічна пандемічна нестабільність, яка торкнулась кожної держави світу та спричинила деструктивний вплив на функціонування економік навіть самих стабільно зростаючих, високорозвинутих, прогресивних країн.

Постає питання: як організувати управління людським капіталом в умовах існування значного впливу з боку двох вище окреслених глобальних тенденцій? Аспектам автоматизації управління людськими ресурсами приділено увагу у більшості досліджень світових інституцій та науково-практичних організацій. Зокрема, McKinsey Global Institute Research аналізує можливості автоматизації управління людським капіталом в умовах зміни організації управлінських моделей та глобальної нестабільності соціально-економічних процесів; у звіті було представлено результати дослідження більше, ніж 2 000 різних видів робіт у межах 800 професій, з яких визначено, що тільки 5% можна повністю автоматизувати [9]. Відповідно, відсоток працівників, які зможуть повністю реорганізувати структуру професійної діяльності в умовах пандемічної нестабільності, а також пристосуватись до оновлених інструментів управління людськими ресурсами, достатньо малий.

Вже сьогодні можна помітити, що основними інструментами впливу на людські ресурси, які довели власну ефективність у практиці реалізації управлінських рішень в умовах обмеження соціальної взаємодії, є:

- правові, до яких належать закони, нормативно-правові акти, стратегії та програми у сфері розвитку та підвищення якості людського капіталу;
- фінансові, що включають державні витрати на охорону здоров'я, освіту та професійне навчання, духовний та фізичний розвиток людського капіталу, соціальний захист осіб тощо;
- інструменти підвищення освітнього та професійного рівня людського капіталу, які можуть бути різними в залежності від освітніх політики, прийнятих державою на загальнонаціональному рівні. В основі інструментарію даної групи закладено освітні програми, ліцензії, акредитації, дуальну освіту, освітні інноваційні технології тощо. Вимоги, створенні карантинними обмеженнями, сприяли становленню нових інструментів управління процесами навчання людських ресурсів, а саме розвитку електронного навчання (дистанційного, онлайн-курсів, вебінарів, майстер-класів тощо), інноваційних форм та видів зайнятості (аутсорсингу, коворкінгу, кадрового консалтингу тощо);
- розвиток інфраструктури як інструмент впливу на умови життєдіяльності людських ресурсів, зокрема актуалізація процесів формування венчурних та інноваційних фондів, технопарків, стартапів, маркетингових центрів сприяння інноваціям, центрів креативної економіки тощо;
- інструменти соціального впливу, зокрема соціальні технології та проекти, що сприяють адаптації молодих, недостатньо досвідчених фахівців, вирішенню конфліктів, співпраці із кадрами, сертифікації спеціалістів, пошуку оптимальної стратегії та ефективної тактики управління тощо [10].

У звіті McKinsey зазначається, що більшість із інструментів управління працівниками різних професій зазнає трансформацій, аніж буде автоматизованою. Проте, автоматизація управління як окремий вектор

цифрових трансформацій також триватиме, а технічні, економічні та соціальні фактори визначатимуть темпи та масштаби автоматизації в умовах глобальної нестабільності [9].

Відповідно, зміни в підходах управління людським капіталом вже мають помітні результати. Сьогодні господарюючі суб'єкти активно поширюють дистанційні форми впливу на продуктивність праці та мотивацію фахівців. Ті процеси, що відбуваються в умовах пошуку оптимальних управлінських рішень, сприяють виведенню формалізованих технологій роботи фахівців у новий формат; відповідно, сам працівник, як суб'єкт, що піддається управлінню, в межах професійної діяльності вимушений змінювати зону комфорту, виходити за межі власних звичок і традицій. Таким чином, з одного боку, зміна управління сприяє розвитку кадрів та розширенню можливостей застосування їх потенціалу у більш ефективний спосіб. Проте, з іншого боку, зміна організації роботи бізнесу, а, відповідно, і зміна управлінських моделей, створюють виклики для працівників, які вимушені розвивати нові професійні навички, зокрема роботи в умовах дистанціювання, автоматизації бізнес-процесів і діджитал-трансформацій.

В результаті пандемічної нестабільності господарюючі суб'єкти вже здійснили низку змін в організації управління бізнес-процесами і капіталом, зокрема. Наслідки реалізованих трансформацій та як вони вплинули на практику застосування людського капіталу, зокрема вимоги до компетенцій і якості освіти працівників, узагальнено в Табл. 2.

Таблиця 2

Зміни в організації бізнес-процесів як фактор трансформації практики управління компетенціями і вміннями працівників

Зміна в організації бізнес-процесів	Зміна у вимогах до працівників, а також в управлінні якістю людського капіталу
Упровадження кіберфізичних систем в організації управління бізнесом	<i>Змінюються вимоги до освіти, знань та навичок, а також творчих здібностей.</i> Управління людським капіталом фокусується на розвитку здібностей роботи в умовах цифрового простору, формуванні діджитал- та ІКТ-компетенцій, підвищенні рівня цифрової грамотності. Посилюється роль творчості та винахідливості працівників для роботи в нових інтелектуальних виробничих системах.
Автоматизація рутинних завдань, яка супроводжується швидкою зміною робочих завдань працівників	<i>Змінюються вимоги до освіти, знань та навичок, а також мобільності кадрів.</i> Пріоритетним стає напрям управління особистісним розвитком працівників, а також підвищенням рівня прихильності до навчання впродовж усього життя; важливу роль має внутрішня мотивація особистості, а усвідомлення власної відповідальності за результати роботи. Управління в умовах автоматизація доцільно спрямовувати на ріст адаптивності працівників, а також їх мобільності.

<p>Автоматизація обладнання, виробничих технологій і виробництва; комп'ютеризація робочих місць; упровадження авангардних смарт-технологій</p>	<p><i>Змінюються вимоги до творчих здібностей та самомотивації. Пріоритетною задачею, яка стоїть перед управлінням, зокрема особами, що приймають управлінські рішення, є підвищення продуктивності праці персоналу в умовах дистанціювання, знизити ризики зниження творчих здібностей працівників, раціоналізувати практику управління автономією робітників, зокрема через підвищення значення і якості управлінського контролю.</i></p>
<p>Впровадження інформаційних систем штучного інтелекту</p>	<p><i>Змінюються вимоги до фактичної організації роботи людського капіталу, його структури. Управління доцільно зорієнтувати на мінімізацію ризиків втрати конфіденційної інформації щодо людського капіталу учасника бізнес-процесів.</i></p>
<p>Розвиток ІКТ та необхідність підтримки рівня автоматизації бізнес-процесів до вимог глобального ринку з метою збереження конкурентних переваг</p>	<p><i>Змінюються вимоги до фактичної організації роботи людського капіталу, виникає потреба в управлінні не лише фактичною, а і потенційною частина людського капіталу. В основі управління людським капіталом в умовах розвитку ІКТ пріоритетним стає упровадження нового методу впливу на людські ресурси – E-HRM, який, неминуче, спричинить, зниження кількості адміністративно-управлінського персоналу, а також проблеми відбору кадрів і збереження даних за умови зниження кількості працівників. Позитивним аспектом упровадження методу E-HRM є прискорення та спрощення виконання функцій як управлінцями, так і працівниками, на яких спрямовано управлінський вплив.</i></p>
<p>Поява нових ризиків для здоров'я персоналу в результаті автоматизації бізнес-процесів та активізації діджитал-трансформацій</p>	<p><i>Зміна впливу професійної діяльності на стан здоров'я працівників. Підвищення ризиків виникнення нових професійних захворювань, погіршення якості людського капіталу внаслідок зниження фізичної активності осіб, що спричинено переведення професійної діяльності в он-лайн простір. Виникає необхідність підготовки експертів у сфері управління охороною праці відповідно до стандартів ери «Індустрії 4.0», а також нестабільності, що виникає в умовах переходу до цифрових інструментів організації робочого процесу.</i></p>

Джерело: складено автором за даними [10].

Таким чином, пандемічну нестабільність доцільно розглядати як поштовх до активізації змін у моделях організації бізнесу, особливостях роботи держави

як суб'єкта економічних відносин, а також підходах управління капіталом. Не можна стверджувати про безумовні переваги чи недоліки тих процесів, що відбуваються сьогодні. Нестабільність завжди є передумовою до реалізації змін, відповідно, країна стоїть на шляху пошуку нових методів організації управління людськими ресурсами та інструментів впровадження управлінських рішень, які стануть більш ефективними, доцільними в умовах актуальних цифрових трансформацій.

З метою вдосконалення управління людським капіталом на етапі пост-пандемічної нестабільності максимальну увагу потрібно фокусувати саме на тих інструментах, які є ефективними в умовах обмеження соціальної взаємодії. А тому, подальша практика управління людськими ресурсами, на наш погляд, повинна бути побудована на таких аспектах, як:

- перш за все, робота над вдосконаленням організації ринку праці, зокрема сприяння розвитку його гнучкості, адаптивності до дистанційних форм організації підприємництва, з метою появи нових робочих місць, залучення інвестицій та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу;
- забезпечення умов праці, орієнтованих на мінімізацію ризиків для здоров'я персоналу в умовах глобальної автоматизації, діджиталізації;
- орієнтація на важливість удосконалення особистісних і комунікаційних навичок (soft-skills) персоналу;
- актуалізація розвитку сучасних, оновлених до умов цифровізації методів управління людськими ресурсами (E-HRM і ціннісно-орієнтоване управління, зокрема);
- при прийнятті певного управлінського рішення доцільним є урахування інноваційно-технологічних особливостей розвитку певної галузі, рівня інноваційного розвитку країни та її людського капіталу;
- підтримка високого ступеня важливості інвестицій в безперервне підвищення кваліфікації та підготовку кадрів як вектору управління людським капіталом і продуктивністю праці.

Доцільно пам'ятати, що в умовах невизначеності ключові функції управління мають бути збережені у повноваженнях осіб, котрі мають досвід впливу на людські ресурси та здатні самостійно формувати та приймати управлінські рішення на основі теоретико-методологічного базису та власного накопиченого практичного досвіду. Управління, як функціональний обов'язок HR-менеджера або іншого управлінця, повинно бути стратегічним, оскільки кожен працівник в умовах пандемічної нестабільності має розуміти ціль, до якої він прямує і, відповідно, визначати вектори роботи над власними компетенціями, навичками, що вимагають першочергового вдосконалення чи розвитку.

Висновки. Під час дослідження було визначено, що людський капітал – це сукупність знань, професійних якостей, досвіду, якими володіють індивідууми і які роблять їх «економічно продуктивними». Узагальнено, що

управління людським капіталом в умовах пандемічної нестабільності динамічно змінюється. Такі трансформації, в перше чергу, спричинені оновленням інструментів управління, а також засобів впливу на мотивацію працівників. Традиційна практика менеджменту передбачає застосування методів чіткого впорядкування функцій працівників, які визначають межі їх відповідальності та функціональні обов'язки (зокрема, шляхом використання правових, адміністративних інструментів), стимулів і мотивів (зокрема, фінансових інструментів та інвестування), контролю тощо. Проте, практика управління людськими ресурсами в умовах пост-пандемії, окрім формальних інструментів, ґрунтується на підвищеному рівні самоорганізації, а також прагненні до саморозвитку нових навичок для роботи в цифровому просторі.

Визначено, що пандемічна нестабільність є лише проміжним етапом на шляху вдосконалення управління людським капіталом. Хоча зміни в моделях управління можуть бути складними для сприйняття більшістю працівників вітчизняних підприємств, проте, в результаті, вимоги, які висуває оновлене ринкове середовище до фахівців, сприяють росту продуктивності праці та якості людського капіталу загалом.

Література:

1. Petrova I. L., Albdrane M. Human Resource Management and Corporate Culture in Small Enterprises: Case of Ukraine. *БізнесІнформ. Економіка: менеджмент і маркетинг*. 2020. №6. С. 304–312.
2. Петрова І. Л. Маркетингові інновації в управлінні персоналом. *Соціально-трудова сфера в координатах нової економіки та глобальної соціоекономічної реальності: виклики, шляхи розвитку*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (11-12 листопада 2020 р.). Київ: КНЕУ, 2021. С. 220–222.
3. Ситник Н. С., Чепіль Ю. Б. Мотивація як чинник стимулювання людей до ефективної діяльності. *Молодий вчений: Економічні науки*. 2021. №4 (92). С. 331–335.
4. Миколайчук І. Залученість як фактор мотивації персоналу на підприємстві. *Socially competent management of corporations in behavioral conditions economics: Collection of scientific papers*. Podhájaska: European institute of further education, 2021. P. 112–114.
5. Грідін О. В. Актуальні аспекти створення ефективної системи управління мотивацією персоналу підприємства. *Science and Global Studies: Abstracts of scientific papers of V International Scientific Conference (December 30, 2020)*. Prague: Financial and Economic Scientific Union, 2020. P. 46–48.
6. Tomcikova L., Svetozarovova N., Coculova, J. Challenges and Priorities in Talent Management During the Global Pandemic Caused by COVID-19. *Marketing and Management of Innovations*. 2021. №2. pp. 94–103. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2021.2-08>
7. Пищуліна О., Юрочко Т., Міщенко М., Жаліло Я. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Київ: Центр Разумкова, В-во «Заповіт», 2018. 367 с.
8. Костюнік О. В. Питання управління людським капіталом підприємства. *Інвестиції: практика та досвід. Економічна наука*. 2017. №3. С. 51–54.
9. A future that works: automation, employment, and productivity. McKinsey Global Institute. McKinsey & Company, 2017. 135 p.
10. Кандиба С., Шараєнко О. Закордонний досвід розвитку людського капіталу як основи сталого економічного розвитку. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 26. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/319/305>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-6> (дата звернення 26.03.2022)

References:

1. Petrova, I. L., Albdrane, M. (2020). Human Resource Management and Corporate Culture in Small Enterprises: Case of Ukraine". *BiznesInform. Ekonomika: menedzhment i marketing - BusinessInform. Economics: management and marketing*, 6, 304–312 [in Ukrainian].
2. Petrova, I. L. (2020). Marketingovi innovacii v upravlinni personalom [Marketing innovations in personnel management]. *Proceedings from: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Social'no-trudova sfera v koordynatah novoi' ekonomiky ta global'noi' socioekonomichnoi' real'nosti: vyklyky, shljahy rozvytku» – The International Scientific and Practical Conference « Socio-labor sphere in the coordinates of the new economy and global socio-economic reality: challenges, ways of development»*. (pp. 220–222). Kyi'v: KNEU [in Ukrainian].
3. Sytnyk, N. S., Chepil', Ju. B. (2021). Motivacija jak chinnik stimuljuvannja ljudej do efektyvnoi' dijal'nosti. [Motivation as a factor in stimulating people to effective activity]. *Molodyj vchenyj: Ekonomichni nauky - Young scientist: Economic sciences*, 4 (92), 331–335 [in Ukrainian].
4. Mykolajchuk, I. (2021). Zaluchenist' jak faktor motivacii personalu na pidpriemstvi. [Involvement as a factor in motivating staff at the enterprise]. *Socially competent management of corporations in behavioral conditions economics*. European institute of further education, 112–114 [in Ukrainian].
5. Gridin, O. V. (2020). Aktual'ni aspekti stvorennja efektyvnoi' sistemi upravlinnja motivacieju personalu pidpriemstva [Actual aspects of creating an effective management system for staff motivation]. *Proceedings from V '5: V Mizhnarodna naukova konferentsiia «Science and Global Studies» – The Fifth International Scientific Conference «Science and Global Studies»*. (pp. 46-48). Prague, Czech Republic: Financial and Economic Scientific Union [in Ukrainian].
6. Tomcikova L., Svetozarovova N., Coculova, J. Challenges and Priorities in Talent Management During the Global Pandemic Caused by COVID-19. *Marketing and Management of Innovations*. 2021. №2. pp. 94–103. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2021.2-08>
7. Pyshhulina, O., Jurochko, T., Mishhenko, M., Zhalilo, Ja. (2018), *Rozvytok ljuds'kogo kapitalu: na shljahu do jakisnyh reform [Development of human capital: on the way to quality reforms.]*. Kyiv: Centr Razumkova, V-vo «Zapovit»[in Ukrainian].
8. Kostjunik, O. V. (2017). Pitannja upravlinnja ljuds'kim kapitalom pidpriemstva [Issues of human capital management in enterprises]. *Investycii': praktyka ta dosvid. Ekonomichna nauka - Investments: practice and experience. Economics*, 3, 51–54 [in Ukrainian].
9. McKinsey Global Institute (2017), *A future that works: automation, employment, and productivity*. McKinsey Global Institute. McKinsey & Company.
10. Kandyba, S., Sharajenko, O. (2021). Zakordonnij dosvid rozvitku ljuds'kogo kapitalu jak osnovi stalogo ekonomichnogo rozvitku [Foreign experience of human capital development as a basis for sustainable economic development]. *Ekonomika ta suspil'stvo- Economy and society*, 26, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/319/305>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-6> (Accessed at 26 March 2022) [in Ukrainian].

УДК 336.226.44

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-208-221](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-208-221)

Кучеренко Тамара Євгеніївна, доктор економічних наук, професор кафедри обліку і оподаткування, Уманського національного університету садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (093)910-86-98, <https://orcid.org/0000-0001-7056-4344>

Михайловина Світлана Олексіївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманського національного університету садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (067)141-54-23, <https://orcid.org/0000-0002-1682-5790>

Крочак Оксана Іванівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманського національного університету садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (097)971-88-19, <https://orcid.org/0000-0003-1212-0010>

ЕКОЛОГІЧНИЙ ПОДАТОК: ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ТА ПОРЯДОК РОЗРАХУНКІВ З БЮДЖЕТОМ

Анотація. У сучасних ринкових умовах відбувається загострення конфліктів між виробниками, споживачами та державою у сфері видобування, переробки та споживання ресурсів. На кожному етапі створення додаткової вартості відбувається техногенний вплив суспільства на навколишнє середовище і суспільство. З метою регулювання впливу на екосистеми, цивілізовані держави користуються інструментами компенсації. До їх складу входять екологічні податки, збори, а також податкові пільги. Екологічний податок є частиною загальнодержавних податків, який в умовах інтеграції законодавства України у політичний простір Європейського Союзу змушує державу до зміни системи оподаткування, яка відповідно, впливає і на управлінську складову підприємства. Тому, правильна організація бухгалтерського обліку і оподаткування врівноважує конфлікт інтересів між державою та суб'єктами-платниками екологічних податків.

Авторами досліджено нормативно-методичне та правове забезпечення організації обліку та порядку розрахунків з бюджетом за екологічним податком.

Визначено недоліки первинного обліку екологічного податку та рекомендовано введення в документообіг затверджених керівництвом відомостей здійснених викидів в залежності від систему обліку екологічного

податку. Запропоновано форму Відомості квартального розрахунку екологічного податку за викиди забруднюючих речовин у навколишнє середовище, а також з метою узагальнення результатів для складання та подання звітності, в подальшому рекомендується формування Зведеної відомості розрахунку екологічного податку.

В обліку пропонується ввести напрям використання сум екологічного податку як цільове фінансування, що надасть можливість підприємствам розпоряджатися сумами, які залишаються у суб'єктів господарювання, в межах укладених договорів з місцевими органами влади, які будуть визначати місцеві програми розвитку довкілля.

Ключові слова. екологічний податок, облік, розрахунки, бюджет, первинні документи.

Kucherenko Tamara Evgeniivna, Doctor of economic sciences, Professor, Department of accounting and taxation, Uman National University of Horticulture, Institutska st., 1, Uman, 20305, тел.: (093)910-86-98, <https://orcid.org/0000-0001-7056-4344>

Mykhailovyna Svitlana Oleksiivna, candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutska st., 1, Uman, 20305, тел.: (067)141-54-23, <https://orcid.org/0000-0002-1682-5790>

Krochak Oksana Ivanivna, candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutska st., 1, Uman, 20305, тел.: (097)971-88-19, <https://orcid.org/0000-0003-1212-0010>

ENVIRONMENTAL TAX: ORGANIZATION OF ACCOUNTING AND THE PROCEDURE FOR SETTLEMENTS WITH THE BUDGET

Abstract. In modern market conditions there is an escalation of conflicts between producers, consumers and the state in the field of extraction, processing and consumption of resources. At each stage of creating added value there is a man-made impact of society on the environment and society. In order to regulate the impact on ecosystems, civilized nations use instruments of compensation. They include environmental taxes, fees, and tax benefits. The environmental tax is part of the national tax, which in the context of integration of Ukrainian legislation into the political space of the European Union forces the state to change the taxation system, which, accordingly, affects the management component of the enterprise. Therefore, the correct organization of accounting and taxation balances the conflict of interests between the state and the subjects-payers of environmental taxes.

The authors investigate the normative-methodical and legal support of the organization of accounting and the procedure for settlements with the budget for environmental tax.

The shortcomings of the primary accounting of the environmental tax have been identified and it has been recommended to introduce into the document flow the information on emissions approved by the management, depending on the system of accounting for the environmental tax. The form of the Statement of quarterly calculation of the ecological tax for emissions of polluting substances in environment is offered, and also for the purpose of generalization of results for drawing up and submission of the reporting, further formation of the Consolidated statement of calculation of the ecological tax is recommended.

It is proposed to introduce the direction of using the amount of environmental tax as targeted funding, which will allow companies to dispose of the amounts remaining with businesses, within the agreements with local authorities, which will determine local environmental development programs.

Keywords. environmental tax, accounting, calculations, budget, primary documents.

Постановка проблеми. В сучасних ринкових умовах відбувається загострення конфліктів між виробниками, споживачами та державою у сфері видобування, переробки та споживання ресурсів. У процесі здійснення операційної чи неопераційної діяльності підприємства певних галузей так чи інакше впливають на навколишнє середовище. Основний вплив відбувається через видобуток, розподіл та накопичення відповідних ресурсів, які необхідні для виробництва засобів чи предметів, що задовольняють наші потреби. Вплив підприємств на екологічне середовище означає вплив на суспільство. Для зменшення негативного впливу є державні інститути, а компенсатором виступають відповідні податкові платежі. Тому, правильна організація бухгалтерського обліку і оподаткування врівноважує конфлікт інтересів між державою та суб'єктами-платниками екологічних податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предметом особливої уваги науковців є дослідження проблем організації обліку та правильності розрахунків з бюджетом за екологічним податком. Питання забруднення довкілля є питанням занепокоєності не тільки державних органів, а й громадськості.

Комплексно розглянуто проблему обліку екологічного податку Савченком О.Ф., Дацієм О.І., Байдою А.О., Зимою Г.І. [1]. Автори зазначають, що необхідним є введення «диференційованої фінансової звітності». Дана фінансова звітність повинна включати у себе усю діяльність підприємства за екологічним напрямком, в тому числі здійснення природоохоронних заходів. Науковці зазначають, що досі не розроблений методологічний інструментарій для ведення обліку витрат і отриманих результатів від природоохоронних заходів на

підприємствах. Крім того, дослідники пропонують деталізовано надавати інформацію про об'єкти екологічного обліку (незавершене виробництво та інвестиційні проекти також є необхідними) в балансі підприємства. Окремо необхідно виділяти екологічно чисту продукцію, а також пільги і компенсації від здійснених заходів, що посилять рівень контролю за податковими розрахунками з бюджетом зі сторони підприємства та підвищить рівень довіри зі сторони інвесторів та суспільства.

Синяєва Л.В. Кондратюк О. В. та Микульський В. С. [2] вважають, що екологічний бухгалтерський облік є необхідним інструментом євроінтеграції, як політичної, так і економічної. Автори наголошують, що бухгалтерський облік витрат за екологічним податком не впроваджується на вітчизняних підприємствах через низку факторів: трудомісткий процес виокремлення витрат на здійснення екологічних заходів серед інших усіх витрат, невелика кількість рекомендацій з надання інформації про екологічну діяльність суб'єкта господарювання, виокремлення витрат на екологічний облік із загального прибутку, зменшує його на певну величину, призводячи до додаткових видатків та інше. Дослідник вказує, що екологічна діяльність повинна відображатись у звітності з урахуванням таких даних: дані про найбільш відомі та потенційні екологічні проблеми, відомості про здійснювані природоохоронні заходи і їх етапи та поточний стан, показники екологічної діяльності суб'єкта господарювання, потенційні екологічні проблеми суб'єкта господарювання, фінансові та оперативні наслідки заходів з охорони навколишнього середовища для капітальних інвестицій і чистого прибутку підприємства в поточному періоді та будь-які конкретні наслідки для майбутніх періодів.

Камінська М.Б. [3] вважає, що організаційний та методичний елементи екологічного обліку та контролю у використанні природних ресурсів є недостатніми. Науковець переконана, що для організації ведення обліку екологічних витрат необхідно розробити облікову політику підприємства відповідно до чинного законодавства країни та визначити основні завдання їх обліку. Таким чином, керуючі документи є одні із найважливіших в організації роботи бухгалтерського обліку з метою усунення подвійного трактування законодавства та формуванні сталої роботи облікового персоналу при значній плинності трудового складу.

Дослідження сутності екологічного податку, порядку складання та подання податкової декларації з екологічного податку, а також додатків до неї присвячена наукова праця Леги О.В., Яловеги Л.В. та Прийдак Т.Б. Ознайомившись з системою обліку та оподаткування, автори дійшли висновку про необхідність у її подальшому розвитку для підвищення впливу держави на виробничі процеси в економіці з метою отримання відповідного еколого – економічного ефекту [4].

Метою статті є розкриття особливостей організації обліку та порядку розрахунків з бюджетом в частині екологічного податку з метою покращення

інформаційної бази для формування звітності.

Виклад основного матеріалу. Екологічний податок є регулюючою складовою невеликої кількості нормативно-правових документів. Згідно статті 6 Податкового кодексу України (далі – ПКУ), податком є «обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до цього Кодексу» [5]. Власне екологічному податку присвячений Розділ VIII «Екологічний податок», який деталізує, що підпадає під об'єкт оподаткування даним видом податку. Підтвердження статусу екологічного податку, основи регулювання бухгалтерського обліку, як загальної категорії висвітлено у низці нормативних документів [6-8]. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає таку категорію як економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища. Основними інструментами економічних заходів є: встановлення ставок екологічного податку, встановлення лімітів щодо викидів шкідливих речовин, покарання за завдану шкоду природному середовищу у вигляді штрафів, визначення відповідних програм на підтримку екологічної безпеки та рівноваги, а також джерел їх фінансування, надання суб'єктам діяльності певних пільг з метою стимулювання використання ними маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії.

Проведемо дослідження організації обліку та порядку розрахунків з бюджетом в частині екологічного податку на прикладі ПрАТ «Уманьгаз» м. Умань.

Облік на підприємстві внутрішніх і зовнішніх споживачів ведеться автоматизовано через використання серверних та Інтернет технологій, які входять до об'єднуючої системи обліку BAS-бухгалтерія. Облік наданих послуг споживачам відображається в програмі, як за окремими компонентами, так і в загальному за напрямками діяльності. Нарахування зобов'язань за екологічним податком здійснюється також у програмі BAS-бухгалтерія на основі даних щодо технічного споживання природного газу. Типова схема передачі, аналізу та реєстрації даних за екологічним податком не є повністю автоматизованою, а топологічна схема зв'язку та шляху вимірювання, реєстрації і формування звітності відображена на рисунку 1.

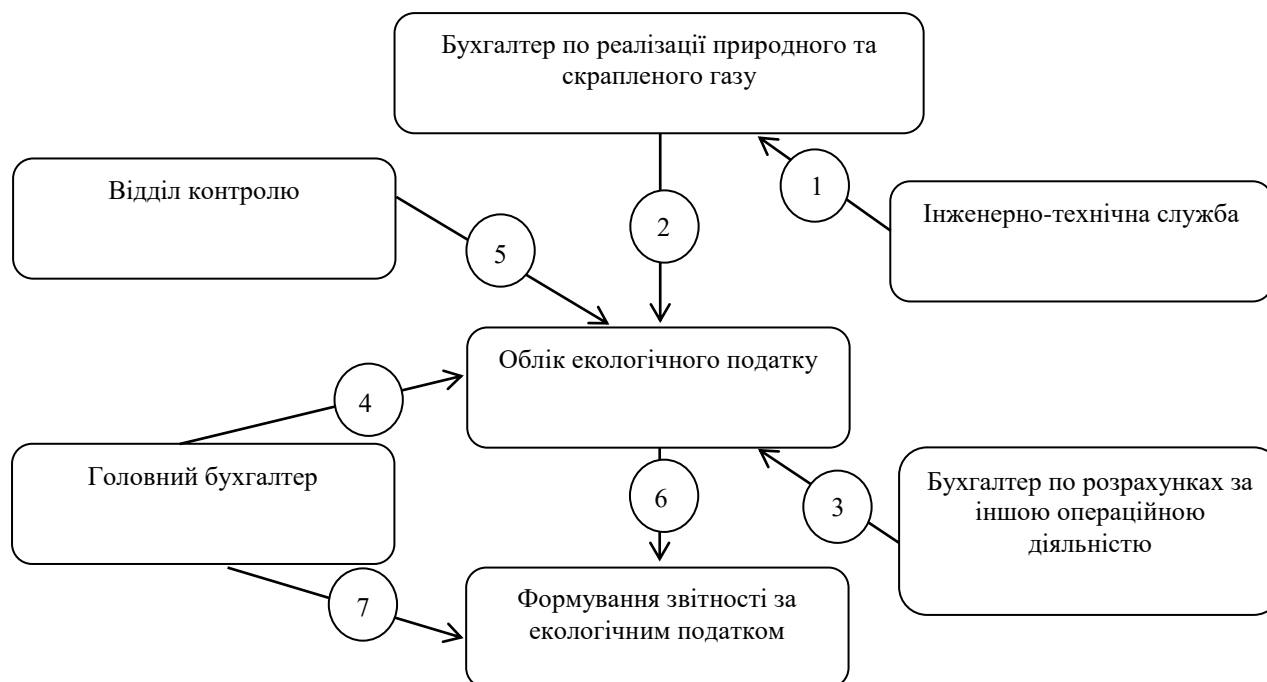

Рис. 1. Топологічна схема зв'язку обліку та звітності екологічного податку на ПрАТ «Уманьгаз»

Згідно вищезазначеної схеми, усі операції в часі є незалежними:

1. інженерно-технічна служба надає інформацію у бухгалтерію про виробничо-технологічні операції, пов'язані із підтриманням обладнання у належному стані і які супроводжуються витратами природного газу. Надається акт проведених робіт;

2. безпосередня фіксація виробничо-технологічної операції у програмному комплексі, формування кореспонденції рахунків;

3. бухгалтер по розрахунках «за іншою операційною діяльністю» при проведенні операцій, які підпадають під оподаткування екологічним податком теж проводить фіксацію операції. Наприклад, відходи, що утворились внаслідок «іншої операційної діяльності» будуть зберігатись певний час на території підприємства. Згідно ПКУ, підприємство фіксує ці операції такими, що шкодять навколишньому середовищу і вимагають сплати екологічного податку;

4. головний бухгалтер, здійснює поточний контроль правильності розрахунку та відображення податків у реєстрах обліку;

5. відділ бюджетування та контролю проводить моніторинг витрат та аналізує відхилення від планових показників;

6. згідно Податкового кодексу здійснюється формування та подання звітності до контролюючих органів, що є підставою для нарахування та сплати податкових платежів;

7. головний бухгалтер здійснює контроль за формуванням звітності та її поданням.

Значна роль в обліку належить головному бухгалтеру, який контролює правильність ведення обліку, а також нарахування і розрахунку податків і платежів до бюджету. Крім того, головний бухгалтер ПрАТ «Уманьгаз» є замісником керівника фінансово-економічного відділу. В кінці відповідного періоду, на вимогу керівника фінансово-економічного відділу, головний бухгалтер передає необхідну інформацію для аналізу фінансового стану підприємства. При плануванні технічних витрат природного газу враховуються поточні дані його споживання та здійснених викидів в атмосферу.

Первинні документи завдяки автоматизації створюються під час формування подвійного запису та роздруковуються. Деякі документи формуються завдяки іншим програмним засобам через відсутність базових конфігурацій у програмі BAS-бухгалтерія. Конфігурація даної програми дозволяє додавати інші компоненти з метою формування необхідних звітних документів, але для цього необхідні додаткові витрати.

У ПрАТ «Уманьгаз», всі операції за нарахуванням податкових зобов'язань, відображення їх в бухгалтерському обліку та сплатою податкових платежів здійснюється методом безперервного та суцільного документування. Записи в електронних облікових регістрах, згідно Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку проводяться на підставі первинних документів, створених відповідно до вимог даного Положення.

Слід відмітити, що суттєвим недоліком первинного обліку екологічного податку є: відсутність типових форм первинних документів, затвердженими МФУ або Міністерством енергетики України для відображення відповідних операцій, наслідком яких є формування документації та нарахування податкових зобов'язань - журнали, окремі або зведені відомості розрахунку виробничо-технологічних витрат; відсутність типових форм первинних документів - довідки, відомості, що затверджені керівництвом і присутні в програмному комплексі бухгалтерського обліку BAS-бухгалтерія з метою розрахунку та контролю зобов'язань з екологічного податку.

При формуванні первинних документів з обліку впливу на навколишнє середовище, підприємство користується довільними формами документів, в яких проводиться розрахунок фактичних викидів речовин у навколишнє середовище. Державна фіскальна служба в даному питанні повністю покладається на суб'єктів господарської діяльності, тобто її нормативні документи не містять положень щодо розрахунку кількості викидів, а лише посилання на нормативні документи інших органів виконавчої влади.

З метою достовірного відображення розрахункових операцій, керівництву необхідно видати відповідне розпорядження, в якому повинен бути вказаний

порядок виконання обліку викидів у разі використання різних видів палива розрахунковим методом, визначений Галузевим Керівним Документом № 34.02.305-2002 [9].

Проблема формування первинної документації бухгалтерського обліку з екологічного податку, в свою чергу, впливає на формування та контроль облікових показників і формування звітної документації.

Необхідність удосконалення первинних документів у частині обліку екологічного податку, зумовлено вимогою законодавства України відповідно до поняття «первинного документу». Крім того, документи мають відповідати таким вимогам: повнота, достовірність, аналітичність та зрозумілість. Типову форму Відомості квартального розрахунку наведено на рисунку 2.

Приватне акціонерне товариство «Уманьгаз»				
(дата заповнення)				
м. Умань				
Відомість розрахунку викидів забруднюючих речовин квартал				
Обсяг спожитих ресурсів (т)	Назва забруднюючої речовини	Емісія речовин (т)	До оподаткування (т)	Сума зобов'язання грн.
7164,8	Оксид азоту	24,4	24,4	59825
	Оксид вуглецю	94,4	94,4	8720
	Діоксид вуглецю	22290,3	21790,3	217903
	Діоксид азоту	0,04	0,04	98
	Метан	0,38	0,38	53
Сума	--	22409,52	21909,52	291598
<p><i>Примітка: розрахунок обсягу спожитих ресурсів у тоннах здійснено на підставі «ГКД 34.02.305-2002 Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від енергетичних установок. Методика визначення». Ставки податку розраховані відповідно до діючої статті 243 ПКУ у розрахунку за 1 тонну:</i></p> <p><i>Азоту оксид - 2451,84 грн. Вуглецю окис - 92,37 грн.</i></p> <p><i>Діоксид азоту - 2451,84 грн. Вуглеводні (метан) - 138,57 грн. Діоксид вуглецю - 10,00 грн.</i></p>				
(підпис відповідальної особи)			(прізвище та ініціали)	
(підпис головного бухгалтера)			(прізвище та ініціали)	

Рис. 2. Відомість квартального розрахунку екологічного податку за викиди забруднюючих речовин у навколишнє середовище

Останні зміни в Податковому кодексі (ст. 240) стосовно діоксиду вуглецю вказують, що: «Не є платниками податку за викиди двоокису вуглецю суб'єкти, зазначені у пункті 240.1 цієї статті, якими здійснюються такі викиди в обсязі не більше 500 тонн за рік. У разі якщо річний обсяг викидів двоокису вуглецю перевищує 500 тонн за рік, суб'єкти зобов'язані зареєструватися платниками податку у податковому (звітному) періоді, в якому відбулося таке

перевищення. Такі платники зобов'язані скласти та подати податкову звітність, нарахувати та сплатити податок за податковий (звітний) період, у якому відбулося таке перевищення, у порядку, передбаченому цим Кодексом»[5].

У Відомості розрахунку викидів при перебільшенні норми викиду в 500 тонн у будь-якому періоді, відразу треба вести розрахунок, але не по наростаючій, починаючи з 500 тонн, а по порядку з однієї тонни і далі, тобто базою оподаткування є різниця між фактичним обсягом викидів двоокису вуглецю за звітний період та граничною нормою викидів у розмірі 500 тонн. З метою узагальнення результатів для складання та подання звітності, рекомендується формування Зведеної відомості розрахунку екологічного податку, що наведена на рисунку 3.

ПрАТ «Уманьгаз»					
Зведена відомість розрахунку екологічного податку за _____ рік					
(дата закінчення відомості)					
(назва об'єкту, що здійснює викиди)					
Період	Оксид азоту (т)	Діоксид азоту (т)	Метан (т)	Вуглецю окис (т)	Діоксид вуглецю (т)
I кв.	0,479	0,0007	0,007	1,852	437,3
II кв.	1,238	0,0126	0,028	2,378	780,95
III кв.	х	х	х	х	х
IV кв.	х	х	х	х	х
Сума	1,717	0,0133	0,035	4,23	1218,25
(назва об'єкту, що здійснює викиди)					
Період	Оксид азоту (т)	Діоксид азоту (т)	Метан (т)	Вуглецю окис (т)	Діоксид вуглецю (т)
I кв.	х	х	х	х	х
II кв.	х	х	х	х	х
х	х	х	х	х	х
(підпис відповідальної особи)			(прізвище та ініціали)		
(підпис головного бухгалтера)					
(прізвище та ініціали)					

Рис. 3. Зведена відомість розрахунку екологічного податку

Зведена відомість полегшить заповнення типової форми Звіту про викиди забруднюючих речовин, що подається до статистичних органів за підсумками річної діяльності підприємства. Крім того, вона є об'єктом аналізу зі сторони фінансово-економічного відділу з метою аналізу та прогнозування впливу даного виду оподаткування на господарську діяльність підприємства.

При неавтоматизованій системі доцільне використання Відомостей, які зображені на малюнках 2 та 3. Завдяки такій комбінації, спеціалісти бухгалтерії матимуть повну та достовірну інформацію, а це дає основу для оперативного заповнення бухгалтерських реєстрів та звітних документів. При застосуванні автоматизованих систем, рекомендовано застосовувати Відомість, що відображена на рис. 3, оскільки налаштування первинного обліку BAS-бухгалтерії дозволяє завчасно створити довідники забруднюючих речовин, що автоматизує формування податкової та статистичної звітності у майбутньому.

Для синтетичного обліку розрахунків за податками, Планом бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій передбачено синтетичний рахунок 64 «Розрахунки за податками й платежами».

Екологічний податок відноситься до загальнодержавних податків і для підприємств, які здійснюють промислові викиди необхідна ліцензія на викиди. Ліцензії видаються вищим виконавчим органом або місцевими органами влади, при класифікації підприємств на певні групи за масштабами викидів, тобто перша група, друга і третя групи.

Такі підприємства, отримуючи ліцензію відображають її в обліку наступним чином (табл. 1).

Таблиця 1

Типові операції із придбання та обліку ліцензії з екологічного податку

Зміст операції	Дебет	Кредит	Сума, грн.
Здійснено оплату за видачу ліцензії	377	311	25000
Отримано ліцензію	154	377	25000
Введено ліцензію у господарський оборот, тобто розпочато використання у діяльності підприємства	127	154	25000
Нараховано знос (амортизацію) ліцензії як об'єкта НМА	92	133	2500
Списано ліцензію після закінчення строку її дії	133	127	25000
Списано безстрокову ліцензію у разі її анулювання або прийняття рішення про припинення діяльності, яка ліцензується, або якщо згідно із законодавством скасовано ліцензування такої діяльності	976	127	25000

Ліцензія є нематеріальним активом, який підлягає відповідним етапам реєстрації в реєстрах через рахунок 15 «Капітальні інвестиції» з подальшим використанням, що відображається у нарахуванні амортизації протягом строку корисного використання за дебетом рахунка 92 «Адміністративні витрати» та кредитом рахунка 13 «Знос (амортизація) необоротних активів».

ПрАТ «Уманьгаз» не відноситься до групи підприємств, які здійснюють викиди у великій кількості та підлягають суворому контролю зі

сторони.

Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, а тому ліцензія для здійснення викидів надається місцевими органами влади відповідно до процедури Типової інформаційної картки адміністративної послуги з видачі дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами.

Аналітичний рахунок з екологічного податку на підприємстві формується у реєстрах обліку BAS-бухгалтерії. На підприємстві облік екологічного податку здійснюється за субрахунком 641 «Розрахунки за податками» в складі аналітичного рахунку 6415 «Екологічний податок». Деталізація аналітичного рахунку 6415 «Екологічний податок» за видами здійснених операцій із забруднення навколишнього середовища відсутня.

Операції по відображенню нарахування зобов'язання за екологічним податком відображені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Типові операції з нарахування та сплати екологічного податку за I-й квартал 2020 р.

Зміст операції	Дебет	Кредит	Сума, грн.
Нараховано екологічний податок за викиди в атмосферне повітря котельнею, що обігріває будівлю	92	6415	12000
Нараховано екологічний податок за викиди в атмосферне повітря при здійсненні виробничо-технологічних витрат	91	6415	33210
Списані загальновиробничі витрати	231	91	33210
Сплачено екологічний податок до бюджету	6415	311	45210

Екологічний податок за викиди, здійснені котельнею, що надає послуги адміністративній будівлі відображається за рахунком 92 «Адміністративні витрати». В разі надання котельнею послуг автомаєстерні, складським приміщенням, цехам, використовується рахунок 91 «Загальновиробничі витрати» з наступним розподілом витрат за екологічним податком між відповідними дільницями. Дані витрати включаються до собівартості наданих послуг з реалізації природного газу.

Нараховані податкові зобов'язання при виробничо-технологічних витратах обліковуються в складі загальновиробничих витрат на рахунку 91 «Загальновиробничі витрати». Вибір даного рахунку обумовлено низкою нормативних документів: Методика визначення та розрахунку тарифу на послуги розподілу природного газу, ПКУ, НП(С)БО 16 «Витрати». В кінці місяця, рахунок 91 закривається, а здійснені витрати розподіляються на рахунок 23 «Виробництво».

В разі недоплати за податком, можливі штрафні санкції на боржника, включаючи штраф та пеню за прострочення платежу (табл. 3). Зобов'язання

підприємства по сплаті штрафу/пені відображаються за субрахунком 642 «Розрахунки за обов'язковими платежами».

Таблиця 3.

Відображення в обліку операцій з нарахування штрафу та пені за несплату екологічного податку

Зміст операції	Дебет	Кредит	Сума, грн.
Нараховано штраф за несплату екологічного податку	948	642	6000
Нараховано пеню за прострочення платежу	948	642	500
Сплачено пеню та штраф до бюджету	6415	642	6500

Іноді для відображення заборгованості по штрафам та пеням відбувається по рахунку 68 «Розрахунки за іншими операціями». Дане відображення хоча і не є грубим порушенням, але застосовується у комерційних відносинах між підприємствами. Тому коректним є відображення заборгованостей за субрахунком 642 «Розрахунки за обов'язковими платежами» саме між суб'єктом підприємницької діяльності та державною податковою службою. При розстроченні податкових платежів, проценти на суми прострочених або відстрочених податків відображають по дебету рахунку 95 «Фінансові витрати» та кредиту рахунка 684 «Розрахунки за нарахованими відсотками».

У зв'язку з проведенням окремих реформ, що вимагаються Європейським Союзом, доцільно у майбутньому вводити децентралізацію надходження екологічного податку в повному обсязі з метою покращення соціально-екологічного стану, а саме у спеціальні фонди місцевих бюджетів та/або заохочувати екологічні ініціативи суб'єктів господарювання. Екологічний податок є одним із таких, який дозволить місцевим органам влади безпосередньо контролювати процеси покращення якості довкілля через регулювання даного виду податку - податок перетворюється на пільгу із цільовим застосуванням коштів суб'єктами підприємництва.

В обліку пропонується ввести напрям використання сум екологічного податку як цільове фінансування, тобто підприємства будуть розпоряджатися сумами, які залишаються у суб'єктів господарювання, в межах укладених договорів з місцевими органами влади, які будуть визначати місцеві програми розвитку довкілля. Власне стимули прописані в Законі «Про охорону навколишнього середовища».

Створення очисних станцій, озеленення територій, рекультивация земель повинні стати одними із заходів, що будуть проводитись за рахунок суб'єктів господарювання із використанням коштів, що необхідно було б сплатити до бюджету.

Література:

1. Савченко О. Ф., Дачій О. І., Байда А. О., Зима Г. І. Екологічні витрати: проблеми права, обліку та оподаткування. Економіка та держава. 2015. № 5. С. 11-19.

2. Синяєва Л. В., Кондратюк О. В., Микульський В. С. Особливості екологічного бухгалтерського обліку та аудиту в Україні в сучасних умовах. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2017. № 3. С. 263-269.
3. Камінська М.Б. Економічні та облікові аспекти екологобезпечного розвитку аграрних підприємств. «Молодий вчений». № 4(44). 2017. С. 662-665.
4. Лега О.В., Яловега Л.В., Прийдак Т.Б. Екологічний податок: особливості обліку і оподаткування у контексті нормативно-правових змін. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2017. Вип. 185. С. 231-242.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
6. Закон України Про охорону навколишнього природного середовища: від 26.06.91 № 1268-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
7. Бюджетний кодекс України: Закон № 2592-VI від 07.10.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
8. Про екологічний податок: Лист від 03.09.2012 № 1259/0/51-12/15-2116. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1259837-12#Text>
9. Галузевий керівний документ ГКД 34.02.305-2002. Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від енергетичних установок. Методика визначення: Наказ № 359 від 14.06.2002. База даних Законодавство України / Державна фіскальна служба України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-559742.html>
10. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 № 291.

References:

1. Savchenko O. F., Datsii O. I., Baida A. O., Zyma H. I. (2015). Ekolohichni vytraty: problemy prava, obliku ta opodatkovannia [Environmental costs: problems of law, accounting and taxation]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and state*, 5, 11-19 [in Ukraine].
2. Syniaieva L. V., Kondratiuk O. V., Mykul'skyi V. S. (2017). Osoblyvosti ekolohichnoho bukhgalterskoho obliku ta audytu v Ukraini v suchasnykh umovakh [Features of environmental accounting and auditing in Ukraine in modern conditions]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky) - Collection of scientific works of Tavriya State Agrotechnological University (economic sciences)*. 3. 263-269 [in Ukraine].
3. Kaminsjka, M.B. (2017). Ekonomichni ta oblikovi aspekty ekolohobezpechnogho rozvytku aghrarnykh pidpryjemstv [Economic and accounting aspects of ecological and safe development of agricultural enterprises]. "Molodyj vchenyj" – "Young Scientist", 4(44), 662-665 [in Ukraine].
4. Legha, O.V., Yalovega, L.V., & Pryjdaк, T.B. (2017). Ekolohichnyj podatok: osoblyvosti obliku i opodatkovannja u konteksti normatyvno-pravovykh zmin [Environmental tax: features of accounting and taxation in the context of regulatory and legal changes]. *Visnyk Kharkivskogho nacional'nogho tekhnichnogho universytetu sil's'kogho ghospodarstva imeni Petra Vasylenka – Bulletin of Kharkiv State Technical university of Agriculture name Peter Vasilenko*, issue 185, 231-242 [in Ukraine].
5. Verkhovna Rada Ukrainy. (2010). Podatkovyi kodeks Ukrainy [The Tax Code of Ukraine]. zakon5.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukraine].
6. Zakon Ukrainy Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnogo seredovyshcha [Law of Ukraine on Environmental Protection]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukraine].

7. Biudzhetni kodeks Ukrainy: Zakon [Budget Code of Ukraine: Law]. *zakon5.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukraine].

8. Pro ekolohichni podatok: Lyst [About the ecological tax: Letter]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1259837-12#Text> [in Ukraine].

9. Haluzevyi kerivnyi dokument HKD 34.02.305-2002. Vykydy zabrudniuiuchykh rehovyn u atmosferne povitria vid enerhetychnykh ustanovok. Metodyka vyznachennia [Sectoral guiding document GKD 34.02.305-2002. Emissions of pollutants into the atmosphere from power plants. Method of determination]. (n.d.). *dp.tax.gov.ua*. Retrieved from <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-559742.html> [in Ukraine].

10. M inisterstvo finansiv Ukrainy. (2011). Instruksiiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii [Instruction on the application of the Plan of Accounts of Accounting for Assets, Capital, Commitments and Business Operations of Enterprises and Organizations]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/> [in Ukrainian].

УДК 338.534 :339.138

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-222-233](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-222-233)

Нагорна Олена Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вулиця Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, <https://orcid.org/0000-0001-7573-0874>

Даляк Надія Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва та маркетингу, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, 76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15, <https://orcid.org/0000-0002-1599-842X>

Устенко Андрій Олександрович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва та маркетингу, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, 76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15

ФОРМУВАННЯ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ У СФЕРІ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ

Анотація. В статті досліджено сучасні теоретико-методологічні підходи до формування цінової політики підприємств у сфері інтернет-маркетингу. Зазначено, що успішній діяльності підприємства сприяє правильна цінова політика, яку можна розглядати в якості мистецтва управління цінами. Цінова політика кожного підприємства повинна підтримувати стратегію позиціонування товару, відповідати досягненню фінансових цілей підприємства. Доведено, що ціни на товари та послуги потрібно правильно встановлювати, також важливо приділяти увагу їх змінам відповідно до положення підприємства на ринку та поставленим цілям й завданням. В статті розглянуто низку внутрішніх та зовнішніх чинників, які впливають на рішення щодо формування ціни. Зазначено основні етапи формування цінової політики підприємства. Визначено основні переваги інтернет-маркетингу, зокрема: швидке реагування на ринкові умови, які постійно змінюються; оперативна зміна асортименту, цін та описів товарів та послуг; економія на доставці та розповсюдженні інформації. Доведено, що окрім традиційних стратегій та методів формування цінової політики, які застосовуються в офлайн-середовищі в інтернеті застосовуються специфічні методи, зокрема: метод онлайн-оренди, метод цінового пакетування, метод “реклама платить за товар”, метод динамічного формування цінової політики, метод договірної гнучкого ціноутворення, метод

формування ціни зі стандартною ціною націнкою, метод якірних цін. Доведено, що цінова політика інтернет-торгівлі орієнтована на застосування цінових стратегій, які адаптують діяльність суб'єктів до діджиталізації поведінки споживачів.

Ключові слова: цінова політика, стратегія, ціноутворення, Інтернет-маркетинг, електронна комерція.

Nahorna Olena Viktorivna, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing and International Trade, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 15 Heroiv Oborony Street, Kyiv, 03041, <https://orcid.org/0000-0001-7573-0874>

Daliak Nadiia Anatoliivna, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Marketing, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 76019, Ivano-Frankivsk, st. Carpathian, 15, <https://orcid.org/0000-0002-1599-842X>

Ustenko Andrii Oleksandrovysh, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship and Marketing, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 76019, Ivano-Frankivsk, st. Carpathian, 15

FORMATION OF PRICING POLICY ENTERPRISES IN THE FIELD OF INTERNET MARKETING

Abstract. The article examines modern theoretical and methodological approaches to the formation of pricing policy of enterprises in the field of Internet marketing. It is noted that the successful operation of the company contributes to the correct pricing policy, which can be considered as the art of price management. The pricing policy of each enterprise must support the strategy of product positioning, meet the achievement of financial objectives of the enterprise. It is proved that prices for goods and services need to be set correctly, it is also important to pay attention to their changes in accordance with the company's market position and goals and objectives. The article considers a number of internal and external factors that influence the decision on price formation. The main stages of formation of the pricing policy of the enterprise are indicated. The main advantages of Internet marketing are identified, in particular: quick response to market conditions that are constantly changing; prompt change of assortment, prices and descriptions of goods and services; savings on information delivery and dissemination. It is proved that in addition to traditional strategies and methods of pricing policy used in the offline environment on the Internet, specific methods are used, in particular: online rental method, pricing method, "packaging pays for goods" method, dynamic pricing method, method contractual flexible pricing, the method of price formation with a

standard price markup, the method of anchor prices. It has been proven that the pricing policy of e-commerce is focused on the application of pricing strategies that adapt the activities of entities to the digitalization of consumer behavior.

Key words: pricing policy, strategy, pricing, Internet marketing, e-commerce.

Постановка проблеми. В умовах трансформації товарних ринків та розширення масштабів електронної торгівлі обґрунтування цін та управління ціновими стратегіями на основі обліку системи чинників внутрішнього та зовнішнього середовища розглядають в якості базових технологій адаптації підприємств в умовах діджиталізації економічних відносин. Цифрова трансформація економічних відносин обумовлена появою інноваційних технологій, нових інформаційно-комунікаційних способів взаємодії, отримання та розповсюдження інформації, викликала зміни і в політиці обґрунтування та управління маркетингом на підприємстві, включаючи цінову політику. Адже можливості використання інструментів електронної комерції також відкривають нові можливості для трансформації цінової стратегії [1, с. 15].

Суб'єкту господарювання, який працює в ринкових умовах, насамперед, необхідно розробити стратегію та принципи формування цін, керуючись якими він зможе ефективно вирішувати певні завдання. Відсутність продуманої та обґрунтованої цінової політики сприяє невизначеності в прийнятті рішень, та як наслідок, послабленню позицій підприємства на ринку й втрати прибутку. З іншого боку, навіть ретельно продумана процедура формування цінової політики може бути змінена під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Таким чином, необхідно заздалегідь спрогнозувати можливі зміни та продумати можливості адаптації цінової політики.

Актуальність теми формування цінової політики визначена тим, що в умовах ринкової економіки комерційний результат кожного підприємства в більшості залежить від правильно обраної цінової політики, тобто від методів та стратегій, які застосовуються на підприємстві. Цінова політика на підприємстві є важливою складовою господарської діяльності. Правильна або помилкова цінова політика проявляє довготривалий вплив на всю роботу виробничо-збутового комплексу підприємства. Для реалізації продукції необхідно докласти зусиль, навіть якщо вона вироблена з врахуванням потреб конкретних споживачів. Якісно вироблена продукція з урахуванням вимог споживачів повинна бути продана за справедливим цінами з точки зору і споживача, і виробника. Тому, для підприємства ціноутворення є способом забезпечення ефективного господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням маркетингової цінової політики та особливостям інтернет-маркетингу присвячено праці вітчизняних вчених, зокрема, Балабанової Л. В., Березіна О. В., Гаркавенка С. С., Гросул В. А., Дугіної С. І., Длігача А. О., Корінева В. Л., Мазаракі А. А., Окландера М. А., Павленко А. Ф.,

Тормоси Ю. Г. та інших. Проте, враховуючи думки зазначених авторів, доводиться констатувати, що в сучасних умовах розвитку електронної комерції залишається значна кількість невирішених проблем у питаннях щодо особливостей формування цінової політики підприємств у сфері інтернет-маркетингу як сучасного інструментарію ведення бізнесу.

Метою статті є систематизація сучасних теоретико-методологічних підходів до формування цінової політики підприємств у сфері інтернет-маркетингу.

Виклад основного матеріалу. В умовах ринкової економіки формування цінової політики підприємства є одним з ключових чинників підтримки та підвищення конкурентоспроможності. У зв'язку з цим, керівники все більше уваги приділяють розробці та застосуванню цінової політики підприємств. В іншому випадку висока конкуренція між виробниками на ринку може призвести до зменшення рівня прибутку, обсягу продаж, рентабельності та в кінцевому випадку до падіння конкурентоспроможності підприємства та товару зокрема.

Цінова політика кожного підприємства повинна підтримувати стратегію позиціонування товару, відповідати досягненню фінансових цілей підприємства. При відсутності ефективної стратегії ціноутворення вижити на ринку практично неможливо.

Ціна – це один з елементів комплексу маркетингу, відповідно вибір ціни також відбувається з врахуванням вибору стратегій відносно решти елементів комплексу маркетингу. Ціна може залежати від якості продукту, від його стадії життєвого циклу та від витрат на просування даного продукту. Таким чином, ефективне ціноутворення починається з визначення потреб та оцінки відношення між цінністю продукту та ціною [1, с. 16].

На рішення щодо формування ціни впливає низка внутрішніх та зовнішніх чинників (рис. 1).

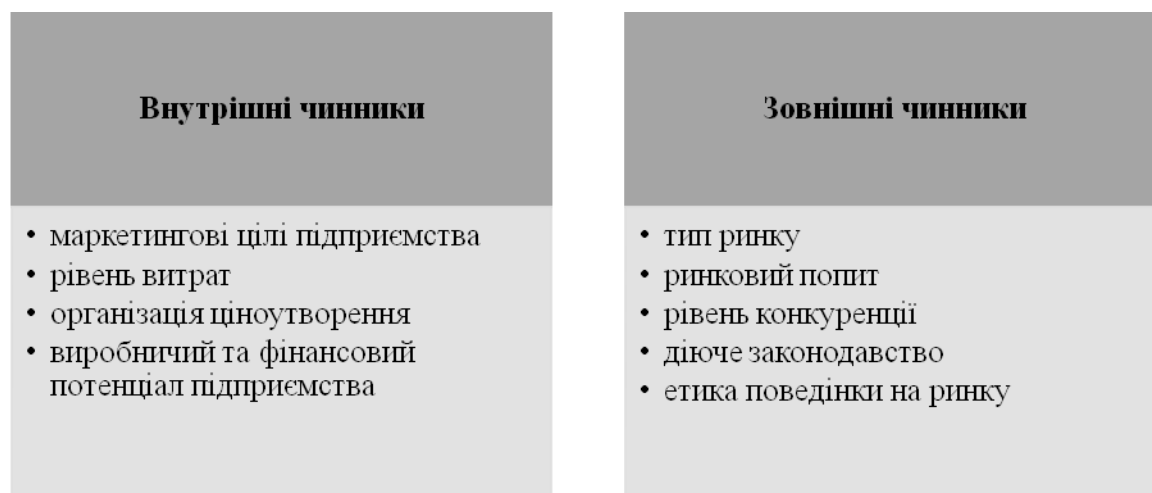

Рис. 1. Чинники, що впливають на формування ціни

Джерело: [1, с. 17; 2-3].

Підприємства регулюють процес цінової політики за допомогою різних способів. У невеликих підприємствах, як правило, ціни встановлюються вищим керівництвом, а не відділами збуту або продажу. У великих підприємствах процесом ціноутворення керують управлінці асортиментними групами. На ринку товарів промислового значення продавці коректують ціни зі споживачами в певних межах.

Традиційно у формуванні цінової політики можна виокремити три взаємопов'язані поняття (рис. 2).

Політика цін включає в себе наміри підприємства в сфері ціноутворення, тобто загальні принципи, яких підприємство збирається дотримуватися в процесі встановлення цін на послуги та товари.

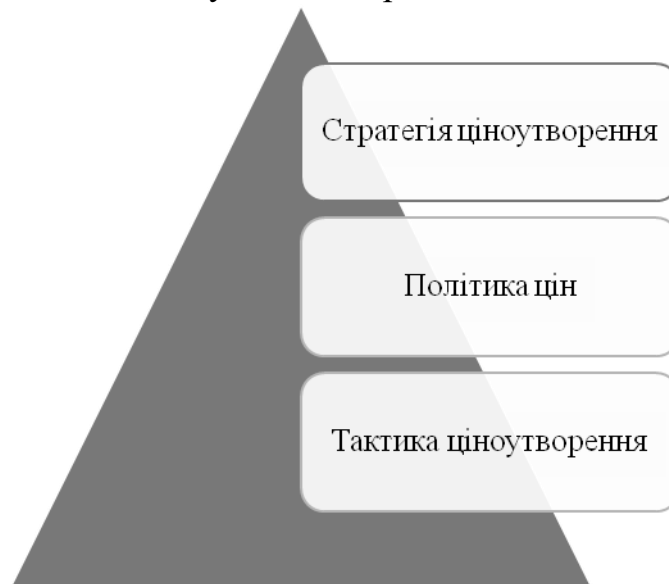

Рис. 2. Формування цінової політики підприємства
Джерело: [4, с. 79; 5-6].

Цінова стратегія повинна розглядатися в контексті досягнення підприємством не однієї, а комплексу цілей. Якщо вона підібрана правильно, то підприємство може розраховувати на успіх.

Основними видами цінових стратегій можна відзначити наступні:

- стратегія високих цін (“зняття вершків”);
- стратегія використання середніх цін;
- стратегія використання низьких цін;
- стратегія використання пільгових цін;
- стратегія просування;
- стратегія сегментованого ціноутворення тощо [1, с. 19].

За допомогою встановлення цін на свою продукцію підприємства прагнуть до досягнення певних цілей:

- максимізації рентабельності капіталу, продаж;
- зростання прибутку;

- стабілізації ринкової позиції;
- розширення присутності на ринку.

Тактикою ціноутворення називають систему конкретних практичних заходів, спрямованих на управління цінами на товари та послуги фірми.

На рис. 3 зображено етапи формування цінової стратегії.

Рис. 3. Етапи формування ціни на товар

Джерело: [7, с. 35].

Цінова політика повинна бути конкурентоспроможною, прибутковою, гнучкою та перспективною. Для різних сегментів аудиторії можна використовувати різні підходи.

Прийняття рішень в галузі цінової політики має ґрунтуватися на загальному вивченні маркетингової інформації. В першу чергу підприємству необхідно чітко сформулювати свою мету, визначити позиціонування товару та сформулювати маркетинговий комплекс.

Також слід прийняти до уваги низку чинників, які впливають на рівень значимості ціни в маркетинговій політиці, зокрема:

- Розмір підприємства. Великі підприємства можуть дозволити собі обирати з широкого спектру цінових стратегій, тоді як невеликі фірми обмежені в своїх цінових рішеннях, оскільки їх фінансові можливості обмежені.
- Ступінь диференціації продукції за якістю. Значна диференціація підвищує значимість ціни та ускладнює механізм ціноутворення.

- Вид підприємств. Для підприємств-продавців ціна зазвичай важливіша, ніж для підприємств-виробників. Підприємства-продавці повинні зосереджуватися на більш швидкій та точній розробці цінових стратегій.

При вирішенні завдань цінової політики також необхідно враховувати чинники цінової еластичності та ринкової структури. Формування цінової політики на підприємствах, які працюють в інтернеті, може визначатися різними цілями, які залежать від часового чиннику, виду ринку, положення підприємства на тому чи іншому ринку. Підприємство може намагатися проникнути на ринок, отримати певний прибуток, компенсувати витрати, виграти в конкурентному протистоянні, зберегти або збільшити свою ринкову частку, забезпечити існування підприємства на даному етапі, бути лідером з якості продукції тощо. При цьому воно може орієнтуватися на низку цілей (як коротко- так і довгострокових) [8, с. 65].

Сучасне програмне забезпечення дає можливість повністю автоматизувати процес цінової політики, що дозволило багатьом підприємствам, особливо в сфері торгівлі, прискорити процеси продажу продукції. Завдяки автоматичному обліку та визначенню цін, підприємства мають можливість не тільки економити час протягом реалізації продукції, але й таким чином накопичувати дані, які в майбутньому можуть використовуватись для аналізу ефективності цінової політики та прийняття в майбутньому таких управлінських рішень, які дозволять розрахувати оптимальний рівень цін для максимізації прибутку або мінімізації витрат.

Зібрані дані можна використовувати для формування характеристик потенційного покупця та моделювання його поведінки за різних рівнів цін на товари – за якою ціною та які товари готові купити споживачі, як змінюється попит в залежності від цінових чинників, найбільш вірогідний час покупки, середня кількість придбаного товару одним покупцем при визначеному рівні цін, середній чек покупця тощо.

Під час організації бізнесу в мережі інтернет або соціальних мережах підприємства мають скоротити витрати на оренду приміщень, утримання складських запасів, фізичну охорону, зменшити обслуговуючий персонал тощо. Це дозволяє реалізовувати товари зі знижками, не зменшуючи при цьому дохід.

Інтернет-маркетинг розглядається в якості напряму маркетингу. При його реалізації застосовуються всі компоненти традиційного маркетингу, але в інтернет-середовищі. Компоненти маркетинг-міксту включають ціну, товар, просування (пошуковий маркетинг та маркетингові комунікації в інтернеті) та розподіл.

В інтернет-маркетингу можна виділити два основних напрями:

- Напряму, пов'язаний із застосуванням можливостей інтернету для розширення системи маркетингу підприємства традиційного типу. Це стосується аспектів організації інформаційної взаємодії між такими суб'єктами ринку, як співробітники підприємства, замовники (споживачі, клієнти),

партнери. Маркетинг даного напряму передбачає проведення маркетингових досліджень, а також просування та продаж товарів через інтернет.

- Напряму, пов'язаний із появою моделей бізнесу, основою яких став безпосередньо сам сама мережа інтернет. Це стосується діяльності інтернет-магазинів, торговельних електронних майданчиків, віртуальних інформаційних агентств, підприємств, що надають послуги для клієнтів безпосередньо через мережу інтернет [9, с. 60].

В інтернеті ключова роль на ринку попиту та пропозиції перейшла від товаровиробників до споживачів: окремі підприємства здатні швидко залучати увагу користувачів, але така ж можливість є і в її конкурентів, оскільки підприємства вимушені змагатися за увагу споживачів в інтернет-середовищі, налагоджуючи та покращуючи взаємодію з ними.

Перевагами інтернет-маркетингу можна відзначити:

- швидке реагування на ринкові умови, що постійно змінюються;
- оперативна зміна асортименту, цін та описів товарів та послуг;
- економія на доставці та розповсюдженні інформації [10, с. 414].

Активному розвитку інтернет торгівлі сприяють суттєві переваги даної форми:

- низька вартість трансакцій;
- необмежене коло потенційних клієнтів;
- відносно низький обсяг початкових вкладень, пов'язаний з відсутністю купівлі / оренди торгових майданчиків та торговельного обладнання;
- попередження недобросовісності або недосвідченості продавців;
- простота обліку руху товару;
- зручність проведення маркетингових досліджень;
- значний потенціал розвитку системи роботи з клієнтами;
- персоналізація взаємодії з кінцевими споживачами [11, с. 70].

Окрім традиційних стратегій та методів формування цінової політики, які застосовуються в офлайн-середовищі в інтернеті застосовуються специфічні методи.

Метод онлайн-оренди. Це система формування ціни, коли передбачається оплата за товар при кожному його використанні клієнтом. Метод ґрунтується на вартості трансакцій, використовується при продажі цифрових товарів та програмного забезпечення. Один з варіантів даного методу – супердистрибуція в інтернет-мережі, коли створювачем цифрового товару в інтернет-мережі забезпечується його доступність для копіювання. В кожного з цифрових товарів є код, завдяки якому можна робити стягування невеликої плати за його використання. Практикується встановлення невисоких цін, що забезпечують ефективне відношення прибутку від використання товарів та понесених витрат [7, с. 111].

Метод цінового пакування. При застосуванні даного методу запаковані товари продаються за єдиною ціною (ціна набору). Якщо ті ж компоненти

продаються окремо, то ціна на них встановлюється дорожча, що провокує клієнтів на придбання наборів, а підприємство за рахунок цього може збільшити обсяг продаж та позбутися від деяких неходових товарів. Однак, існує ризик, що товари, що продаються поза комплектом виробу будуть негативно впливати на прибуток. Адже якщо ціна вища, то їх будуть менше купляти. А якщо ціну на них зменшити, то постраждає цінність товарних комплектів.

Даний метод застосовують підприємства, що спеціалізуються на продажі програмного забезпечення, а також мережеві провайдери. При застосуванні методу пакетування залучається найбільша кількість покупців та забезпечується висока конкурентоспроможність. При продажі пакетів в інтернеті онлайн-підтримка потребує низьких додаткових витрат, при цьому зберігається їх висока споживча цінність. Це сприяє кращому використанню даного методу підприємствами при високому коефіцієнті маржі для онлайн-товарів [12, с. 141].

Метод “Реклама платить за товар”. При використанні даного методу товари продаються за ціною нижче собівартості, а прибуток отримують з інших джерел. Розповсюджене джерело – розміщення рекламних повідомлень. Сайти, що спеціалізуються на наданні інформації, фінансуються головним чином за рахунок розміщення реклами, але й інші сайти також застосовують даний метод.

Метод динамічного формування цінової політики. При здійсненні онлайн-торгівлі підприємства можуть контролювати процес залучення покупців завдяки інтернет-технологіям, які сприяють відстежуванню появи кожного користувача на сайті інтернет-магазину. Ця інформація для продавця є надзвичайно цінною, оскільки на її підґрунті реально встановлювати ціни таким чином, щоб для кожного покупця виставлялась ціна, яку він готовий заплатити. Методом може передбачатися, що користувачам інтернету при кожному запиті надається нова інформація про ціни [7, с. 112].

Ціна може змінюватися в залежності від джерела переходу. Сутність в тому, що на різних інтернет-майданчиках різні ціни. Варіант є далеко не безпечним, оскільки одні й ті ж самі користувачі можуть заходити на сайт з різних майданчиків та бачити різні ціни, така ситуація їм може не сподобатися, і вони не будуть знову відвідувати даний сайт.

Метод договірної гнучкої ціноутворення. При цьому методі покупцям призначаються заздалегідь оговорені ціни. Після перемовин з клієнтами укладаються відповідні договори. Ціни фактично призначаються в залежності від середньоринкових цін (в менший або більший бік). Даний метод застосовує значна кількість підприємств сектору B2B (бізнес для бізнесу) [4, с. 78].

Метод формування ціни зі стандартною ціною націнкою. Націнки (наприклад 20% від купівельної ціни) призначаються спочатку товаровиробниками, потім оптовиками та в кінці роздрібними торговцями. Ціна для кінцевих споживачів включає всі вказані націнки. Варіантом даного методу є метод подвоєння ціни, за якою здійснювалась купівля товару.

Метод якірних цін. Даний метод передбачає одночасне зазначення початкової ціни та ціни продажу. В даному випадку споживачу одразу зрозуміло, наскільки ціна зменшилась, це й буде зекономленою сумою від купівлі. Спрацьовує так званий “ефект прив’язування”: більш важливою для клієнтів є не сама ціна, а її прив’язування до самого факту розпродажу та можливості економії [13, с. 75].

На електронному ринку достатньо високий рівень конкуренції, даний чинник практично завжди впливає на ціни в бік їх зниження. При цьому ринок в інтернеті є еластичним щодо ціни. Споживачі швидко реагують на будь-яке зниження цін в обмеженому діапазоні.

Окрім чинників, що сприяють зменшенню цін, в інтернеті діють чинники, що підвищують ціни. Це витрати підприємств на інтернет-маркетинг (реклама, дослідження, просування тощо) та витрати, необхідні для створення та обслуговування сайту підприємства.

При формуванні цінової політики в сфері інтернет необхідно враховувати чутливість споживача до ціни, яку визначає низка чинників:

- унікальна цінність;
- інформованість про замінник товару;
- можливість порівняння товарів та їх характеристик;
- відношення ціни та якості.

Використання правильної методики формування цін дозволить сформулювати цінову політику підприємства, призначити обґрунтовані ціни та контролювати результат зміни цін, що допоможе підприємству зайняти міцні позиції на ринку.

Висновки. Цифрова трансформація економічних відносин, обумовлена появою інноваційних технологій, нових інформаційно-комунікаційних способів взаємодії, отримання та розповсюдження інформації, викликала зміни в політиці обґрунтування та управління маркетингом на підприємстві, включаючи цінову політику. Зміна динаміки конкуренції між інтернет-магазинами та торговельними роздрібними мережами сприяє отриманню споживачами додаткової цінності у вигляді великої прозорості цін, а виробники або посередники мають можливість не тільки відстежувати взаємодію зі споживачами в онлайн-режимі, але й прогнозувати поведінку споживача на основі спостереження в режимі тестування. Цінова політика інтернет-торгівлі орієнтована на застосування цінових стратегій, які адаптують діяльність суб’єктів до діджиталізації поведінки споживачів.

Розглянуті методи формування цінової політики в інтернеті дозволяють зробити висновок, що вони відрізняються від традиційних, хоча зберігають основні підходи. Феноменом інтернету є безкоштовне надання споживачу багатьох інформаційних продуктів, в тому числі, ринкової інформації про ціни, що дозволяє знизити ціну на товар та послугу в електронній комерції. Переваги,

що надаються підприємствам, призвели до бурхливого зростання торгівлі в інтернеті, гнучкому та динамічному ціноутворенню.

Література:

1. Длігач А. Маркетингова цінова політика: світовий досвід, вітчизняна практика. К.: Знання, 2005. 301 с.
2. Четверик О. В. Прогнозування ціни на цукор для підприємств цукрової галузі з врахуванням тенденцій внутрішнього та світового ринків. Інноваційна економіка: Науково-виробничий журнал. 2015. № 4 (59). С. 232-238.
3. Четверик О. В. Формування комплексів маркетингу для основної та побічної продукції підприємств цукрової галузі. Економіка і управління аграрного сектору. 2015. № 1 (119). С. 96-103.
4. Окландер М. А., Чукурна О. П. Маркетингова цінова політика. К.: Центр учбової літератури, 2011. 240 с.
5. Четверик О. В. Особливості маркетингової цінової політики підприємств бурякоцукрового підкомплексу. Наук. вісн. НУБіП України. 2013. Вип. 181. Ч. 4. С. 331-338.
6. Четверик О. В. Маркетингова цінова політика цукровиробників: врахування впливу світового ринку на параметри внутрішнього ринку цукру. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. № 2. С. 766-770.
7. Корінев В. Л., Корецький М. Х., Дацій О. І. Маркетингова цінова політика. К.: Центр учбової літератури, 2007. 200 с.
8. Окландер М. Ціноутворення як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємств роздрібною торгівлі. Економіка: реалії часу. 2013. №1(6). С. 65-70.
9. Кузнецова Н. Інтернет-маркетинг в Україні: проблеми та перспективи. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка Економіка. 2016. №137. С. 56-61.
10. Семенова А. В. Інтернет-маркетинг в Україні: передумови виникнення, особливості становлення, перспективи розвитку. Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2013. №10. С. 413-417.
11. Ілляшенко С. М. Сучасні тенденції застосування Інтернет-технологій у маркетингу. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2011. №4. С. 64-74.
12. Власова Н., Смольнякова Н., Волосов А. Зміст та особливості цінової політики підприємства роздрібною торгівлі. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2010. №2. С. 141-148.
13. Кудлай В. Актуальні проблеми ціноутворення на підприємствах в сучасних умовах. Український соціум. 2006. №6. С. 73-80.

References:

1. Dlighach, A. (2005). Marketynghova cinova polityka: svitovyj dosvid, vitchyznjana praktyka [Marketing pricing policy: world experience, domestic practice]. K.: Znannja [in Ukrainian].
2. Chetveryk, O. V. (2015). Proghnozuvannja ciny na cukor dlja pidpryjemstv cukrovoji ghaluzi z vrakhuvannjam tendencij vnutrishnjogho ta svitovogho rynkiv [Forecasting the price of sugar for the sugar industry, taking into account trends in domestic and world markets]. *Innovacijna ekonomika: Naukovo-vyrobnychyj zhurnal – Innovative Economics: Research and Production Journal*, 4 (59), 232-238 [in Ukrainian].
3. Chetveryk, O. V. (2015). Formuvannja kompleksiv marketynghu dlja osnovnoji ta pobichnoji produkciji pidpryjemstv cukrovoji ghaluzi [Formation of marketing complexes for the main and by-products of the sugar industry]. *Ekonomika i upravlinnja aghrarnogho sektoru – Economics and management of the agricultural sector*, 1 (119), 96-103 [in Ukrainian].

4. Oklander, M. A. & Chukurna, O. P. (2011). Marketynghova cinova polityka [Marketing pricing policy]. K.: Centr uchbovoji literatury [in Ukrainian].
5. Chetveryk, O. V. (2013). Osoblyvosti marketynghovoji cinovoji polityky pidpryjemstv burjakocukrovogho pidkompleksu [Features of marketing pricing policy of enterprises of the sugar beet subcomplex]. *Nauk. visn. NUBiP Ukrainy – Science. spring NULES of Ukraine*, 181 (4), 331-338 [in Ukrainian].
6. Chetveryk, O. V. (2014). Marketynghova cinova polityka cukrovyrobnykiv: vrakhuvannja vplyvu svitovogho rynku na parametry vnutrishnjogho rynku cukru [Marketing pricing policy of sugar producers: taking into account the impact of the world market on the parameters of the domestic sugar market]. *Ghlobaljni ta nacionaljni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 2, 766-770 [in Ukrainian].
7. Korinjev, V. L., Korecjkij, M. Kh. & Dacij, O. I. (2007). Marketynghova cinova polityka [Marketing pricing policy]. K.: Centr uchbovoji literatury [in Ukrainian].
8. Oklander, M. (2013). Cinoutvorennja jak chynnyk pidvyshhennja konkurentospromozhnosti pidpryjemstv rozdribnoji torghivli [Pricing as a factor in increasing the competitiveness of retail enterprises]. *Ekonomika: realiji chasu – Economics: the realities of time*, 1(6), 65-70 [in Ukrainian].
9. Kuznjecova, N. (2016). Internet-marketyngh v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Internet marketing in Ukraine: problems and prospects]. *Visnyk Kyjivsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv Economics*, 137, 56-61 [in Ukrainian].
10. Semenova, A. V. (2013). Internet-marketyngh v Ukraini: peredumovy vynyknennja, osoblyvosti stanovlennja, perspektyvy rozvytku [Internet marketing in Ukraine: prerequisites, features of formation, prospects for development]. *Ekonomichnyj visnyk Nacionaljnogho tekhnichnogho universytetu Ukrainy «Kyjivsjkij politekhnichnyj instytut» – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, 10, 413-417 [in Ukrainian].
11. Illjashenko, S. M. (2011). Suchasni tendenciji zastosuvannja Internet-tekhnologij u marketynghu [Modern trends in the use of Internet technologies in marketing]. *Marketyngh i menedzhment innovacij – Marketing and innovation management*, 4, 64-74 [in Ukrainian].
12. Vlasova, N., Smoljnjakova, N. & Volosov, A. (2010). Zmist ta osoblyvosti cinovoji polityky pidpryjemstva rozdribnoji torghivli [Content and features of the pricing policy of the retail enterprise]. *Ekonomichna strateghija i perspektyvy rozvytku sfery torghivli ta poslugh – Economic strategy and prospects for trade and services*, 2, 141-148 [in Ukrainian].
13. Kudlaj, V. (2006). Aktualjni problemy cinoutvorennja na pidpryjemstvakh v suchasnykh umovakh [Actual problems of pricing at enterprises in modern conditions]. *Ukrajinsjkij socium – Ukrainian society*, 6, 73-80 [in Ukrainian].

УДК 332.2:332.6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-234-248](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-234-248)

Прядка Тетяна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, завідувачка кафедри управління земельними ресурсами та земельного кадастру, Білоцерківський національний аграрний університет, пл. Соборна, 8/1, м. Біла Церква, Київська обл., 09100, тел.: (096) 143-53-51, <https://orcid.org/0000-0002-6179-0128>

Скляр Юрій Леонідович, кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри геодезії та землеустрою, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 0021, тел.: (066) 569-45-22, <https://orcid.org/0000-0002-5790-1331>

Капінос Наталія Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри геодезії та землеустрою, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 0021, тел.: (066) 569-45-22, <https://orcid.org/0000-0002-9354-5311>

Вольська Ангелія Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економіки, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти "Кам'янець-Подільський державний інститут», вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, 32300, тел.: (097) 315-16-30, <https://orcid.org/0000-0001-7119-0436>

Третяк Микола Антонович, старший судовий експерт Чернівецького відділення Київського науково-дослідного інституту судової експертизи Міністерства юстиції України, вул. Новікова Прибоя, 10/5, м. Чернівці, 58000, <https://orcid.org/0000-0002-9347-4859>

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ЗЕМЕЛЬНО-ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. З'ясовано, що основними джерелами формування інформації є: державний земельний кадастр та відомчі кадастри і реєстри; виконавчі органи державної влади; органи, які здійснюють облік земельних ділянок та об'єктів нерухомості; органи, що здійснюють реєстрацію прав на нерухоме майно та угод із ними; організації, що виконують операції із земельними ділянками та іншими об'єктами нерухомості та ін. Разом з тим, в сфері економіки землекористування інформаційне середовище щодо забезпечення надходжень земельних платежів до бюджету територій і розширення бази оподаткування, інформаційна підтримка ринкового обороту земельних ділянок, вдосконалення

механізму оподаткування землі та іншої нерухомості шляхом встановлення залежності платежів від ринкової вартості і прибутковості використовуваних земельних ділянок та об'єктів нерухомості, зменшення кількості суб'єктів земельних відносин, що користуються незаконними або необґрунтованими пільгами, потребує удосконалення, особливо щодо проведення нормативної грошової оцінки земель та експертної оцінки ринкової і балансової вартості землекористування. Інформація державного земельного та кадастру нерухомості, що використовується в оціночній діяльності класифікується: за управлінськими діями, за призначенням в процесі управління землекористуванням, за рівнем управління інформаційного середовища, за видом надання інформації, за ступенем опрацювання інформації, за місцем формування інформації. Основними завданнями інформаційного забезпечення системи оціночної діяльності визначено: забезпечення функціонування системи оціночної діяльності, накопичення, ведення і оновлення банку даних системи оціночної діяльності; документування відомостей про оцінку земельних ділянок, надання необхідної інформації заінтересованим органам, структурам і особам, аналіз ефективності системи оціночної діяльності, прогноз розвитку земельного ринку, прогноз розвитку інформаційного ринку системи управління землекористуванням, захист інформації і ін. Обґрунтовано, що при формуванні інформаційної системи оцінки землі та майна необхідно враховувати її напрями: 1) за рівнем управління інформація поділяється на стратегічну (нормативно-правові документи, у тому числі закони та акти, програми та інші документи, необхідні у використанні) та оперативну (розпорядження, листи, рішення та вказівки вищих організацій з поточних питань використання земельних ресурсів); 2) за умовами доступу інформація поділяється на відкриту (для широкого кола користувачів); з обмеженим доступом (для органів управління всіх адміністративно-територіальних рівнів для прийняття рішень та надану користувачам у обробленому вигляді – інформація для службового користування); закритої - не надається широкому колу користувачів (інформація, віднесена до державної таємниці, та конфіденційна); 3) за місцем формування інформація поділяється на внутрішньосистемну та зовнішню. Внутрішньосистемну називають інформацію, підготовлену в межах системи управління земельними ресурсами та землекористуванням (державного земельного кадастру, землеустрою та землевпорядкування, територіально-просторового планування розвитку землекористування, земельного моніторингу, оцінки земель). Зовнішньою інформацією називають підготовлену в межах інших систем (що беруть участь у процесі управління) та використовувану для прийняття управлінського рішення, яка є тематичною: кадастрову (галузевих кадастрів), геодезичну, містобудівну, архітектурно-планувальну, матеріали технічної інвентаризації та ін. Основними складовими структури управління інформацією системи оціночної діяльності визначено: системний аналіз інформаційних потоків, який включає рівень проблем;

середовище розповсюдження; тип інформації; взаємозв'язки потоків і т.д.; формування цільових установок, яке включає: політичні; господарські (економічні); соціальні; екологічні і т.д.; визначення перемінних управління, яке включає економічні, організаційні, технічні, інформаційні, екологічні, соціальні і т.д. відомості; опис способів, дій, який включає закони, стандарти, нормативи, методичні, планові, оперативні і т.д. документи; управлінські рішення, які включають програми, інвестиції, розпорядження, закони, рішення і т.д.; захист інформації та контроль даних. Формування сучасної моделі інформаційного забезпечення процесу оціночної діяльності повинно бути зорієнтоване на впорядкування відомостей про просторові, правові, технічні, економічні та соціальні характеристики земельних ділянок та інших об'єктів нерухомості. У якості першочергових завдань щодо формування інформаційного середовища у сфері оціночної діяльності необхідно вважати розробку наступних напрямків: вдосконалення методології та системи інформаційного забезпечення грошової оцінки вартості об'єктів нерухомості з урахуванням поточних цін і розцінок; застосування методів математичної статистики стосовно завдань оцінки; вдосконалення методів розрахунку ризиків при аналізі прибутковості об'єктів оцінки; визначення основних методологічних принципів оцінки земельних та інших природних ресурсів.

Ключові слова: інформаційне забезпечення земельно-оціночної діяльності, грошова оцінка земельних ділянок, земельний кадастр.

Pryadka Tetyana Mykolayivna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Land Resources Management and Land Cadastre, Bila Tserkva National Agrarian University, Sq. Soborna, 8/1, Bila Tserkva, Kyiv region, 09100, tel .: (097) 315-16-30, [https // orcid.org /0000-0002-6179-0128](https://orcid.org/0000-0002-6179-0128)

Sklyar Yuriy Leonidovych, Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University, vul. Gerasim Kondratiev, 160, Sumy, 0021, tel .: (066) 569-45-22, [https // orcid.org /0000-0002-5790-1331](https://orcid.org/0000-0002-5790-1331)

Kapinos Natalia Oleksandrivna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University, vul. Gerasim Kondratiev, 160, Sumy, 0021, tel .: (066) 569-45-22, [https // orcid.org /0000-0002-9354-5311](https://orcid.org/0000-0002-9354-5311)

Volska Angelia Oleksandrivna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Economics, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamyanets-Podilsky State Institute", 13 Godovantsya St., 32300 Kamyanets-Podilsky, tel .: (097) 315-16-30, [https // orcid.org /0000-0001-7119-0436](https://orcid.org/0000-0001-7119-0436)

Tretiak Mykola Antonovych, Senior Forensic Expert of the Chernivtsi Branch of the Kyiv Research Institute of Forensic Science of the Ministry of Justice of Ukraine, vul. Novikova Priboya, 10/5, Chernivtsi, 58000, [https // 0000-0002-9347-4859](https://0000-0002-9347-4859)

INFORMATION SUPPORT OF THE LAND ASSESSMENT ACTIVITY PROCESS

Abstract. It was found that the main sources of information formation are: state land cadastre and departmental cadastres and registers; executive bodies of state power; bodies that keep records of land and real estate; bodies that register real estate rights and agreements with them; organizations that perform operations with land and other real estate, etc. However, in the field of land use economics information environment to ensure the receipt of land payments to the territorial budget and expand the tax base, information support for market turnover of land, improving the mechanism of taxation of land and other real estate by establishing dependence of payments on market value and profitability of used lands and real estate, reducing the number of subjects of land relations that use illegal or unjustified benefits, needs to be improved, especially to the normative monetary evaluation of land and expert evaluation of market and book value of land use. Information of the state land and real estate cadastre used in evaluation activities is classified: by management actions, by purpose in the process of land use management, by level of information environment management, by type of information provision, by degree of information processing, by place of information formation. The main tasks of information support of the evaluation activities system are: ensuring of the functioning of the evaluation system, accumulation, maintenance and updating of the data bank of the evaluation activity; documenting of information on land valuation, providing the necessary information to interested bodies, structures and individuals, analysis of the effectiveness of the valuation activity, forecasting the development of the land market, forecasting the development of the information market of land management, information protection, etc. It is substantiated that forming the information system of land and property valuation it is necessary to take into account its directions: 1) according to the level of management the information is divided into strategic (legal documents, including laws and acts, programs and other documents, necessary for the usage) and operational (orders, letters, decisions and instructions of higher organizations on current issues of land use); 2) according to the conditions of access information is divided into open (for a wide range of users); with limited access (for management bodies of all administrative-territorial levels for decision-making and provided to users in processed form - information for official use); closed - not provided to a wide range of users (information classified as state secrets and confidential); 3) according to the place of formation of information is divided into internal and external. Intra-system information is called the information prepared

within the system of land resources and land use management (state land cadastre, land management, territorial and spatial planning of land use development, land monitoring, land valuation). External information is called prepared within other systems (involved in the management process) and used for management decisions, which is thematic: cadastral (industry cadastral), geodetic, urban planning, architectural planning, technical inventory materials, etc. The main components of the information management structure of the evaluation system activities are: system analysis of information flows, which includes the level of problems; distribution environment; type of information; flow relationships, etc.; formation of target settings, which includes: political; housing (economic); social; ecological; etc; definition of management variables, which includes economic, organizational, technical, informational, ecological, social, etc. data; description of ways, actions, which includes laws, standards, regulations, methodological, planning, operational, etc. documents; management decisions that include programs, investments, orders, laws, decisions, etc; information protection and data control. The formation of a modern model of information support of the evaluation process should be focused on streamlining information on spatial, legal, technical, economic and social characteristics of land and other real estate. As priority tasks to the informational environment formation in the field of evaluation activities it is necessary to consider the development of the following directions: improvement of the methodology and system of information support for monetary valuation of real estate, taking into account current prices and costs; application of mathematical statistics methods in relation to assessment tasks; improvement of risk calculation methods in the analysis of profitability of assessment objects; determination of the basic methodological principles of land valuation and natural resources assessment.

Key words: information support of land valuation activity, monetary valuation of land areas, land cadastre.

Постановка проблеми. Інформаційне забезпечення процесу оціночної діяльності є однією з головних складових і полягає у зборі, обробці та використанні інформації про земельні ділянки, об'єкти нерухомості, територіальні зони, а також спрямоване на задоволення потреб оцінювачів шляхом обміну інформацією між ними. Основними джерелами формування інформації є: державний земельний кадастр та відомчі кадастри і реєстри; виконавчі органи державної влади; органи, які здійснюють облік земельних ділянок та об'єктів нерухомості; органи, що здійснюють реєстрацію прав на нерухоме майно та угод із ними; організації, що виконують операції із земельними ділянками та іншими об'єктами нерухомості та ін. Разом з тим, в сфері економіки землекористування інформаційне середовище щодо забезпечення надходжень земельних платежів до бюджету територій і розширення бази оподаткування, інформаційна підтримка ринкового обороту земельних ділянок, вдосконалення механізму оподаткування землі та іншої

нерухомості шляхом встановлення залежності платежів від ринкової вартості і прибутковості використовуваних земельних ділянок та об'єктів нерухомості, зменшення кількості суб'єктів земельних відносин, що користуються незаконними або необґрунтованими пільгами, потребує удосконалення, особливо щодо проведення нормативної грошової та експертної оцінки ринкової і балансової вартості землекористування,

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми законодавчого забезпечення ведення обліку кількості і якості земель, державної реєстрації земельних ділянок у системі державного земельного кадастру висвітлено у дослідженнях українських науковців Третяка А., Третяк В., Сакаль О., Третяк Н., Юрченко Т., Ковалишин О., Коваль Л., Заболотчук А., Ціцька Н. та ін. які наголошують про необхідність удосконалення методичних підходів формування ефективної та прозорої інформаційної бази. Особливості проведення нормативної грошової оцінки земель населених пунктів висвітлені у працях відомих вітчизняних фахівців Ю. Палехи, Ю. Дегтяренко, М. Лихогруда, Ю. Манцевича та інших, здійснення експертної грошової оцінки земельних ділянок, визначення різних видів вартості розглянуті у роботах вітчизняних вчених і практиків Л. Перовича, Ю. Губара та інших. При цьому якісний показник результатів проведених робіт з оцінки має прямий зв'язок від інформаційного забезпечення грошової оцінки земельних ділянок у сучасних умовах, вимоги до яких постійно підвищуються.

Метою статті є визначення особливостей інформаційного забезпечення процесу оціночної діяльності в сучасних умовах та його завдань.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою інформаційного забезпечення процесу оціночної діяльності є геодезичне та земельно-кадастрове забезпечення, що є базисом єдиного геопростору землекористування відповідних територій. Геодезична та картографічна основи земельного та кадастру нерухомості створюють та оновлюють відповідно до СК-2000. При цьому відповідні відомості про геодезичну та картографічну основи кадастру, отримані в результаті виконання робіт із створення нових або оновлення існуючих геодезичної та картографічної основ кадастру, у тому числі щодо створення нових або відновлення втрачених пунктів опорних межових мереж, вносять до державного земельного та кадастру нерухомості на підставі підготовлених документів.

Відповідно до положень закону України «Про державний земельний кадастр» [1] інформаційними складовими земельного кадастру, в тому числі і оцінки земель, є відомості: про межі земельної ділянки, про цільове призначення земельних ділянок, про економічну оцінку земель, про угіддя земельної ділянки, про обмеження у використанні земель, про межі частини земельної ділянки, про нормативну грошову оцінку земель, і про межі адміністративно-територіальних одиниць, про розподіл земель між власниками та користувачами, про бонітування ґрунтів. Про те це не є остаточний перелік, який необхідно сформулювати.

Серйозним аспектом збору та використання земельно-кадастрової інформації в оціночній діяльності є проблеми накладання меж земельних ділянок одна на одну у процесі їх внесення в державний земельний кадастр, або їх перетину з межами територіальних громад. Наприклад, в процесі розроблення проекту Комплексного плану просторового розвитку території Пісочинської територіальної громади Харківської області виявлено, перекриття проходження меж Пісочинської територіальної громади, зокрема, накладання межі сільської ради (*проект формування межі території Пісочинської сільської ради*) на межу м. Харків, яка зареєстрована в державному земельному кадастрі (табл. 1). В результаті векторизації виявлено відхилення від облікової площі Пісочинської селищної ради – 116,4 га, що у відсотковому співвідношенні становить всього 4.0% території ради.

В цілому по територіальній громаді відхилення у меншу сторону від облікової площі складає 50,4 га або 0,6%. Аналогічні відхилення в площі виявлені і по населених пунктах. Так по с.м.т. Пісочин відхилення складає більше 200 га в меншу сторону, або 14,8%. В цьому зв'язку, необхідне розроблення проекту землеустрою щодо зміни меж території Пісочинської селищної ради або м. Харків та с.м.т. Пісочин.

Вважаючи на те, що чинна нормативно-правова база не повною мірою регламентує всі особливості здійснення державного кадастрового обліку у зв'язку зі зміною площі земельної ділянки та (або) зміною опису розташування її меж потрібні зміни до земельного кодексу України.

Таблиця 1

Порівняння площ фактичних та облікових в розрізі місцевих рад, що ввійшли до території Пісочинської територіальної громади

Назва ради	Облікова площа, га	Площа (фактична) в СК-63, га	Площа (фактична) в УСК-2000 (МСК-63), га	Відхилення від облікової площі, га
Пісочинська селищна рада	2909.4011	2793.1034	2793.0074	-116,3937
Коротичанська селищна рада	3167.0000	3207.3687	3207.3282	+40,3282
Березівська селищна рада	1872.0000	1897.6833	1897.6716	+25,6716
Всього в межах Пісочинської територіальної громади	7948.401	7898.1554	7898.0072	-50,3938

Формування сучасної моделі інформаційного забезпечення процесу оціночної діяльності орієнтоване на впорядкування відомостей про просторові, правові, технічні, економічні та соціальні характеристики земельних ділянок та інших об'єктів нерухомості. Зрештою, інформаційне забезпечення процесу оціночної діяльності спрямоване на підвищення оперативності роботи з

інформацією; виключення повторення роботи з отримання інформації; забезпечення єдиного порядку роботи з інформацією та її централізованого зберігання в електронному вигляді; інтеграції взаємодії різних відомств на вирішення завдань розвитку територій.

Процес оцінки вартості земельних ділянок та майна пов'язаний з проведенням аналізу великих масивів інформації. Основні поточні витрати при проведенні конкретних оцінок пов'язані з пошуком і обробкою різної інформації, необхідної для реалізації мети оцінки. Тому розвиток інформаційного та методологічного забезпечення роботи оцінювачів є одним з найважливіших факторів успішної реалізації мети оціночної діяльності. Розвиток оціночної діяльності пов'язаний з проведенням наукових і методологічних досліджень. У якості першочергових завдань таких досліджень у сфері оціночної діяльності необхідно вважати розробку наступних напрямків:

- вдосконалення методології та системи інформаційного забезпечення грошової оцінки вартості об'єктів нерухомості з урахуванням поточних цін і розцінок;
- застосування методів математичної статистики стосовно завдань оцінки;
- вдосконалення методів розрахунку ризиків при аналізі прибутковості об'єктів оцінки;
- визначення основних методологічних принципів оцінки земельних та інших природних ресурсів.

Разом з тим, незважаючи на існуючу нормативно-правову базу та застосування інформаційних технологій залишається актуальним питання якісного забезпечення грошової оцінки земель, як інструменту державного регулювання земельних економічних, екологічних, містобудівних, сільськогосподарських відносин.

Державні інформаційні ресурси включають дані з різних баз даних та кадастрів. Їх поділяють на управлінську, соціальну, статистичну, фінансову та комерційну складові, що використовуються для вирішення державних завдань, а також завдань розвитку оціночної діяльності. Спеціальні інформаційні ресурси містять економічну, науково-технічну, виробничу, технологічну, маркетингову інформацію, призначену спеціалістів окремих галузей господарського комплексу. Структурно інформаційна діяльність з ведення земельного кадастру та кадастру нерухомості включає функціонування підпорядкованих територіальних органів Держгеокадастру України, а також інших організаційних структур, що спеціалізуються за видами накопичуваної та розповсюджуваної інформації, її тематикою, технологіями збору та обслуговуванням регіоном.

За призначенням у процесі управління земельними ресурсами та землекористуванням і іншими об'єктами нерухомості інформація поділяється

на статистичну (розвиток регіону, податкові надходження, у тому числі земельні платежі, відомості про угоди із землею та ін.); прогнозу (план розвитку територій, прогноз надходження податків та ін.); довідкову (довідники загального та спеціального призначення, методичні матеріали, класифікатори та кодові словники, різні описи земельних ресурсів та їх атрибутів тощо) (рис. 1) [2].

За рівнем управління інформація поділяється на стратегічну (нормативно-правові документи, у тому числі закони та акти, програми та інші документи, необхідні у використанні) та оперативну (розпорядження, листи, рішення та вказівки вищих організацій з поточних питань використання земельних ресурсів). За умовами доступу інформація поділяється на відкриту (для широкого кола користувачів); з обмеженим доступом (для органів управління всіх адміністративно-територіальних рівнів для прийняття рішень та надану користувачам у обробленому вигляді – інформація для службового користування); закриту - не надається широкому колу користувачів (інформація, віднесена до державної таємниці, та конфіденційна).

За видом подання інформація поділяється на документовану та не документовану. Документована інформація (документ) – це інформація, зафіксована на будь-якому носії з реквізитами, що дозволяє її ідентифікувати. Не документована інформація – це інформація, яка не включена до переліку основних документів та не має класифікаційного коду, підготовлена у довільній формі. За ступенем обробки виділяють первинну (або вихідну) інформацію – дані, що не піддаються обробці, про об'єкт управління і перетворену – отриману в результаті додаткових розрахунків або обробки вихідних відомостей про об'єкт управління. За місцем формування інформація поділяється на внутрішньосистемну та зовнішню. Внутрішньосистемну називають інформацію, підготовлену в межах системи управління земельними ресурсами та землекористуванням (державного земельного кадастру, землеустрою та землевпорядкування, територіально-просторового планування розвитку землекористування, земельного моніторингу, оцінки земель). Зовнішньою інформацією називають підготовлену в межах інших систем (що беруть участь у процесі управління) та використовувану для прийняття управлінського рішення, яка є тематичною: кадастрову (галузевих кадастрів), геодезичну,

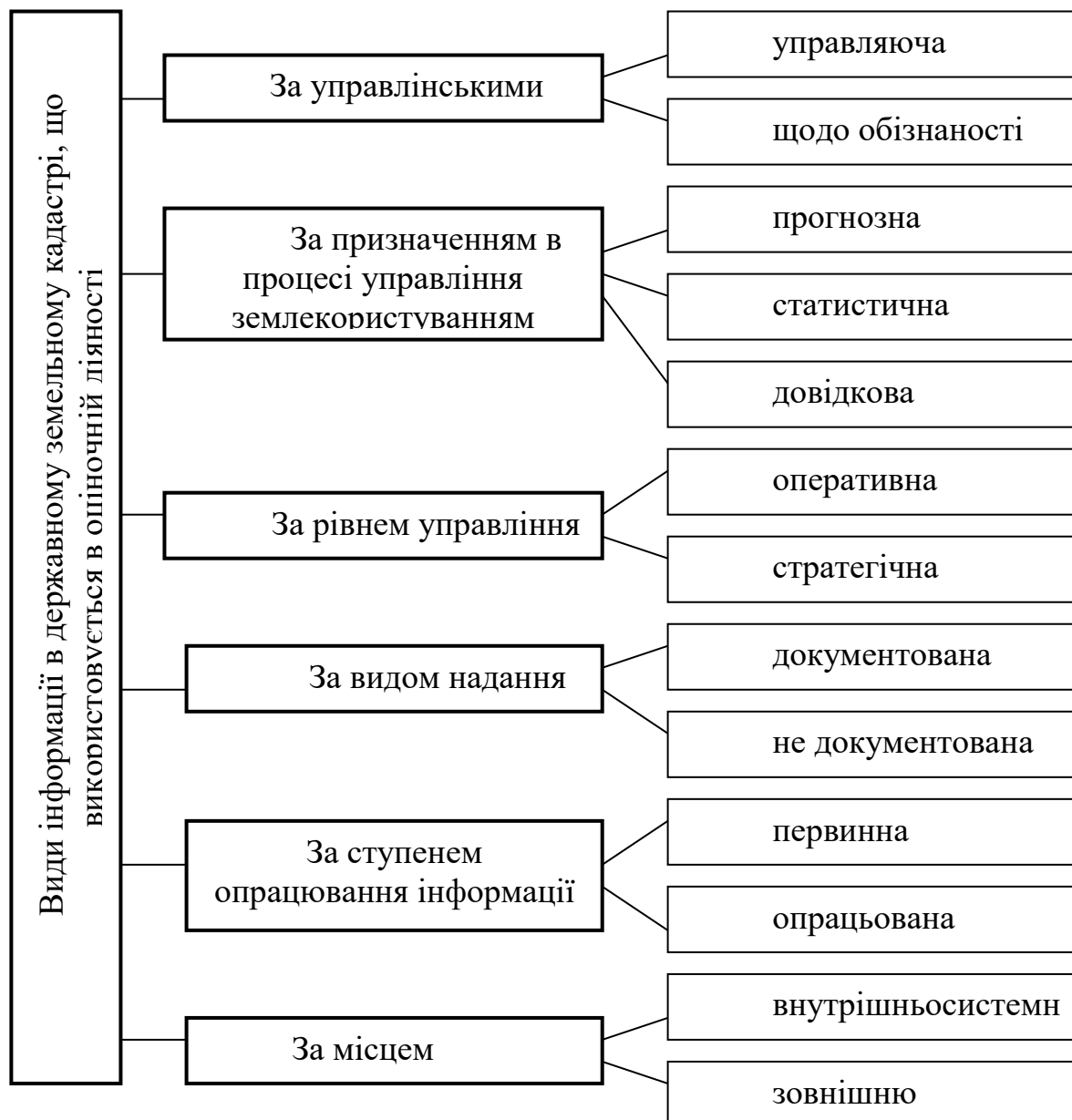

Рисунок 1. Класифікація інформації державного земельного та кадастру нерухомості, що використовується в оціночній діяльності містобудівну, архітектурно-планувальну, матеріали технічної інвентаризації та ін.

На рис. 2 приведено перелік завдань інформаційного забезпечення системи оціночної діяльності. Єдиний інформаційний простір – це єдина система довідників, класифікаторів, кодифікаторів. Система може включати наявність угод щодо протоколів інформаційного обміну, угод щодо структур та форматів розподілених баз даних. Для здійснення інформаційного забезпечення системи оціночної діяльності повинна бути створена автоматизована інформаційна система оцінки земель та майна (АІС ОЗМ).

На основі системи АІС ОЗМ відбувається формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору органів оцінки землі та майна,

технічної інвентаризації, реєстрації прав на земельні ділянки і нерухомого майна та угод з ними, податкової служби, управління та розпорядження

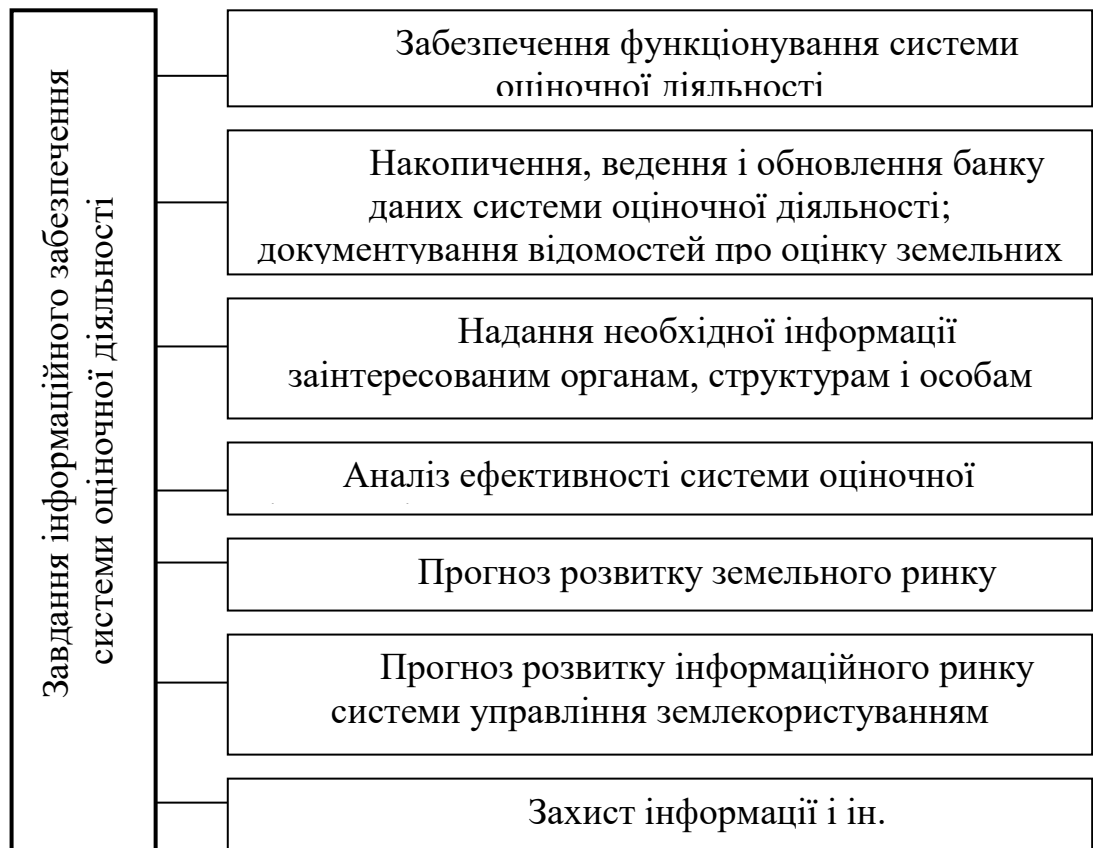

Рисунок 2. Завдання інформаційного забезпечення системи оціночної діяльності

державним та комунальним землекористуванням і іншою нерухомістю, управління на основі розробки, погодження та впровадження загальних класифікаторів інформаційних моделей об'єктів управління, протоколів та механізмів, які забезпечують міжвідомчий доступ до інформації, а також розробку відповідних програмних комплексів та баз даних, інтегрованих технологій з формування, обліку об'єктів землекористуванням і іншої нерухомості та реєстрації прав на земельні ділянки, що базуються на принципі «одного вікна». Державний земельний моніторинг (ДЗМ) та ОЗМ слід розглядати у тісному взаємозв'язку, оскільки, з одного боку, ДЗМ є інформаційною основою формування ОЗМ, з другого боку, відомості ОЗМ є основою, яку мають накладатися відомості земельного моніторингу, складовою якого є моніторинг земельного ринку [3]. Збір, обробка та аналіз інформації визначають поведінку системи управління загалом. Тому важливо визначити компоненти структури управління інформацією та їх взаємозв'язку на різних адміністративно-територіальних рівнях (рис. 3).

Відомості системи оціночної діяльності повинні мати взаємозв'язок з іншими державними інформаційними ресурсами (органи державної влади,

регіонального та рівня територіальних громад), інакше єдиний інформаційний простір сформований не буде. Інформаційні ресурси мають розвиватися у зв'язку з іншими секторами єдиного інформаційного простору, зокрема і з недержавними інформаційними ресурсами.

Державна політика у сфері формування єдиного інформаційного простору передбачає врахування інтересів державних органів структури

Рисунок 3. Структура управління інформацією системи оціночної діяльності

державної влади, регіональних органів влади, органів управління, юридичних і фізичних осіб. Крім того, передбачається враховувати можливості міжнародного співробітництва у сфері інформаційних технологій, продуктів та послуг, реальні можливості вітчизняної інформаційної індустрії в умовах ринкової економіки. Формування системи ОЗМ здійснюється у порядку обов'язкової взаємодії органів земельно-кадастрового обліку з органами державної влади; органами місцевого самоврядування; органами, що здійснюють технічний облік та (або) технічну інвентаризацію майнових об'єктів; органами, що здійснюють державну реєстрацію прав на нерухоме

майно та угоди з ним, ведення лісового, водного та інших реєстрів і кадастрів; податковими органами та інших. Під інформаційною взаємодією системи ОЗМ, з іншими інформаційними системами, слід розуміти процес обміну інформацією про об'єкти ОЗМ між різними органами влади та організаціями. Склад та обсяг інформації та учасників обміну встановлюється законодавством України. Мета інформаційної взаємодії - створення повного та актуального інформаційного ресурсу, що містить відомості про об'єкти ОЗМ, що відповідає потребам держави та суспільства.

При цьому інформаційну взаємодію за кількістю сторін, що беруть участь, можна розділити на три види:

- одностороннє, коли передбачається надання інформації - тільки органу земельно-кадастрового обліку;
- двостороннє, коли орган земельно-кадастрового обліку, отримавши від органу державної влади, органу місцевого самоврядування або іншого органу, або організації, що беруть участь у процесі формування системи ОЗМ, визначені законом відомості та внесені до земельно-кадастрового обліку земельні об'єкти, зобов'язаний у зворотному порядку надати цьому органу визначені законом відомості;
- багатостороннє, коли орган земельно-кадастрового обліку, отримавши від державного органу або організації певні відомості та внесені до земельно-кадастрового обліку, зобов'язаний надати певні документи не тільки стороні, що звернулася, але й іншим учасникам даного процесу.

За способом здійснення інформаційну взаємодію поділяють на надання відомостей та надання документів. Для формування якісного інформаційного ресурсу ОЗМ, створюваного для виконання поставлених перед ним завдань, потрібна взаємодія з іншими інформаційними системами:

- ◆ землеустрій, землевпорядкування та територіально-просторового планування розвитку землекористування [4, 5];
- ◆ державний земельний моніторинг, в тому числі земельного ринку [3];
- ◆ земельний контроль;
- ◆ земельний баланс;
- ◆ містобудівний кадастр;
- ◆ фонд даних, отриманих внаслідок проведення землеустрою;
- ◆ інформаційна система Мінагрополітики України з державного регулювання забезпечення родючості земель сільськогосподарського призначення;
- ◆ інформаційна система державної статистики;
- ◆ єдиний фонд даних про стан навколишнього природного середовища та його забруднення;
- ◆ інші джерела.

Отже, система оцінки земель та майна (ОЗН) повинна функціонувати як єдина державна система, що містить стандартизовану інформацію. Державний

земельний кадастр та інші кадастри і реєстри функціонують як допоміжні інформаційні системи (для ОЗН), що забезпечують вирішення питань державного управління землекористуванням у рамках відповідних міністерств та відомств.

Висновки. Інформація державного земельного та кадастру нерухомості, що використовується в оціночній діяльності класифікується: за управлінськими діями, за призначенням в процесі управління землекористуванням, за рівнем управління інформаційного середовища, за видом надання інформації, за ступенем опрацювання інформації, за місцем формування інформації. Основними завданнями інформаційного забезпечення системи оціночної діяльності визначено: забезпечення функціонування системи оціночної діяльності, накопичення, ведення і оновлення банку даних системи оціночної діяльності; документування відомостей про оцінку земельних ділянок, надання необхідної інформації заінтересованим органам, структурам і особам, аналіз ефективності системи оціночної діяльності, прогноз розвитку земельного ринку, прогноз розвитку інформаційного ринку системи управління землекористуванням, захист інформації і ін. Основними складовими структури управління інформацією системи оціночної діяльності визначено: системний аналіз інформаційних потоків, який включає рівень проблем; середовище розповсюдження; тип інформації; взаємозв'язки потоків і т.д.; формування цільових установок, яке включає: політичні; господарські (економічні); соціальні; екологічні і т.д.; визначення перемінних управління, яке включає економічні, організаційні, технічні, інформаційні, екологічні, соціальні і т.д. відомості; опис способів, дій, який включає закони, стандарти, нормативи, методичні, планові, оперативні і т.д. документи; управлінські рішення, які включають програми, інвестиції, розпорядження, закони, рішення і т.д.; захист інформації та контроль даних.

Література:

1. Закон України «Про державний земельний кадастр». Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>.
2. Третяк А. М., Третяк В. М., Ковалишин О.Ф. Земельно-кадастровий облік як інформаційна база управління земельними ресурсами та землекористуванням. Агросвіт № 16, 2021. с. 3-11.
3. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Капінос Н. О., Лобунько Ю.В., Земельний моніторинг в Україні: поняття та методологія формування. Агросвіт. № 1. 2022. с. 3-12
4. Третяк А. М. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціалізації, практики: монографія / А.М. Третяк, В.М. Третяк, Р.М. Курильців, Т.М. Прядка, Н.А. Третяк; [за заг. ред. А.М. Третяка]. – Біла Церква: «ТОВ «Білоцерківдрук», 2021. – 227 с.
5. Третяк А. М. Територіально-просторове планування: базові засади теорії, методології, практики: монографія / А.М. Третяк, В.М. Третяк, Т.М. Прядка; Н.А. Третяк, [за заг. ред. А.М. Третяка]. – Біла Церква: «ТОВ «Білоцерківдрук», 2021. 142 с.

References:

1. Zakon Ukraïni «Pro derzhavnij zemel'nij kadastr» [The Law of Ukraine " On State Land Cadastre"]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> [in Ukrainian].
2. Tretiak, A.M, Tretiak, V.M, Kovalishin, O.F. (2021). Zemel'no-kadastrovij oblik jak informacijna baza upravlinnja zemel'nimi resursami ta zemlekoristuvannjam [Land cadastral accounting as an information base for land resources management and land use]. *Agrosvit - Agrosvit*, 16, 3-11 [in Ukrainian].
3. Tretiak, A.M, Tretiak, V.M, Pryadka, T.M, Kapinos, N.O & Lobunko, Y.V. (2022). Zemel'nij monitoring v Ukraïni: ponjattja ta metodologija formuvannja [Land monitoring in Ukraine: concept and methodology of formation]. *Agrosvit – Agrosvit*, 3-12. [in Ukrainian].
4. Tretiak, A.M., Tretiak, V.M., Kuriltsiv, R.M., Pryadka, T.M., Tretiak, N.A. (2021). *Management of land resources and land use: basic principles of theory, institutionalization, practice [Upravlinnja zemel'nimi resursami ta zemlekoristuvannjam: bazovi zasadi teorii, instituciolizacii, praktiki]*. Bila Tserkva: Belotserkivdruk LLC [in Ukrainian].
5. Tretiak, A.M., Tretiak, V.M., Kuriltsiv, R.M., Pryadka, T.M., Tretiak, N.A. (2021). *Territorial-spatial planning: basic principles of theory, methodology, practice [Teritorial'no-prostorove planuvannja: bazovi zasadi teorii, metodologii, praktiki]*. Bila Tserkva: Belotserkivdruk LLC [in Ukrainian].

УДК 336.225.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-249-259](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-249-259)

Скрипник Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Херсонський державний аграрно-економічний університет, вулиця Стрітенська, 23, Херсон, Херсонська область, 73006, <https://orcid.org/0000-0003-3004-6117>

Юрченко Олександр Анатолійович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування, Національна академія статистики, обліку та аудиту, вулиця Підгірна, 1, Київ, 04107, <https://orcid.org/0000-0002-8447-6510>

Гринюк Оксана Іванівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, 76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15, <https://orcid.org/0000-0001-7390-1174>

НОВІ ПОДАТКОВІ ОБМЕЖЕННЯ: ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Статтю присвячено специфічним складовим елементам податкової системи України, зокрема Податковому кодексу України та змінам до нього, пріоритетним напрямкам податкової політики держави, аналізу правового регулювання діяльності всіх суб'єктів господарювання. В статті розглядаються норми Податкового кодексу України, а також діючого законодавства та законопроектів, якими внесено та ще планується внести зміни до загальної системи податкової політики держави. Реформа податкової системи є однією з найважливіших проблем на етапі формування ринкового середовища і створення сприятливих умов для зниження податкового навантаження. Проте реформування слід провести поступово, з метою стабільного виконання доходів бюджету. Встановлено, що на сучасному етапі податкова система продовжує перебувати в процесі реформування. Україна намагається вирішувати дану проблему на законодавчому рівні. Нормативно-правова база з даного питання перебуває в процесі становлення, що призводить до завязятих баталій, дискусій та невдоволення з обох боків. Оскільки податки являються основоположним елементом регулювання економіки в Україні, держава, методом встановлення нових ставок податків, нових видів оподаткування, підтримує чи пригнічує розвиток окремих сфер або галузей економіки і підприємництва. Завдяки звільненню від оподаткування фінансів, направлених на інновацію, модернізацію та розвиток виробництва, держава

підтримує її науково-технічний потенціал. Податкова система, що на сьогодні діє в Україні, за своєю структурою досить подібна до податкових систем розвинутих європейських держав. Податкове законодавство України опрацьовано з урахуванням критеріїв та всіх основних суттєвих аспектів та складових податкового законодавства європейських держав та міжнародних фінансово-економічних організацій. З'ясовано, що досягти стабільного та ефективного економічного розвитку можна шляхом регулювання податками.

Ключові слова: Податковий кодекс України, податкова система, суб'єкти господарювання, податки, збори, акциз, система оподаткування, малий та середній бізнес.

Skrypnyk Svitlana Valentynivna, Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Kherson State Agrarian and Economic University, 23 Stretenska Street, Kherson, Kherson Region, 73006, <https://orcid.org/0000-0003-3004-6117>

Yurchenko Oleksandr Anatoliyovych, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Auditing and Taxation, National Academy of Statistics, Accounting and Auditing, 1 Pidhirna Street, Kyiv, 04107, <https://orcid.org/0000-0002-8447-6510>

Gryniuk Oksana Ivanivna, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 76019, Ivano-Frankivsk, st. Karpatska, 15, <https://orcid.org/0000-0001-7390-1174>

NEW TAX RESTRICTIONS: IMPACT ON THE ACTIVITIES OF BUSINESS ENTITIES

Abstract. The article is devoted to the specific components of the tax system of Ukraine, in particular the Tax Code of Ukraine and changes to it, the priority areas of tax policy of the state, the analysis of legal regulation of all business entities. The article considers the norms of the Tax Code of Ukraine, as well as current legislation and draft laws, which have introduced and are planned to make changes to the general system of tax policy of the state. Reform of the tax system is one of the most important problems at the stage of forming a market environment and creating favorable conditions for reducing the tax burden. However, the reform should be carried out gradually, in order to ensure stable implementation of budget revenues. It is established that at the present stage the tax system continues to be in the process of reform. Ukraine is trying to solve this problem at the legislative level. The legal framework on this issue is in the process of formation, which leads to fierce battles, discussions and dissatisfaction on both sides. Since taxes are a fundamental element of economic regulation in Ukraine, the state, the method of setting new tax rates, new

types of taxation, supports or inhibits the development of certain areas or sectors of the economy and entrepreneurship. Thanks to the exemption from taxation of finances aimed at innovation, modernization and development of production, the state supports its scientific and technical potential. The current tax system in Ukraine is quite similar in structure to the tax systems of developed European countries. The tax legislation of Ukraine has been developed taking into account the criteria and all the main essential aspects and components of the tax legislation of European countries and international financial and economic organizations. It has been found that stable and efficient economic development can be achieved through tax regulation.

Key words: Tax Code of Ukraine, tax system, business entities, taxes, fees, excise duties, taxation system, small and medium business.

Постановка проблеми. Дослідження проблем функціонування, а також державної підтримки суб'єктів господарювання є актуальним напрямом розвитку України на сучасному етапі. Підприємництво виступає рушійною засадою усієї економіки держави. В період останніх двох десятиліть все частіше економіки багатьох держав підпадають під значний вплив світових фінансових криз. Дія цих криз негативно позначається на функціонуванні суб'єктів господарювання та змушує держави шукати нові способи для забезпечення підтримки, раціонального і економного використання бюджетних коштів. Спільним вирішенням такої проблеми для кожної із держав є акумуляція надмірного боргу, і тут немає жодної різниці чий цей борг – чи борг уряду, чи борг банків, чи борг корпорацій, чи борг споживачів. Варто зазначити, що великі суб'єкти господарювання досить швидко адаптуються до викликів криз, натомість малі суб'єкти господарювання не завжди адекватно реагують на вплив таких криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою праці стали актуальні нормативно-правові акти щодо системи державного оподаткування, а також дослідження вітчизняних експертів. Так, проблеми податкової системи України, шляхи її удосконалення визначаються в працях Г. Нагорняка, Л. Бабича. Аналіз перспектив реформування національної бюджетно-податкової системи був предметом досліджень І. Лук'яненко, М. Сидорович.

Метою статті є дослідження нормативно-правової бази податкової політики в Україні, аналіз основних норм Податкового кодексу України, а також як прийнятих та діючих законів, так і досить жваво обговорюваних законопроектів, що суттєво вплинуть на розвиток держави в подальшому а також на діяльність суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. На даному етапі податкова система України зазнає досить суттєвих змін. З 1 січня касові апарати стали обов'язковими майже для всіх фізичних осіб-підприємців. Бізнесу дали можливість обирати користуватися або класичними реєстраторами

розрахункових операцій, або ж електронними, які дешевші в обслуговуванні. Не використовувати касові апарати у своїй діяльності дозволили лише певним категоріям підприємців. І це тільки кілька аспектів тих питань, які ми розглянемо в даній статті.

Податкова система являє собою сукупність податків, зборів та низки інших обов'язкових платежів, зборів, внесків до державного бюджету України, до цільових фондів, що діють в Україні відповідно до діючого законодавства та в установленому законом порядку.

Така фінансова категорія як податки являється надзвичайно впливовою складовою та підґрунтям для розвитку науки, освіти, культури, економічної безпеки держави. Податок являється критерієм можливостей держави у світовому економічному просторі, а також фінансовим підґрунтям для зростання добробуту громадян [1, с. 31].

Основна місія податкової системи в Україні полягає в забезпеченні встановлення оптимальних податків, спрямованих не стримування розвитку, а саме як на суттєвий розвиток підприємництва в Україні, так і на забезпечення надходжень до бюджету, необхідних для його наповнення та на задоволення потреб держави [2, с. 6].

З огляду на зазначене, стає очевидним те, що основними економічними інструментами для реалізації ефективних принципів оподаткування являються саме податки і збори. Складовими податкового механізму являється податкове законодавство, податкове планування і прогнозування, процес управління податками, податкові санкції, податкові норми і нормативи при реалізації податкової політики мають дотримуватися принципів оподаткування [3].

Найбільш поширеними методами податкового регулювання є: 1) інвестиційний податковий кредит; 2) вибір і встановлення ставок оподаткування; 3) відстрочення податків і зборів; 4) податкова амністія; 5) міжнародні договори про уникнення подвійного оподаткування; 6) податкові канікули; 7) податкові відрахування.

В 2010 році в Україні було прийнято Податковий кодекс України. Згідно з нормами Податкового кодексу України стягаються загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі), місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).

Перший вид податків та зборів встановлюється Верховною Радою України та підлягає стягненню на всій території України. Другий вид податків і зборів встановлюється на місцях органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, місцевими радами [2, с. 5]. Також Податковим кодексом України встановлено прямі податки, акциз та митні збори. Наразі Податковий кодекс України зазнає суттєвих змін та новацій, які не завжди схвально сприймаються як малим та середнім бізнесом, так і пересічними громадянами та крупними корпораціями [4, с. 67-68].

Якщо проаналізувати Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення

збалансованості бюджетних надходжень» [5] від 30.11.2021 р. № 1914, який набирає чинності з 1 січня 2022 року, то ним визначено, що фізичні особи-підприємці, що перебувають на спрощеній системі оподаткування, повинні готуватися до наступного: фізичні особи-підприємці, які надають послуги з надання доступу до мережі Інтернет, належать виключно до третьої групи платників єдиного податку, якщо відповідають вимогам, встановленим для такої групи. Також законом уточнено умови обрання фізичною особою-підприємцем четвертої групи платників єдиного податку. Такі платники мають здійснювати діяльність на сільськогосподарських угіддях та/або землях водного фонду площею не менше 0,5 га, але не більше 20 га сукупно (на сьогодні мінімальний розмір ділянки мав бути 2 га). Для платників єдиного податку третьої групи (фізичні особи-підприємці), які є платниками ПДВ, встановлюється типова форма обліку доходів і витрат. Податкове зобов'язання для власників, орендарів, користувачів земельних ділянок, віднесених до сільськогосподарських угідь, буде визначатись як позитивна різниця між сумою загального мінімального податкового зобов'язання та загальною сумою сплачених податків, зборів, платежів та витрат на оренду земельних ділянок. Фізичні особи-підприємці розраховуватимуть її самостійно у складі окремого додатку до декларації з єдиного податку [5].

Спрощена система оподаткування для юридичних осіб також зазнала суттєвих змін. Починаючи з 2022 року, не зможуть бути платниками єдиного податку четвертої групи суб'єкти господарювання, які здійснюють такі види господарської діяльності, як розведення свійської птиці, розведення та вирощування перепелів і страусів та виробництво м'яса свійської птиці. Одночасно тимчасово до 1 січня 2027 року звільнятиметься від оподаткування прибуток сільськогосподарських товаровиробників, що провадять зазначені види господарської діяльності, крім вирощування курей, виробництва м'яса курей тощо [6]. Значною частиною зобов'язань з єдиного податку платників третьої та четвертої груп (юридичні особи), які є власниками, орендарями, користувачами на інших умовах (у тому числі на умовах емфітевзису) земельних ділянок, віднесених до сільськогосподарських угідь, буде позитивне значення різниці між сумою загального мінімального податкового зобов'язання та загальною сумою сплачених податків, зборів, платежів та витрат на оренду земельних ділянок. Розрахунок загального мінімального податкового зобов'язання здійснюватиметься у складі окремого додатку до податкових декларацій платників єдиного податку третьої та четвертої груп (юридичні особи) [7, с. 140].

Суб'єктам господарювання дозволяється включати до складу витрат суми роялті, виплачені на користь правовласників, як винагорода за використання об'єктів авторського права та суміжних прав чи як відрахування на користь правовласників на підставі договорів, укладених таким платником податку з організаціями колективного управління відповідно до Закону України «Про

ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права та суміжних прав» [8].

Державні підприємства та господарські товариства, у статутному капіталі яких більше 50% акцій (часток) належать державі, які не погодили з власником або уповноваженим ним органом свою облікову політику у частині визначення методів обчислення величини резерву сумнівних боргів (резерву очікуваних кредитних збитків) та способу визначення коефіцієнта сумнівності, не зможуть списувати безнадійну заборгованість на зменшення об'єкта оподаткування.

Великі платники податків, починаючи з 2022 року, матимуть право зменшувати об'єкт оподаткування не більше ніж на 50% непогашеної суми від'ємного значення об'єкта оподаткування минулих податкових років.

Також до 1 січня 2027 року звільнятиметься від оподаткування прибуток сільськогосподарських товаровиробників, що провадять виключно такі види діяльності: розведення та вирощування свійської птиці, за виключенням вирощування курей, одержування яєць курей та діяльності інкубаторних станцій з вирощування курей; розведення та вирощування перепелів і страусів та виробництво м'яса свійської птиці, за виключенням виробництва м'яса курей, витоплювання жиру курей, забою, оброблення та фасування м'яса курей, а також здійснюють діяльність з реалізації власно виробленої такої продукції (за виключенням м'яса курей). Вивільнені кошти використовуються на створення чи переоснащення матеріально-технічної бази, збільшення обсягу виробництва, впровадження новітніх технологій.

Для суб'єктів господарювання скорочуються також терміни для формування податкового кредиту з ПДВ на підставі «старих» податкових накладних/розрахунків коригування – з 1095 до 365 днів з дати складання ПН/РК (термін переривається на період зупинення реєстрації в ЄРПН ПН/РК). Продовжено на 5 років режим звільнення від оподаткування ПДВ операцій з постачання та імпорту відходів та брухту чорних і кольорових металів, а також паперу та картону для утилізації. При постачанні відходів і брухту чорних і кольорових металів в режимі звільнення від оподаткування ПДВ запроваджено загальний порядок пропорційного віднесення сум ПДВ до податкового кредиту (коригування).

На 4 роки продовжено касовий метод для операцій з постачання, передачі, розподілу електричної та/або теплової енергії, вугілля та/або продуктів його збагачення, послуг з централізованого водопостачання та водовідведення. Проведено індексацію ставок акцизного податку на алкогольні напої, екологічного податку та рентної плати. Контролюючі органи тепер мають можливість надавати за запитами органів місцевого самоврядування звітність у розрізі платників податків, хоча до цього це було тільки в розрізі юридичних осіб.

В частині погашення податкового боргу, завдяки Закону № 1914 відбудуться наступні зміни. По-перше, запроваджується забезпечувальний захід

погашення податкового боргу у вигляді встановлення за рішенням суду тимчасового обмеження у праві виїзду керівника юридичної особи-боржника за кордон. По-друге, посилюються заходи щодо інформування платників податків та органів місцевого самоврядування про суми податкового боргу юридичних і

30 листопада 2021 року Верховна Рада України ухвалила ресурсний законопроект № 5600. Даний законопроект стосується внесення змін до Податкового кодексу України. Законопроект № 5600 має сприяти збільшенню надходжень до державного бюджету у 2022 році. Так, положення цього законопроекту були прийняті Верховною Радою України від 30 листопада 2021 року у вигляді Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень» № 1914-XI [5].

З 1 січня 2022 року касові апарати (РРО) повинні обов'язково використовуватися підприємцями 2 та 3 груп, які приймають готівкові розрахунки, незалежно від суми їхнього доходу. У разі, якщо розрахунки здійснюються лише у безготівковій формі, то встановлювати касовий апарат не потрібно. Крім того, згідно положень нового закону Кабінет Міністрів України звільнив підприємців, що здійснюють роздрібну торгівлю в сільській місцевості, від обов'язкового застосування реєстраторів розрахункових операцій. Як бачимо, перекривши одну схему ухилення від оподаткування на ринку нерухомості, положеннями нового закону залишив незайнятими безліч інших варіантів «оптимізації податкового навантаження в будівництві», причому цілком робочих і навіть підтверджених судовою практикою.

Спочатку уряд декларував, що підвищення рентних ставок і низки інших податків, як це запропоновано у законопроекті № 5600 у редакції до першого читання, дозволить залучити понад 60 млрд грн у держбюджет. Однак уже в середині вересня 2021 року, під час презентації проекту держбюджету на наступний, 2022 рік, було зазначено, що ухвалення законопроекту № 5600 дозволить збільшити дохідну частину держбюджету наступного року на значно меншу суму – на 30 млрд грн.

Єдиний податок для фізичних осіб – підприємців (ФОП) II групи з 1 січня 2022 року становить 1300 грн (20% від мінімальної зарплати на 1 січня 2022 року) у зв'язку із підвищенням у бюджеті-2021 мінімальної зарплати з 1 грудня 2021 року до 6500 грн. Єдиний податок для I групи становитиме 248,1 грн, або не більше 10 % від прожиткового мінімуму для працездатних осіб станом на 1 січня 2022 року. Єдиний податок для III групи незмінний – 5% доходу або 3% доходу та ПДВ.

З 2022 року ліміти доходів ФОПів зростають: вони становлять 1 млн 85,5 тис. грн для I групи, 5 млн 421 тис. грн – для II групи, 7 млн 585,5 тис. грн – для III групи. У разі, якщо ФОП перевищить максимально граничну планку доходу, то з наступного кварталу за заявою він переходить на застосування іншої групи єдиного податку або на загальну систему оподаткування. При цьому важливо врахувати, що до суми перевищення вищезазначеного доходу застосовується ставка 15%.

Акцентуючи увага на зазначених вище змінах в оподаткуванні суб'єктів господарювання, доцільно проаналізувати динаміку їх функціонування в період останнього часу. Для аналізу взято дані про фінансові результати діяльності великих та середніх підприємств (табл. 1).

Таблиця 1
Фінансові результати до оподаткування великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності за січень–вересень 2021 року

	Фінансовий результат до оподаткування		Прибуток до оподаткування		Збиток до оподаткування		Кількість збиткових підприємств у % до загальної кількості підприємств	
	січень–вересень 2021, млн.грн	січень–вересень 2020, млн.грн	млн.грн	у % до січня–вересня 2020	млн.грн	у % до січня–вересня 2020	січень–вересень 2021	січень–вересень 2020
Усього	587000,6	93318,0	701964,6	170,5	114964,0	36,1	22,9	34,8
Сільське, лісове та рибне господарство ¹	593,3	-92,8	739,9	230,3	146,6	35,4	31,3	35,7
Промисловість	392697,5	-44856,9	446142,0	372,7	53444,5	32,5	24,6	36,9
Будівництво	1131,1	1628,9	3075,8	91,4	1944,7	111,9	24,7	27,0
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	84305,7	12512,7	96766,9	188,0	12461,2	32,0	14,7	28,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	8083,6	-14888,3	24612,7	63,7	16529,1	30,9	39,6	54,1
Тимчасове розміщування й організація харчування	4501,3	-2889,1	4749,1	571,0	247,8	6,7	39,6	73,2
Інформація та телекомунікації	21991,3	10286,9	23922,4	156,8	1931,1	38,8	18,9	30,0
Фінансова та страхова діяльність	43247,7	165140,7	65720,2	38,8	22472,5	542,3	9,0	13,6
Операції з нерухомим майном	8120,3	-7895,8	9495,0	173,4	1374,7	10,3	26,5	57,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	18513,9	-251,5	19055,2	472,6	541,3	1,9	25,7	34,0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	4365,9	116,1	4869,7	273,6	503,8	30,3	32,0	38,5
Освіта	-25,2	-67,9	10,8	702,5	36,0	51,9	25,0	33,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	227,5	835,9	2496,6	157,1	2269,1	301,1	40,4	32,6
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-727,1	-2260,4	276,8	653,2	1003,9	43,6	50,0	63,3
Надання інших видів послуг	-26,2	-0,5	31,5	618,2	57,7	1023,5	16,7	25,0

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [10].

Як видно із табл. 1, в період січня-вересня 2021 року у порівнянні із аналогічним періодом 2020 року відбулося суттєве зростання фінансового результату до оподаткування. Зокрема значний ріст фінансового результату до оподаткування отримали великі та середні підприємства, що здійснюють діяльність у сфері промисловості, оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів тощо.

Доцільно зауважити, що завдання, а також напрями податкової реформи 2021 року покликані оптимізувати податкове навантаження на суб'єктів підприємництва, і тим самим підвищити сприятливість умов ведення бізнесу.

Сутність реформаційних заходів пов'язана із боротьбою із монополізмом та «олігархізмом». Законопроект № 5600 спочатку назвали «антиолігархічним», оскільки основоположні принципи даного законопроекту направлені на неприпустимості отримання олігархами прибутку в розмірі 200%-300% від видобутку з державних надр. Проте на даний момент ситуація докорінно змінилася, а саме законопроект № 5600 з «антиолігархічного» став «податковим». Змінилась сама суть документу, а саме збільшення податкового навантаження на економіку для наповнення бюджету, як це представлено положеннями Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень».

Висновки. Таким чином, якщо проаналізувати загалом положення Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень» та всі зміни до нього, то це свідчить про неспроможність їх кардинально змінити та виправити ситуацію з наповненням Державного бюджету України. Платники податків, яких суттєво стосуються зміни, шукатимуть інші виходи з даної ситуації, а саме аби оминати визначені норми, що призведе до марних затрат, які можна було би спрямувати на безпосереднє здійснення господарської діяльності.

Прийнятий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень» вже встиг отримати від експертів статусу мало не найбільш репресивного податкового закону за всю історію України. Експерти звертають важливу увагу на розширення повноважень контролюючих органів, ліквідацію автоматичного бюджетного відшкодування, заборону податковим боржникам виїжджати за кордон, податкову заставу на неузгоджені податкові зобов'язання тощо. Норми Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень» є дуже жорсткими, але при цьому не досить пристосованими для нормального практичного застосування, що може призвести до невдоволення з боку платників податків, малого та середнього бізнесу, що значно знижуватиме авторитет держави.

Література:

1. Федосов М. Податкова система України: підручник. К.: Либідь, 1994. С. 31.
2. Бабич Л. Я. Аналіз податкової системи і пропозиції щодо її вдосконалення. Економіка України, 1999. № 9. С. 5-6.
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 13.05.2020 № 591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-20#Text>
4. Податковий кодекс України. Центр навчальної літератури, 2021. 768 с.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень): Закон України від 30.11.2021 № 1914-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-20#Text>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 №540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text>
7. Нагорняк Г. Проблеми податкового регулювання в Україні та шляхи їх вирішення. Галицький економічний вісник. 2010. №2 (27). С.140-142
8. Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права та суміжних прав: Закон України від 15.05.2018 №2415-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text>
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 № 533-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text>
10. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Fedosov, M. (1994). Podatkova systema Ukrainy: pidruchnyk [Tax system of Ukraine: textbook]. K.: Lybidj [in Ukrainian].
2. Babych, L. Ja. (1999). Analiz podatkovoji systemy i propozycji shhodo jiji vdoskonalennja [Analysis of the tax system and proposals for its improvement]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 9, 5-6 [in Ukrainian].
3. Pro vnesennja zmin do Podatkovogho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shhodo dodatkovoji pidtrymky platnykiv podatkiv na period zdijsnennja zakhodiv, sprjamovanykh na zapobighannja vynyknennju i poshyrennju koronavirusnoji khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 13.05.2020 # 591-IX [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine Concerning Additional Support to Taxpayers for the Period of Implementing Measures to Prevent the Occurrence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19): Law of Ukraine of 13.05.2020 № 591-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-20#Text> [in Ukrainian].
4. Podatkovyj kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. Centr navchaljnoji literatury [in Ukrainian].
5. Pro vnesennja zmin do Podatkovogho kodeksu Ukrainy ta dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shhodo zabezpechennja zbalansovanosti bjudzhetnykh nadkhodzenj): Zakon Ukrainy vid 30.11.2021 # 1914-IX [On amendments to the Tax Code of Ukraine and some legislative acts of Ukraine to ensure the balance of budget revenues): Law of Ukraine of 30.11.2021 № 1914-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-20#Text> [in Ukrainian].
6. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, sprjamovanykh na zabezpechennja dodatkovykh socialjnykh ta ekonomichnykh gharantij u zv'jazku z poshyrennjam

koronavirusnoji khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 30.03.2020 #540-IX [On amendments to some legislative acts of Ukraine aimed at providing additional social and economic guarantees in connection with the spread of coronavirus disease (COVID-19): Law of Ukraine of 30.03.2020 №540-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> [in Ukrainian].

7. Naghornjak, Gh. (2010). Problemy podatkovogho rehuljuvannja v Ukraini ta shljakhy jikh vyrishennja [Problems of tax regulation in Ukraine and ways to solve them]. *Ghalyckyj ekonomichnyj visnyk – Galician Economic Bulletin*, 2 (27), 140-142 [in Ukrainian].

8. Pro efektyvne upravlinnja majnovymy pravamy pravovlasnykiv u sferi avtors'jkogho prava ta sumizhnykh prav: Zakon Ukrainy vid 15.05.2018 #2415-VIII [On effective management of property rights of copyright holders in the field of copyright and related rights: Law of Ukraine of 15.05.2018 152415-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text> [in Ukrainian].

9. Pro vnesennja zmin do Podatkovogho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shhodo pidtrymky platnykiv podatkov na period zdijsnennja zakhodiv, sprjamovanykh na zapobighannja vynykennja i poshyrennja koronavirusnoji khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 17.03.2020 # 533-IX [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine on Support of Taxpayers for the Period of Measures to Prevent the Occurrence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19): Law of Ukraine of 17.03.2020 № 533-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text> [in Ukrainian].

10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

UDC: 342

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-260-279](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-260-279)

Bayramov Asim Hamdiyya oglu, Doctor of Philosophy(PhD) in Law, teacher of "Law" department, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan, Baku, Sabail district, AZ 1001, Lermontov street 74, <https://orcid.org/0000-0002-6021-5383>

THE IMPORTANCE OF JUDICIAL (COURT) PRACTICE IN THE JUDICIAL SYSTEM OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC

Abstract. The purpose of the research is to analyze the importance of judicial practice in the Azerbaijani legal system on the basis of the existing research base.

Research Methods. During the study, methods of analysis, synthesis, induction, deduction as well as other general scientific methods (systematic, etc.) have been used in the research methodology.

The empirical basis of the research is consisted of the legislation of the Republic of Azerbaijan, the practice of law enforcement of higher courts.

The scientific novelty of the research is the investigation of the importance the decision of the Constitutional Court and the decisions of the Supreme Court as a de facto source of law in the legal system of the Republic of Azerbaijan.

Conclusion. The results of the research: In the independent Azerbaijan state, the court is not content with classical law enforcement activities, as in the Soviet era. Thus, the judicial practice of Azerbaijan is formed in connection with the solution of specific cases, the application of legal acts, the elimination of gaps, contradictions and unconstitutionality of legal acts in force. The basis of the formation of judicial practice is the process of concretization of the applied norm, including various methods of interpretation. In the legal system of Azerbaijan, the decisions of the Constitutional Court are precedents, the content of the decisions of the Plenums of the Supreme Court consists of specific legal provisions. Judicial practice is a factual auxiliary source of law. Decisions of the higher courts of the Republic of Azerbaijan refer to the precedents of the European Court of Human Rights.

Keywords: court, practice, Supreme Court of the Republic of Azerbaijan, Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, precedents of the European Court of Human Rights.

Байрамов Асім Гамдія оглу, доктор філософії з права, учитель кафедри «Право», Академія державного управління при президенті Азербайджанської Республіки, Баку, AZ2005, вул. Лермонтова, 1, <https://orcid.org/0000-0002-6021-5383>

ЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Анотація. Мета та завданнями дослідження. Метою дослідження є аналіз значущості судової практики у правовій системі Азербайджану на основі існуючої дослідницької бази.

Методи дослідження. У результаті дослідження використовувалися аналіз, синтез, індукція, дедукція, та інші загальнонаукові методи (систематичні та інші).

Наукова новизна дослідження - полягає у вивченні значення рішень (постанов) Конституційного та Верховного суду як фактичного джерела права у правовій системі Азербайджанської Республіки.

Висновок. У незалежній Азербайджанській державі судова влада не задовольняється класичною правоохоронною діяльністю, як за радянських часів. Таким чином, судова практика Азербайджану формується у зв'язку з вирішенням конкретних справ, застосуванням правових актів, усуненням прогалин, протиріч та не конституційності чинних правових актів. У основі формування судової практики лежить процес конкретизації застосовуваної норми, що включає різні способи тлумачення. У правовій системі Азербайджану рішення Конституційного суду є прецедентними, зміст рішень Пленумів Верховного Суду складається із своєрідних конкретних правових положень. Судова практика є, власне, джерелом допоміжного права. Рішення вищих судів Азербайджанської Республіки посилаються на прецеденти Європейського Суду з прав людини.

Ключові слова: суд, практика, Верховний Суд Азербайджанської Республіки, Конституційний Суд Азербайджанської Республіки, прецеденти Європейського Суду з прав людини.

Problem statement. Political and economic reforms that have been ongoing since the end of the 20th century and have expanded in modern times have led to the formation of a new type of legal system in the Republic of Azerbaijan aimed at a market economy. The importance of judicial practice in the legal regulation of public relations is being re-understood.

In modern jurisprudence, the disputes about judicial practice in mechanism of separation of powers in area of law-making are not over. The activity of judicial practice to create general rules of conduct is discussed as an important scientific-theoretical and practical problem in jurisprudence. The activity of judicial practice to create general rules of conduct is discussed as an important scientific-theoretical and

practical problem in jurisprudence.

The Republic of Azerbaijan that was the first democratic Republic in the East in 1918-1920, was part of the Soviet state for nearly 70 years, regained the independence in 1991, now has chosen the path of democratic, legal and secular state establishment.

The Constitution of the Republic of Azerbaijan, that was adopted in 1995 proclaimed human and civil rights and freedoms as the highest value and defined their protection as the duty of the legislative, executive and judicial authorities [1]. The accession of the Republic of Azerbaijan to the Council of Europe (January 25, 2001) and the ratification of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (December 25, 2001) demonstrate that rights and freedoms are guaranteed.

In recent years, Azerbaijan has been in the process of fulfilling its international obligations in accordance with the principle of *Pacta sunt servanda* (contracts must be fulfilled). Some of the measures in the area of protection of human rights and freedoms and in the implementation of international obligations consist of the improvement and modernization of the legal system.

The decree named “Application of the legislation about modernization of the judiciary of the Republic of Azerbaijan” and “Amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Azerbaijan” of the President of the Republic of Azerbaijan dated January 19, 2006, is referred to ensuring of human and civil rights and humans and to strengthen the judiciary. The decree recommended that higher courts take into account the case law of the European Court of Human Rights.

In order to ensure the correct and uniform application of the provisions of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the precedents of the European Court of Human Rights in the administration of justice, the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan issued Resolution No. 5 on 30 March 2006. President of the Republic of Azerbaijan “Judicial-legal system. The Republic of Azerbaijan`s President`s decree named “On Deepening reforms of the judicial system» dated April 3, 2019, recommended the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan to study and generalize judicial practice, to establish an appropriate mechanism for the formation of a unified judicial practice. In recent years, in connection with the reform of the judicial system Normative amendments to the Law of the Republic of Azerbaijan “On Courts and Judges” and procedural legislation have been adopted and practical experience has been gained.

In 1917-1991, the Soviet judicial system existed in Azerbaijan. At present, the judiciary in Azerbaijan is realised by the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, the Supreme Court, and the Court of Appeal courts, general and other specialized courts.

It is important to study the content and forms of judicial practice in the modern Azerbaijani legal system, its characteristics, its importance in the uniform and correct

application of legal norms.

Analysis of the scientific research and publications. Judicial practice in the Azerbaijani legal system has been studied recently, especially in the context of judicial reform. Thus, the precedents of the European Court of Human Rights and the experience of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan [2, p.303] the development of the legal system of Azerbaijan in modern times and the role of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan in this process [3, p.608]. Gaps in the legislation of the Republic of Azerbaijan and their elimination [4, p.22] etc. Such problems have been the subject of scientific research. In the Republic of Azerbaijan, the activity related to the reference of the decision made by another court as a precedent-norm when making a decision on the case under its jurisdiction, application of case law [5, p.26] were studied.

It is shown that there is a practice not only of separate norms, but also by analogy of legal regimes [6, p.53-57] and jurisprudence creates legal norms that later lead to the formation of new relations [7, p.52]. The importance of the statements made by the Constitutional Court to eliminate the gap in the law by setting a precedent [8, p.15], the uniform understanding of the legislation and the establishment of stable judicial practice have been examined [9, p.38-46].

In the area of modern judicial law, the relationship between theory and reality is studied [10, p.164) judicial practice is studied as a source of law [11, p.3), the legal system is quite extensive by analogy of law it is concluded that the jurisprudence is formed [12, p.88-91). Some authors define jurisprudence and case law as categories that are close but not identical [13, p.293-310), while others define jurisprudence as the embodiment of the doctrinal and legal values of the legal system, the factual nature of human and civil rights and responsibilities. Investigates as a reflection of security, reveals its legal and social sources [14, p. 892). At the same time, theoretical issues of the unity of judicial practice are studied [15, p.25-35) judicial law enforcement activity is studied as a specific type of law enforcement [16, p.199).

Purpose of the article. Scientific research studies the close connection of judicial practice with traditions and culture [17, p.258-260) substantiates judicial jurisprudence [18, p. 221) However, recent research have shown that the temporary rejection of the judicial precedent from the continental-European legal order is due to the specific historical features of its development [19, p.88).

Professor of Law of the Polish Academy of Sciences A. Mlinarskaya-Sobachevska examines the form of expression of the results put forward by the law enforcement officer in the law enforcement act and believes that the definition of methods of expression of the results of the interpretation indicates its level of quality [20, p.52-66). At the same time, various methods of interpretation have been studied [21, p.251) and a generalized theoretical-legal concept has been developed [22, p.49).

Method. Determining the degree of enforcement of decisions of the highest courts is in the interests not only of the judiciary, but of society as a whole. The study

of this problem allows us to determine the place and role of judicial practice in the hierarchical system of sources of Azerbaijan judicial system, and thus contributes to the efficiency of judicial activity.

Presentation of the main material. Definition, forms and functions of judicial practice: court practice is an important component of the legal system. It was created in connection with the settlement of conflicts in society, the regulation of society through legal norms. There are different approaches to judicial practice in the legal literature. Therefore, the case law is equated with the precedent on the one hand, the decisions of the supreme court 's plenums on the other hand, and the mass of court decisions on the third. On the other hand, judicial practice and judicial activity are equated, or court practice is viewed as the results of this activity.

Judicial practice is understood in the legal literature in a broad and narrow sense. Thus, in a broad sense, court practice means a set of judicial acts that came into force as a result of the application of legal norms in the course of justice. Judicial practice in the narrow sense means the provisions developed as a result of the application of the norm to an attitude that is incompletely regulated or not clearly regulated by the relevant law.

Judicial practice is a set of court decisions (first of all, the highest instance) on this or that issue in Romano-Germanic countries. The jurisprudence of the court on any issue is evaluated as the result of its activities or a set of its decisions, reflecting the experience of applying the current legislation [23, p.75-78]. In other words, case law refers to the legal positions defined in the acts of higher courts as a result of the theoretical generalization of individual court decisions based on the identification of typical and recurring similarities that have evolved over disputes and affect the legal relationship that will arise [24, p.89-92]. There is no unified concept of court practice in jurisprudence. Thus, the concept of judicial practice is interpreted as a court precedent in one case, the decisions of the plenums of higher courts in the second case, and any court decision in the third case. However, it should be noted that the narrow meaning of case law is more reasonable. Thus, in this case, the case law is determined by the higher courts and the application of legal provisions is understood as binding. The importance of judicial practice lies in the validity and authority of the provisions it has developed.

Judicial practice acts as a legal tool in identifying and eliminating gaps in law.

The following forms of judicial practice of the Republic of Azerbaijan can be specified: Decisions of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan; decisions of Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan; judicial acts on specific cases; generalization.

Judicial practice has a normative effect on the law through its legal, specific and informational functions. The formation and importance of judicial practice is related to its creation of judicial law. Thus, the official recognition of judicial practice is determined by the features, importance and place of its formation in the Azerbaijani legal system.

Judicial practice is currently characterized by the need for uniformity in the interpretation, application and restoration of gaps in existing law during the period of independence.

Judicial practice is not officially recognized as a source of law in Azerbaijan. However, the judicial practice established and generalized in the decisions of the Plenum of the Of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan is the actual source of law.

The legal literature states that there is an inseparable link between theory and jurisprudence, and shows that jurisprudence without theory is culturally poor (Perfecto Andres Ivanos)[25]. There are also speculations about the use of Judicial practice as an innovative teaching tool in the training of judges (Margit)[26].

Forms of influence of judicial practice on the law-making activity of the state.

Unlike the creation of parliamentary law, the creation of judicial law requires the emergence of new appropriate forms. One of such forms is the forms created by the Constitutional Court, as well as by the Supreme Court. The legal positions of the Constitutional Court have both theoretical and practical significance. In practical terms, the position of the Constitutional Court leads to the improvement and development of the judicial system as part of its decisions, as well as the strengthening of the rule of law.

The Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan resolves disputes over the interpretation of the Constitution and laws, verification of laws and other normative acts, decisions of the Supreme Court, interstate agreements, consideration of individual complaints on people's constitutional rights, division of powers between legislative, executive and judicial authorities (Law of the Republic of Azerbaijan on the Constitutional Court, Article 3)[27]. According to Article 130 of the Constitution of the Azerbaijan Republic, specific norm control is applied in the following two cases in accordance with the Constitutional Court of the Azerbaijan Republic (1995) and the Law of the Constitutional Court of the Azerbaijan Republic (1997): on individual complaints on violation of constitutional rights and freedoms of citizens; at the request of the courts. Decisions of the Constitutional Court of Azerbaijan are binding on the territory of the country.

In general, the the law-making of the court differs from the law-making activity of the legislature and the executive. This difference is as follows: the law-making of the court is not independent, because it depends on the realization of justice, which is the main function of the judiciary; is carried out on the basis of legislative power; mainly interprets the right and eliminates gaps in law; the legal position of courts is not by subjective expression of will, is prepared on the basis of existing principles and norms; judicial norms cannot freely change or repeal the law; the legal position of the courts should not contradict the laws, first of all the constitutional laws [28, p. 374].

According to the principle of separation of powers the courts do not have the

power to create norms. However, in the absence of a specific normative regulation of public relations, the courts may make a decision. In this case, the courts should look for a more correct decision based on the analogy of the law and restore the gap in legislation. In this case, the decision of the court has a norm-creating character in itself. Gaps in the law are usually filled by the Constitutional Court and the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan.

"From a universal point of view, judicial jurisprudence must be in harmony with general jurisprudence" [29, p.376]. The impact of the decisions of the European Court on the rule-making activities of the courts is more common in the decisions of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan.

Judicial practice as a source of law:

Although the attitude to judicial practice in the Republic of Azerbaijan has changed dramatically, it is not officially recognized as the source of law as before. The change is in the field of judicial practice expanded and the tendency to recognize it as a source of law increased. Such an increase in the tendency to recognize can undoubtedly lead to an enrichment of the sources of law. Thus, all cases of a specific situation are handled by the legislature cannot be resolved objectively.

The Supreme Court of the Azerbaijan Republic performs the norm-setting function as well as the interpretation of legal norms. According to P.A. Guk, judicial regulation is carried out in the form of precedent form and judicial practice of the highest court [30, p. 49]. It appears that P.A. Guk distinguishes precedent and case law. Thus, according to some authors, although the precedent is the result of Judicial law, these concepts cannot be equated.

Gaps in the law and judicial practice:

The content of the judicial practice can be revealed by analyzing the gaps in the Azerbaijani legal system and the problem of their restoration.

The gap in the law is understood in a broad and narrow sense. Thus, in a broad sense, there is a gap in the law as a whole. For example, the lack of the necessary law, etc. In the narrow sense, any gap in the law means any legislation, it is understood that the act (law, etc.) does not regulate this or that situation. In general, law enforcement agencies need to create a rule of law to close the gap. However, because the process of creating a new rule of law takes a long time, analogy is used as an exceptional tool to fill the gap. Thus, the gap in the law is filled by adopting a new norm, it can be completed by applying an analogy. Analogy is a flexible method.

There are two types of analogy in law: the law analogy; analogy of right.

An analogy of a law is a solution of a specific legal case on the basis of a legal norm provided for similar cases. The analogy of the law is used when there is no norm regulating similar relations and cases.

An analogy of right means making a decision on a specific case on the basis of the general meaning and principles of law. This analogy applies when there is a gap in the law, when there is no similar law. In this case, the principle of "ratio legis" (to act in the general sense of the law) is used. For example, analogies of law and legal

are allowed in civil law [Civil Code of the Republic of Azerbaijan, article 11.1.], Family law [Family Code of the Republic of Azerbaijan, article 5] and other areas of law.

However, the main place in the legal system of Azerbaijan is not the court, but law enforcement activities of government agencies. However, in order to close the gap, the courts, especially the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan, The Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan has a special role. According to Article 15.2 of the Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan on normative legal acts (2010), the decision of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan on the application of the analogy shall enter into force on the day of its publication.

Specification of legal norms:

The content of judicial practice is also related to the specification of legal norms. Clarification in the field of law enforcement is carried out as a result of application and interpretation of the norm.

The concretization of law in the legal literature is as follows approach: application of the legal norm to the concrete situation; normative interpretation of the norm by higher courts.

However, specification is only the removal of specific provisions from general norms.

So, the norm is always abstract, applies to different cases and subjects, and is interpreted by the law enforcer when making court decisions. The law-enforcement court logically develops a previously established norm by adding new definitions.

On the other hand, lawmaking cannot be equated with judicial practice. Also, the fact that judicial practice in any way affects the development of law does not mean that the judiciary has become a legislature.

Decisions of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan:

Decisions of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan serve as the basis for the generalization of judicial practice. These decisions, on the one hand, reveal the content of the rule of law, interpret the norms and laws, and, on the other hand, determine the direction of judicial practice ("guide instructions") in certain categories of cases. Interpretation of legal norms means explaining and clarifying the meaning of legal norms.

The purpose of the interpretation of the law is the correct, uniform and precise understanding of the norm, which is abstract and general in nature, and the perception of the intention determined by the legislature and intended to be expressed by the symbol of the sign.

A group of authors believe that mistakes in lawmaking are subjective is a negative result due to error (L.A. Morozova, A. B. Lisutkin, etc.), others consider legal errors as a result of wrongdoing of the legal action itself (V.N. Kartashkin et al.), individual authors understand legal error as a process and result of improper

legal activity of the subject.

One of the forms of elimination of technical, procedural and content errors of lawmaking (authentic interpretation, management interpretation, compulsory interpretation, etc.) is also related to court interpretation.

Decisions of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan are a special, ie descriptive type of legal acts. Article 131 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan states that the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan shall provide explanations on issues related to the practice of courts.

The Summary of Judicial Practice approved by the Presidium of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan is adopted in a non-procedural form and is not an act in this regard.

Decisions, the content of which consists of legal provisions, constitute the special basis for the establishment, change and termination of a legal relationship.

Decisions of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan specify the provisions of the legislative act. This specification takes the following forms: making additions to the legal act, clarifying the act, interpretation of the legal norm, etc.

In the current legislative system of the Republic of Azerbaijan, contradictions and gaps are more quickly exposed by courts rather than by the legislature. In this context, the judicial practice sets out the status of the legislation, determines the compliance with the rights and legitimate interests and needs of the people as well as its effectiveness.

Serious difficulties arise before courts in the implementation of generally flawed norms, the meaning of which is not entirely clear in the legislation and characterized by gaps and contradictions. One way out of this dilemma is to ensure and understand the uniform application of abstract legal norms and instructions by all courts.

The unity of the judicial system of Azerbaijan is ensured by the decisions of the Plenum of the Supreme Court. These decisions are repeated many times, are intended for an unlimited number of persons, and are addressed to lower courts by creating legal remedies such as norm-interpretation, norm-recommendation and norm-understanding. It should be noted, however, that in many cases more attention has been paid to handling these decisions only in lower courts, and other features have been ignored.

Analysis of the decisions of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan shows that their content consists of various forms of interpretation, clarification and interpretation of the content of existing legal norms. For example, "According to the decision of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan dated February 20, 2020 "On invalidation of some decisions of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan and amendments to some decisions" In paragraph 12 of the Plenum Resolution No. **7 of November 3, 2008**, these words "because the claim for compensation for non-pecuniary damage in civil cases is of a property nature" were replaced with the words "compensation for non-

pecuniary damage” [31]. This shows that the decisions of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan specify the norms of abstract substantive law.

Thus, the decisions are based on an analysis of the generalization of the Azerbaijani judicial practice. Such generalizations allow higher courts to determine how local courts apply the law in resolving a particular case.

On March 28, 2016, the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan issued Resolution No. 8 on the practice of applying the law by the courts in cases of divorce, the custody of minors after divorce, and the maintenance of child support. The first part of the seventh paragraph of the decision recommends that the courts take into account the fact that in the event of a divorce, the juvenile's mental status, it is in their best interest to be legally protected by the same parent, except in exceptional circumstances, in order to ensure their physical and psychologically healthy development and cohabitation with other siblings [32]. This decision also has a law-determining character.

This decision is also related to the idea in the legal literature that the content of the law enforcement activities of the courts is the clarification and application of the law [33, p.18].

The decisions of the Constitutional Court:

Procedural to ensure the uniformity of case law during the application of the legislation The Supreme Court and the Constitutional Court also resolve many issues arising in the courts in connection with the application of the norms of sectoral legislation. For example, when the Baku Court of Appeal heard a case against Sh. Tahirzadeh's claim for compensation for damage to his health while performing his job function against AMEC Services Limited, in parts 1 and 2 of Article 239 of the Labor Code of the Republic of Azerbaijan, He appealed to the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, deeming it necessary to interpret the terms “guilty (in whole or in part)” and “due to the fault of the employer”.

The appeal states that in order to ensure the application of the norms provided for in Article 239 of the Labor Code, the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan issued Resolution No. 3 of January 9, 2003, “ and the rules, conditions and amount of compensation to other dependents ”in accordance with paragraph 1.1 of the Decision, if the health of the employee is impaired as a result of an industrial accident or occupational disease, or for this reason in this case, according to the act of investigation of the accident, the guilty enterprise, department and organization shall be financially liable for the damage caused to the employee in accordance with the legislation.

The Plenum of the Constitutional Court ruled that material liability for damage to an employee's health or death as a result of violation of labor protection norms provided for in Article 239 of the Labor Code arises only in one case in accordance with Article 191 of this Code - if it is the fault of the employer.

According to the content of Article 239 of the Labor Code of the Republic of Azerbaijan, regardless of the full or partial guilt of the employer, the liability of the

employer to the employee is complete in the presence of the conditions provided for in Article 191 of this Code.

The Constitutional Court, with its official interpretation of Parts 1 and 2 of Article 239 of the Labor Code, by its decision of **15 July 2011**[34], provided the basis for ensuring the principle of legal certainty and uniform and correct application of these norms by courts and similar executive authorities.

At present, there is a need to strengthen the unity of judicial practice.

Recently, the legal literature on the unity of judicial practice emphasizes the need to establish the concept of uniformity and unity of judicial practice, as well as to determine the responsibility of judges for violating the principle of unity and uniformity of judicial practice [35, p.32].

So the unity of judicial practice is ensured not only by the norms of the law, but also by the decisions of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan.

At present, the decision of the Constitutional Court of the Azerbaijan Republic is precisely precedent. For example, The Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan considered the constitutional case according to the query of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan, on interpretation of Article 33.2 of the Law of the Republic of Azerbaijan "About Public Service" in terms of the requirements of Article 2.3 of the Law and made a decision dated June 5, 2018.

The Plenum of the Constitutional Court showed that the provisions reflecting the principle of social and legal protection of public servants, ensuring a decent standard of living for themselves and their families are in accordance with Articles 19, 21-24, 33 and others of the law "About Public Service" provided in the articles.

Referring to the Decision of the Constitutional Court of **December 8, 2014** "On Interpretation of Article 33.2 of the Law of the Republic of Azerbaijan "About Public Service", the Plenum of the Constitutional Court noted that Article 33.2 of this Law encourages him to resign from the civil service[36]. The Plenum emphasized that the legislator puts forward two main conditions in this case: reaching the retirement age of a civil servant; voluntary resignation from the public service.

One of the special types of public service listed in Article 2.3 of the Law About Public Service is public service in the tax authorities. The rules of service in these bodies and the basis of the legal status of officials are regulated by the Regulations. According to Articles 1 and 2 of the Regulations, service in the tax authorities is a special type of civil service. According to Article 27.1 of the Tax Code of the Republic of Azerbaijan, officials of the tax authorities are in the civil service.

The Plenum of the Constitutional Court considered that since service in the tax authority is a special type of public service and the Regulation does not provide a norm regulating the existing public relations, the guarantee provided for in Article 33.2 of the Law on " About Public Service" is tax in terms of requirements of the Constitutional Law on "Normative Legal Acts" should also apply to the officials of the body.

The Constitutional Court's Plenum comes to this decision on the basis of the

decision of the European Constitutional Court of Human Rights against "France in the Pellegrin case" of 8 December 1999, that is, Article 33.2 of the "Public Service Law". According to the retirement age determined by the article, a lump-sum payment of 6 times the pension should be applied to the authorities of the tax offices when leaving the public service with their own consent .

Here, on the one hand, the norm is interpreted, unity is defined, on the other hand, the earlier decision of the Constitutional Court is referred to, and on the third hand, the experience of the European Court of Human Rights is referred to.

The Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan commented the part 5 of Article 2 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan in its decision dated April 24, 2019 on the basis of the appeal of the Baku Court of Appeal on the disputes between the courts about claims on compulsory state social insurance premiums.

Based on the Decision of its Plenum "On Interpretation of Articles 78.3, 85.4, 90.3 and 93.1.1 of the Tax Code of the Republic of Azerbaijan" dated **January 12, 2011**[37], the Constitutional Court also stated that public legal relations imply subordination of the parties. The obligations of individuals arise from the law, not from the contract.

The Plenum of the Constitutional Court considered that except in cases determined in the part 5 of article 2 of the Civil Code, in all other cases, it prohibits in principle the application of the provisions of civil law to property relations based on the subordination of one party to another, including tax, financial and administrative relations.

Such a ban is due to the fact that the legal regulation methods specific to all areas of private law are significantly different from the regulation methods inherent in public law, including administrative, social security, and tax law. This is due to the payment of compulsory state social insurance excludes the settlement of disputes by administrative courts on the basis of Article 2, paragraph 5 of the Civil Code.

However, the legislator did not completely exclude the application of civil law in public law relations, while expressing the provision "unless otherwise provided by law" in Part 5 of Article 2 of the Civil Code. This is only if there is a direct instruction from the legislator possible. For example, pursuant to Section 2 of Article 78 of the Tax Code, execution of tax obligations is carried out in the sequence provided for in the Civil Code.

Taking all this into account, the Plenum of the Constitutional Court decided that in terms of the requirements of Part 5 of Article 2 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, unless otherwise provided by law, the provisions of this Code shall not be applied to relations arising in connection with the payment of compulsory state social insurance premiums.

So on the one hand, unity was ensured in the application of legal norms, on the other hand, a precedent was formed with reference to the previous decision.

The Constitutional Court verifies the compliance of legal norms with the Constitution of the Republic of Azerbaijan. This power is also actively used in the

activities of the Constitutional Court, which leads to the formation of a unified judicial practice. In turn, the general normative basis of judicial practice ensures the same application of the law, provided that the judges have the same understanding of the meaning of the applicable norms.

Azerbaijani judicial practice is already a narrow source of law. Thus, judicial acts with normative instructions include the following: a) decisions of the Supreme Court; b) decisions of the Constitutional Court declaring legal acts illegal, c) court decisions on the analogy of law and analogy of right

Regardless of the recognition of judicial practice as a legal concept, it creates legal norms in reality by reacting to the emergence of new public relations, which later become legal norms [38, p.46-52]. The role of the judiciary in the mechanism of a particular state is determined by many different facts, including historical, socio-economic and political factors.

Although the Constitution of the Republic of Azerbaijan, unlike the Constitutional Court, does not give a general binding force to the explanations of the Supreme Court, it is important for a uniform understanding of the legislation and the formation of a stable judicial practice.

For example, the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan in its decision No. 3 of 12 April 2019 on some issues of judicial practice in determining cases of legal significance states that The court does not determine any fact, only the legislation identifies the facts that lead to legal consequences, ie the emergence, change or termination of personal or property rights. The legal significance of the events determined by the court is determined by the substantive law norms. Applications for the determination of a fact of no legal significance The court must refuse to accept the case in accordance with the requirements of Article 153.2.1 of the Criminal Procedure Code, and if such an application is taken by mistake, the proceedings on the case must be terminated in accordance with Article 261.0.1 of the Criminal Procedure Code.

Courts at various levels use the institution of analogy to close gaps in decision-making, while the highest courts, in fact, fill gaps in legislation without direct authority to do so. Also, judicial interpretation of the law by analogy application is also used [39, p. 88-91].

The Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan can fill the gaps in several ways: to directly apply the norms of the Constitution in each specific case; to take advantage of the analogy of law and analogy of right; revealing the meaning of the legal norm through interpretation; establishment of a regulation on a certain legal relationship by the legislature before the adoption of the relevant law.

The Constitutional Court closes the gap in the law by setting a precedent used by the courts before the law is adopted. Although Article 130 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan ("Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan") does not provide for an appeal to the Constitutional Court regarding a gap in the law, such cases are revealed in the course of judicial activity in a particular case.

Taking into account the importance of the official interpretation of a normative legal act in terms of the formation of specific legal practice in the legislation, the Constitutional Court determines the correct application of any norm in practice. As a result of the official statement of the Constitutional Court existing gaps in the field of legal regulation are eliminated.

According to Part X of Article 130 of the Constitution of the Azerbaijan Republic, laws and other acts, or their separate provisions, intergovernmental agreements of the Republic of Azerbaijan are repealed within the period specified in the decision of the Constitutional Court. In this case, the Constitutional Court does not act as a legislator and does not replace it. In other words, the decisions of the Constitutional Court serve as a source of law for a certain period of time.

The main purpose of the Constitutional Court is to identify legal contradictions and gaps. Until the legislature takes into account the decision of the Constitutional Court, the decision of the Court shall be in the normative context. However, the relevant decision by making changes and additions to the legislation will cease to be a source of law.

Legal positions as an explanation of the constitutional meaning of the provisions of laws and other normative acts, such as the generalized opinions of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan, allow to eliminate the existing uncertainty in specific situations.

In the process of formation and development of the rule of law in modern Azerbaijan, new forms of the legal system are emerging. One of them is the judiciary, a branch of government. The judiciary currently performs not only the function of justice, but also the law-making function with the form of court precedent and judicial practice [40, p. 6-15].

Conclusions. The judicial practice may pre-determine the provisions of the new legislation. Thus, the courts later as the law of the legislature develop new and unregulated legal issues. On the basis of the Azerbaijani legal system, there are legal grounds for the recognition of the binding nature of the normative provisions of judicial practice by the higher courts. Thus, the case law eliminates contradictions and gaps in the current legislation. The basis for the formation of jurisprudence is the process of concretization of the applied norm, including various methods of interpretation. Decisions of the Constitutional Court are precedent in the legal system of Azerbaijan, the content of the decisions of the Plenums of the Supreme Court consists of specific legal provisions. The identity of the judiciary is a prerequisite for the successful administration of justice, which increases public confidence in the judiciary and enhances their prestige.

Stability and legal certainty of judicial practice in a fixed law system, is one of the foundations of the formation and development of the rule of law. In the independent state of Azerbaijan, the judiciary is not content with classical law enforcement activities, as in the Soviet era. Thus, the Azerbaijani judicial practice, along with the solution of specific cases, the application of legal acts is formed in

order to eliminate gaps, contradictions and unconstitutionality of legal acts in the current legislation.

Judicial practice by the courts of the Republic of Azerbaijan it consists of the leading explanations of the Plenum of the Supreme Court, which ensure the correct and uniform application of laws, as well as acts of judicial bodies on the specific application of legal norms in civil, administrative and criminal cases. Judicial practice acts as a de facto auxiliary source of law, reversing gaps in existing legislation and providing a unified approach by courts to the interpretation and application of legal norms.

Decisions of the higher courts of the Republic of Azerbaijan specifically refer to the precedents of the European Court of Human Rights. From this point of view, attention should be paid to the characteristics of the acts of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan as a special norm.

References:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası(1995) The Constitution of the Republic of Azerbaijan WWW.PRESIDENT.AZ (Last viewed – 10.02.2022).
2. Eyvazova, S. A. (2019) Eyvazova, S. A. [Precedents of the European Court of Human Rights and the experience of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan / Materials of the Scientific-theoretical conference on "Modern theoretical and practical approaches in the field of protection of human rights and freedoms in the XXI century", dedicated to the 96th anniversary of national leader Heydar Aliyev], Avropa insan hüquqları məhkəməsinin presedentləri və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin təcrübəsi / Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş "XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar" mövzusunda Elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı, 608 s.
3. Rzayev, O. (2019) Rzayev, O. [Development of the legal system of Azerbaijan in modern times and the role of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan in this process / Materials of the Scientific-theoretical conference on "Modern theoretical and practical approaches in the field of protection of human rights and freedoms in the XXI century", dedicated to the 96th anniversary of national leader Heydar Aliyev], Müasir dövrdə Azərbaycan hüquq sisteminin inkişafı və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin bu prosesdə rolu / Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş "XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar" mövzusunda Elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı, 608 s.
4. Cəbrayilov, R. K. (2014) Jabrailov, R. K. [In the legislation of the Republic of Azerbaijan gaps and problems in their elimination. Author's abstract of the dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Law], Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində boşluqlar və onların aradan qaldırılması problemləri. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı,22 s.
5. Seyranov, X. R. (2014) Seyranov, X. R. [Legal recognition of court precedents as sources of civil law of the Republic of Azerbaijan basics. Author's abstract of the dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Law], Məhkəmə presedentlərinin Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnun mənbələri kimi tanınmasının hüquqi əsasları. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı, 26 s.

6. Mikryukov V.A. (2016) Mikryukov, V.A. [Analogy of law and analogy of law in the positions of higher courts//Modern law], *Analoqiya zakona i analoqiya prava v pozitsiyax visshix sudov//Sovremennoe pravo*, №11, p.53-57.
7. Petrunina, A. A. (2013), Petrunina, A.A. [The place and role of judicial practice in the Russian legal system // *Bulletin of the Saratov Law Academy*], *Mesto i rol' sudebnoy praktiki v Rossiyskoy pravovoy sisteme //Vestnik Saratovskiy yuridicheskoy akademii*, №2, s. 46-52
8. Khabrieva, T.Ya. Lazareva, V.V. (2017) Khabriyeva, T. YA. Lazareva, V.V. [Judicial practice in the modern legal system of Russia: Monograph / ed.], *Sudebnaya praktika v sovremennoy pravovoy sistema Rossii: Monografiya*, M.: Norma, s. 432.
9. Rarog A.I. (2015), Raroq, A. I. [Practice of the Supreme Court of the Russian Federation and science of criminal law // *State and law*], *Praktika Verkhovnogo Suda RF i ugovovno-pravovaya nauka//Gosudarstvo i pravo*, s.38-46
10. Shul'ga, I. V. (2020) Shulqa, I. V. [Legal positions of the Supreme Court of the Russian Federation. Theory and practice: monograph. Moscow: Jurassic], *Pravovyye pozitsii Verkhovnogo Suda RF. Teoriya i praktika : monografiya*. Moskva : Yurayt, s. 164.
11. Frolova A.A. (2019) Frolova, A.A. [Judicial practice as an optional source of law//*Bulletin of Chelyabinsk State University: Series:Law*], *Sudebnaya praktika kak fakul'tativnyy istochnik prava//Bulletin of Chelyabinsk State University: Series:Law*, Vol. 4, is s.3
12. Krasnov, A.V. (2018) Krasnov, A.V. [On the role of judicial practice in overcoming and filling gaps in the law // *Bulletin of economy, law and sociology*], *K voprosu o roli sudebnoy praktiki v preodolenii i vospolnenii probelov v prave //Vestnik ekonomii, prava i sotsiologii*, №2, s. 88-91.
13. Samsonov, N.V. (2019) Samsonov, N.V. [On the question of the place and meaning of the judicial practice and judicial precedent in the domestic civil procedural law // *Bulletin of St. Petersburg State University*], *K voprosu o meste i znachenii sudebnoy praktiki i sudebnogo pretsedenta v otechestvennom grazhdanskom protsessual'nom prave //Vestnik SPbGU, Pravo*, T. 10. Vyp. 2., Law, T. 10. Issue. 2, s. 293-310.
14. Khabriyeva T. YA. i dr. (2018) Khabrieva T. Ya. et al. [Judicial practice in the modern legal system of Russia / ; ed. Khabrieva, T.Ya., Lazareva, V.V.; Institute of Legislation and Compar. jurisprudence under the Government of Ros. Federations], *Sudebnaya praktika v sovremennoy pravovoy sisteme Rossii / pod red. Khabriyevoy, T.YA., Lazareva, V.V.; In-t zakonodatel'stva i sravn. pravovedeniya pri Pravitel'stve Ros. Federatsii M. : Inform-Pravo*, 2018, S-892
15. Korshunova, P.V. (2019) Korshunova, P.V. [Unity of Judicial Practice and Legal means of its provision // *Social Sciences. Law*], *Yedinstvo sudebnoy praktiki i pravovyye sredstva yeye obespecheniya //Obshchestvennyye nauki. Pravo*, №2, s.25-35
16. Gaibov, R. D. (2012) Gaibov, R.D. [Judicial law enforcement in the context of judicial and legal reform in post-Soviet Tajikistan: a general theoretical aspect. Dushanbe], *Sudebnoye pravoprimereniye v usloviyakh sudebno-pravovoy reformy v postsovetskom Tadzhhikistane: obshcheteoreticheskiy aspekt. Dushanbe*, 199 s.
17. Reimer, F. (2017) Law as culture? Culturalist perspectives in legal theory and theory of methodes // *German Law journal, charlottesville*, Vol.18, №2, p.258-260
18. Kelsen, H. (2000) What is Yustice? Yustice, Law, and Politics in the Mirror of Science: *Collected Essays by Hans Kelsen*, p.221
19. Farber, D.A., Frickey, P.P. (2010) *Law and Public Choice : a Critical Introduction*. Chicago, p.88
20. Mlynarska-Sobaczewska, A. (2015) *Narrativity in the acts of applying the law // State and Law*, № 11, p. 52-66.
21. Barak, A. (2011)*Purpozive Interpretation of Law*.Princeton, p.251
22. Guk, P.A. (2012) Hooke, P.A. [Litigation as a form of judicial rule-making in the legal system of Russia: general theoretical analysis: author. dis. dr-a. jurid. Sciences], *Sudebnaya*

praktika kak forma sudebnogo normotvorchestva v pravovoy sisteme Rossii: obshcheteoreticheskiy analiz: avtoref. dis. ...d-ra yurid. nauk. M.,49 s.

23. Bogdanovskaya, I. YU. (2010) Bogdanovskaya, I. Yu. [Evolution of judicial precedent in "common law"/Pravo. Journal of the Higher School of Economics], Evolyutsiya sudebnogo pretsedenta v "obshchem prave" // Pravo. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki, №2, s.75-78

24. Divin, I.M. (2013) Divin, I. M. [On the issue of recognition of judicial precedent source of law in the domestic legal system // State and Law], K voprosu o priznanii sudebnogo pretsedenta istochnikom prava v otechestvennoy pravovoy sisteme // Gosudarstvo i pravo, №9, s.89-92.

25. Perfect Andrés Ibáñez. On the cultural poverty of a (judicial) practice without theory. http://www.scielo.org.pe/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0251-34202017000200006

26. Margit, Vutt, Tanel, Kask. Court Practice Analysis as an Innovative Tool to Improve Judges Training /<http://www.eyth.eu/fr/>

27. Konstitutsiya Məhkəməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2022) [The Law of the Republic of Azerbaijan on the Constitutional Court], /[http:// e-law. Az /framework / 5404](http://e-law.az/framework/5404) (Last viewed – 18.02.2022)

28. Maharramov, B. (2016) Maharramov, B. [VI Republican scientific-theoretical conference on "Modern problems of legal science: new trends in human rights and freedoms in the Republic of Azerbaijan" dedicated to the 93rd anniversary of H.A Aliyev and the 70th anniversary of the Institute of Philosophy and Law of the National Academy of Sciences of the Republic of Azerbaijan conference materials], H.Ə.Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə və AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun 70 illiyinə həsr edilmiş "Hüquq elminin müasir problemləri: Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları və azadlıqlarının yeni tendensiyaları" mövzusunda VI respublika elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı, 374 s.

29. Барак, А. (1999) Barak, A. [Judicial discretion. Translation from English]. Sudeyskoe usmotrenie. P.1. M.: Norm, p.376.

30. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 3 noyabr tarixli, 7 nömrəli Qərarı. (2008) [Decision of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan no.7 of November 3]. <http://supremecourt.gov.az/category/view/16> (last viewed – 17.02.2022)

31. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 28 mart 2016-cı il tarixli 8 nömrəli Qərarı (2016), [Decisions of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan No. 8 of March 28]. <http://supremecourt.gov.az/category/view/16> (Last viewed – 16.02.2022)

32. Khabriyeva T. YA. i dr. (2018) Khabrieva T. Ya. et al. [Judicial practice in the modern legal system of Russia / ; ed. Khabrieva, T.Ya., Lazareva, V.V.; Institute of Legislation and Compar. jurisprudence under the Government of Ros. Federations], Sudebnaya praktika v sovremennoy pravovoy sisteme Rossii / ; pod red. Khabriyevoy, T.YA., Lazareva, V.V.; In-t zakonodatel'stva i sravn. pravovedeniya pri Pravitel'stve Ros. Federatsii M.: Inform-Pravo, S-892

33. Azərbaycan Respublikası Konstitutsiya Məhkəməsinin Plenumunun Əmək Məcəlləsinin 239-cu maddəsinin 1 və 2-ci hissələrini rəsmi şərh etməklə 15 iyul 2011-ci il tarixli Qərarı (2011), [Decision of the Plenum of the Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan On Interpretation of some provision of Article 239 of the labor Code of the republic of Azerbaijan 15 July].<http://www.constcourt.gov.az/decisions>. Last viewed – 19.02.2022

34. Khabriyeva T. YA. i dr. (2018) Khabrieva T. Ya. et al. [Judicial practice in the modern legal system of Russia / ed. Khabrieva, T.Ya., Lazareva, V.V.; Institute of Legislation and Compar. jurisprudence under the Government of Ros. Federations], Sudebnaya praktika v sovremennoy pravovoy sisteme Rossii / ; pod red. Khabriyevoy, T.YA., Lazareva, V.V.; In-t zakonodatel'stva i sravn. pravovedeniya pri Pravitel'stve Ros. Federatsii M. : Inform-Pravo, S-892

35. Azərbaycan Respublikası Konstitutsiya Məhkəməsinin Plenumunun "Dövlət qulluğu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 33.2-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair" 2014-cü il 8 dekabr tarixli Qərarı (2014) [Decision of the Plenum of the Constitutional Court of The

Republic of Azerbaijan On interpretation of Article 33.2 of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Public Service" 8 December]. <http://www.constcourt.gov.az/decisions>. (Last viewed – 12.02.2022)

36. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 78.3, 85.4, 90.3 və 93.1.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair" 2011-ci il 12 yanvar tarixli Qərarı (2011) [Decision of the Plenum of the Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan On interpretation of Articles 78.3, 85.4, 90.3 and 93.1.1 of the Tax Code of the Republic of Azerbaijan 12 January]. <http://www.constcourt.gov.az/decisions>. (Last viewed – 15.02.2022)

37. Guk, P.A. (2012) Hooke, P.A. [Litigation as a form of judicial rule-making in the legal system of Russia: general theoretical analysis: author. dis. ... Dr. jurid. Sciences], Sudebnaya praktika kak forma sudebnogo normotvorchestva v pravovoy sisteme Rossii: obshcheteoreticheskiy analiz: avtoref. dis. d-ra yurid. nauk. M.,49 s.

38. Petrunina, A. A. (2013), Petrunina, A.A. [The place and role of judicial practice in the Russian legal system // Bulletin of the Saratov Law Academy], Mesto i rol' sudebnoy praktiki v Rossiyskoy pravovoy sisteme // Vestnik Saratovskiy yuridicheskoy akademii, №2, s. 46-52

39. Krasnov, A.V. (2018) Krasnov, A.V. [On the role of judicial practice in overcoming and filling gaps in the law // Bulletin of economy, law and sociology], K voprosu o roli sudebnoy praktiki v preodolenii i vospolnenii probelov v prave // Vestnik ekonomii, prava i sotsiologii, №2, s. 88-91.

40. Lazarev, V.V. (2012) Lazarev, V.V. (2012) [Precedent: realities and prospects in Russian law // Russian justice], Pretsedent: realii i perspektivy v Rossiyskom prave // Rossiyskiye pravosudiye, №4, s. 6-15.

Література:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası(1995). WWW.PRESIDENT.AZ Last viewed – 10.02.2022)

2. Eyvazova, S. (2019) Avropa insan hüquqları məhkəməsinin presedentləri və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin təcrübəsi / Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş "XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar" mövzusunda Elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı,608 s.

3. Rzayev, O.(2019) Müasir dövrdə Azərbaycan hüquq sisteminin inkişafı və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin bu prosesdə rolu / Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş "XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar" mövzusunda Elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı,608s.

4. Cəbrayılov, R. K. (2014) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində boşluqlar və onların aradan qaldırılması problemləri. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı.Bakı,22 s.

5. Seyranov, X. R. (2014) Məhkəmə presedentlərinin Azərbaycan Respublikasının mülki hüququnun mənbələri kimi tanınmasının hüquqi əsasları. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı,26 s.

6. Микрюков В.А. Аналогия закона и аналогия права в позициях высших судов//Современное право, 2016, 11, с.53-57.

7. Петрунина, А.А. (2013) Место и роль судебной практики в Российской правовой системе //Вестник Саратовский юридической академии, №2, с.46-52.

8. Судебная практика в современной правовой система России: Монография /под ред. Т. Я. Хабриевой, В.В.Лазарева. М.: Норма, 2017, 432 с

9. Рапог А.И. (2015) Практика Верховного Суда РФ и уголовно-правовая

наука//Государство и право, с.38-46

10. Шульга, И. В. (2020) Правовые позиции Верховного Суда РФ. Теория и практика : монография. Москва : Юрайт, 164 с
11. Фролова А.А. (2019) Судебная практика как факультативный источник права//Bulletin of Chelyabinsk State University: Series:Law, Vol. 4, is s.3
12. Краснов, А.В. (2018) К вопросу о роли судебной практики в преодолении и восполнении пробелов в праве //Вестник экономики, права и социологии, №2, с.88-91
13. Самсонов, Н.В. (2019) К вопросу о месте и значении судебной практики и судебного прецедента в отечественном гражданском процессуальном праве //Вестник СПбГУ, Право, Т. 10. Вып. 2, с.293-310.
14. Хабриева Т. Я. и др. Судебная практика в современной правовой системе России / ; под ред. Хабриевой, Т.Я., Лазарева, В.В.; Ин-т законодательства и сравн. правоведения при Правительстве Рос. Федерации. М. : Информ-Право, 2018, С-892
15. Коршунова, П.В. (2019) Единство судебной практики и правовые средства ее обеспечения //Общественные науки.Право, №2, с.25-35
16. Гайбов, Р.Д. (2012) Судебное правоприменение в условиях судебно-правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект. Душанбе, 199 с.
17. Reimer, F. (2017) Law as culture? Culturalist perspectives in legal theory and theory of methodes // German Law journal, charlottesville, Vol.18, №2, p.258-260
18. Kelsen, H. (2000) What is Yustice? Yustice, Law, and Politics in the Mirror of Science: Collected Essays by Hans Kelsen. p.221.
19. Farber, D.A., Frickey, P.P. (2010) Law and Public Choice : a Critical Introduction. Chicago, p.88
20. Mlynarska-Sobaczewska, A. (2015) Narracyjność w aktach stosowania prawa // Państwo i Prawo , № 11, s. 52-66.
21. Barak, A. (2011), Purpозive Interpretation of Law. Princeton, 251 p.
22. Гук, П.А. (2012) Судебная практика как форма судебного нормотворчества в правовой системе России: общетеоретический анализ: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 49 с.
23. Богдановская, И.Ю. (2010) Эволюция судебного прецедента в "общем праве" //Право.Журнал Высшей школы экономики, №2, с.75-78
24. Дивин, И.М. (2013) К вопросу о признании судебного прецедента источником права в отечественной правовой системе // Государство и право, №9, с.89-92
25. Perfecto Andrés Ibáñez. Sobre la pobreza cultural de una práctica (judicial) sin teoría. http://www.scielo.org.pe/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0251-34202017000200006
26. Margit, Vutt, Tanel, Kask. Court Practice Analysis as an Innovative Tool to Improve Judges Training/<http://www.eyth.eu/fr/>
27. Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu/<http://e-qanun.az/framework/5404>
28. Məhərrəmov, B. (2016) Н.Ә.Әлиевин андан olmasının 93-cü ildönümünə və AR MEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun 70 illiyinə həsr edilmiş "Hüquq elminin müasir problemləri: Azərbaycan Respublikasında insan hüquqları və azadlıqlarının yeni tendensiyaları" mövzusunda VI respublika elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı, 374s.
29. Барак, А. Судейское усмотрение. (1999) Перевод с английского. Ч.1. М.: Норма, 376 с.
30. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 2008-ci il 3 noyabr tarixli, 7 nömrəli Qərarı. <http://supremecourt.gov.az/category/view/16>
31. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun 28 mart 2016-cı il tarixli 8 nömrəli Qərarı. <http://supremecourt.gov.az/category/view/16>
32. Хабриева Т. Я. и др. Судебная практика в современной правовой системе России / ; под ред. Хабриевой, Т.Я., Лазарева, В.В.; Ин-т законодательства и сравн. правоведения при Правительстве Рос. Федерации. М. : Информ-Право, 2018, С-892

33. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun Əmək Məcəlləsinin 239-cu maddəsinin 1 və 2-ci hissələrini rəsmi şərh etməklə 15 iyul 2011-ci il tarixli Qərarı. <http://www.constcourt.gov.az/decisions>

34. Хабриева Т. Я. и др. Судебная практика в современной правовой системе России /; под ред. Хабриевой, Т.Я., Лазарева, В.В.; Ин-т законодательства и сравн. правоведения при Правительстве Рос. Федерации. М. : Информ-Право, 2018, С-892

35. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 33.2-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 2014-cü il 8 dekabr tarixli Qərarı. <http://www.constcourt.gov.az/decisions>

36. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 78.3, 85.4, 90.3 və 93.1.1-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair” 2011-ci il 12 yanvar tarixli Qərarı. <http://www.constcourt.gov.az/decisions>

37. Гук, П.А. (2012) Судебная практика как форма судебного нормотворчества в правовой системе России: общетеоретический анализ: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 49 с.

38. Петрунина, А.А. (2013) Место и роль судебной практики в Российской правовой системе //Вестник Саратовский юридической академии, №2, с.46-52

39. Краснов, А.В. (2018) К вопросу о роли судебной практики в преодолении и восполнении пробелов в праве //Вестник экономики, права и социологии, №2, с.88-91

40. Лазарев, В.В. (2012) Прецедент: реалии и перспективы в Российском праве // Российские правосудие, №4, с.6-15.

УДК 342.76

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-280-291](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-280-291)

Моца Андрій Андрійович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри географії та туризму, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, 6, Берегове, Закарпатська область, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-2603-6269>

Моца Вікторія Василівна, ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності, Львівський державний університет внутрішніх справ, вулиця Городоцька, 26, Львів, Львівська область, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-0011-2080>

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Під час воєнного стану, який є особливо тяжким періодом для України та значно ускладнюється одночасним етапом реалізації прагнень нашою державою відновити економіку внаслідок загострення пандемічної нестабільності, а також через глобальну макроекономічну дестабілізацію, важливим фактором є дотримання прав людини. За умов кризи, людські ресурси, будучи носіями унікальних знань, вмінь та досвіду, залишаються ключовими факторами, що необхідні країні для збереження безперервності роботи економічного, політичного і соціального секторів. Відповідно, права і свободи людини є найвищою цінністю, проте їх характерною ознакою, як принципово важливої риси прогресивного суспільства, є історична нестійкість, мінливість та підпорядкованість соціально-економічним процесам у державі, що суперечить усталеним принципам гуманізму, однак залишається характерним в умовах війни. В межах наукового дослідження визначено, що права людини мають властивість до еволюції разом із суспільством і державою, а тому, враховуючи усю складність подій, що відбуваються на теренах сучасної України, дослідження проблематики має особливо важливу науково-практичну роль. Наукова стаття являє собою оригінальне дослідження особливостей функціонування держави під час воєнного стану, зокрема сутність прав людини та принципів їх дотримання в умовах озброєної агресії. Дослідження проблематики здійснювалось завдяки застосуванню методів порівняння, абстракції, аналізу та узагальнення. В ході дослідження було детерміновано сутнісні характеристики соціальної категорії, зокрема теоретико-методологічні основи забезпечення дотримання прав людини в умовах воєнного стану, нормативно-правовий базис. Узагальнюючи події, які відбуваються в Україні внаслідок віроломної збройної агресії Російської Федерації, було отримано висновок, що права людини за умов війни є найвищою цінністю.

Ключові слова: збройна агресія, російсько-українська війна, права і свободи людини, Конституція України, суспільні взаємовідносини, механізм і принципи дотримання прав громадян, воєнний стан, міжнародне гуманітарне право.

Motsa Andriy Andriyovych, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Geography and Tourism, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, 6, Berehove, Zakarpattia region, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-2603-6269>

Motsa Viktoriya Vasylivna, Adjunct of the Department of Operative-Search Activity, Lviv State University of Internal Affairs, 26 Horodotska Street, Lviv, Lviv Region, 79000, <https://orcid.org/0000-0003-0011-2080>

HUMAN RIGHTS IN THE CONDITIONS OF MARTIME

Abstract. Under present-day martial law, which has become especially difficult period for modern Ukraine and the existence of which has taken place at a very difficult juncture, in particular in the context of post-pandemic macroeconomic instability, there is an immediate need for observance of human rights. In times of crisis human resources, being the owners of specific human factor, valuable expertise and experience, represent the key actors to ensure business, political and economic continuity. Accordingly, the human rights and freedoms are the highest value; but a salient feature is that human rights are increasingly inclined to historical variability, fluidity, complexity in the context of the socio-political changes, reliance on socio-economic processes in the country. So, variability of the human rights and freedoms is clearly contrary to the fundamental humanitarianism, but is a characteristic feature in the in situations of war. In the context of this science research is defined that the human rights have a propensity to evolution with the society and country, so these aspects and adversity of the events in Ukraine acknowledge the relevance of problematic. The article is devoted to the analysis specific features of functioning of the country under martial law, especially the essence of the human rights and principles of observance its in the difficult context of the current war of aggression. Comparison, methods of abstraction, analysis and generalization are the research methods which were used in the article. In this science paper the essence of human rights and freedoms, particularly the theoretical and methodological foundations of giving effect to human rights under martial law, legal frameworks of observance of human rights. The results of the synthesis of the actual actions, that are resulting from the Russian Federation armed aggression and taking place in Ukraine today, showed that the human rights is one of the highest values.

Key words: armed aggression, Russian-Ukrainian war, human rights and freedoms, the Constitution of Ukraine, social relations, the mechanism and principles of observance of human rights, martial law, international humanitarian law.

Вступ та постановка проблеми. Сьогодні Україна перебуває на одному із найважчих етапів її незалежного періоду соціального та економічного розвитку – в умовах воєнного стану, введеного внаслідок віроломної збройної агресії з боку Російської Федерації. Недостатня готовність нашої держави до настання таких подій зацентрувала увагу на важливості проведення поглибленого аналізу певних аспектів, що стосуються вдосконалення роботи саме соціальної сфери. Зокрема, залишаються відкритими для подальших досліджень питання визнання і реалізації дотримання прав людей в умовах війни.

Права людини в умовах війни – це невід’ємна від прогресивного сучасного соціуму цінність; вона виступає ключовим об’єктом конституційного і нормативно-правового регулювання, що є безумовною функцією національного законодавства. Під час озброєного конфлікту пріоритетність дотримання прав людини є не лише свідченням досягнення високого рівня демократії у державі, ступеня розвиненості суспільства, а й індикатором визнання громадян найвищою соціальною цінністю, національним пріоритетом. Враховуючи незмінну важливість особистості та відсутність ефективних механізмів, інструментів та сталих принципів реалізації прав людини під час війни, визнаних на всіх рівнях регулювання суспільних процесів, зокрема не лише на національному, а й на глобальному міждержавному, дослідження обраної проблематики доцільно продовжувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспектам реалізації прав людини в умовах воєнного стану приділено праці багатьох дослідників сучасності. Активні дискусії навколо проблематики тривають, оскільки питання набуло актуальності та стало важливим для України в контексті збереження людського потенціалу під час збройної агресії з боку Російської Федерації. Зокрема, проблематика реалізації прав людини всебічно досліджена у працях О. Прієшкіної, М. Ковалів [1], Т. Заворотченко, А. Олійника, Л. Демидової, В. Свердліченко [2], О. Буханевич, А. Мерник, О. Петришин [3], В. Пилипенко, П. Пилипишина, Н. Раданович [4], С. Кузніченко [5] та ін.

Так, М. Ковалів детермінує важливість процесів визнання і реалізації прав людини в умовах сучасного прогресивного суспільства. Узагальнюючи загальну практику реалізації прав громадян, науковець отримав висновок, що існує прямий зв’язок між розвитком держави, суспільства та організаційно-правового механізму забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина; цей зв’язок «виражається в тому, що в тоталітарній державі з нестабільною політичною і економічною обстановкою не може бути досконалого організаційно-правового механізму забезпечення захисту прав людини» [1, с. 75]. Відповідно, якість життя громадян, навіть в умовах воєнного стану, безпосередньо залежить від досконалості правового регулювання прав кожного із вище окреслених суб’єктів правовідносин.

В. Свєрдліченко досліджує актуальний феномен зловживання правом на честь, гідність та ділову репутацію в умовах воєнного стану. Визначено, що зловживання правом є одним із найпопулярніших способів затягування судових процесів в умовах дії спеціального/воєнного правового режиму. Проте, в ході перманентних досліджень проблематики науковець доводить, що зловживання правом на честь, гідність та ділову репутацію в умовах війни унеможлиблюється, зокрема призначення права проявляється через «усвідомлювання кожною особою своєї цінності, суспільної значущості та моральної рівності поряд з іншими особами», навіть в умовах війни [2, с. 359].

Організаційні аспекти впорядкування суспільних відносин, що виникають у зв'язку з надзвичайними та військовими ситуаціями, досліджують О. Буханевич, А. Мерник, О. Петришин. Як зазначають науковці, воєнний стан, будучи одним із проявів введення спеціального правового режиму, передбачає застосування сукупності специфічних правових засобів, які визначають права людини, надають громадянам певні дозволи, заборони чи обмеження, при цьому, акцентуючи свою увагу на регуляторних функціях правових інструментів чи конкретного правового режиму [3, с. 77]. Окрім того, аспектам реалізації прав і свобод людини під час збройних конфліктів відведено значну увагу у працях В. Пилипенко, П. Пилипишина, Н. Раданович. Науковці здійснили ретроспективний аналіз прав людини у рамках міжнародного права прав людини та у рамках міжнародного гуманітарного права [4, с. 46-47], узагальнили еволюцію прав людини в умовах збройного конфлікту, що розпочався в Україні у 2014 році, а також визначили перспективність подальших трансформацій в умовах сьогоденних подій.

С. Кузніченко, О. Буханевич, А. Мерник також досліджують зарубіжний досвід реалізації прав людини в умовах воєнного стану. В ході детермінування різних аспектів забезпечення реалізації прав громадян науковці визначили, що в умовах озброєної агресії актуалізуються імперативні методи, зокрема у формах екстреного порядку регулювання суспільних відносин, іноді спираючись на засоби примусу [5, с. 64].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день проблематика є детально дослідженою вищезазначеними науковцями, обізнаними та компетентними в питаннях реалізації прав людини в умовах війни чи воєнного стану. Однак, питання актуалізується внаслідок тих жахливих подій, що відбуваються на теренах сучасної України, а, відповідно, вимагає нових досліджень, обґрунтувань і узагальнень. Як було зазначено, права людини – це саме та соціально-правова категорія, яка характеризується високим ступенем залежності від змін правового чи соціально-економічного характеру, але залишається універсальною цінністю, а тому має пріоритетне значення для будь-якого суспільства, особливо в умовах воєнного стану; ці аспекти зумовлюють важливість проведення поглиблених досліджень окресленої теми в умовах актуальних подій російської збройної агресії.

Мета – проведення оригінального дослідження основних аспектів функціонування держави під час воєнного стану, зокрема характерних особливостей та механізмів реалізації прав людини, законодавчих основ їх дотримання в умовах збройної агресії. Для досягнення поставленої мети було сформовано та вирішено такі **завдання**, як:

- проаналізувати права людини з погляду на категорію як на найвищу цінність, яка еволюціонує поряд із суспільством і державою;
- визначити основи нормативно-правової та конституційної регламентації прав людини в Україні в умовах воєнного стану;
- узагальнити актуальну практику забезпечення прав людини, визначити перспективи вдосконалення механізмів їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Стаття 3 Конституції України регламентує, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [6]. Права громадян та їх гарантії відображають зміст, функціональні обов'язки і стратегічну спрямованість діяльності держави, яка, як учасник соціально-економічних відносин, не лише зобов'язана виконувати певні функції, а й нести відповідальність перед людиною за свою діяльність. Таким чином, утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави, в тому числі в умовах воєнного стану. Організація взаємодії між державою і громадянами може зазнавати трансформацій під тиском глобальних соціально-економічних тенденцій, зовнішніх факторів чи внутрішніх змін, до яких належать і процеси введення надзвичайного чи воєнного стану. Проте Конституція, будучи найвищим законом в Україні та маючи потужний регуляторний потенціал, надає пріоритет правам людини над потребами чи інтересами держави, що є свідченням модифікації відносин між зазначеними суб'єктами та стверджує про виведення на якісно новий рівень механізму реалізації прав громадян в умовах сучасного соціуму.

Цікавою практикою детермінування прав людини як соціальної категорії є теорія, яку розробив французький юрист чеського походження Karel Vašák. Він стверджував про існування декількох поколінь прав людини, що виникли в ході їх еволюції [7, с. 41]. Така теоретична концепція, з огляду на контекст введеного воєнного стану в сучасній Україні, є особливо важливою, оскільки підтверджує існування цілого спектру прав громадян, які були історично сформовані та не можуть бути відібрані у людини навіть за умови озброєного конфлікту. Зокрема, основні три покоління мають наступний зміст (рис. 1).

<i>Перше покоління прав людини (за класифікацією)</i>	
	Громадянські і політичні права. Вважається, що права першого покоління – це основа інституту прав людини, оскільки до них зараховують право на життя, право на свободу та особисту недоторканість, право на гідність особи тощо.
<i>Друге покоління прав людини (за класифікацією)</i>	
	Соціальні, економічні і культурні права (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу, захист материнства і дитинства та ін.) – сформувалося в процесі боротьби народів за покращення свого економічного становища та підвищення культурного статусу.
<i>Третє покоління прав людини (за класифікацією)</i>	
	Солідарні (колективні) права, тобто права всього людства – права людини, права народів, права нації, права спільноти та асоціації: право на мир, безпеку, право на самовизначення народів тощо.

Рис. 1. Три покоління прав людини, визначених Karel Vašák
Джерело: складено авторами за даними [7, с. 41].

Сучасні дослідники, з огляду на концептуальний базис та генераційний підхід розвитку прав громадян, визначили, що безумовна еволюція сформованої концепції не може бути зупинена, а тому четверте покоління прав, становлення якого відбувається в умовах актуалізації поняття свободи людини, її думки і судження, пов'язано саме із акцентом на розвитку суспільства та ускладненні соціальних процесів. Варто зауважити, що сучасне суспільство – це середовище, яке, з одного боку, є об'єднанням рівноправних громадян, проте, з іншого боку, є середовищем, яке підтримує індивідуальність кожної особи, її унікальну цінність, суб'єктивне судження та потужний потенціал. Таким чином, четверте покоління прав людини – це права на альтернативність особи у виборі правомірної поведінки, автономність та унікальність індивідууму, а також високий ступінь незалежності як у фізичних, так і у ментальних можливостях.

Досліджуючи концепцію історичного розвитку прав людини в контексті воєнного стану, саме четверте покоління акцентує увагу на тому, що людина не може бути обмежена лише політичними і громадянськими правами, хоча вони, безумовно, залишаються базовими. Взаємодія держави і громадянина в умовах війни має бути ефективною для обох сторін. У свою чергу ефективність залежить від незалежності і людини, і держави, які є рівноправними суб'єктами правовідносин. Розвиток четвертого покоління прав людини в умовах воєнного стану полягає у визнанні високого статусу кожної особистості, яка незалежно від зовнішніх обставин наділена найвищою цінністю і досягненням сучасного суспільства – свободою. Відповідно, автономність людини в умовах війни – це

її право на відстоювання власної думки, громадянської позиції; «це визнання права людини на формування та збереження особистісного, суверенного простору, який необхідний для кожної особи задля незалежного волевиявлення, самовизначення, що ґрунтується на альтернативному виборі норм моралі, релігії, права, і має бути гарантовано захищений від втручання інших суб'єктів, зокрема держави» [8].

Теорія права свідчить про існування сукупності прогресивних концепцій, які лише підтверджують високу значимість конституційних прав, визначених із врахуванням ментальності громадян, унікальності нації та стратегічних пріоритетів. Так, Україна характеризується як держава, що прямує за соціально-орієнтованим вектором розвитку протягом усього періоду незалежності. Відповідно, конституційні права громадян визначені із дотриманням принципів побудови прогресивного, вільного, демократичного і гуманного суспільства. Умови воєнного стану спричиняють специфічні обмеження для життєдіяльності громадян, проте вони в жодному разі не стосуються скасування таких безумовних прав, як [6, ст. 64; 9, ст. 20]:

- рівність громадян щодо конституційних прав і свобод та рівність перед законом (ст. 24);
- заборона позбавлення громадянства, права зміни громадянства (ст. 25);
- невід'ємне право на життя (ст. 27);
- право на повагу до гідності людини (ст. 28);
- право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29);
- право направляти індивідуальні/колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових/службових осіб цих органів (ст. 40);
- право на житло (ст. 47);
- рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівні права дітей (ст. 51, 52);
- право на судовий захист (ст. 55);
- право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56);
- право знати свої права і обов'язки (ст. 57);
- незворотність дії в часі законів, нормативно-правових актів (ст. 58);
- право на професійну правничу допомогу (ст. 59);
- право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60);
- право не бути двічі притягненим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61);
- презумпція невинуватості (ст. 62);

– право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63).

Постає питання: які обставини можуть спричинити обмеження прав громадян і чому саме в умовах війни, коли стійкість суспільних взаємозв'язків і так втрачає свою силу, а рівень загальнонаціональної деморалізації набуває безпрецедентних показників, відбувається обмеження прав людини? А пов'язані такі обмеження із потребою щодо зниження суб'єктивного впливу на стратегію врегулювання збройного конфлікту. Зокрема, відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це «особливий правовий режим, що вводиться в державі чи в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності, територіальній цілісності країни» [9]. Беззаперечним є той факт, що більшість цивільних громадян не володіють навіть базовими навичками реалізації заходів, необхідних задля протидії агресору, а їх судження ґрунтуються переважно на суб'єктивних поглядах, індивідуальних інтересах чи власних спостереженнях, які можуть суперечити стратегії і тактиці ведення бойових дій. Це зумовлює потребу в обмеженні прав громадян у певних аспектах, проте повністю унеможлиблює порушення визначених Конституцією базових прав і свобод.

Важливим джерелом прав людини в контексті міждержавних конфліктів, зокрема в актуальних умовах жорстких проявів збройної агресії Російської Федерації в Україні, є міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) або право збройних конфліктів. Це саме та галузь міжнародного права, що визначає ключові норми і принципи захисту прав людини, містить обмеження щодо застосування насильства під час збройних конфліктів, висуваючи такі вимоги [10, с. 1]:

– по-перше, щадити тих, хто не бере або припинив брати безпосередню участь у воєнних діях;

– по-друге, обмежувати насильство обсягом, необхідним для досягнення мети конфлікту, а вона може полягати (незалежно від причин, через які конфлікт розпочався) лише у тому, щоб послабити військовий потенціал супротивної сторони.

Специфіка захисту прав людини закладена у ключових нормах МГП, одна із яких відома як «декларація (застереження) Мартенса». Це положення вперше було включене до преамбули Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1899 р. на пропозицію юриста-міжнародника та дипломата Ф. Ф. Мартенса, і пізніше стало самостійною нормою, яка з редакційними змінами включалась до наступних конвенцій з МГП. Її було включено до

статей, присвячених правовим наслідкам денонсації Женевських конвенцій I-IV (ст. 63/62/142/158), а також до п. 2 ст. 1 Додаткового Протоколу до Женевської конвенції I, де декларацію Мартенса викладено у такій редакції: «У випадках, не передбачених цим Протоколом або іншими міжнародними угодами, цивільні особи та комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що походять зі сталих звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості» [10, с. 3].

Окремі складові контролю за порушенням прав людини узагальнені не лише у джерелах МГП, а й у європейському праві прав людини, яке ґрунтується на положеннях Конвенції про захист прав людини, і основоположних свобод (далі – Конвенція). Саме цей документ закріплює комплекс основних прав і свобод людини, кримінально-процесуальні гарантії їх дотримання та реалізації. Для захисту цих прав і свобод заснований Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), юрисдикція якого поширюється на всі справи і рішення якого є обов'язковими для всіх держав-учасниць Конвенції. Саме у практиці європейського права прав людини визначено аспекти переслідування осіб, винних у найтяжчих порушеннях прав людини. Цей аспект правовідносин сформульовано у практиці ЄСПЛ як так зване «процедурне зобов'язання» відповідно до ст. 2 та 3 Конвенції. Воно говорить про обов'язок «проводити ефективне розслідування порушень матеріальних аспектів цих норм». Кримінальна складова цього процедурного обов'язку також безпосередньо згадується Судом: «Суд багато разів зазначав, що ефективна судова система, якої вимагає стаття 2, за певних обставин повинна включати звернення до кримінального права» [10, с. 5].

До інших міжнародних документів, що закріплюють права людини, належать і такі, як Європейська соціальна хартія (1961 р.), Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню (1987 р.). Важливим каналом затвердження прав і свобод людини і громадянина в європейському регіоні, зокрема і на теренах пострадянського простору, є діяльність Організації з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ).

Введення воєнного стану на всій території України є безпрецедентним заходом за роки незалежності, що спричиняє виникнення труднощів в організації захисту прав людини, зокрема з урахуванням необхідності протидіяти ворогу в умовах жорстких масових боїв та цілковитого нехтування державою-агресором Російською Федерацією усіх міжнародних звичаїв та порядків реалізації стратегії і тактики ведення війни. Під тиском цих обставин доцільним є підвищення ролі та вдосконалення практики захисту прав громадян України. Зокрема, на наш погляд, необхідність посилення охорони прав особи є очевидною, особливо у таких сферах, де одного лише контролю за законністю недостатньо. Відповідно, концепція вдосконалення механізму має ґрунтуватись, першочергово, на:

- закріпленні високого ступеня незалежності правотворчих процесів та органів, що реалізують правотворчу та правозахисну діяльність в системі державних органів влади України;

- зниженні формалізованості процедур розгляду скарг, наданих від громадян щодо порушення їх прав і свобод, обмеження яких є неможливим навіть в умовах воєнного стану та суперечить положенням Конституції України;

- безоплатному наданні допомоги, зокрема інформаційно-роз'яснювальних послуг, безперервної юридичної підтримки чи супроводу, а також задоволенні інших потреб громадян в контексті правотворчої і правозахисної діяльності.

Окрім того, окремі аспекти вдосконалення практики захисту прав громадян в умовах воєнного стану в Україні мають стосуватись таких моментів:

- по-перше, повноцінного виконання Україною своїх зобов'язань по боротьбі із безкарністю за найтяжчі злочини проти прав людини, вчинені у контексті збройної агресії з боку Російської Федерації, зокрема їх забезпечення шляхом приведення Кримінального кодексу України (в першу чергу розділу XX Особливої частини, але також і низки положень Загальної частини) у відповідність до сучасного стану розвитку міжнародного кримінального права;

- по-друге, повноцінне виконання Україною своїх зобов'язань по боротьбі із безкарністю за найтяжчі злочини проти міжнародного права є поглиблення знань суддів, прокурорів та адвокатів з міжнародного права, зокрема МПП, прав людини та міжнародного кримінального права.

Висновки. У ході дослідження було визначено, що права людини в умовах воєнного стану – це найвища цінність, історично невід'ємні права громадян, що одночасно акцентують увагу на:

- 1) з одного боку, безумовній цінності людини, а також необхідності її підтримки у складних обставинах;

- 2) з іншого боку, обмеженні впливу громадян на стратегію і тактику вирішення збройного конфлікту, зокрема завдяки унеможливленню прийняття суб'єктивних рішень чи неефективних дій громадянами.

Усю сукупність прав можна структурувати та поділити на умовні групи. Зокрема, у теорії права існує наукова концепція, яка стверджує про існування трьох поколінь прав людини: перше покоління – політичні і громадянські права, друге покоління – соціальні, економічні і культурні права, третє покоління – солідарні права; вони виникли в історичній послідовності та продовжують еволюцію разом із державою і суспільством.

В Україні основу правової бази формують саме конституційні права, які за своєю сутністю є і політичними, і економічними, і солідарними. Їх скасування неможливе незалежно від правового режиму, що запроваджено у державі. Серед не менш важливого джерела права в умовах війни є міжнародне гуманітарне право.

Ключова сукупність прав людини відображена у Конституції України та детермінована у науковій роботі. Проте, життєдіяльність громадян в умовах воєнного стану є особливо важким періодом для України, а тому концепції та практика реалізації прав людини вимагають вдосконалення, що зумовлює перспективність проблематики та формує вектори для подальших досліджень.

Література:

1. Ковалів М. В. Захист прав і свобод людини та громадянина як одне із завдань держави. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: мат. доп. учасників VII-го Всеукраїнського круглого столу. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 74–77.
2. Сverdlichenko V. P. Аналіз категорії «зловживання правом на честь, гідність та ділову репутацію» в умовах надзвичайного або воєнного стану. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 5. С. 356–361. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1199304>
3. Bukhanevych O.M., Mernyk A.M., & Petryshyn O.O. Approaches to understanding the category “special legal regimes”. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.* 2021. №28(1). pp. 71–78. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.71-78
4. Pylypenko V.F., Pylypyshyn P.B., & Radanovych N.M. Features of legal regulation of human rights in armed conflicts. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.* 2021. №28 (1). pp. 43–51. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.43-51
5. Bukhanevych O.M., Kuznichenko S.O., & Mernyk A.M. Foreign experience in constitutional and legal regulation of restrictions on human rights in conditions of emergency and martial law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.* 2021. №28(2). pp. 55–65. DOI: 10.37635/jnalsu.28(2).2021.55-65
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 08.04.2022).
7. Малоожон О. І. Четверте покоління прав людини в контексті української сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 12. С. 41–44. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/6>
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/389-19> (дата звернення 08.04.2022).
9. Бунчук О. Новітні людські права: прийняти не можна заборонити. Available at: <https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-prava-priyniaty-nemozhna-zaboronyty/> (дата звернення 08.04.2022).
10. Гнатковський М. М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини, Київ. 2017. С. 22. Available at: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf (дата звернення 08.04.2022).

References:

1. Kovaliv, M. V. (2021). Zahyst prav i svobod ljudyiny ta gromadjanyna jak odne iz zavdan' derzhavy [Protection of human and civil rights and freedoms as one of the tasks of the state]. Proceedings from State-building and law-making in the context of European integration '21: VII Vseukrai'ns'kyj kruglyj stil – VII All-Ukrainian round table (pp. 74–77). L'viv: L'vivs'kyj derzhavnyj universytet vnutrishnih sprav [in Ukrainian].
2. Sverdlichenko, V. P. (2017). Analiz kategorii' «zlovzhyvannja pravom na chest', gidnist' ta dilovu reputaciju» v umovah nadzvychajnego abo vojennogo stanu [Analysis of the category “abuse of

the right to honor, dignity and business reputation” in a state of emergency or martial law]. *Forum prava: elektronne naukove fahove vydannja – Law Forum: Electronic scientific professional publication*, 5, 356–361. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1199304> [in Ukrainian].

3. Bukhanevych, O.M., Mernyk, A.M., & Petryshyn, O.O. (2021). Approaches to understanding the category “special legal regimes”. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(1), 71–78. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.71-78

4. Pylypenko, V.F., Pylypyshyn, P.B., & Radanovych, N.M. (2021). Features of legal regulation of human rights in armed conflicts. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(1), 43–51. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.43-51

5. Bukhanevych, O.M., Kuznichenko, S.O., & Mernyk, A.M. (2021). Foreign experience in constitutional and legal regulation of restrictions on human rights in conditions of emergency and martial law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(2), 55–65. DOI: 10.37635/jnalsu.28(2).2021.55-65

6. Konstytucija Ukrai'ny: vid 28 chervnja 1996 roku, №254к/96-BP [Constitution of Ukraine from July 28, 1996, №254к/96-BP]. (1996). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> 19 (Accessed at 08 April 2022) [in Ukrainian].

7. Malozhon, O. I. (2021). Chetverte pokolinnja prav ljudyny v konteksti ukrai'ns'koi suchasnosti [The fourth generation of human rights in the context of Ukrainian modernity]. *Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 12, 41–44. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/6> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy “Pro pravovyj rezhym vojenного stanu”: vid 12 travnja 2003 roku, №389-VIII [Law of Ukraine “On the legal regime of martial law” from May 12, 2003, №389-VIII]. (2003). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/389-19> (Accessed at 08 April 2022) [in Ukrainian].

9. Bunchuk, O. (2020). Novitni ljuds'ki prava: pryjnjaty ne mozhna zaboronyty [The latest human rights: acceptance cannot be prohibited], available at: <https://law.chnu.edu.ua/novitni-ljudski-prava-pryiniaty-nemozhna-zaboronyty/> (Accessed at 08 April 2022) [in Ukrainian].

10. Gnatkovs'kyj, M. M. (2017). Povaga do prav ljudyny v umovah zbrojnego konfliktu v Ukrai'ni zastosuvannja sudamy norm mizhnarodnogo gumanitarnogo prava ta standartiv zahystu prav ljudyny [Respect for human rights in the context of armed conflict in Ukraine, the application of the courts of international humanitarian law and human rights standards], available at: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf (Accessed at 08 April 2022) [in Ukrainian].

УДК 343.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-292-311](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-292-311)

Шевченко Сніжана Василівна, аспірантка кафедри кримінального права та криминології Львівського національного університету імені Івана Франка, 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, тел.: (096) 813-68-30, <https://orcid.org/0000-0002-5570-4529>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ У КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ СИМВОЛІКИ «Z»: АНАЛІЗ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Анотація. Криміналізація діяння – це процес, результатом якого є віднесення певного діяння до категорій кримінально-протиправного і кримінально-караного. Криміналізація пропаганди будь-якої символіки – це виклик для законодавця, що зумовлено складністю обґрунтування пропорційності такого рішення. Складність пов'язана з необхідністю, з одного боку, забезпечити право людини на свободу вираження поглядів, а, з іншого, обмежувати це право лише у випадках його використання в контекстах, що несумісні з цілями Конвенції. У такий спосіб Європейський суд з прав людини прагне зберегти плюралізм поглядів у демократичних державах.

Принципу пропорційності у криміналізації діянь притаманна двоїста природа: балансування і правообмеження. Ці дві складові принципу є взаємодоповнюваними сторонами медалі, кожна з яких має врівноважувати іншу. Лише у такий спосіб принцип пропорційності буде сповна реалізований під час криміналізації діянь. У складовій балансування пріоритетним є врівноваження контрадикторних інтересів, раціоналізація (обґрунтування) і легітимізація криміналізації, а у складовій правообмеження – охорона свободи окремої людини від надмірного втручання держави.

Криміналізація публічної демонстрації «Z» символіки відповідатиме принципу пропорційності, оскільки: 1) «Z» символіка має одне значення, яке є несумісним з цілями ЄСПЛ – підтримка збройної агресії РФ проти України; 2) метою її публічного використання є висловлення саме політичних поглядів, які є неправовими за своєю природою, а саме щодо підтримки збройної агресії РФ або виправдання її злочинних дій; 3) «Z» символіка пов'язана із загальновідомими масовими порушеннями прав людини, які її дискредитують; 4) демонстрація «Z» символіки може викликати у багатьох громадян тривожні почуття, страх чи обурення і навіть порушувати права померлих; 5) внаслідок публічної демонстрації «Z» символіки існує небезпека виникнення заворушень,

окрім того, б) її демонстрація є загрозою для демократії в Україні, зокрема її національній безпеці, територіальній цілісності, громадській безпеці.

Ключові слова: заборона символіки, свобода вираження поглядів, обмеження права, втручання в право, нагальна соціальна потреба, свобода розсуду держави.

Shevchenko Snizhana Vasylivna, Ph.D. student of the Department of Criminal Law and Criminology Ivan Franko National University of Lviv, 79000, Lviv, Street Universytetska, 1, tel.: (096) 813-68-30, <https://orcid.org/0000-0002-5570-4529>

IMPLEMENTATION OF PROPORTIONALITY PRINCIPLE IN CRIMINALIZATION OF PUBLIC USE OF "Z" SYMBOLICS: ANALYSIS THROUGH THE PRISM OF ECHR PRACTICE

Abstract. Criminalization is a process that results in defining a certain deed as criminally illegal and criminally punishable one. Criminalization of the propaganda of any symbolics is a challenge for the legislator, due to the difficulty of its justification. The setback lies in the need, on the one hand, to ensure the human right to freedom of expression un, and, on the other hand, to limit this right only in cases of its use in contexts incompatible with the objectives of the Convention. By this approach, the European Court of Human Rights seeks to maintain pluralism of views in democracies.

The proportionality principle in criminalization has a dual nature: balancing and human rights restriction. These two components of the principle are two sides of one medal, one of each must balance the other for the proportionality principle in criminalization to be implemented. In proportionality as balancing, the priority is to balance contradictory interests, rationalize and legitimize criminalization, and in proportionality as human rights restriction - protection of individual freedom from excessive state intervention, incl. establishment of only proportional restrictions on human rights and freedoms.

Criminalization of public demonstration of "Z" symbols is compliant with the proportionality principle because 1) "Z" symbols have only one meaning that is incompatible with the objectives of the ECHR - support for armed aggression against Ukraine; 2) the purpose of its public use is to express political views, that is illegal by its nature, on supporting the armed aggression of the russian federation or to justify its criminal actions; 3) "Z" symbols are associated with well-known mass violations of human rights, which discredit it; 4) the demonstration of "Z" symbols can cause many citizens anxious feelings, fear or indignation and even violate the rights of the dead; 5) as a result of public demonstration of "Z" symbols there is a danger of riots, in addition, 6) its demonstration is a threat to democracy in Ukraine, in particular its national security, territorial integrity, public safety.

Keywords: prohibition of symbols, freedom of expression, restriction of a right, interference with right, pressing social need, state's margin of appreciation.

Постановка проблеми. Криміналізація пропаганди будь-якої символіки – це виклик для законодавця, що зумовлено складністю обґрунтування пропорційності такого рішення. Складність пов'язана з необхідністю, з одного боку, забезпечити право людини на свободу вираження поглядів згідно ст. 10 Європейської Конвенції з прав людини (далі – Конвенція, ЄКПЛ), а, з іншого, обмежувати це право лише у випадках його використання в контекстах, що несумісні з цілями Конвенції. У такий спосіб Європейський суд з прав людини (далі – Суд, ЄСПЛ) прагне зберегти плюралізм поглядів у демократичних державах. Обмеження свободи вираження поглядів може мати місце лише за умови дотримання вимог передбачених у ч. 2 ст. 10 ЄКПЛ. Окрім того, з аналізу судової практики ЄСПЛ стає зрозуміло, що ст. 10 ЄКПЛ допускає обмеження на політичні промови чи публічні дебати у виключних випадках (§ 7, 46 *Vajnai v. Hungary*, § 24 *Fratanoló v. Hungary*, § 31-33 *Oberschlick v. Austria*, § 47-52 *Nilsen and Johnsen v. Norway*, *The Observer and Guardian v. the United Kingdom*, § 58-60 *Süreç v. Turkey*). Обмежена (вузька) свобода розсуду держави щодо обмеження права на свободу вираження поглядів у вказаних випадках означає, що ЄСПЛ перевіряючи пропорційність такого втручання має «переконливо» встановити «необхідність будь-якого обмеження свободи вираження поглядів», а на національному рівні законодавець повинен довести «нагальну соціальну потребу» для встановлення такого обмеження (§ 39, 49 *Worm v. Austria*, § 51 *Vajnai v. Hungary*).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дотичними до проблем, які підіймаються у цій статті, є дослідження науковців, які присвячені ст. 10 ЄКПЛ: Є.М. Білоусова, О.В. Гришук, К.В. Можаровської, О.І. Нагнічук, В.В. Середюк, Т.М. Слінько, С.В. Шевчука, Л.В. Ярмол та ін. Окремі аспекти реалізації принципу пропорційності у криміналізації діянь ставали об'єктом розвідки у працях вітчизняних (В.А. Гацелюка, С.В. Гізімчука, О.О. Дудорова, Ю.А. Пономаренка, Ю.С. Резнік) та іноземних науковців (Д. Бітті, Е. Ешворс, Р. Даф, Д. Гусак, С. Сплавніч, Б. Шлінк). Вищезгадані дослідження слугують вихідною точкою для нашої розвідки, проте слід зауважити, що проблематика реалізації принципу пропорційності у криміналізації публічного використання символіки «Z» ще не ставала об'єктом окремого дослідження.

Метою статті є дослідження питання про пропорційності криміналізації публічного використання символіки «Z». Досягнення цієї мети виконуватиметься шляхом: *по-перше*, аналізу ключових обставин, які бере до уваги ЄСПЛ у справах по ст. 10 ЄКПЛ, і їх екстраполювання на питання про встановлення кримінальної відповідальності за використання «Z» символіки; *по-друге*, аналізу реалізації принципу пропорційності у криміналізації публічного використання символіки «Z».

Виклад основного матеріалу. I Аналіз ключових питань, які бере до уваги ЄСПЛ у справах по ст.10 ЄКПЛ, і їх застосування у питанні про встановлення кримінальної відповідальності за використання на «Z» символіку.

Проаналізувавши рамкові справи ЄСПЛ щодо ст. 10 ЄКПЛ [1], [2], [Error! Reference source not found.], [6], можна виділити певні ключові аспекти, які брав до уваги ЄСПЛ у цих справах, визначаючи пропорційність втручання у свободу вираження поглядів:

по-перше, чи має символіка декілька значень (§ 51-53 Vajnai v. Hungary, § 18, 25 Fratanoló v. Hungary). Згідно § 51 Vajnai v. Hungary «повна заборона на таку символіку (прим. авт. комуністичну) може обмежити її використання в контекстах, у яких жодне обмеження не було б виправданим». В даному випадку ЄСПЛ звертає увагу на те, що повна заборона певної символіки є недоцільною, якщо вона має декілька значень, певні з яких не суперечать цілям ЄКПЛ. Наприклад, комуністична символіка є символікою комуністичного тоталітарного режиму, який функціонував у певних країнах (наприклад, в Угорщині, Україні, Латвії), тому у них криміналізовано публічне використання такої символіки і вчинення інших діянь, пов'язаних з нею. Проте водночас комуністична символіка є символікою боротьби за права трудівників. З огляду на це, ЄСПЛ вважає, що обмеження свободи вираження поглядів у спосіб повної заборони комуністичної символіки є непропорційним, оскільки обмежує право на вираження тих поглядів, які сумісні з цілями ЄКПЛ (боротьба за права трудівників) [1], [2].

Буква «Z» є останньою літерою латинського алфавіту. Для правопису у рф використовується лише кирилиця. Латинський алфавіт та його окремі букви ніколи не використовувалась у офіційному позначенні назв державних органів, географічних назв і т.д. Вперше «Z» як символіка, пов'язана з рф, з'явилась у медійному інфопросторі, на зображеннях з російською військовою технікою з цією буквою, після 24 лютого 2022 року, що є датою початку ведення повномасштабної збройної війни рф проти України [8], [9], [10], [28]. Протягом лютого-березня 2022 року сфера використання букви «Z» розширилась за межі військової галузі, зокрема:

1) використовувалась у правописі найменувань федеральних органів влади під час проведення публічних подій (напр., «Центральная иЗбирательная комиссия») і в офіційних каналах комунікації у соціальних мережах таких органів (напр., «РоскомнаdЗор»), географічних назв регіонів (напр., «КуZбасс») [9], [28], назв державних будівель (напр., Архангельського обласного Зібрання депутатів, уряду Забайкальського краю у Читі) і приватних [10];

2) використовувалась під час проведення акцій, демонстрацій, онлайн флешмобів (наприклад, візуальне вишиковування людей у «Z») [8], [10], [28], під час проведення спортивних змагань [10], [28], автопробігів [28]);

3) наносилась на одяг [8], на транспортні засоби [8], [10], рекламні білборди [9], [10] та інші предмети.

Метою публічного використання «Z» у згаданих випадках є винятково демонстрація підтримки дій рф щодо збройної агресії у вигляді повномасштабного вторгнення в Україну. «Z» символіка не має іншої історії використання, окрім пов'язаної із збройною агресією рф проти України. З огляду на це, на наш погляд, загальна (повна) кримінально-правова заборона «Z» може бути застосовна до цієї символіки. Адаже питання непропорційності обмеження права на свободу вираження поглядів через використання вказаної букви виникало б лише у випадку, якщо повна заборона обмежувала б використання символіки «Z» в якому-небудь іншому значенні, ніж наведене вище. Проте, як було зауважено, «Z» символіка не має іншого значення, окрім того, який пов'язаний із порушенням норм міжнародного права і порушенням прав і свобод людини, тому, вважаємо, що зміст тих поглядів, які виражає особа за допомогою цієї символіки, суперечить цілям ЄКПЛ і, з огляду на це, не підпадає під конвенційний захист свободи вираження поглядів.

по-друге, яка мета публічного використання символіки, наприклад, чи вона використовується «задня висловлення саме політичних поглядів», «виправдання певних дій» (§ 21-24 Vajnai v. Hungary). Як було зауважено, «Z» символіка не має жодної попередньої історії, окрім тої, яка пов'язана із збройною агресією рф щодо України. Її первинне використання у військовій царині і масове використання лише після 24 лютого 2022 року свідчить про те, що «Z» є символікою підтримки дій влади рф, в т.ч. ведення збройної війни проти України. Розширене тлумачення значень «Z» надається у російських пропагандистських ЗМІ («за мир», «за правду» [8], [10], «Заканчиваем войны» [28] та ін.), але ці пояснення все одно пов'язані із підтримкою і виправданням збройної агресії рф щодо України.

«Z» символіка не є дефініційована у нормативно-правових актах у рф. Проте 4 березня 2022 року було внесено правки до Кодексу про адміністративні правопорушення (далі - КпАП) [11] і Кримінального кодексу рф (далі - КК рф) [12], якими вказані законодавчі акти доповнено статтями, що передбачають:

1) адміністративну відповідальність за «Публічні діяння, спрямовані на дискредитацію використання збройних сил Російської Федерації» (ст. 20.3.3 КпАП);

2) кримінальну відповідальність за «Публічне поширення явно неправдивої інформації про використання Збройних Сил Російської Федерації» (ст. 207-3) і «Публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання Збройних Сил Російської Федерації з метою захисту інтересів Російської Федерації та її громадян, підтримання міжнародного миру та безпеки» (ст. 280-3).

Згідно повідомлень ЗМІ є випадки притягнення до адміністративної і кримінальної відповідальності за згаданими вище статтями за діяння, пов'язані із буквою «Z». Наприклад, публічне тлумачення «Z» як символіки російської

агресії у соціальних мережах, публічні діяння з символікою (плювок на плакат зі символікою «Z») [Error! Reference source not found.]. Таким чином, будь-яке інше, окрім як пов'язане з підтримкою збройної агресії влади рф тлумачення «Z» символіки, оцінюється як дискредитація Збройних Сил рф і є кримінально або адміністративно караним.

Вищенаведене свідчить про те, що публічне використання «Z» символіки навіть у розумінні законодавця рф має репрезентувати винятково підтримку й виправдання збройної агресії щодо України і не використовуватись для демонстрації інших, зокрема сумісних з цілями ЄКПЛ, поглядів. З огляду на це, кримінально-правова заборона символіки «Z» не охоплюватиме діяльність та ідеї, які належать до тих, що охороняються ст.10 ЄКПЛ, адже ця символіка уособлює порушення норм міжнародного права і прав та свобод людини. Слід наголосити, що проблема багатозначності комуністичної символіки і неможливості ідентифікації мети її публічного використання слугувала основним аргументом визнання ЄСПЛ непропорційності втручання у ст.10 ЄКПЛ, адже *«немає задовільного способу розділити різні значення слова інкримінований символ» (§ 54 Vajnai v. Hungary)*. На наш погляд, у контексті публічного використання символіки «Z» цієї проблеми не існує, що є аргументом на користь пропорційності втручання у ст.10 ЄКПЛ у зв'язку з криміналізацією використання Z символіки.

по-третє, чи символіка є пов'язаною із «загальновідомими масовими порушення прав людини, які б її дискредитували» (§ 40 Vajnai v. Hungary). Z символіка використовується військовими, які діють від імені рф на території України. Діяння, які вчиняються представниками збройних формувань рф, іррегулярними незаконними збройними формуваннями, озброєними бандами, групами найманців, які створені, підпорядковані, керовані та фінансуються рф, з моменту збройної агресії ще підлягатимуть юридичній оцінці національними і міжнародними судовими установами. Проте низка міжнародних установ вже засудила діяння, які були вчинені рф, зокрема:

1) ООН прийняв Резолюцію проти вторгнення в Україну № 2623 від 28 лютого 2022 року [13];

2) Міжнародний суд ООН виніс проміжне Рішення на користь України за позовом проти рф від 6 березня 2022 року, відповідно до якого *«рф має негайно призупинити всі військові дії в Україні та зупинити будь-які військові чи нерегулярні збройні формування під її контролем чи впливом»* [14];

3) Міжнародний кримінальний суд розпочав розслідування ситуації в Україні, починаючи з 21 листопада 2013 року, охоплюючи, таким чином, *«будь-які попередні та поточні звинувачення у воєнних злочинах, злочинах проти людяності чи геноциді, скоєних на будь-якій частині території України будь-якою особою»* [15];

4) Європейський суд з прав людини ухвалив Рішення на користь України щодо всіх майбутніх скарг проти Росії [16];

5) акт збройної агресії РФ проти України та діяння, що вчиняються представниками збройних формувань РФ, іррегулярними незаконними збройними формуваннями, озброєними бандами, групами найманців РФ, проти цивільного населення, були засуджені лідерами країн ЄС [18] та демократичного світу [17].

ЄСПЛ під час обґрунтування неприйнятності низки заяв у справах по ст.10 ЄКПЛ (*Garaudy v. France, J. Glimmerveen and J. Hagenbeek v. the Netherlands, Lehideux and Isorni v. France, Norwood v. the United Kingdom, Witzsch v. Germany*) зазначив, що якщо заявники посилаються на право на свободу вираження поглядів, щоб виправдати публікацію текстів, які порушують сам дух Конвенції та основні цінності демократії, то ЄСПЛ звертається до ст.17 ЄКПЛ для відхилення їх аргументів та визначення неприйнятності їх заяви. Таким чином, Суд наголошує, що предметом охорони за ст.10 ЄКПЛ може бути навіть «шокуюча та образлива лексика», проте Суд може «провести суттєву відмінність між шокуючою та образливою лексикою, яка захищена статтею 10 Конвенції, і тією, яка втрачає чинність і право на толерантність у демократичному суспільстві» (§ 53 *Vajnai v. Hungary*). З огляду на наведене вище, «Z» є безсумнівно символікою, яка асоціюється на міжнародному рівні із масовими порушеннями прав і свобод людини і норм міжнародного публічного права і тому не має права на толерантність у демократичному світі.

по-четверте, чи «демонстрація символу може викликати у багатьох громадян тривожні почуття, страх чи обурення, а іноді навіть порушує права померлих» (§ 33, 49 *Vajnai v. Hungary*). У п.17 у справі *Vajnai v. Hungary* уряд Угорщини наводить тлумачення Конституційного суду Угорщини щодо співмірності кримінально-правової заборони на використання комуністичної символіки, вказуючи при цьому (§ 33, 49 *Vajnai v. Hungary*), що використання комуністичної символіки: «*може викликати розумне відчуття загрози чи страху, засноване на конкретному досвіді людей – у тому числі їхніх різних спільнот – які зазнали травм у минулому, оскільки такі символи представляють ризик повторення таких нелюдських дій*», «*дозвіл необмеженого, відкритого та публічного використання відповідної символіки... серйозно образив би всіх прихильників демократії, які поважають людську гідність і таким чином засуджують ідеології ненависті та агресії*».

Попри те, що питання ідентифікації тривоги, страху й обурення лежить в площині суб'єктивного сприйняття кожної окремої людини, проте ЄСПЛ все ж аналізує цей аргумент. З врахуванням того, що «Z» символіка почала публічно використовуватись на території України лише після 24 лютого 2022 року і лише в контексті збройної агресії РФ і її підтримки, то, ми думаємо, що «Z» символіка асоціюється у всіх громадян України винятково із цією агресією і її

наслідками, зокрема у вигляді масових порушень прав людини. Це твердження особливо стосується до тих людей, які пережили тимчасову окупацію, зазнали фізичного й психологічного насильства, втратили майно та стали потерпілими від інших порушень прав людини з боку військових рф. Але схожі емоції можуть виникнути і в ширшого кола осіб, навіть тих, які не пережили тимчасову окупацію, адже більшість областей України були під загрозами ракетного обстрілу. Це слугувало причиною виникнення страху і тривоги за своє життя і життя рідних і змушувало людей шукати безпеки у підвалах і бомбосховищах. На наш погляд, сукупність пережитих емоцій часто об'єктивується у певну символіку. Саме тому людям притаманно, наприклад, зберігати певні речі «на пам'ять» про якусь приємну і важливу подію. «Z» є символікою збройної агресії рф проти України, а значить символікою всіх тих страждань, що статися після її початку. З огляду на це, використання «Z» символіки має бути обмежено випадками, що передбачені у ч.3 ст.4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [3].

по-н'яте, чи «реальна хоча б віддалена небезпека виникнення заворушень, спричинених публічною демонстрацією символіки» (§ 17, 32 Vajnai v. Hungary). Згідно ч. 2 ст. 10 ЄКПЛ свобода вираження поглядів підлягає обмеженню для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації. Відповідно до дослідження КМІС, проведеного 5-13 лютого 2022 року, «порівняно з листопадом 2021 року з 39% до 34% знизилася частка тих, хто добре ставиться до росії. Можна бачити, що ставлення до росії різко погіршилося після 2014 року (прим.авт. з 90-80% до 39% відповідно)». [22] Висновки цього дослідження ілюструють те, що різке погіршення ставлення до рф було спричинено тимчасовою окупацією частини території України. Можемо припустити, що збройна агресія з високою ймовірністю ще більше знизить частку тих українців, які толерантно ставляться до рф.

Згідно з оцінкою провини народів росії та Білорусі від 1 березня 2022 року за результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», 55% опитаних вважають, що відповідальність за війну проти України лежить лише на владі росії, 38% покладають також відповідальність на владу та народ рф [26].

Відповідно до Четвертого загальнонаціонального опитування українців в умовах війни від 12-13 березня 2022 року 56% вважають, що головна мета вторгнення росії – це повне знищення українського народу, і ця думка домінує в усіх регіонах України. Ще половина вважають, що ціль нападу – окупація України і приєднання до росії. Тільки 15-17% думають, що росія переслідує мету змінити політичний курс України чи запобігти розміщенню баз НАТО, 10% – вважають, що мотивом є знищення військової інфраструктури, 5% –

провокування НАТО на війну. Тих хто вважає, що вторгнення росії мало за мету захистити російськомовних – лише 2% [27].

Повномасштабна збройна агресія рф в Україні почалась 24 лютого 2022 року і триває. Як би вона не закінчилась, довгостроковий негативний вплив цієї події, зокрема і сукупності попередньої політики й дій рф проти суверенітету і територіальної цілісності України (наприклад, тимчасова окупація території України після 20 лютого 2014 року, надання підтримки під час Революції Гідності колишньому президенту України В.Ф. Януковичу і подальший його прихисток в рф), спричинили незворотні негативні наслідки у відношенні не лише до рф, але й до її громадян.

Відповідно до Оцінки ситуації в Україні від 8-9 березня 2022 року 42% вважають, що про відновлення дружніх стосунків українців з росіянами взагалі не може бути мови. 22% думають, що це можливо за 20-30 років після війни, 18% - що за 10-15 років, і лише 12% вважають відновлення дружби можливим за пару років після війни [24].

«Z» є символікою, що асоціюється і буде асоціюватись в українських громадян із вторгненням рф в Україну, збройною агресією, тимчасовою окупацією українських міст, а також злочинами, вчинених збройними формуваннями рф, іррегулярними незаконними збройними формуваннями, озброєними бандами, групами найманців. З огляду на часові проміжки від початку яких почалось використання цієї символіки, вона не може сприйматись нейтрально і відсторонено у суспільстві найближчі десятиліття, що має наслідком надзвичайно високу загрозу спричинення заворушень у зв'язку з її публічною демонстрацією через існуючу напругу і негативне ставлення у суспільстві до дій рф.

Окрім того, слід зауважити, що в низці країн також заборонено використання «Z» символіки у різних галузях права, зокрема: 1) в Баварії і Нижній Саксонії публічне використання «Z» з метою підтримки збройного вторгнення рф в Україну є кримінально-караним [30], крім того, публічне використання «Z» охоплюється ст.140 Кримінального кодексу ФРН «Заохочення та схвалення злочинних діянь» [36, с.250-252]; 2) в Латвії внесено зміни у статтю (доповнено кримінально-правовою заборонаю символіки «Z», «V»), в якій передбачено кримінально-правову заборону на використання символіки, яка представляє збройну агресію і військові злочини, за винятком випадків, коли немає наміру виправдовувати або прославляти військові злочини [32]; 3) в Чехії немає списку забороненої символіки, проте існує кримінально-правова заборона використання певної символіки для підтримки або просування авторитарного руху чи санкціонування злочину, з огляду на це, згідно повідомлення від Центру протидії тероризму та гібридних загроз МВС Чехії, «якщо хтось використає літеру «Z» для пропаганди російської агресії проти України, то це буде оцінено відповідно» [32], [30]; 4) в Казахстані за наявність символіки «Z» на транспортному засобі особу можуть притягнути до адміністративної

відповідальності за статтею, що стосується порушення правил експлуатації транспортних засобів [33].

Отже, як саме публічне використання символіки «Z», так і її використання з метою підтримки дій рф щодо України, вже стало предметом юридичної оцінки у кримінальному і адміністративному праві навіть за межами України, адже його використання у публічному просторі створює загрозу вчинення правопорушень.

по-шосте, чи країна, в якій встановлена кримінально-правова заборона, «є країною стабільної демократії і жодних ознак повернення до терору не має» (§ 32 Vajnai v. Hungary). У справі *Vajnai v. Hungary* заявник як аргумент того, що комуністична символіка є в минулому, не становить загрози для угорської демократії і не може стати причиною заворушень внаслідок її демонстрації, зазначив що *«минуло майже два десятиліття з моменту переходу Угорщини від тоталітарного режиму до демократичного суспільства. Угорщина стала членом РЄ...ЄС. Країна була стабільною демократією, в якій з 1990 року було проведено п'ять багатопартійних загальних виборів» (§ 32 Vajnai v. Hungary).* ЄСПЛ, визначаючи пропорційність втручання у право, передбачене ст. 10 ЄКПЛ, аналізує конкретні історичні умови використання певної символіки, а також бере до уваги діючий політичний стан у певній країні для того, щоб визначити «необхідність» обмеження.

В межах викладеного вище слід навести положення з Рішення Конституційного суду Угорщини, яке стосується Конституції Угорщини: *«Конституція не нейтральна щодо цінностей; [навпаки,] вона має свій набір цінностей. Висловлювання думок, що не відповідають конституційним цінностям, не захищено статтею 61 Конституції» (§ 32 Vajnai v. Hungary).*

Україна на рівні Конституції (у її Преамбулі) має визначений курс на *«підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [Error! Reference source not found.].* Проте починаючи з 20 лютого 2014 року території України, визначені у ч.1 ст.3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [19], визнаються тимчасово окупованою внаслідок збройної агресії рф. Окупація цих територій і проведення референдумів щодо їх самоідентифікації не визнаються ні Україною, ні більшістю іноземних держав, а також міжнародними організаціями (Генеральна Асамблея ООН, ПАРЄ, Венеційською комісією). Усі дії рф щодо порушення територіальної цілісності України і навіть заперечення її суверенітету та існування українського народу як нації [20] є свідченням того, що стабільність української демократії є під постійною загрозою через зовнішні чинники.

З огляду на викладене вище, захист свободи вираження поглядів, що полягають у запереченні визнання суверенітету і державної цілісності певної держави та глорифікацією збройної агресії, в т.ч. шляхом публічного

використання «Z» символіки, є несумісними з цінностями, що закладені як в основу Конституції, так і ЄКПЛ.

по-сьоме, чи існує «нагальна соціальна потреба», яка вимагала б загальної заборони на публічне демонстрування цього символу» (§ 39, 51 Vajnai v. Hungary). В межах дослідження питання «нагальності» Суд підсумовує відповіді на всі попередні питання і аналізує їх в сукупності. Таким чином, згідно практики ЄСПЛ заборона публічного використання певної символіки є пропорційною, якщо: 1) символіка має одне значення, яке є несумісним з цілями ЄКПЛ; 2) метою її публічного використання є висловлення саме політичних поглядів або виправдання злочинних дій; 3) символіка пов'язана із загальновідомими масовими порушеннями прав людини, які її дискредитують; 4) демонстрація символіки може викликати у багатьох громадян тривожні почуття, страх чи обурення і навіть порушувати права померлих; 5) внаслідок публічної демонстрації символіки існує небезпека виникнення заворушень, окрім того, 6) її демонстрація є загрозою для демократії в державі (її «національної безпеки, територіальної цілісності, громадської безпеки, авторитету і безсторонності суду» ч. 2 ст. 10 ЄКПЛ). Враховуючи факт повномасштабного вторгнення у вигляді збройної агресії рф в Україну від 24 лютого 2022 року і кримінальними правопорушеннями, вчиненими на території України представниками збройних формувань рф, іррегулярними незаконними збройними формуваннями, озброєними бандами, групами найманців, які створені, підпорядковані, керуються та фінансуються рф, криміналізація символіки цієї агресії вважаємо «необхідною» і такою, що відповідає «нагальній соціальній потребі», позаяк сприятиме захистові інтересів національної і громадської безпеки, територіальної цілісності, а також запобіганню вчиненню заворушень чи злочинів.

II Аналіз реалізації принципу пропорційності у криміналізації публічного використання символіки «Z».

Криміналізація діяння – це водночас процес і результат [37, с.51], [38, с.127] віднесення певного діяння до категорії кримінально-протиправного і кримінально-караного. Принципу пропорційності у криміналізації діянь притаманна двоїста природа [39, с.64], [40, с.50-51], [41, с.70]: балансування і правообмеження. Ці дві складові принципу пропорційності є взаємодоповнюваними сторонами однієї медалі, кожна з яких має врівноважувати іншу для того, щоб принцип пропорційності у криміналізації був реалізований.

У складовій балансування під час криміналізації пріоритетним є врівноваження контрадикторних інтересів, раціоналізація і легітимізація криміналізації, натомість у складовій правообмеження – охорона свободи окремої людини від надмірного втручання держави, зокрема встановлення лише пропорційних обмежень реалізації прав і свобод людини.

Застосовуючи принцип пропорційності у складовій балансування під час

криміналізації публічного використання «Z» символіки законодавець повинен:

1) визначити публічний інтерес, задля досягнення якого необхідна криміналізація цього діяння. Останній можна окреслити як: 1) захист національної і громадської безпеки, територіальної цілісності; 2) запобігання виникнення масових заворушень чи вчинення кримінальних правопорушень; 3) охорона здоров'я чи моралі.

2) визначити ставлення українського суспільства до криміналізації цього діяння (наприклад, шляхом проведення аналогічних до вищезгаданих соціологічних досліджень). Як ми вже згадували, щодо обмеження свободи вираження поглядів, зокрема політичних промов чи публічних дебатів, існує вузька сфера розсуду, а обмеження публічного використання символіки «Z» лежить у контексті політики, зокрема політичної підтримки збройної агресії РФ.

3) дотримуватись вимог законодавчої техніки, зокрема: сформулювати відповідні положення проекту закону про встановлення кримінальної відповідальності за використання символіки «Z» відповідно до вимог законодавчої техніки, зокрема гармонізувати із ст. 436-1 КК України та іншими суміжними законами. ЄСПЛ наголошував (§ 46-48 *The Sunday Times v United Kingdom*, § 37 *Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*, § 41 *Garnaga v. Ukraine*), що норма права не може розглядатися як «закон», якщо вона не сформульована достатньо точно і чітко, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку.

Застосовуючи принцип пропорційності у складовій правообмеження під час криміналізації публічного використання «Z», законодавець повинен:

по-перше, перевірити належність засобів:

1) визначити та обґрунтувати, захист якого публічного інтересу є метою встановлення кримінально-правової заборони. Ідентифікований вище публічний інтерес у криміналізації відповідає вимогам ч.2 ст.10 ЄКПЛ;

2) встановити, чи є така мета легітимною. Так, за умови дотримання вимог ч.2 ст.10 ЄКПЛ (§ 132-136 *Svyato Mykhailivska Parafia v. Ukraine*, § 38 *Sidiropoulos and Other v. Greece*). Проте, слід зауважити, що «не є достатнім, щоб втручання, яке розглядається, належало до винятків, перелічених у пункті 2 статті 10... Суд має переконатися у тому, що втручання, з огляду на факти і обставини конкретної справи, яку він розглядає, справді було необхідним» (§ 65 *The Sunday Times v United Kingdom*). Аналіз таких фактів був здійснений нами у першій частині цієї розвідки;

3) визначити, на реалізацію яких прав і свобод людини вплине встановлення кримінально-правової заборони. У цьому випадку криміналізація обмежить реалізацію права на свободу вираження поглядів (ч.1 ст.10 ЄКПЛ, ст.34 Конституції України);

4) визначити конкретний публічний інтерес, задля досягнення якого встановлюється кримінально-правова заборона, і приватний інтерес, який може бути обмеженим внаслідок криміналізації діяння. У цьому випадку

публічний інтерес, передбачений у ч.2 ст. 10 ЄКПЛ, абз.2 ст.34 Конституції України, ст.1 КК України, і приватний інтерес, передбачений у ч.1. ст.10 ЄКПЛ, абз.1 ст.34 Конституції України.

по-друге, перевірити необхідність засобів. «Загалом, «необхідність» будь-якого обмеження здійснення свободи вираження поглядів має бути обґрунтована з усією переконливістю» (§ 40 *Goodwin c. Royaume-Uni*, § 47 *Worm c. Autriche*, § 45 *Fressoz and Roire v. France*, § 47 *Lyashko v. Ukraine*). Відповідно до принципу пропорційності держава може криміналізувати діяння лише у випадку, якщо встановлення кримінально-правової заборони є *ultima ratio*, тобто вказаної мети не можливо досягнути менш обтяжливими засобами. Застосування результатів проведеного нами аналізу практики ЄСПЛ у справах по ст.10 ЄКПЛ до питання про визначення виду відповідальності за використання символу «Z», з огляду на те, що ця символіка є уособленням збройної війни РФ проти України, масових порушень прав людини і норм міжнародного права, є достатньо підстав стверджувати, що саме кримінально-правова заборона на використання цієї символіки буде ефективною.

по-третє, перевірити розумність засобів:

1) проаналізувати об'єкт, проти якого спрямоване діяння і визначити природу діяння (*mala prohibita*, *mala in se*) щодо якого законотворець розглядає питання доцільності встановлення кримінально-правової заборони. Публічне використання символу «Z» є кримінальним правопорушенням *mala prohibita*. Це діяння є кримінально-протиправним «не за своєю суттю» (як-от, вбивство), а лише внаслідок встановлення кримінально-правової заборони законодавцем;

2) перевірити, чи криміналізація обмежує реалізацію тих прав і свобод людини, які не є абсолютними, та чи вона посягає на зміст самих прав і свобод людини. В цьому випадку внаслідок криміналізації відбувається втручання в право на свободу вираження думки, яке згідно ч.2 ст. 10 ЄКПЛ, абз.2 ст.34 Конституції України може підлягати обмеженню;

3) обґрунтувати, чому конкретна криміналізація діяння є власне *ultimum remedium* законотворця і чому інші менш обтяжливі засоби обмеження реалізації прав і свобод людини незастосовні. Як ми вже зауважували вище, символіка «Z» має одне єдине значення, яке не є сумісне з цілями ЄКПЛ і тому не має права на захист згідно Конвенції.

Висновки. Сьогодні, враховуючи повномасштабну збройну агресію РФ проти України, публічне використання символіки Z несе пряму загрозу для українського суверенітету і територіальної цілісності України. Ця символіка має змістовну схожість з іншими тоталітарними символіками (комуністичною, націонал-соціалістичною (нацистською) тоталітарною символікою), які заборонені в Україні згідно Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Все вищезгадане свідчить про

наявність у державі нагальної соціальної потреби у криміналізації публічної демонстрації «Z» символіки.

На наш погляд, криміналізація публічної демонстрації «Z» символіки відповідатиме принципу пропорційності, оскільки: 1) «Z» символіка має одне значення, яке є несумісним з цілями ЄКПЛ – підтримка збройної агресії РФ проти України; 2) метою її публічного використання є висловлення саме політичних поглядів, які є неправовими за своєю природою, а саме щодо підтримки збройної агресії РФ або виправдання її злочинних дій; 3) «Z» символіка пов'язана із загальновідомими масовими порушеннями прав людини, які її дискредитують; 4) демонстрація «Z» символіки може викликати у багатьох громадян тривожні почуття, страх чи обурення і навіть порушувати права померлих; 5) внаслідок публічної демонстрації «Z» символіки існує небезпека виникнення заворушень, окрім того, 6) її демонстрація є загрозою для демократії в Україні, зокрема її національній безпеці, територіальній цілісності, громадській безпеці.

Література:

1. Case of Vajnai v. Hungary: Judgment of 8 July 2008. Application no. 33629/06. / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-87404%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-87404%22]})
2. Case of Fratanoló v. Hungary: Judgment of 3 November 2011. Application no. 29459/10. / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-107307%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-107307%22]})
3. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09 квітня 2015 року № 317-VIII / Верховна Рада України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>
4. Case of Oberschlick v. Austria: Judgment of 1 July 1997. Application no.2 47/1996/666/852. / European Court of Human Rights. URL: http://www.hrcr.org/safrica/expression/oberschlick_austria.html
5. Case of Nilsen and Johnsen v. Norway: Judgment of 25 November 1999. Application no. 23118/93. / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"appno":\["23118/93"\],"itemid":\["001-58364"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
6. Case of Observer and Guardian v. the United Kingdom: Judgment of 12 July 1990. Application no. 13585/88. / European Court of Human Rights. URL: <https://www.ucpi.org.uk/wp-content/uploads/2018/03/The-Observer-and-The-Guardian-v-United-Kingdom-Application-No.-1358588-1992-14-E.H.R.R.-153.pdf>
7. Case of Sürek v. Turkey: Judgment of 8 July 1999. Application nos. 23927/94 and 24277/94. / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22fulltext%22:\[%22Surek%20and%20Ozdemir%20v.%20Turkey%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-58278%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22fulltext%22:[%22Surek%20and%20Ozdemir%20v.%20Turkey%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-58278%22]})
8. Why has the letter Z become the symbol of war for Russia? // The Guardian. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/07/why-has-the-letter-z-become-the-symbol-of-war-for-russia>

9. "Z" is the symbol of the new Russian politics of aggression // New Yorker. 2022. URL: <https://www.newyorker.com/news/our-columnists/z-is-the-symbol-of-the-new-russian-politics-of-aggression>
10. The letter 'Z' has become a symbol for Russians who support the invasion of Ukraine // The New York Times. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/03/07/world/europe/russia-letter-z-ivan-kuliak.html>
11. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях: Закон РФ від 26 грудня 2001 року. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102074277>
12. Уголовный кодекс Российской Федерации: Закон РФ від 5 липня 1996 року. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041891>
13. Resolution demanding Russian Federation immediately end illegal use of force in Ukraine, withdraw all troops: Resolution of 2 March 2022 adopted by eleventh emergency special session, 5th & 6th meetings (am & pm). GA/12407 2 MARCH 2022. URL: <https://www.un.org/press/en/2022/ga12407.doc.htm>
14. Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation). Conclusion of the public hearing on the Request for the indication of provisional measures submitted by Ukraine of 7 March 2022. No. 2022/8. // International court of justice. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220307-PRE-01-00-EN.pdf>
15. Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation. 2 March 2022. // International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=2022-prosecutor-statement-referrals-ukraine>
16. Decision of the Court on requests for interim measures in individual applications concerning Russian military operations on Ukrainian territory: Decision of 03 March 2022. 073 (2022) / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:\[%22003-7277548-9913621%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:[%22003-7277548-9913621%22])
17. Statement by President Biden on Russia's Unprovoked and Unjustified Attack on Ukraine: Statement of February 23, 2022 // White House. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/02/23/statement-by-president-biden-on-russias-unprovoked-and-unjustified-attack-on-ukraine/>
18. Message from the President of the Republic of Poland. 24 February 2022. URL: <https://www.president.pl/news/message-from-the-president-of-the-republic-of-poland,49387>
19. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII / Верховна Рада України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1207-18>
20. На сайті РІА Новості вийшла колонка о необхідності «деукраїнізації» України. URL: <https://meduza.io/news/2022/04/04/na-sayte-ria-novosti-vyshla-kolonka-o-neobhodimosti-deukrainizatsii-ukrainy>
21. Нагнічук О.І. Обмеження реалізації права на свободу вираження поглядів та умови їх застосування відповідно до ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Том 155. Юридичні науки С.31-35.
22. "Спецоперація в судах". Как в России судят по новой статье о "дискредитации" армии: рассказывают юрист и задержанные // Настоящее время. 13.03.2022. URL: <https://www.currenttime.tv/a/protokoly-po-zakonu-o-voennoi-cenzure/31750010.html>
23. Ставлення населення України до Росії та якими мають бути відносини України і Росії // Київський міжнародний інститут соціології. 2022. Режим доступу: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1102&page=1>

24. Refugees fleeing Ukraine (since 24 February 2022) // Operational Data Portal. 2022. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>
25. Оцінка ситуації в Україні (8-9 березня 2022) // Соціологічна група «Рейтинг». 2022. Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html
26. Оцінка провини народів Росії та Білорусі (1 березня 2022)// Соціологічна група «Рейтинг». 2022. Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_viny_narodov_rossii_i_bielarusi_1_marta_2022.html
27. Четверте загальнонаціональне опитування українців в умовах війни (12-13 березня 2022) // Соціологічна група «Рейтинг». 2022. Режим доступу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetvertyu_obschenacionalnyu_opros_ukraincev_v_usloviyah_voyny_12-13_marta_2022_goda.html
28. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-vr>
29. Буква Z - официальный (и зловецкий) символ российского вторжения в Украину // Meduza. 15.03.2022. URL: <https://meduza.io/feature/2022/03/15/bukva-z-ofitsialnyy-i-zloveschiy-simvol-rossiyskogo-vtorzheniya-v-ukrainu-my-popytalis-vyyasnit-kto-eto-pridumal-i-vot-cto-iz-etogo-poluchilos>
30. Písmeno "Z" chce policie posuzovat jako svastiku // Neolivni. 08.03.2022. URL: <https://neolivni.cz/pismo-z-chce-policie-posuzovat-jako-svastiku/>
31. Für russisches "Z"-Zeichen drohen rechtliche Konsequenzen // Süddeutsche Zeitung. 25.03.2022. URL: <https://www.sueddeutsche.de/bayern/konflikte-muenchen-fuer-russisches-z-zeichen-drohen-rechtliche-konsequenzen-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-220325-99-673646>
32. Grozījumi Publisku izklaides un svētku pasākumu drošības likumā: Likumā skats 09.03.2022 №1379/Lp13. Saeima. URL: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttcategory=1379/Lp13>
33. Písmeno Z: Nejedná se o zakázaný symbol, ale nesmí být použito k propagaci agrese, zní z Centra proti terorismu // Refresher. 10. březen 2022. URL: <https://refresher.cz/111691-Pismo-Z-Nejedna-se-o-zakazany-symbol-ale-nesmi-byt-pouzito-k-propagaci-agrese-zni-z-Centra-proti-terorismu>
34. Шымкентца оштрафовали за символику поддержки спецоперации России // ОТЫРАР. 03.03.2022. URL: <https://otyrar.kz/2022/03/na-shymkenttsa-nalozhili-shtraf-za-naklejku-z/>
35. 383 anti-russische und 181 anti-ukrainische Straftaten // NTV. 07.04.2022 URL: <https://www.n-tv.de/politik/383-anti-russische-und-181-anti-ukrainische-Straftaten-article23251897.html>
36. Головненков П.В. Уголовное уложение федеративной республики Германия – Strafgesetzbuch (StGB): научно-практический комментарий и перевод текста закона. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam. 2021 p.494. URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/lshellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf
37. Дудоров О.О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ: Ваіте, 2017. 872 с.
38. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
39. Коэн-Элия М. Американский метод взвешивания интересов и немецкий тест на пропорциональность: исторические корни. *Сравнительное Конституционное обозрение*. 2011. № 3. С. 59-81.

40. Погребняк С.П. Принцип пропорційності у судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 49–55.
41. Тоцький Б.А. Принцип пропорційності: історичний аспект і теоретичні складові. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 70-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_3_18

References:

1. Case of Vajnai v. Hungary (2008, 8 July). № 33629/06. *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-87404%22%5D%7D> [in English].
2. Case of Fratanoló v. Hungary (2011, 3 November). № 29459/10. *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-107307%22%5D%7D> [in English].
3. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [Law of Ukraine «On Condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibition of Propaganda of Their Symbols»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> [in Ukrainian].
4. Case of Oberschlick v. Austria (1997, 1 July 1997). №2 47/1996/666/852. *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from http://www.hrcr.org/safrica/expression/oberschlick_austria.html [in English].
5. Case of Nilsen and Johnsen v. Norway (1999, 25 November). № 23118/93. *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2223118/93%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-58364%22%5D%7D> [in English].
6. Case of Observer and Guardian v. the United Kingdom (1990, 12 July 1990). № 13585/88. *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <https://www.ucpi.org.uk/wp-content/uploads/2018/03/The-Observer-and-The-Guardian-v-United-Kingdom-Application-No.-1358588-1992-14-E.H.R.R.-153.pdf> [in English].
7. Case of Sürek v. Turkey (1999, 8 July). № 23927/94 and 24277/94. *hudoc.echr.coe.int*. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22fulltext%22:%5B%22Surek%20and%20Ozdemir%20v.%20Turkey%22%5D%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-58278%22%5D%7D> [in English].
8. The Guardian «Why has the letter Z become the symbol of war for Russia?». *theguardian* Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/07/why-has-the-letter-z-become-the-symbol-of-war-for-russia> [in English].
9. New Yorker «Z» is the symbol of the new Russian politics of aggression». *newyorker.com* Retrieved from <https://www.newyorker.com/news/our-columnists/z-is-the-symbol-of-the-new-russian-politics-of-aggression> [in English].
10. The New York Times «The letter 'Z' has become a symbol for Russians who support the invasion of Ukraine». *nytimes.com* Retrieved from <https://www.nytimes.com/2022/03/07/world/europe/russia-letter-z-ivan-kuliak.html> [in English].
11. Закон Російської Федерації «Кодекс Російської Федерації об адміністративних правонарушеннях» [Law of the Russian Federation «Code of the Russian Federation on Administrative Offenses»]. *pravo.gov.ru* Retrieved from <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102074277> [in Russian].
12. Закон Російської Федерації «Уголовний кодекс Російської Федерації» [Law of the Russian Federation «Criminal Code of the Russian Federation»]. *pravo.gov.ru* Retrieved from <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041891> [in Russian].
13. Resolution «On demanding Russian Federation immediately end illegal use of force in Ukraine, withdraw all troops». *un.org* Retrieved from <https://www.un.org/press/en/2022/ga12407.doc.htm> [in English].

14. Conclusion of the public hearing on the Request for the indication of provisional measures submitted by Ukraine «Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)». *icj-cij.org* Retrieved from <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220307-PRE-01-00-EN.pdf> [in English].

15. Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC on the Situation in Ukraine «Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation». *icc-cpi.int* Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=2022-prosecutor-statement-referrals-ukraine> [in English].

16. Decision of the Court «On requests for interim measures in individual applications concerning Russian military operations on Ukrainian territory». *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:\[%22003-7277548-9913621%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{%22itemid%22:[%22003-7277548-9913621%22]}) [in English].

17. Statement «On Russia's Unprovoked and Unjustified Attack on Ukraine». *whitehouse.gov* Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/02/23/statement-by-president-biden-on-russias-unprovoked-and-unjustified-attack-on-ukraine/> [in English].

18. Message from the President of the Republic of Poland. *president.pl* Retrieved from <https://www.president.pl/news/message-from-the-president-of-the-republic-of-poland,49387> [in English].

19. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [Law of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1207-18> [in Ukrainian].

20. Meduza «RYA Novosti o neobkhodymosti «deukraynyzatsyy» Ukrayny» [«On the need for de-Ukrainization of Ukraine»]. *meduza.io* Retrieved from <https://meduza.io/news/2022/04/04/na-sayte-ria-novosti-vyshla-kolonka-o-neobhodimosti-deukrainizatsii-ukrainy> [in Russian].

21. Nahnichuk O.I. (2014). Obmezhennia realizatsii prava na svobodu vyrazhennia pohliadiv ta umovy yikh zastosuvannia vidpovidno do ch. 2 st. 10 Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod [Restrictions on the exercise of the right to freedom of expression and the conditions of their application in accordance with Part 2 of Art. 10 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Naukovi zapysky NaUKMA – Scientific Notes of NaUKMA*, 155, 31-35 [in Ukrainian].

22. Nastoishchee vremia «Spetsoperatsiya v sudakh. Kak v Rossyy sudiat po novoi state o «dyskredytatsyy» armyy: rasskazyvaiut yuryst y zaderzhannyye» [«Special operation in courts. How in Russia is judged by the new article on the «discrediting» of the army: tell a lawyer and detainees»]. *currenttime.tv* Retrieved from <https://www.currenttime.tv/a/protokoly-po-zakonu-o-voennoi-cenzure/31750010.html> [in Russian].

23. Kyivskiy mizhnarodnyy instytut sotsiologii «Stavlennia naseleennia Ukrainy do Rosii ta yakymy maiut buty vidnosyny Ukrainy i Rosii» [Kyiv International Institute of Sociology «The attitude of the population of Ukraine to Russia and what should be the relationship between Ukraine and Russia»]. *kiis.com.ua* Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1102&page=1> [in Ukrainian].

24. Operational Data Portal «Refugees fleeing Ukraine (since 24 February 2022)». *data2.unhcr.org* Retrieved from <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> [in English].

25. Sotsiologichna hrupa «Reitynh» «Otsinka sytuatsii v Ukraini (8-9 bereznia 2022)» [Sociological Group «Rating» Sociological Group «Rating» «Assessment of the situation in Ukraine (March 8-9, 2022)»]. *ratinggroup.ua* Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html [in Ukrainian].

26. Sotsiologichna hrupa «Reitynh» «Otsinka provyny narodiv Rosii ta Bilorusi (1 bereznia 2022)» [Sociological Group «Rating» «Assessment of the guilt of the peoples of Russia and Belarus (March 1, 2022)»]. *ratinggroup.ua* Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_viny_narodov_rossii_i_belarusi_1_marta_2022.html [in Ukrainian].
27. Sotsiologichna hrupa «Reitynh» «Chetverte zahalnonatsionalne opytuvannia ukrainsiv v umovakh viiny (12-13 bereznia 2022)» [Sociological Group «Rating» «The fourth nationwide survey of Ukrainians during the war (March 12-13, 2022)»]. *ratinggroup.ua* Retrieved from https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetvertyy_obschenacionalnyy_opros_ukraincev_v_usloviyah_voyny_12-13_marta_2022_goda.html [in Ukrainian].
28. Zakon Ukrainy «Konstytutsiia Ukrainy» [Law of Ukraine «Constitution of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
29. Meduza «Bukva Z - ofytsyalnyi (y zloveshchyi) symvol rossiyskoho vtorzheniya v Ukrainu» [«The letter Z is the official (and ominous) symbol of the Russian invasion of Ukraine»]. *meduza.io* Retrieved from <https://meduza.io/feature/2022/03/15/bukva-z-ofitsialnyy-i-zloveschiy-simvol-rossiyskogo-vtorzheniya-v-ukrainu-my-popytalis-vyyasnit-kto-eto-pridumal-i-vot-chto-iz-etogo-poluchilos> [in Russian].
30. Neolivni «Pismo "Z" chce policie posuzovat jako svastiku» [«The letter "Z" is to be considered as a swastika by the police»]. *neolivni.cz* Retrieved from <https://neolivni.cz/pismo-z-chce-policie-posuzovat-jako-svastiku/> [in Czech].
31. Süddeutsche Zeitung «Für russisches «Z» - Zeichen drohen rechtliche Konsequenzen» [«For Russian «Z» - right legal consequences»]. *sueddeutsche.de* Retrieved from <https://www.sueddeutsche.de/bayern/konflikte-muenchen-fuer-russisches-z-zeichen-drohen-rechtliche-konsequenzen-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-220325-99-673646> [in German].
32. Saeima «Grozījumi Publisku izklaides un svētku pasākumu drošības likumā» [«Amendments to the Law on Security of Public Entertainment and Festive Events»]. *titania.saeima.lv* Retrieved from <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=1379/Lp13> [in Latvian].
33. Refresher «Pismo Z: Nejedná se o zakázaný symbol, ale nesmí být použito k propagaci agrese, zní z Centra proti terorismu» [«Letter Z: is not a forbidden symbol, but it must not be used to promote aggression, it sounds from the Center against Terrorism /»]. *refresher.cz* Retrieved from <https://refresher.cz/111691-Pismo-Z-Nejedna-se-o-zakazany-symbol-ale-nesmi-byt-pouzito-k-propagaci-agrese-zni-z-Centra-proti-terorismu> [in Czech].
34. OTYRAR «Shymkenttsa oshtrafovaly za symvolyku podderzhky spetsoperatsyy Rossyy» [«Shymkent was fined for symbols of support for Russian special operation»]. *otyrar.kz* Retrieved from <https://otyrar.kz/2022/03/na-shymkenttsa-nalozhili-shtraf-za-naklejku-z/> [in Russian].
35. NTV «383 anti-russische und 181 anti-ukrainische Straftaten» [«383 anti-Russian and 181 anti-Ukrainian crimes»]. *n-tv.de* Retrieved from <https://www.n-tv.de/politik/383-anti-russische-und-181-anti-ukrainische-Straftaten-article23251897.html> [in German].
36. Holovnenkov P.V. (2021). Uholovnoe ulozhenye federativnoi respubliki Hermaniya – Strafgesetzbuch (StGB) : nauchno-praktycheskyi kommentaryi y perevod teksta zakona [Criminal Code of the Federal Republic of Germany - Strafgesetzbuch (StGB): scientific and practical commentary and translation of the text of the law]. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam. Retrieved from https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/lshellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-%C3%9Cbersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf [in Russian].
37. Dudorov O.O. (2017). Kryminalne pravo: teoriia i praktyka (vybrani pratsi) [Criminal law: theory and practice (selected works)]. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
38. Dudorov O.O., Khavroniuk M.I. (2014). Kryminalne pravo: navchalnyi posibnyk [Criminal law: textbook]. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
39. Коэн-Элия М. (2011). Amerykanskyyi metod vzveshyvaniya ynteresov y nemetskyi test na proportsyonalnost: ystorycheskye korny [The American method of weighing interests and

the German test of proportionality: historical sources]. *Sravnitel'noe Konstitutsyonnoe obozrenye – Comparative constitutional review*, 3, 59-81 [in Russian].

40. Pohrebniak S.P. (2012) *Pryntsyp proporsiinosti u sudovii diialnosti* [The principle of proportionality in judicial activity]. *Filosofiiia prava i zahalna teoriia prava – Philosophy of Law and General Theory of Law*, 2, 49-55 [in Ukrainian].

41. Totskyi B.A. (2013) *Pryntsyp proporsiinosti: istorychnyi aspekt i teoretychni skladovi* [The principle of proportionality: the historical aspect and theoretical components]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 3, 70-74. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_3_18 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

УДК 159.923(05)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-312-321](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-312-321)

Бегас Людмила Дмитрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини, 20300, Черкаська область м. Умань, вул. Садова, 28, тел.: (04744) 3-45-82, <https://orcid.org/0000-0003-3533-6789>

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІКИ ЯК НАУКИ ТА ЇЇ МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ

Анотація. Виховання та освіта займало першорядне значення у цивілізації людини. Без педагогіки, мабуть, і не було цієї цивілізації. Адже за допомогою педагогіки передається досвід із покоління в покоління.

Починаючи з першої половини ХІХ ст., від І.Ф.Гербарта, який вперше спробував підвести під педагогіку філософськи, етично та психологічно аргументовану теорію та розділив педагогіку (науку про виховання) на окремі, але тісно пов'язані частини: дидактику та теорію виховання, - розуміння сутності педагогіки, її цілей, змісту неухильно змінюється у бік розширення та поглиблення, єдності соціалізації, виховання та розвитку в цілісному процесі формування особистості.

В основі сучасних методологічних підходів до вивчення цілісного процесу соціалізації, виховання та розвитку особистості лежить загальнофілософський напрямок наукового пізнання, що розкриває шляхи дослідження функціонування всього суспільства, його груп та розвитку окремої особистості у конкретних історико-культурних умовах життя суспільства. Їхнє основне призначення на даному етапі розвитку суспільства – подолання існуючого відриву філософії, соціології з інших суміжних наук, наближення педагогічних досліджень до конкретних соціокультурних умов соціуму.

Розширення та збагачення понятійно-категоріального апарату сучасної педагогіки, постановка нових проблем, переосмислення методичного інструментарію зумовлено значною мірою серйозними змінами у методології науки про освіту. Йдеться не лише про поглиблення діалектичного підходу, а й про вибудовування екзистенційно-феноменологічної парадигми у педагогічних дослідженнях, про розширення методологічної бази за рахунок інших наук.

Ключові слова: педагогіка, методологія, виховання, розвиток, дослідження

Begas Lyudmyla Dmytrivna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Special and Inclusive Education, Uman State Pedagogical University. Pavlo Tychyny, 20300, Cherkasy region, Uman, street Sadova, 28, tel .: (04744) 3-45-82, [https // orcid.org / 0000-0003-3533-6789](https://orcid.org/0000-0003-3533-6789)

FORMATION OF PEDAGOGY AS A SCIENCE AND ITS METHODOLOGICAL BASIS

Abstract: Upbringing and education were of paramount importance in human civilization. Without pedagogy, apparently, this civilization did not exist. After all, with the help of pedagogy, experience is passed from generation to generation.

Beginning with the first half of the XIX century, from IF Herbart, who first tried to bring under pedagogy philosophically, ethically and psychologically reasoned theory and divided pedagogy (science of education) into separate but closely related parts: didactics and theory of education , - understanding of the essence of pedagogy, its goals, content is constantly changing in the direction of expansion and deepening, the unity of socialization, education and development in the holistic process of personality formation.

At the heart of modern methodological approaches to the study of the holistic process of socialization, education and development of the individual is the general philosophical direction of scientific knowledge, which reveals ways to study the functioning of society, its groups and individual development in specific historical and cultural conditions. Their main purpose at this stage of society - to overcome the existing gap between philosophy, sociology and other related sciences, the approximation of pedagogical research to specific socio-cultural conditions of society.

The expansion and enrichment of the conceptual and categorical apparatus of modern pedagogy, the formulation of new problems, rethinking methodological tools is largely due to serious changes in the methodology of educational science. methodological base at the expense of other sciences.

Key words: pedagogy, methodology, education, development, research.

Постановка проблеми: Педагогіка - наука і практика навчання та виховання людини на всіх вікових етапах її особистісного та професійного розвитку. Педагогіка є наукою про сутність, закономірності, принципи, методи і форми навчання і виховання людини. Педагогіка - сукупність знань та вмінь з навчання та виховання людини. Педагогіку слід розглядати як особливу сферу діяльності з виховання та навчання людини. Педагогіка - наука про

педагогічний процес, організований в умовах педагогічної системи та забезпечує розвиток його суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі положення про розвиток педагогіки як науки висвітлювалися такими вченими як Я.А.Коменський, Вольфганг Ратке, І. Сафронов та ін.

Мета статті - дослідження особливостей розвитку педагогіки як науки, її методологічних основ.

Виклад основного матеріалу. Педагогіка як наука є сукупність знань, які лежать в основі опису, аналізу, організації, проектування та прогнозування шляхів удосконалення педагогічного процесу, а також пошуку ефективних педагогічних систем для розвитку та підготовки людини до життя в суспільстві. Історичний розвиток науково-педагогічного знання проходить кілька етапів:

1. Зародження педагогічних ідей у руслі філософських навчань.
2. Формування педагогічних поглядів та теорій у рамках філософсько-педагогічних творів.
3. Перехід від гіпотетичних та утопічних теорій до концепцій, заснованих на педагогічній практиці та експерименті [3,87].

У працях і епосах давньогрецьких, римських, візантійських, східних філософів і мудреців (Платона, Аристотеля, Плутарха, Геракліта, Сенеки, Квінтіліана, Варлаама, Іоанна Дамаскіна, Авіценни, Конфуція) можна знайти безцінні.

Демокріт писав: «Гарними людьми стають швидше від вправи, ніж від природи... виховання перебудовує людину і створює природу».

Сократ бачив вірний шлях прояву здібностей людини у самопізнанні:

"Хто знає себе, той знає, що для нього корисно, і ясно розуміє, що він може і чого він не може". У пошуках істини багато хто керується сократівською тезою: «Я знаю, що я нічого не знаю».

Аристотель високо цінував місію вихователя: «Вихователі ще гідні пошани, ніж батьки, бо останні дають нам лише життя, а перші — гідне життя». До цього часу актуальний принцип, сформульований Конфуцієм: «Вчитися і іноді повторювати вивчене». Сенека вважав, що освіта має формувати самостійну особистість: «Нехай каже він (учень) сам, а чи не його пам'ять».

У наступних класичних працях втілювалися педагогічні ідеї та настанови. Це — трактати Конфуція «Бесіди і судження», Плутарха «Про виховання», Квінтіліана «Ораторська освіта», Авіценни «Книга зцілення», Аверроеса «Система доказів», «Досліди» Монтеня.

В епоху Відродження ідеали виховання та освіти представлені в романах Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель», у педагогічному творі Вівеса «Про псування моралі», в трактатах Еразма Роттердамського «Про первісне виховання дітей», Т. Мора «Утопія», Ж.-Ж. Руссо «Еміль, або Про виховання». Проте праці, у яких втілювалися педагогічні погляди, були результатом гуманістичної

освіченості філософів, учених і просвітителів. У цьому полягає їхня відмінність від сучасних досліджень у галузі педагогічної науки.

Тільки з XVII століття педагогічна думка починає спиратися на дані передового педагогічного досвіду. Так, німецький педагог Вольфганг Ратке (1571-1635) розробив змістовне поняття освіти та відповідну методологію, встановивши критерії педагогічних досліджень.

Майже одночасно Я. А. Коменський (1592-1670) спробував привести в систему та обґрунтувати об'єктивні закономірності виховання та навчання. Він керувався як багатим педагогічним досвідом різних країн, і своїм власним. Ці дослідження втілилися у творі «Велика дидактика».

У трактаті проводиться думка про те, як поставити знання закономірностей та принципів організації педагогічного процесу на службу педагогічної практики. Уся праця Коменського висвітлена вірою у розквіт людської особистості: «Людина є найвищою, найдосконалішою, найвищою творою». Фундаментальною ідеєю педагога є пансофізм, тобто узагальнення всіх знань, накопичених культурою та цивілізацією. Необхідне поширення останніх серед усіх людей, незалежно від соціальної, расової та релігійної приналежності. А це завдання має здійснюватися за допомогою навчання та виховання [10,95]. Коменський вперше обґрунтував принципи навчання та виховання, створив струнку систему загальної освіти, розробив класно-урочний спосіб навчання у школі (який і зараз застосовується у багатьох країнах світу). Тому Я. А. Коменського називають родоначальником педагогічної науки.

У період із XVII по XVIII століття намітився етап генерування нових педагогічних ідей з дослідно-експериментальних, інноваційних на той час шкіл. В історії розвитку педагогічної думки цей факт пов'язаний з іменами І. Песталоцці (1746-1827), І. Гербарта (1746-1841), Ф. Фребеля (1782-1852), А. Дістервега (1790-1866).

В умовах експериментальної школи І. Песталоцці перевіряв програму навчання та виховання бідняків, шукав її психологічні джерела. Він розробляв спосіб елементарної освіти, який розвиває можливості дитини через систему вправ. У процесі розробки основ освіти І. Песталоцці пропонував орієнтуватися знання психології.

У педагогічному творі «Виховання людини» Ф. Фребель сформулював закони виховання. Він бачив призначення останнього у виявленні та розвитку творчого початку людини.

У знаменитому творі «Загальна педагогіка» І. Ф. Гербарт наполягав на суверенності педагогічної науки, концентруючи увагу методологічному інструментарії педагогіки як науки. І. Ф. Гербарт багато в чому визначив подальший розвиток педагогіки XIX століття, де провідну роль зіграла розроблена їм дидактика. Він вперше розвинув ідею навчання, ввівши поділ на вчення і викладання, розкрив логіку навчального процесу, або «природну послідовність» у вигляді формальних ступенів. І. Ф. Гербарт ввів нове

визначення методів навчання (описового, аналітичного, синтетичного) і співвідніс їх із послідовністю навчального процесу. Він запропонував практичні способи морального виховання (стримуючий, спрямовуючий, нормативний, виважено-ясний, моралізаторський, умовляє) і зведення рекомендацій, що враховують індивідуальність людини.

А. Дистервег сформулював і розкрив два взаємопов'язані принципи навчання і виховання - природовідповідності та культуровідповідності. Він ввів такі дидактичні правила — ясність, чіткість, послідовність, самостійність учнів, зацікавленість вчителя і учня.

З початку ХХ століття помітно зростає кількість педагогічних центрів (кафедр в університетах, лабораторіях, науково-дослідних установах), поживавився обмін досвідом між вченими в національному та міжнародному масштабі. Психологія відокремилася від філософії як самостійної науки. Активно розвивалися такі природничі науки, як біологія, хімія, фізика та математика. Вищезазначені моменти стимулювали становлення педагогічної науки та практики.

У цей період у педагогіці простежуються дві основні парадигми — педагогічний традиціоналізм та альтернативний напрямок. До традиціоналізму тоді відносили соціальну педагогіку (джерелами педагогічної науки і практики вважали соціально-історичні знання), релігійну педагогіку (прагнення синтезувати віру та науку на основі релігійних канонів), педагогіку, орієнтовану на філософське осмислення процесу виховання та освіти. Антитрадиціоналісти запропонували нові ідеї та концепції: вільного виховання, експериментальної, прагматичної, функціональної педагогіки та педагогіки особистості.

Сучасний етап розвитку педагогічного знання (друга половина ХХ століття) заснований на саморозвитку наукової галузі, що поєднує процеси інтеграції та диференціації з широкою взаємодією з іншими науками - філософією, психологією, соціологією, фізіологією, математикою, політологією, економікою.

У період становлення педагогіки як науки було визначено три фундаментальні категорії (основні поняття педагогіки) — «виховання», «навчання», «освіта».

«Виховання» як загальна категорія історично включала «навчання» і «освіта».

У сучасній науці під «вихованням» як суспільним явищем розуміють передачу історичного та культурного досвіду від покоління до покоління. При цьому вихователь:

- 1) передає досвід, накопичений людством;
- 2) вводить у світ культури;
- 3) стимулює до самовиховання;

4) допомагає розібратися в важких життєвих ситуаціях і знайти вихід із становища, що склалося [6,103].

У свою чергу вихованець:

- 1) опановує досвід людських відносин та основи культури;
- 2) працює над собою;
- 3) навчається способам спілкування та манерам поведінки.

В результаті вихованець змінює своє розуміння світу і ставлення до людей і себе.

Нагромадження та передача досвіду культури та цивілізації у взаємозв'язку з зростанням наукового знання стали не тільки невід'ємною функцією суспільства, а й умовою його розвитку. В даний час освіта і виховання розглядаються як основні фактори формування суспільства та держави, науки та культури.

Друга категорія – «навчання» – розуміється як процес взаємодії вчителя та учнів, у результаті якого забезпечується розвиток учня. При цьому вчитель:

- 1) викладає – цілеспрямовано передає знання, життєвий досвід, способи діяльності, основи культури та наукового знання;
- 2) керує процесом освоєння знань, навичок та умінь;
- 3) створює умови для розвитку особистості учнів (пам'яті, уваги, мислення).

У свою чергу учень:

- 1) вчиться - опановує переданої інформацією та виконує навчальні завдання за допомогою вчителя, спільно з однокласниками або самостійно;
- 2) намагається самостійно спостерігати, порівнювати, мислити;
- 3) виявляє ініціативу у пошуку нових знань, додаткових джерел інформації (довідник, підручник), займається самоосвітою.

Таким чином, діалектичне ставлення «навчання—виховання» спрямоване насамперед на розвиток діяльнісних та особистісних характеристик людини на основі її інтересів, набутих знань, умінь та навичок.

Залежно від особливостей реалізації процесу взаємодії викладання та вчення в науці та практиці виділяють різні дидактичні системи:

розвиваюче, проблемне, модульне, програмоване навчання.

Третя категорія педагогіки — «освітою» розуміється як:

- 1) цінність людини і суспільства, що розвивається;
- 2) процес навчання та виховання людини;
- 3) як наслідок останнього;
- 4) як система [5,71].

Як будь-яка наука, «педагогіка» має свій термінологічний апарат, що базується на основних категоріях і розвивається в рамках конкретних напрямів дослідження предмета.

Не тільки педагоги-практики, нерідко за поняттям “методологія” бачать щось абстрактне, далеке від реального життя та від освітньої практики.

Тим часом методологія - це система принципів та способів організації та побудови теоретичної та практичної діяльності [1,76].

Є й інші визначення методології як вчення про метод наукового пізнання та перетворення світу.

У сучасній літературі під методологією розуміють насамперед методологію наукового пізнання, тобто вчення про принципи побудови, форми та способи науково-пізнавальної діяльності.

Методологія науки дає характеристику компонентів наукового дослідження його об'єкта, предмета аналізу, завдань дослідження, сукупності дослідницьких засобів, необхідні їх вирішення, і навіть формує уявлення про послідовність руху дослідника у процесі вирішення дослідницьких завдань.

Ці визначення методології не суперечать одне одному. Більше того, вони відображають процес поступового розвитку галузі методологічної рефлексії, усвідомлення дослідниками власної діяльності, винесення такої рефлексії за межі індивідуального досвіду. Виходячи з цього, методологію педагогічної науки слід розглядати як сукупність теоретичних положень про педагогічне пізнання та перетворення дійсності.

Будь-яка методологія виконує регулятивні, нормативні функції. У цьому полягає її призначення. Але методологічне знання може виступати або у дескриптивній (описовій), або у прескриптивній (нормативній) формі, тобто у формі розпоряджень, прямих вказівок до діяльності. Дескриптивна методологія як вчення про структуру наукового знання, закономірності наукового пізнання служить орієнтиром у процесі дослідження, а прескриптивна спрямована на регуляцію діяльності. У нормативному методологічному аналізі переважають конструктивні завдання, пов'язані з розробкою позитивних рекомендацій та правил здійснення наукової діяльності. Дескриптивний аналіз має справу з ретроспективним описом вже здійснених процесів наукового пізнання [8,62].

У структурі методологічного знання виділяють, як правило, чотири рівні: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий та технологічний.

В.А. Сластенін, виділяючи філософський рівень методології як вищий, зауважує, що "нині одночасно співіснують різні філософські вчення (напрями), що виступають як методологія різних людинознавчих наук, у тому числі і педагогіки: екзистенціалізм, прагматизм, діалектичний матеріалізм, неотомізм, неопозитивізм" [9,70]. І.П. Сафронов у статті "Філософія освіти: стан, проблеми та перспективи" ще додає ідеалізм, раціоналізм.

Екзистенціалісти відзначають деформацію особистості сучасному світі, її відчуження, втрату своєрідності тощо. Вихід із цього становища вони вбачають у тому, що індивід має творити себе сам. Тому і мета школи полягає в тому, щоб навчити школярів творити себе як особистість, вчити їх так, щоб вони створювали себе.

Основним становищем, у якому будується система екзистенціалізму, є " існування " - екзистенція. Воно трактується як конкретне існування людини, як

"я", що передує сутності і творить її. Сучасні філософи вказують на правильність положення про те, що сутність людини не дана раз і назавжди, а формується у процесі життя, - пише І.П. Сафронов [10,96]. Найважливіша роль збереженні цілісності і унікальності особистості приділяється школі. Її мета – навчити дитину творити себе як особистість. Екзистенціалісти люблять повторювати слова Сартра: "Людина є не що інше, як те, якою вона робить себе".

Неотомісти доводять провідну роль релігії у вихованні підростаючих поколінь. Вони звинувачують школу в зайвій раціональності та забутті "досвідомого", в якому нібито знаходяться джерела кохання, щастя, свободи та сенсу життя. Виховання, пише Жак Марітен, не може ґрунтуватися на суто науковому уявленні про людину, бо виховання насамперед має знати, що таке людина, яка сутність людини та які її основні цінності; Суто наукове трактування людини не відповідає на ці питання. Це може лише релігія з її релігійно-філософським уявленням про людину [8,128].

Неопозитивісти вбачають слабкість педагогіки у цьому, що у ній домінують марні ідеї та абстракції, а чи не реальні факти.

Найбільш яскравий представник прагматизму, американський вчений Дж. Дьюї, у своїх численних педагогічних роботах, критикуючи стару, схоластичну школу, висунув низку найважливіших принципів навчання та виховання: розвиток активності дітей, збудження інтересу як мотиву вчення дитини тощо. Мета освіти, на його думку, зводиться до процесу "самовиявлення" даних дитині від народження інстинктів і схильностей "[2,90]. , що йдуть із глибин "я", завжди правильні, хороші для людини. У глибинах "я" таїться джерело творчості, унікальність індивідуума. Внутрішнє "я" має вільно виявлятися, а традиційне виховання придушує вроджене "я", не дає йому виявитися. Неприязнь у сучасних прагматистів викликає людську свідомість, вона породжує контроль, самокритику, все те, що перешкоджає спонтанному виявленню "я". Таке трактування природи людини визначає погляди прагматистів на сутність виховання. особи. Суть теорії виховання полягає у виявленні та розвитку вже від народження "даної" натури людини. Єдина мета виховання – самовиявлення особистості.

Педагогіка, що спирається на діалектичний матеріалізм, виходить з того, що особистість є об'єкт і суб'єкт суспільних відносин. Її розвиток детерміновано зовнішніми обставинами та природною організацією людини. Провідну роль розвитку особистості ця педагогіка вбачає у вихованні, що є складний соціальний процес, має історичний і класовий характер. Особистість та діяльність людини перебувають у єдності: особистість проявляється та формується у діяльності.

З погляду ідеалізму, учень є безмежна особистість, чий початок є божественність, чия доля є безсмертя, вічність, нев'януча слава. У цьому контексті ідеальний учень – це учень, одержимий "бажанням удосконалення".

Ідеальний учитель той, який може допомогти у розвитку людської індивідуальності. "В основі ідеальної школи лежать не випадкові, мінливі забаганки, а фундаментальні цілі. "Для педагога-ідеаліста, - вказує І.П. Сафронов, - розум породжує сам себе і в собі. Педагог не вважає метою діяльності в класі формувати розум за допомогою розвитку нервової системи учня через нервові реакції. Він скоріше намагається спонукати, стимулювати діяльність розуму учня за допомогою власної особистості. 96].

Про раціоналізм І.П.Сафронов пише: " Раціоналісти вважають, що розумне життя людини є ціль у ньому самому " [10,103].

Розмаїття філософій, які у ролі філософського підстави методології педагогіки, для російської педагогіки поки що не характерне, по крайнього заходу для офіційної педагогіки як соціального інституту російського государства. Усі погляди вітчизняних педагогів із цього питання можна звести до двох. Одні, говорячи про філософську підставу методології сучасної російської педагогіки, вважають, що такою філософською основою є діалектичний матеріалізм. Інші ж взагалі не стосуються філософського рівня методології у своїх роботах, не говорять на яку теорію пізнання спираються, віддаючи перевагу обґрунтовувати форми та принципи, що здійснюється ними наукового дослідження, із загальнонаукового рівня методології. У цьому випадку найбільш фундаментальним, що задає норми наукового дослідження, як правило, виявляється системний підхід з тими чи іншими варіаціями в назві.

Другий рівень – загальнонаукова методологія – є теоретичними концепціями, що застосовуються до всіх або до більшості наукових дисциплін.

Третій рівень – конкретно-наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження та процедур, що застосовуються у тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні.

Методологія конкретної науки включає як проблеми, специфічні для наукового пізнання в даній галузі, так і питання, що висуваються на більш високих рівнях методології, такі, наприклад, як проблеми системного підходу або моделювання в педагогічних дослідженнях.

Четвертий рівень – технологічна методологія – становлять методика і техніка дослідження, тобто набір процедур, які забезпечують отримання достовірного емпіричного матеріалу та її первинну обробку, після якої може включатися у масив наукового знання. На цьому рівні методологічне знання носить чітко виражений нормативний характер.

Усі рівні методології утворюють складну систему, у межах якої з-поміж них існує певне соподчинення. При цьому філософський рівень постає як змістовне підґрунтя будь-якого методологічного знання, визначаючи світоглядні підходи до процесу пізнання та перетворення дійсності.

Висновки. Сучасна педагогіка активно осмислює такі педагогічні поняття, як "світ життя", "сєнс буття", "особистий вибір", "зустріч", "педагогічна атмосфера", "простір", "час" та ін. Відмова від жорсткої

нормативності, одномірності, Строго заданої детермінації дозволяє по-новому осмислити, розгорнути педагогічне явище, знайти адекватні вимогам сучасного часу та особливостям дитячо-юнацького співтовариства форми освіти та розвитку.

Література:

1. Бабанський Ю.К. Проблеми підвищення ефективності педагогічних досліджень: Дидактичний аспект. М., 1982.
2. Бордовська Н.В., Реан А.А. Педагогіка. Підручник для вузів-СПб.: Пітер, 2000.
3. Журавльов В.І. Взаємозв'язок педагогічної науки та практики. М., 1984.
4. Ісаєв І.Ф. Теорія та практика формування професійно-педагогічної культури викладача вищої школи. М., 1993.
5. Латиніна Д.М. Історія педагогіки. Виховання та освіта в Росії (X-початок XX в): Навч.посібник - М.: ІД Форум,1998.
6. Константинов Н.А., Мединський Є.М., Шабаєв М.Ф., Історія педагогіки-М: Просвітництво, 1982
7. Лихачов Б. Т. Сутність, критерії та функції наукової педагогіки / Педагогіка. 1997. № 6.
8. Лихачов Б. Т. Екологія дитинства: колись і тепер // Розвиток особистості. 1997. № 1
9. Харламов В . Ф. Педагогіка: Навч. посібник для студентів ун-тів та пед. ін-тов. - 2-ге вид., Перероб. та доп. - М.: Вищ. шк., 1990.
10. Шабаєва М.Ф. Історія педагогіки: Навч.посібник для ст-тов пед.ін-тів - М.: Просвітництво.1981.

References:

1. Babanskyi, Yu.K. (1982). *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti pedahohichnykh doslidzhen [Problems of improving the effectiveness of pedagogical research]*. Moscow.: Pedahohika [in Russians].
2. Bordovska, N.V., Rean, A.A.(2000). *Pedahohika. Pidruchnyk dlia vuziv [Pedagogy. Textbook for universities]*.Saintt. Petersburg: Piter [in Russians].
3. Zhuravlov, V. I. (1984) *Vzaiemozviazok pedahohichnoi nauky ta praktyky. [Relationship between pedagogical science and practice]* . Moscow: Pedahohika [in Russians].
4. Latynina, D.M. (1998) *Istoriia pedahohiky. Vychovannia ta osvita v Rosii (X-pochatok XX st): navch. Posibnyk [History of pedagogy. Education in Russia (X-early XX century): textbook. manual]*. Moscow: ID Forum [in Russians].
5. Konstantynov, N.A., Medynskiy, Ye.M., Shabaieva, M.F. (1982) *Istoriia pedahohiky: Pidruchnyk dlia studentiv pedahohichnykh instytutiv [History of pedagogy: A textbook for students of pedagogical institutes.]* (vol. 1-5). Moscow: Prosvitnytstvo [in Russians].
6. Lykhachov, B. T. (1997) *Ekolohiia dytynstva: kolys i teper [Ecology of childhood: then and now]*. *Rozvytok osobystosti - Personality development*, 1, 62-128 [in Russians].
7. Kharlamov, I. F. (1990). *Pedahohika [Pedagogy]*. (vol. 1-2). Moscow: Vyshch. shk. [in Russians].
8. Shabaieva, M.F. (1981) *Istoriia pedahohiky [History of pedagogy]*. Moscow: Prosvitnytstvo [in Russians].

УДК 37.01:13.130.2:14:172.054:930.85.008 «П. Куліш»

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-322-330](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-322-330)

Шевченко Світлана Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-0432-8893>

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ПАНТЕЛЕЙМОНА ОЛЕКСАНДРОВИЧА КУЛІША (1819 – 1897)

Анотація. У статті висвітлений життєвий і творчий шлях Пантелеймона Олександровича Куліша, становлення його як педагога; показана просвітницько-національна позиція просвітителя; представлено результати аналізу праць ученого з позицій педагогічно-національного характеру. Обґрунтовано актуальність проблеми у цьому напрямку і доведено, що видатний просвітитель, літератор, мовознавець, перекладач, педагог-методист Пантелеймон Куліш усе своє життя служив українській національній ідеї, убачав у ній єдину мету. З'ясовано, що просвітницька діяльність і невтомна, творча праця П. Куліша була спрямована на збагачення культури і освіти українського народу. Встановлено, що П. Куліш був багатогранною людиною у знаннях і своєю діяльністю охопив літературу, філологію, етнографію, а також перекладацьку, видавничу, педагогічну справи. Доведено, що головним завданням своєї творчості він вважав збереження національних традицій, розвиток рідної мови і культури, утвердження почуття національної самосвідомості, збагачення духовного арсеналу українського народу здобутками світової цивілізації.

Визначено, що письменник, педагог, історик, етнограф, громадський діяч, видатний просвітитель Пантелеймон Куліш боровся на національну освіту, дбав про збереження живої української мови, введення її у науковий, літературний, освітянський простір. Доведено, що особливою подією часу стала укладена ним українська «ГраMATка» та новий фонетичний правопис («кулішівка»), оскільки це був перший підручник українською мовою для народної школи мав виховний і пізнавальний зміст. Зазначено, що всі праці П.Куліша пройняті патріотично-національним напрямом із збереженням рідної, української мови. Розкрито педагогічні ідеї ученого, а саме: *навчання дітей рідною мовою, історії нашого рідного краю од найдавніших часів; розвиток патріотичних почуттів; гуманних і духовних цінностей; боротьба та сприяння доступності і підвищенню освітнього рівня українців.*

Ключові слова: Пантелеймон Олександрович Куліш, педагогічні ідеї, прсвітитель, рідна, українська мова, культури і освіти українського народу.

Shevchenko Svitlana Mykolayivna, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovykh Striltsiv Street, Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-0432-8893>

PEDAGOGICAL IDEAS OF PANTELEIMON ALEKSANDROVICH KULISH (1819 - 1897)

Abstract. The article highlights the life and creative path of Panteleimon Aleksandrovich Kulish, his development as a teacher; the educational-national position of the educator is shown; the results of the analysis of the works of the scientist from the positions of pedagogically national character are presented. The urgency of the problem in this direction is substantiated and it is proved that the outstanding educator, writer, linguist, translator, teacher-Methodist Panteleimon Kulish served the Ukrainian national idea all his life, saw her as the only target. It was found out that the educational activity and the tireless, creative work of P. Kulish was aimed at enriching the culture and education of the Ukrainian people. It has been established that Kulish was a multifaceted person in knowledge and his activities covered literature, philology, ethnography, as well as translation, publishing, and pedagogy. It is proved that he considered the main task of his work to be the preservation of national traditions, the development of his native language and culture, assertion of a sense of national self-consciousness, enrichment of the spiritual arsenal of the Ukrainian people with the achievements of world civilization.

It is determined that the writer, teacher, historian, ethnographer, public figure, outstanding educator Panteleimon Kulish fought for national education, took care of preserving the living Ukrainian language, introducing it into the scientific, literary, educational space. It is proved that the Ukrainian "Gramatka" concluded by him and the new phonetic spelling ("Kulishevka"), concluded by him, was a special event of the time, since it was the first textbook in Ukrainian for a folk school that had educational and cognitive content. It is noted that all the works of P. Kulish are imbued with a patriotic-national direction with the preservation of the native, Ukrainian language. The pedagogical ideas of the scientist are revealed, namely: teaching children in their native language, the history of our native land from ancient times; development of patriotic feelings; humane and spiritual values; struggle and promotion of accessibility and raising the educational level of Ukrainians.

Keywords: Panteleimon Alexandrovich Kulish, pedagogical ideas, educator, native, Ukrainian language, culture and education of the Ukrainian people.

Постановка проблеми. Нині особливого значення набувають імена вітчизняних педагогів, творча спадщина яких містить просвітницькі, виховні й дидактичні ідеї, що можуть поповнити історію теорії і практики виховання та навчання, національної освіти і шкільництва. «...Звернення до творчої біографії є і традицією, й інновацією, бо збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі складові наукового дискурсу» [7, с. 37].

Актуалізація вивчення діяльності і творчості педагогів, які працювали в означений період пов'язує початок розвитку сучасної національної педагогічної думки. Ці діячі спиралися на етнографічно-культурницьку, народницьку парадигму й мислили в контексті натурфілософії. Їх погляди наукові, педагогічні лежали в площині української мови, історії, літератури, фольклору і базувалися на здобутках Київської Русі [7, с. 57]. Вітчизняна педагогічна думка цього періоду представлена цілою плеядою видатних педагогів-просвітників, культурних, громадських діячів, серед яких чільне місце належить Пантелеймону Олександровичу Кулішу (1819–1897).

Видатний просвітитель, літератор, мовознавець, перекладач, педагог-методист Пантелеймон Куліш усе своє життя служив українській національній ідеї, убачав у ній єдину мету. Просвітницька діяльність, невтомна, творча праця П. Куліша була спрямована на збагачення культури і освіти українського народу. П. Куліш багатогранною діяльністю охопив літературу, філологію, етнографію, а також перекладацьку, видавничу, педагогічну справи. Головним завданням своєї творчості він вважав збереження національних традицій, розвиток рідної мови і культури, утвердження почуття національної самосвідомості, збагачення духовного арсеналу українського народу здобутками світової цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-культурологічна, етнографічна, перекладацька, видавнича, лінгвістична, літературна, культурно-громадська діяльність П. Куліша, окремі аспекти просвітницько-педагогічної спадщини стали предметом наукового дослідження у 20-х рр. ХХ ст. О. Грушевської, М. Грушевського, О. Грушевського, В. Дорошенка, С. Єфремова, І. Житецького, Є. Кирилюка, А. Лободи та ін.

Сучасне осмислення розвитку вітчизняної педагогічної науки знайшло відображення у працях О. Адаменка, М. Богуславського, Л. Ваховського, Н. Гупана, Н. Дічек, О. Коновець, О. Міхна, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка. У цьому контексті дослідники української історії педагогіки Л. Березівська, Л. Вовк, І. Зайченко та ін., які аналізують окремі аспекти теоретико-педагогічних надбань П. Куліша активного учасника національно-просвітницького руху, члена Петербурзької Громади та популяризатора й ідеолога національної ідеї.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас історіографічний огляд засвідчує, що педагогічна й науково-просвітницька діяльність П. Куліша ще недостатньо вивчена. Не дістали належної уваги його педагогічні погляди, ідеї, що їх зберігають спеціальні наукові праці, літературні твори, епістолярій. Досвід просвітницько-педагогічної діяльності П. Куліша, її актуальність та історико-педагогічна значущість для розвитку освіти в Україні зумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета статті: розкрити педагогічні ідеї П.О. Куліша та зробивши аналіз висвітлити їх в окремих працях.

Виклад основного матеріалу. Ще студентом-слухачем історико-філологічного, юридичного факультетів Київського університету ім. Св. Володимира П. Куліша (1839) помітили як здібного та талановитого дворянина-студента. Хоча за певних обставин, які склалися в закладі йому прийшлося його залишити але викладачі у ньому бачили майбутнього вченого. Не випадковим було П. Куліша знайомство із професором М. Максимовичем та протекції помічника попечителя Київського учбового округу М. Юзефовичем. За їх допомоги та клопотання П. Кулішу було надано місце вчителя у Луцькому повітовому дворянському училищі на Волині, де він із 28 січня до серпня 1841 р. викладав російську мову.

З початку офіційної педагогічної діяльності на посаді молодого вчителя, почали формуватися погляди на організацію навчально-виховного процесу. Педагог особливу увагу звертав на дисципліну під час навчання як важливу передумову пізнавальної діяльності учнів та на вагомий чинник їхньої організованості, уважності, сконцентрованості їх на уроці. Листуючись із М. Максимовичем (1841) П. Куліш писав: «...Я перед учнями зумів повести себе так, що без усяких покарань заставив їх підкорятися мені безумовно: уроки вивчають зразково, а в класі під час моєї лекції так тихо, як в університетській аудиторії, чого інші вчителі не можуть добитися ніякими суворостями» [1].

Дбаючи про розвиток української мови й освіти народу, П. Куліш створив перший український фонетичний правопис, який справедливо названо його ім'ям – «кулішівка». Учений-патріот - зробив величезний внесок у розвиток української культури, літератури, мови, науки, зокрема українського шкільництва. Ідея відродження рідної школи та створення українських підручників глибоко хвилювала видатного педагога, справжнього патріота П. Куліша. Уперше в історії розвитку української школи був узагальнений досвід викладання рідної мови попередніми поколіннями, представлені ідеї П. Куліша, як потрібно будувати навчання мови. Навчання рідною мовою, засвоєння етики свого народу - ці важливі чинники він вважав головними у формуванні духовного світогляду учнів.

Однією із ідей П. Куліша була пропозиція «спростити український правопис і пристосувати його до найлегшої вимови слів» для українського шкільництва. Вболіваючи за освіту і виховання українських дітей, їхню духовність, П. Куліш видав для них «Граматку» – український буквар і читанку - підручник для дітей, написаний сучасною українською літературною мовою (Петербург, 1857 р.).

Як відомо, у передмові до «Граматки» П. Куліш писав: «Найперше діло в отця-матері..., щоб дитину своєю рідною мовою доводити, щоб дитина, вчившись письменства, од своїх людей не одвикала і на добро своїй громаді до розуму доходила...» [3, 3]. Просвітитель розумів, яку велику вагу матимуть знання для дитини, щоб вона, нарешті, відчула себе особистістю в дорослому віці. І, насамперед прискіпливо добирав П. Куліш до підручника змістовні твори, серед яких і оповідання про славне минуле українського народу, і відомості про видатних історичних осіб, і уривки з пам'яток культури та фольклору. В кінці підручника, у «Слові до письменних», митець закликає шанувати рідне слово, бо, на його думку, «хто його зневажає і забуває, той самохіть виганяє себе з рідної сім'ї української...» [3, 135].

Як відомо, до «Граматки» П. Куліша український правопис був не уніфікованим, що пояснювалося непогодженістю мовних правил в українських землях, які входили до різних держав. Але, учений був настільки обдарований, щоб написати такий уперше унікальний педагогічно-методичний посібник з української мови. За його дослідженнями немає «у нас на Україні граматик і букварів», «бо друковані не нашою мовою...». Втілення в життя українським педагогом провідного принципу педагогіки навчання дітей рідною мовою свідчить про врахування особливостей української мови, які П. Куліш вводить позначки **и, е, і, ' (апостроф)** для розкриття її краси і своєрідності. У правописі П. Куліша знайшли відображення й прадавні українські літери «є» та «ї», які використовувалися ще в грамотах Богдана Хмельницького [6, с. 4]. Отже, «Кулішівка» стала основою пізнішого українського правопису в Наддніпрянській Україні кінця XIX – поч. XX ст. Це був першим підручник українською мовою для народної школи.

Аналіз «Граматки» показав, що підручник містив соціально підібраний матеріал для читання, який мав пізнавальний і виховний зміст: повчання, псалми, історичні оповідання.

У «Граматці» було спрощено правопис, забезпечено уніфікацію мовних та писемних правил. У вступі написано: «Треба учить письменства так, щоб дурно часу не гаявши, швидко зрозуміла дитина науку читання, а до сього найперша поміч - щоб граматка зложена була рідною українською мовою» [4]. У вступному слові П. Кулішем описано свій задум: «... я намагався спростити, настільки можливо, український правопис і пристосувати його до найлегшої вимови слів». Крім азбуки, складів та правопису в «Граматці» є розділи: «Прислів'я», «Яка була доля нашого народу од найдавніших часів»,

«Арифметика», «Слово для письменних». Ці розділи мають велике значення. Оскільки розділ «Прислів'я» та «Яка була доля нашого народу од найдавніших часів» насичені змістом народною мудрістю та правдою життя. Учений дібрав змістовні дидактичні тексти, що розвивали високі патріотичні почуття: оповідання про героїчне минуле українського народу, відомості про видатних історичних осіб, уривки з пам'яток культури та фольклору.

Нами встановлено, що у розділі «Яка була доля нашого рідного краю од найдавніших часів» подавалася коротка історія України, географічні описи української землі; характеристика її політичного самоврядування; опис багатовікової боротьби козаків з турками, татарами, поляками та іншими загарбниками. «ГраMATка» включала в себе навчання дітей грамоти, читання й письма українською мовою з елементами граматики, орфографії, а також пояснювального читання з використанням вправ із розвитку зв'язного мовлення. Роботу над граMATикою П. Куліш пропонував організувати практично, радив добирати для навчання доступні й зрозумілі дітям тексти й речення, а правила вивчати не ізольовано, а в тісному зв'язку з читанням, роботою над удосконаленням комунікативних умінь та навичок. Також, в «ГраMATці» подаючи інформацію про священне письмо, П. Куліш використав стародавні традиції навчальної книжки - азбуку XV—XVIII ст. - у формі діалогу (питання - відповідь), навів окремі сторінки біблійної історії, активно вживав народну мову. Це була їх перша публікація. Також із виховною метою були надруковані повчальні прислів'я, зміст яких допомагав майбутнім громадянам жити справедливо.

Аналіз праць П. Куліша свідчить про те, що у текстах для дітей і дорослих, учений подав коротку історію українського народу та імена його найголовніших діячів, уривки з українського фольклору. Письменник звернув увагу дітей і дорослих на важке політичне становище українського народу, закликав до єдності. «ГраMATка» П. Куліша виховувала в дітей і дорослих почуття єдності українства, розділеного кількома сусідніми державами на частини. Розповідалося про українців, які живуть «по обидва боки Дніпра»: у Карпатах, Волині, на Поділлі. Письменник закликав до єдності, «щоб жили люди великою сім'єю» [4]. Ця навчальна книжка призначалася для навчання дітей і дорослих читання, розвивала їхнє мислення, громадські почуття на матеріалах рідного фольклору, адаптованих релігійних текстах тощо.

У 1861 р. Пантелеймон Куліш перевидав «ГраMATку», доповнивши її короткою історією України, а саме: продовжуючи давні традиції української читанки, учений доповнив її новим актуальним матеріалом, узятим із життя. Це була створена навчальна книжка для дітей, умістивши в ній матеріал для керівництва процесом читання вчителями та батьками. Обидва видання широко використовувались у недільних школах у другій половині XIX ст. Вони відіграли позитивну роль у розвитку національної освіти. Отже, П. Куліш створив перший український правопис на фонетичній основі («Кулішівка») та

«Граматку» для українських шкіл який набув значного поширення серед українського населення.

Аналіз праць П.О. Куліша доводить те, що з культурно-просвітницькою метою просвітителі постійно дбаючи про доступність освіти, виховання духовних загальнолюдських цінностей, протягом 1860-1862 рр. видав книжки для народу, так звані «метелики» під спільною назвою «Сільська бібліотека». Вони були для народного читання написані українською мовою. Основною метою їх випуску було бажання дійти своїм словом до найширших народних мас, оскільки рідне слово письменник вважав найбільшим скарбом народу. За час функціонування друкарні вийшли у світ 39 видань цієї серії, де були видрукувані твори П. Куліша та сучасних йому українських авторів (Т. Шевченка, Марка Вовчка, О. Стороженка, Г. Барвінок, Г. Квітки-Основ'яненка та ін.). Із цими книжечками студенти, українська молодь йшла до сільського люду, читали йому видатні твори письменників, навчали його рідної мови [5, с. 94]. Але Ємським указом у 1876 р. цар Олександр II заборонив використовувати українську мову в усіх сферах діяльності, замість «кулішівки» у Східній Україні усю українську літературу до 1905 р. стали друкувати російською абеткою згідно з російським правописом, який у середовищі української інтелігенції дістав іронічну назву «ярижка». Та не дивлячись на це розроблений Пантелеймоном Кулішем правопис із деякими змінами Євгена Желехівського був запроваджений 1893 р. у школах та офіційних установах Австрійської України (Галичина). У 1905 р. заборона московського царя була скасована, українці відмовилися від «ярижки» та повернулися до своєї «кулішівки». Деяко змінивши її, Борис Грінченко видав нею «Словарь української мови». Як відомо, «Кулішівка» становила основу сучасного українського правопису [3].

Просвітителі боролися за народну школу, в якій би жили кращі освітні традиції народу. Він наполягав, що українські діти мали вчитися рідною мовою, яка є неоціненним скарбом духовного зростання дітей. У вірші «До рідного народу» (1882) поет підкреслював виняткову роль рідної мови:

Єдиний в тебе скарб – прапращурівське слово,

Закляв його Боян від кражі й чудаюдства.

Одно воно твого життя міцна основа,

Певніша над усі потуги і багатства [2].

П. Куліш усю свою педагогічну творчість присвятив проблемі поширення освіти свого народу, його літературні, історичні твори, публіцистика – все було спрямоване на те, щоб підвищити освітній рівень українців. П. Куліш мріяв щоб українська освіта була на одному рівні з європейською. На його думку, вітчизняна школа, не повинна бути ізольованою, у ній має розумно, гармонійно поєднатися культура українська з європейською. Це значно підвищувало рівень духовного життя українського суспільства. І, незважаючи на те, що, український правопис писався у несприятливий в період для його розвитку, освічені люди розуміли, що українська нація повинна мати власну писемну

мову, відповідну до усної. Право на рідну мову виборювали численні прогресивні діячі, літератори, філологи, історики і, зокрема Пантелеймон Куліш, який наполягав на думці, що навчання у школі треба здійснювати рідною мовою, зрозумілою дитині від народження.

Також великим здобутком П. Куліша було поширення освіти в Україні та залучення її до передової світової культури. Значну частину свого життя він присвятив перекладам класиків світової літератури на українську мову.

Таким чином, нами встановлено, що у міру своїх сил і можливостей письменник, педагог, історик, етнограф, громадський діяч, видатний просвітител Пантелеймон Куліш боровся на національну освіту, дбав про збереження живої української мови, введення її у науковий, літературний, освітній простір. Укладена ним українська «Граматка» та новий фонетичний правопис («кулішівка») справили значний позитивний вплив на розвиток національної освіти в Україні. Це стало особливою подією часу, оскільки з'явився перший підручник українською мовою для народної школи мав виховний і пізнавальний зміст. У ході аналізу праць П.О. Куліша – українського буквара і читанки «Граматки», так званих «метеликів» і вірша «До рідного народу» розкрито педагогічні ідеї ученого, а саме: *навчання дітей рідною мовою* (навчання дітей грамоти, читання й письма українською мовою з елементами граматики, орфографії, а також пояснювального читання з використанням вправ із розвитку зв'язного мовлення); *навчання дітей історії* нашого рідного краю од найдавніших часів; *розвиток патріотичних почуттів*: оповідання про героїчне минуле українського народу, відомості про видатних історичних осіб, уривки з пам'яток культури; *виховання* громадських почуттів на матеріалах рідного фольклору, прислів'їв, віршів; гуманних і духовних цінностей на матеріалах священного письма і окремих сторінок біблійної історії; *сприяння* доступності і підвищенню освітнього рівня українців.

Висновки. Підсумовуючи скажемо, що Пантелеймон Куліш широко відтворив життя різних сфер тогочасного суспільства і тим самим він звеличив самобутність духовного життя нашої української нації. Аналіз праць П. Куліша доводить, що всі вони пройняті патріотично-національним напрямом із збереженням рідної, української мови. Доведено, що у своїх працях учений-педагог порушував важливі педагогічні ідеї, які є актуальними й сьогодні і є неціненною скарбницею для сучасного українського шкільництва.

Література:

1. Кравченко О. Педагогічна робота Пантелеймона Куліша / О. Кравченко // Вісник Черкаського університету. Випуск 129. Педагогічні науки. – Черкаси, 2008. С. 4551.
2. Куліш П. До рідного народу / П.Куліш. – СПб, 1882. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ukrlit.org/kulish_panteleimon_oleksandrovych/do_ridnoho_narodu
3. Куліш П. Граматка / П.Куліш. – СПб, 1857. – 149 с.
4. Куліш П. О. Жизнь Куліша / П. О. Куліш // Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982. — С. 120—121.
5. Літературно-науковий вісник. – 1919. – №7-9. – С.94.

6. Міхно О.П. Педагогічна і просвітницька діяльність Пантелеймона Куліша. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 4. С. 59-60.
7. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.

References:

1. Kravchenko O. (2008). Pedahohichna robota Panteleimona Kulisha [Pedagogical work of Panteleimon Kulish]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu - Bulletin of Cherkasy University*, 129. *Pedahohichni nauky - Pedagogical Sciences*, 4551. [in Ukrainian].
2. Kulish P. (1882). Do ridnoho narodu. [To native people]. Retrieved from http://ukrlit.org/kulish_panteleimon_oleksandrovykh/do_ridnoho_narodu [in Ukrainian].
3. Kulish P. (1857). Hramatka. [Grammar], 149. [in Ukrainian].
4. Kulish P. O. (1982). Zhyzn Kulisha. [Kulish life]. Spohady pro Tarasa Shevchenka - Memories of Taras Shevchenko, 120-121. [in Ukrainian].
5. Literaturno-naukovy visnyk. [Literary and Scientific Bulletin]. (1919), 7-9, 94. [in Ukrainian].
6. Mikhno O.P. (2009). Pedahohichna i prosvitnytska diialnist Panteleimona Kulisha. [Pedagogical and educational activities of Panteleimon Kulish]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*- Ukrainian language and literature at school, 4, 59-60. [in Ukrainian].
7. Sukhomlynska O. (2003). Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem. [Historical and pedagogical process: new approaches to common problems], 68. [in Ukrainian].

УДК 378.14

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-331-345](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-331-345)

Шетеля Наталія Ігорівна, кандидат психологічних наук, доцент, Заслужений працівник культури України, директор інституту КЗВО «Ужгородський інститут культури і мистецтв», 88000, м. Ужгород, вулиця Минайська, 38/80, тел.: (0312) 662 180, <https://orcid.org/0000-0001-8810-4805>

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Анотація. Завдання формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв детермінує активну дослідницьку увагу до педагогічних умов вирішення такого завдання. Актуальність запропонованої теми визначена і тим фактом, що сучасна вища школа покликана сформувати ментальність майбутнього фахівця, здатну до ефективної реакції на виклики сьогодення. Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить, що поняття «педагогічні умови» має значну практику осмислення й застосування у педагогічному дискурсі, але досі має значну кількість трактувань.

Мета статті є обґрунтування та змістовна характеристика педагогічних умов формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв. Досягнення означеної дослідницької мети передбачає: 1) концептуалізація поняття «педагогічні умови» як теоретичної основи практичного розв'язання відповідного дослідницького завдання; 2) визначення й обґрунтування педагогічних умов формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах аксіорозвивального середовища.

Авторське розуміння поняття «педагогічні умови» ґрунтується на наявній теорії і практиці його застосування та полягає у розумінні педумов як важливий феномен педагогічної практики, динамічного характеру, що має соціально-історичну генезу, являє собою функціональну систему зовнішніх та внутрішніх чинників, що задають змістовні й процесуальні параметри освітнього процесу з метою досягнення певних результатами навчання, зокрема формування компетентностей (наприклад, аксіологічної).

Водночас, взявши за основу власне визначення поняття «педагогічні умови» запропонована його реалізація у процесі формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв як

інтегрального утворення з **професійно значущих цінностей**, що визначають характер його ціннісно-сміслової сфери, а також аксіологічних знань, що постають основою його професійної діяльності.

Ключові слова: педагогіка, педагогічна практика, педагогічні умови, аксіологічні компетентності, цінності.

Shetelya Nataliia Ihorivna, Candidate of Psychological Sciences , Associate Professor , Honored Worker of Culture of Ukraine, Director of the Uzhhorod Institute of Culture and Arts, 88000, Uzhhorod, 38/80 Minayska Street, tel.: (0312) 662 180, <https://orcid.org/0000-0001-8810-4805>

SUBSTANTIATION AND SUBSTANTIVE CHARACTERISTICS OF PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION OF AXIOLOGICAL COMPETENCE OF THE FUTURE SPECIALIST IN THE FIELD OF CULTURE AND ARTS

Abstract. The task of forming the axiological competence of the future specialists in the field of culture and arts determines the pre-ethnic attention to the pedagogical conditions of such a task. The urgency of the proposed topic is due to the fact that the modern university is designed to form a mentality of the future specialist, capable of effective response to the challenges of today. An analysis of present research and publications proves that the concept of “pedagogical conditions” is a mass practice of understanding and applying in pedagogical discourse, but still has a significant number of interpretations.

The purpose of the article is the substantiation and substantive characteristics of the pedagogical conditions for the formation of axiological competence of the future specialists in the field of culture and arts. Achieving this research goal involves: 1) conceptualization of the concept of “pedagogical conditions” as a theoretical basis and solution of the relevant research task, 2) practical definition and justification of pedagogical conditions for the formation of axiological competence of the future specialists in the field of culture and arts in axiodevelopmental environment.

The author’s understanding of the concept of “pedagogical conditions” is based on the existing theory and practice of its application and consists in understanding pedagogical terms as an important phenomenon of pedagogical practice, dynamic nature, which has socio-historical genesis, is a functional system of external and internal factors, which set the substantive and procedural parameters of the educational process in order to achieve certain learning outcomes, in particular the formation of competencies (e.g. axiological).

At the same time, based on the definition of “pedagogical conditions”, its implementation is proposed in the process of forming the axiological competence of the future specialists in the field of culture and arts as an integral formation of

professionally significant values that determine the nature of its value-semantic sphere and axiological knowledge, become the basis of his professional activity.

Keywords: pedagogy, pedagogical practice, pedagogical conditions, axiological competencies, values.

Постановка проблеми. Увага до педагогічних умов формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв зумовлена і тим фактом, що обґрунтування та змістова характеристика таких педумов є важливою складовою процесу проєктування аксіорозвивального середовища, що розглядається нами як важливий елемент професійної підготовки фахівця відповідного профілю. При цьому, педагогічні умови за визначенням спрямовані на забезпечення ціннісно-орієнтованого характеру професійної підготовки фахівців у галузі культури та мистецтв й досягнення такого концептуального результату як формування у майбутніх представників культурно-мистецької галузі аксіологічної культури високого рівня.

Наголосимо, що у нашому розумінні заклад вищої освіти виступає особливим простором, що містить значні потенційні можливості формування професійної ментальності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв, адже тут здійснюється не тільки навчання, професійна підготовка студента, але і його розвиток, становлення як суб'єкта власної життєдіяльності, орієнтування на професійні і загальнолюдські цінності. Разом з тим це не означає, що випускник вишу гарантовано буде мати розвинену, остаточно сформовану професійну ментальність й ціннісно-смыслову сферу. Треба визнати, що у стінах академічних закладів передусім закладається основа для майбутнього самозростання, самовдосконалення й саморозвитку. Вища школа у нині мінливому й динамічному світі покликана сформувати ментальність майбутнього фахівця, здатну переналаштовуватися задля ефективної реакції на виклики сьогодення – життєві й професійні. В цьому контексті актуалізується методологічна увага щодо педагогічних умов формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. поняття «педагогічні умови» має значну практику осмислення й застосування у педагогічному дискурсі. Дане поняття нині має своє відображення у довідниковій літературі. Зокрема, поняття «педагогічні умови» потрактовують як обставини, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей [1, с. 243]. Водночас, попри тривалу історію залучення в академічний дискурс, поняття «педагогічні умови» і досі не набуло однозначності і має значну кількість трактувань. Зокрема, у спеціальній літературі можна виявити такі його дефініції:

- як системи певних форм, методів, матеріальних умов (суб'єктивної чи об'єктивної природи) необхідних для досягнення конкретної освітньої мети [2, с. 118];
- як комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу й особистісні параметри всіх його учасників [3, с. 51];
- як сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і спеціально створених обставин, що є достатніми, а іноді й необхідними для формування професійної компетентності у процесі фахової підготовки [4, с. 65];
- як засоби ефективного управління освітнього процесу через цілеспрямоване застосування різноманітних педагогічних форм, методів і прийомів [5, с. 408].

Такий розмаїт трактувань феномену педагогічних умов призводить до того, що практично в кожному дослідженні, що присвячене проектуванню педагогічних умов як вирішенню певного освітнього завдання, автори мусять окремо звернути увагу на той зміст, що вони вкладають у відповідне поняття.

Мета статті – обґрунтування та змістовна характеристика педагогічних умов формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв. Досягнення означеної дослідницької мети передбачає: 1) концептуалізація поняття «педагогічні умови» як теоретичної основи практичного розв'язання відповідного дослідницького завдання; 2) визначення й обґрунтування педагогічних умов формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах аксіорозвивального середовища.

Виклад основного матеріалу. Формуючи авторське розуміння поняття «педагогічні умови» як теоретичної основи практичного розв'язання відповідного дослідницького завдання вважаємо за потрібне взяти до уваги обґрунтований висновок українського науковця Юрія Пелеха, що професійно-значущі якості, які разом з компетенціями визначають рівень готовності спеціаліста до майбутньої діяльності формуються саме за реалізації методично обґрунтованих педагогічних умов. При цьому, дослідник надає у межах таких умов особливої ролі творенню креативної атмосфери, що сприяє формуванню ціннісно-сміслових новоутворень у динаміці розвитку ціннісно-смісловій сфері особистості [6, с. 36].

Крім цього важливими для розуміння феномену педагогічних умов є переліки його типових ознак, що сформульовано на підставі спеціального дослідження українських науковців Андрія Литвина й Ольги Мацейко, а саме: 1) педагогічні умови є елементом методології педагогіки; 2) педагогічні умови вказують на зв'язок освітньої системи з навколишнім світом, а сам це зв'язок має фундаментальний характер; 3) педагогічні умови є каталізатором освітніх процесів; 4) педумови завжди орієнтовані на вирішення освітніх завдань; 5) педагогічні умови формуються під конкретні освітні цілі; 6) поєднують

суб'єктивне й об'єктивне, внутрішнє і зовнішнє, сутність та явище; 7) забезпечують оптимальне й стабільне функціонування освітньої системи [3, с. 51].

Конструктивний підхід демонструє до визначення педагогічних умов пропонує у своїх дослідження українська педагогиня Олена Ярошинська. Зокрема, дослідниця наголошує, що педагогічні умови «в проєктованому освітньому середовищі формуються відповідно до соціально-економічних, культурних і освітніх потреб з урахуванням державно-громадського характеру управління та започатковують основу для автономного функціонування й розвитку системи освіти загалом та середовища в конкретному вищому педагогічному навчальному закладі» [7, с. 264]. При цьому, педумови охоплюють взаємопов'язані і взаємозумовлені об'єктивні можливості, які забезпечують цілеспрямовану і систематичну координацію дій усіх його суб'єктів освітнього процесу з метою функціонування системи професійної підготовки як цілісної реальності, що забезпечує якісну фахову підготовку.

Українська дослідниця Ольга Марченко потрактовує педагогічні умови як чітко структуровану систему, при організації якої враховано особливості професійної підготовки майбутніх фахівців. Крім того, дослідниця звертає увагу на таке педагогічне явище як організаційно-педагогічні умови, що є різновидом педагогічних умов і «включають компоненти, які пов'язані з особливостями організації освітнього процесу, детермінують його результати й об'єктивно забезпечують можливість їх досягнення» [8, с. 239]. Важливим моментом у міркуваннях Марченко є акцент на суб'єктивній і об'єктивній складовій організаційно-педагогічних умов. Суб'єктивність походить від поведінкових особливостей викладачів і здобувачів освіти, а об'єктивні організаційно-педагогічні умови стосуються матеріально-технічного, навчально-методичного забезпечення освітнього процесу. Очевидно, що вказані аспекти педагогічних (організаційно-педагогічних) умов доречно врахувати у процесі проєктування педумов формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури в умовах аксіорозвивального середовища.

Підсумовуючи етап концептуалізації поняття «педагогічні умови» вважаємо обґрунтованим у цілях нашого дослідження детермінувати педагогічні умови як важливий феномен педагогічної практики, динамічного характеру, що має соціально-історичну генезу, являє собою функціональну систему зовнішніх та внутрішніх чинників, що задають змістовні й процесуальні параметри освітнього процесу з метою досягнення певних результатами навчання, зокрема формування компетентностей (наприклад, аксіологічної).

Огляд практики конструювання педагогічних умов формування професійних компетентностей [9, с. 151; 10, с. 88; 11, с. 88; 12, с. 99], маємо підстави відзначити, що на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії і практики для цього процесу характерні такі підходи: 1) врахування вимоги

орієнтації в освітньому процесі на особистість студента і його духовний потенціал; 2) врахування необхідності орієнтації на зміст й особливості майбутньої професійної діяльності; 3) звернення до ідеї інформаційно-креативного простору (середовища); 4) чітке розуміння освітніх завдань навчального процесу як орієнтиру для визначення змісту педагогічних умов; 5) спрямованість педагогічних умов на досягнення поставленої мети – формування певних компетентностей або якостей майбутнього фахівця. Вважаємо обґрунтованим і необхідним використання цих підходів у процесі визначення й обґрунтування педагогічних умов формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах аксіорозвивального середовища.

Зрештою, проведене теоретичне дослідження феномену педагогічних умов і його понятійного оформлення, а також результати вивчення досвіду конструювання педагогічних умов надають нам можливість практичного проектування (формулювання) педагогічних умов формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця для галузі 02 «Культура і мистецтво». При цьому, з метою надання цьому процесу максимальної об'єктивності, а також з метою виявлення позиції практиків освітнього процесу національних культурно-мистецьких закладів, нами було проведено експертне опитування 22-х викладачів шести закладів вищої освіти в експериментальному дослідженні: Комунальний заклад вищої освіти «Ужгородський інститут культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради, Рівненський державний гуманітарний університет, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Київський національний університет культури і мистецтв.

За результатами опитування та теоретичних досліджень сформовано перелік педагогічних умов, що можуть забезпечити підвищення ефективності формування екологічних цінностей майбутніх учителів природничих наук:

- сприяння саморозвитку гуманістично-ціннісного орієнтування студентів до професійної діяльності;
- забезпечення програмно-методичної основи формування гуманістичних цінностей;
- формування інтелектуально-когнітивної основи ціннісної мотивації у професійній діяльності;
- мотивація здобувачів освіти до формування моральних цінностей засобами інформаційно-комунікаційних технологій;
- актуалізація ціннісної мотивації формування розвиненої ціннісно-сміслової сфери й аксіологічної культури;
- змістове наповнення фахових навчальних дисциплін ціннісно-професійним контентом;
- активізація життєвої та професійної практики на ціннісних засадах й аксіологічних знаннях;

- внутрішнє прийняття і здатність трансляції та реалізація професійних цінностей в освітньо-професійній діяльності;
- заохочення особистісного (ціннісного) саморозвитку через особисту участь у творенні ціннісно-сміслових конструктів;
- реалізація інноваційних освітніх технологій морального виховання у професійно-освітній галузі.

На другому етапі опитування експертам було запропоновано вказати через ранжування варіантів відповідей педагогічні умови, що мають найбільший навчально-методичний потенціал формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах аксіорозвивального середовища.

Узагальнений матеріал теоретичного етапу дослідження спільно з результатами опитування викладачів закладів вищої освіти залучених до експериментального дослідження дають підстави виокремити найбільш перспективні педагогічні умови щодо формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах аксіорозвивального середовища:

1. *Формування інтелектуально-когнітивної основи ціннісної мотивації у професійній діяльності.*
2. *Актуалізація ціннісної мотивації формування розвинутої ціннісно-сміслової сфери й аксіологічної культури.*
3. *Активізація життєвої та професійної практики на ціннісних засадах й аксіологічних знаннях.*
4. *Заохочення особистісного (ціннісного) саморозвитку через особисту участь у творенні ціннісно-сміслових конструктів.*

Практична реалізація означених педагогічних умов створює методологічну основу для формування у майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв аксіологічної компетентності як інтегрального утворення з особистих, професійних і соціально-культурних цінностей, що задають характер його ціннісно-смілової сфери, а також аксіологічних знань, що постають основою його професійної діяльності й життєвих стратегій. При цьому, наголошуємо, що до результатів професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі 02 «Культура і мистецтво» необхідно віднести залучення й засвоєння обґрунтованої нами у попередніх дослідженнях системи цінностей: 1) особистісних цінностей як сукупності цінностей (моральних (порядність) і діяльнісних (самовдосконалення й саморозвиток)); 2) професійних цінностей (професійна компетентність й професійна самореалізація); 3) соціокультурних цінностей (повага людської гідності, свобода й демократія) [13].

Необхідно відзначити, що виокремлені нами вище педагогічні умови щодо формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах аксіорозвивального середовища мають спеціальний характер. Водночас, змістовний аналіз наявних стандартів вищої

освіти для галузі 02 «Культура і мистецтво» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з спеціальностей 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», 024 «Хореографія», 025 «Музичне мистецтво», 026 «Сценічне мистецтво» [14], надає можливість виокремити низку загальних педагогічних умов, які орієнтовані на формування аксіологічної компетентності:

- вивчення здобувачами культурно-мистецької освіти дисциплін, що їм притаманне аксіологічне спрямування як-от «Філософія», «Історія української державності і культури», «Історія мистецтва (хореографічного, образотворчого, театрального, музичного тощо)», які традиційно входять до освітніх програм освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі 02 «Культура і мистецтво»;

- забезпечення в освітньому процесі інформаційно-розвивальної складової, сучасних освітніх технологій викладання, що зумовлено необхідністю промоцією інноваційного розвитку й враховує сучасні особливості особистісного розвитку молоді;

- естетичне й емоційне забарвлення навчального оснащення та обладнання, художнє оформлення наочних засобів навчання, що має принципове значення для формування професійних компетентностей майбутніх фахівців у галузі 02 «Культура і мистецтво»;

- постійну увагу до соціально-комунікаційних аспектів освітнього процесу, зважаючи на їхній принциповий характер для формування позитивного контексту навчально-пізнавальної діяльності і мотивів щодо пізнання й освіти;

- наявність аксіологічної культури високого рівня у професорсько-викладацького колективу, що бере участь у професійній підготовці майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв.

Реалізацію означених загальних педагогічних умов можна вважати мінімально допустимим рівнем забезпечення в освітньому процесі аксіологічної складової. Втім формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв передбачає проектування аксіорозвивального середовища у процесі професійної освіти й забезпечення позначених нами вище педагогічних умов, що мають спеціальний (цілеспрямований) характер.

Логічним етапом нашого дослідження є змістовна характеристика обраних педагогічних умов з одночасним проектуванням навчально-методичних заходів забезпечення вказаних педумов формування аксіологічної компетентності фахівця у галузі 02 «Культура і мистецтво».

1. Формування інтелектуально-когнітивної основи ціннісної мотивації у професійній діяльності.

Ціннісна мотивація у професійній діяльності виражає особливий стан особистості, суть якого полягає у готовності діяти відповідно до професійних

вимог й орієнтуючись на певні цінності (зокрема, **професійно значущі**). З цього походить необхідність формування інтелектуально-когнітивної основи такої готовності й відповідної активності. Відповідна педагогічна умова акцентує увагу на предметну сторону такої інтелектуально-когнітивної основи (ідеали, цілі, цінності, аксіологічні знання, знання про зміст бажаних і необхідних професійних компетентностей). Зауважимо, що нині вже класичною є позиція, що саме когнітивний розвиток є запорукою усвідомлення особистістю власних потреб як цілей або цінностей, а відповідний інтелектуальний базис уможлиблює спілкування з приводу цінностей [15, с. 551].

Отож для реалізація такої педагогічної умови як формування інтелектуально-когнітивної основи ціннісної мотивації у професійній діяльності вважаємо обґрунтованим здійснення таких навчально-методичних заходів:

1) розширення аксіологічної складової стандартів вищої освіти для галузі 02 «Культура і мистецтво» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, з її відповідним відображенням у змісті освітніх програм, навчальних планів, робочих програм і силабусів дисциплін, а також у навчально-методичних матеріалах;

2) впровадження у систему професійної підготовки дисциплін, що матимуть значне аксіологічне навантаження – у сенсі аксіознань і сенсі залучення до **професійно значущих** цінностей, а саме: «Теорія цінностей (аксіологія)», «Ціннісні аспекти культурно-мистецької діяльності»;

3) посилення аксіологічної складової нормативних дисциплін, які традиційно входять до освітніх програм першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі 02 «Культура і мистецтво»: «Філософія», «Історія української державності і культури», «Історія мистецтва (хореографічного, образотворчого, театрального, музичного тощо)»;

4) з метою формування свідомого ставлення до аксіологічних знань, **професійно значущих** цінностей й сприйняття їх як передумови майбутнього професійного успіху використання як класичних форм здійснення освітнього процесу (лекції, проблемні семінари, тематичні дискусії), так і інноваційних форм (дослідницьке (евристичне) навчання, технологія розвитку критичного мислення).

Сукупно вказані заходи закладають основу для засвоєння **професійно значущих** цінностей на формальному, емоційному й світоглядному рівнях, що забезпечує ефективне формування ціннісно-сислової сфери й аксіологічної культури особистості, сприяє її залученню до аксіологічного знання й світу цінностей.

2. Актуалізація ціннісної мотивації формування розвиненої ціннісно-сислової сфери й аксіологічної культури.

Досвідом багатьох досліджень [зокрема 16; 10; 8] доведено, що активність студентів щодо здобуття певних компетентностей (або професійно важливих

особистісних якостей) залежить від особистої мотивації відповідної освітньої і пізнавальної активності. Зважаючи на вказане, в умовах аксіорозвивального середовища орієнтованого на формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця у галузі 02 «Культура і мистецтво» принциповою педагогічною умовою є актуалізація відповідної ціннісної мотивації.

Забезпечення актуалізації ціннісної мотивації формування розвиненої ціннісно-сислової сфери й аксіологічної культури передбачає наповнення аксіорозвивального середовища «висловлюваннями, міркуваннями, ідеями, сумнівами, переконаннями, емоціями, переживаннями, що в цілому створює сприятливі умови для навчання і творчого пошуку [10, с. 242]. Крім того для нас є принциповою обґрунтована наукова позиція про визнання важливості для привласнення цінностей практичного залучення суб'єкта до соціальних відносин, завдяки яким суспільні цінності трансформуються в особистісні. «Цим стверджується важливість емпіричного досвіду, діяльнісного, емоційного проживання людиною ситуацій, ставлень, моральних почуттів для формування індивідуальної системи цінностей» [17, с. 231].

Підсумовуючи вказане, відзначимо, що для практичної реалізації такої педагогічної умови як актуалізація ціннісної мотивації формування розвиненої ціннісно-сислової сфери й аксіологічної культури обґрунтованим є здійснення таких навчально-методичних заходів:

1) впровадження у систему професійної підготовки у межах аксіорозвивального середовища фахівців у галузі 02 «Культура і мистецтво» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти принципів, правил і настанов, що наповнюють організаційно-педагогічну взаємодію суб'єктів освітнього процесу особливим ціннісним змістом (з відповідним відображенням у робочих програмах і силабусах дисциплін навчального плану);

2) реалізація професорсько-викладацьким складом аксіологічного підходу як у процесі викладання соціально-гуманітарних дисциплін, так і під час професійної підготовки: а) практичні засоби: технологія створення діалогового простору, інтерактивне навчання; б) формами навчання: лекції, практичні і семінарські заняття;

3) насичення аксіорозвивального середовища професійної підготовки майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв різноманітними видами освітньої й пізнавальної діяльності, що сприятимуть розвитку ціннісно-сислової сфери здобувача освіти й формуванню аксіологічної культури високого рівня: а) практичні засоби: дослідницьке (евристичне) навчання, технологія проектного навчання («Метод проєктів»); б) формами навчання: лабораторні заняття (творчі майстерні), а також індивідуальна, парна, мікрогрупова, групова робота.

3. Активізація життєвої та професійної практики на ціннісних засадах й аксіологічних знаннях.

Розуміючи формування аксіологічної компетентності як головного освітнього завдання професійної підготовки майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах аксіорозвивального середовища, розглядаємо принципово педагогічною умовою досягнення відповідного результату шляхом активізації життєвої та професійної практики на ціннісних засадах й аксіологічних знаннях. Крім того, забезпечення означеної педумови враховує необхідність орієнтації на зміст й особливості майбутньої професійної діяльності. В основі цієї позиції емпірично перевірене наукове положення про те, що професійна самоактуалізація полягає у внутрішньому (індивідуальному) визначенні власної професійної ролі, пошуку власних професійних перспектив, їхній реалізації й встановленні нових професійних цілей [18].

Відзначимо також, що практична реалізація вказаної педагогічної умови відкриває шлях до вирішення певних проблем, актуальних для сфери професійної підготовки фахівців у галузі 02 «Культура і мистецтво». Зокрема йдеться про професійну підготовку конкурентоспроможної особистості майбутнього професіонала, орієнтованого на постійне самовдосконалення, творчий пошук, самореалізацію і саморозвиток. Водночас, активізація життєвої та професійної практики на ціннісних засадах й аксіологічних знаннях ґрунтується на ціннісно-антропологічному підході, а сама освітня діяльність орієнтована потреби конкретної особистості, на відміну від пануючої педагогічної традиції, що орієнтована на абстрактну людину.

Для практичної реалізація такої педагогічної умови як активізація життєвої та професійної практики на ціннісних засадах й аксіологічних знаннях обґрунтованим є здійснення таких навчально-методичних заходів:

1) стимулювання у межах аксіорозвивального середовища до науково-дослідної діяльності шляхом включення до тематики професійних дисциплін проблемних питань ціннісного характеру як приводів для діалогічного спілкування і дискусій;

2) творча практика, яка триває впродовж усього періоду навчання та безпосередньо пов'язана з закріпленням змісту аксіоорієнтованих дисциплін, а також змісту професійних дисциплін, що сукупно сприяє формуванню особистого досвіду вирішення життєвих колізій й професійних завдань на ціннісній основі;

3) забезпеченні єдності аудиторної та позааудиторної роботи задля організації у межах аксіорозвивального середовища множинності приводів для комунікації щодо розв'язку практичних завдань, пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю (хореографічного, образотворчого, театрального, музичного спрямування), а також пов'язаної з цим ціннісної рефлексії щодо свої діяльності і діяльності своїх партнерів.

4. *Заохочення особистісного (ціннісного) саморозвитку через особисту участь у творенні ціннісно-сміслових конструктів.*

Необхідність реалізації означеної педагогічної умови продиктована фактом фундаментального завдання, що є притаманним для вищої школи: формування основи для майбутнього самозростання, самовдосконалення й саморозвитку. У контексті нашого дослідження акцентуємо увагу на засвоєнні аксіологічних знань і формуванні цінностей й ціннісних орієнтацій як основи життєвої стратегії і професійної діяльності. З цього постає необхідність щодо формування у здобувача культурно-мистецької освіти здатності здійснювати сукупність дій, скеровану на перетворення й опанування знаннями потоками аксіологічного характеру, а також здатності сприймати життєві цінності й ціннісно-сміслові конструкти в якості джерела самоосвіти, саморозвитку й самовдосконалення. Вважаємо, що практичне вирішення означеного завдання передбачає наповнення аксіорозвивального середовища різноманітними видами творчої діяльності, що забезпечуватимуть активну участь майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в освітньому процесі, сприятимуть особистісному (зокрема ціннісному) саморозвитку. Отож ефективну реалізацію педагогічної умови заохочення особистісного (ціннісного) саморозвитку через особисту участь у творенні ціннісно-сміслових конструктів пов'язуємо із творчою діяльністю, що для фахівців у галузі 02 «Культура і мистецтво» має фундаментальне значення.

Отож, зауважимо, що для практичної реалізації такої педагогічної умови заохочення особистісного (ціннісного) саморозвитку через особисту участь у творенні ціннісно-сміслових конструктів обґрунтованим є здійснення таких навчально-методичних заходів:

1) розширення у межах аксіорозвивального середовища ціннісного контексту навчання шляхом залучення до участі у різноманітних заходах, що відображають авторську (зокрема ціннісну) позицію і є приводом для діалогічного спілкування й поліфонії думок, а також стимулом для самовираження;

2) створення системи смисложиттєвих ситуацій (проблемні дискусії, рольові ігри, участь у мистецьких заходах, зустрічі із професіоналами), що доводитимуть значення й потенціал аксіологічних знань і сформованості ціннісних орієнтацій на шляху до професійного успіху;

3) реалізація у межах аксіорозвивального середовища різноманітних видів творчої діяльності, що сприятимуть особистісному (ціннісному) саморозвитку: а) практичні засоби: технологія проєктного навчання («Метод проєктів»), технологія «Створення ситуації успіху», використання комп'ютерно-інформаційних технологій; б) формами навчання: лабораторні заняття (творчі майстерні), а також індивідуальна, парна, мікрогрупова, групова робота.

Висновки. Проведене нами дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1) опрацьований нами матеріал щодо трактування й практичного застосування поняття «педагогічні умови» уможливорює у цілях нашого

дослідження детермінувати педагогічні умови як важливий феномен педагогічної практики, динамічного характеру, що має соціально-історичну генезу, являє собою функціональну систему зовнішніх та внутрішніх чинників, що задають змістовні й процесуальні параметри освітнього процесу з метою досягнення певних результатами навчання, зокрема формування компетентностей (наприклад, аксіологічної);

2) на підставі узагальнення матеріалів теоретичного характеру у поєднанні з результатами емпіричного дослідження обґрунтовано виокремити найбільш перспективні педагогічні умови щодо формування аксіологічної компетентності майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах аксіорозвивального середовища: 1) формування інтелектуально-когнітивної основи ціннісної мотивації у професійній діяльності; 2) актуалізація ціннісної мотивації формування розвиненої ціннісно-сислової сфери й аксіологічної культури; 3) активізація життєвої та професійної практики на ціннісних засадах й аксіологічних знання; 4) заохочення особистісного (ціннісного) саморозвитку через особисту участь у творенні ціннісно-сислових конструктів.

Практична реалізація означених педагогічних умов створює методологічну основу для формування у майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв аксіологічної компетентності як інтегрального утворення з професійно значущих цінностей, що визначають характер його ціннісно-сислової сфери, а також аксіологічних знань, що постають основою його професійної діяльності.

Література:

1. Словник-довідник з професійної педагогіки / [ред.-упоряд. А. В. Семенова]. Одеса: Пальміра, 2006. 272 с.
2. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посібник / ред. І. А. Зязюн, О. М. Пехота. Київ : А.С.К., 2003. 240 с.
3. Литвин А., Мацейко О. Методологічні засади поняття «педагогічні умови». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 4. С. 43–63.
4. Гирка І. Організаційно-педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх учителів інформатики в процесі фахової підготовки. *Обрії*. 2015. № 1. С. 64-67.
5. Закусилова Т. О. Педагогічні умови формування основ професіоналізму майбутніх медичних сестер у процесі фахової підготовки. *Молодий вчений*. 2016. № 7 (34). С. 407–410.
6. Пелех Ю. В. Ціннісно-сисловий концепт професійної підготовки майбутнього педагога: монографія / за редакцією М. Б. Євтуха. Рівне: Тетіс, 2009. 400 с.
7. Ярошинська О. О. Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи : дис. ...доктора пед. наук ; 13.00.04. Житомир, 2015. 544 с.
8. Марченко О. Г. Теоретичні і методичні засади формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю : дис. ... док. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2020. 553 с.
9. Блашкова О. М. Формування гуманістичних цінностей студентів природничих спеціальностей у навчально-виховному процесі педагогічних університетів: дис. ... к-та. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2019. 227 с.

10. Лупак Н. М. Теорія і практика формування комунікативної компетентності майбутніх учителів мистецьких спеціальностей на засадах інтермедіальної технології : дис. ... док. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2021. 610 с.
11. Рогоза В. В. Практикум з питань формування екологічних цінностей у майбутніх учителів природничих наук у процесі професійної підготовки : навчально-методичний посібник. Рівне: Волинські обереги, 2020. 200 с.
12. Стадніченко Н. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутнього актора до професійного спілкування : дис. ... к. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2017. 397 с.
13. Шетеля Н. І. Аксіологічна компетентність фахівця галузі культури і мистецтв: зміст і специфіка. *Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції «Психологія та педагогіка у системі сучасного гуманітарного знання XXI століття (Харків 10-11 грудня 2021 р.)*. 2021. С. 15-19.
14. Затверджені стандарти вищої освіти. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> (доступ 15.09.2021).
15. Schwartz, S.H., & Bilsky, W. Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. Vol. 53. Pp. 550–562.
16. Дем'янюк В. В. Формування у майбутніх спеціалістів з бухгалтерського обліку ціннісних професійних орієнтацій у фаховій підготовці: дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.04. Рівне, 2019. 288 с.
17. Заредінова Е. Р. Соціокультурні цінності як регулятори життєдіяльності суспільства та особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. Вип. 19(1). С. 226–235.
18. Гомонюк В. О. Самоактуалізація та самореалізація особистості: сучасні наукові уявлення. *Psychologia i socjologia. Politologija*. 2013. Volume 22. S. 21–26.

References:

1. Semenova, A. V. (2006). *Slovník-dovídník z profesiínoí pedahohiky [Dictionary of professional pedagogy]*. Odesa: Palmira., 272 s [in Ukrainian].
2. Ziaziun, I. A. , Pekhota, O. M. (2003). *Pidhotovka maibutnoho vchytelia do vprovadzhenia pedahohichnykh tekhnolohii [Preparing future teachers for the introduction of pedagogical technologies]*. Kyiv: A.S.K., 240 s [in Ukrainian].
3. Lytvyn, A., Matseiko, O. (2013). Metodolohichni zasady poniattia «pedahohichni umovy» [Methodological principles of the concept of "pedagogical conditions"]. *Pedahohika i psykhologhiia profesiínoí osvity - Pedagogy and psychology of vocational education*, 4, 43–63 [in Ukrainian].
4. Hyrka, I. (2015). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy formuvannia profesiínoí kompetentnosti maibutnikh uchyteliv informatyky v protsesi fakhovoi pidhotovky [Organizational and pedagogical conditions for the formation of professional competence of future teachers of computer science in the process of professional training]. *Obrii - Horizons*, 1, 64-67 [in Ukrainian].
5. Zakusylova T. O. (2016). Pedahohichni umovy formuvannia osnov profesionalizmu maibutnikh medychnykh sester u protsesi fakhovoi pidhotovky [Pedagogical conditions for the formation of the foundations of professionalism of future nurses in the process of professional training]. *Molodyi vchenyi - Young scientist*, 7 (34), 407–410 [in Ukrainian].
6. Pelekh Yu. V. (2009). *Tsinnisno-smyslovyi kontsept profesiínoí pidhotovky maibutnoho pedahoha [Value-semantic concept of professional training of future teachers]*. Rivne: Tetis [in Ukrainian].
7. Yaroshynska, O. O. (2015). Teoretychni i metodychni zasady proektuvannia osvitnoho seredovyscha profesiínoí pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoí shkoly [Theoretical and methodical bases of designing the educational environment of professional training of future primary school teachers]. *Doctor's thesis*. Zhytomyr [in Ukrainian].

8. Marchenko, O. H. (2020). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia osvitnoho seredovyscha u vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladakh aviatsiinoho profilu [Theoretical and methodical bases of formation of educational environment in higher military educational establishments of aviation profile]. *Doctor's thesis* Kharkiv [in Ukrainian].
9. Blashkova O. M. (2019). Formuvannia humanistychnykh tsinnosti studentiv pryrodnychyykh spetsialnosti u navchalno-vykhovnomu protsesi pedahohichnykh universytetiv [Formation of humanistic values of students of natural specialties in the educational process of pedagogical universities]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Lupak, N. M. (2021). Teoriia i praktyka formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv mystetskykh spetsialnosti na zasadakh intermedialnoi tekhnolohii [Theory and practice of formation of communicative competence of future teachers of art specialties on the basis of intermedia technology]. *Doctor's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
11. Rohoza, V. V. (2020). *Praktykum z pytan formuvannia ekolohichnykh tsinnosti u maibutnykh uchyteliv pryrodnychyykh nauk u protsesi profesiinoy pidhotovky* [Workshop on the formation of environmental values in future teachers of natural sciences in the process of training]. Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].
12. Stadnichenko, N. V. (2017). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy pidhotovky maibutnoho aktora do profesiinoho spilkuvannia [Organizational and pedagogical conditions of preparation of the future actor for professional communication]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
13. Shetelia N. I. (2021). Aksiolohichna kompetentnist fakhivtsia haluzi kultury i mystetstv: zmist i spetsyfika [Axiological competence of a specialist in the field of culture and arts: content and specifics]. *Zbirnyk tez naukovykh robot uchasnykiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Psykhologhiia ta pedahohika u systemi suchasnoho humanitarnoho znannia KhKhI stolittia (Kharkiv 10-11 hrudnia 2021 r.)*. S. 15-19 [in Ukrainian].
14. Zatverdzeni standarty vyshchoi osvity. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Approved standards of higher education. Ministry of Education and Science of Ukraine]. *mon.gov.ua* Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].
15. Schwartz, S.H., & Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 53. Pp. 550–562 [in Ukrainian].
16. Demianiuk, V. V. (2019). Formuvannia u maibutnykh spetsialistiv z bukhholderskoho obliku tsinnisnykh profesiinykh oriantatsii u fakhovii pidhotovtsi [Formation of future professionals in accounting value professional orientations in professional training]. *Candidate's thesis*. Rivne [in Ukrainian].
17. Zaredinova, E. R. (2015). Sotsiokulturni tsinnosti yak rehulatory zhyttiediialnosti suspilstva ta osobystosti [Socio-cultural values as regulators of society and the individual]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi - Theoretical and methodological problems of raising children and student*, 19(1), 226–235 [in Ukrainian].
18. Homoniuk, V. O. (2013). Samoaktualizatsiia ta samorealizatsiia osobystosti: suchasni naukovi uiavlennia [Self-actualization and self-realization of personality: modern scientific ideas]. *Psychologia i sociologia. Politologija - Psychology and sociology. Political Science*, 22, 21–26 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Психологія»

УДК 316.362:316.6]:37.043.2-056.2/.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-346-356](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-346-356)

Грицюк Ірина Михайлівна, кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри практичної психології та психодіагностики, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Волинська область, вул. Потапова 9. тел.: 0505392867, <https://orcid.org/0000-0001-6988-6012>

Сащук Юлія Валеріївна, студентка факультету психології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Волинська область, вул. Потапова 9. тел.: 0979539637

ЗНАЧЕННЯ СІМЕЙНОГО КЛІМАТУ ДЛЯ УСПІШНОГО НАВЧАННЯ ДИТИНИ З ДІАГНОЗОМ ЗПР (МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК)

Анотація. Під словом сім'я ми розуміємо цілий комплекс явищ. Це і стосунки між людьми, і місце кожного члена в сім'ї, весь спосіб життя, ставлення до оточуючих, минуле та майбутнє. Для дитини і для тієї, що розвивається без патологій, і для дитини з діагнозом, сім'я, то є цілий світ. Дитина, об'єктивно, не може впливати на відносини між дорослими, на фінансову ситуацію чи на ситуацію в суспільстві. Але поява дитини з проблемами розвитку впливає на родину. Якщо сім'я володіє певними формальними факторами, які сприяють нормалізації; якщо сім'я володіє значними внутрішніми ресурсами, має правильну мотивацію, то є великі шанси на значні успіхи таких дітей у навчанні. Зокрема ми у своїй статті, розкриваємо вплив сімейного клімату на успішність навчання дитини із діагнозом ЗПР (затримка психічного розвитку).

Ми розкрили дуже важливі аспекти, що стосуються характеристики дитини з діагнозом затримка психічного розвитку у порівнянні з діагнозом затримка розумового розвитку. Ми визначили характеристики сім'ї (значення соціально-економічного положення, задоволеність шлюбом). Визначили наскільки важливою є неформальна підтримка таких сімей рідними, друзями, а також соціальними інституціями та доступ до навчальних та поведінкових програм. Оскільки формальна підтримка (соціальні та психологічні служби, доступ до навчальних закладів, інклюзія, можливість соціалізувати дитину) теж

впливає, як на функціонування сім'ї, так і на можливість дитини із затримкою психічного розвитку набувати необхідних знань, умінь та навичок.

Затримка психічного розвитку може бути зумовлена найрізноманітнішими причинами. Водночас діти цієї категорії мають низку загальних особливостей у розвитку пізнавальної сфери. Серед них визначаються групи дітей, які є педагогічно занедбані, що свідчить про негативний сімейний клімат, клімат, що може бути загрозливим для нормального функціонування. Розумово відсталі діти, які справді мають низьку здатність до навчання та ослаблені діти. Найбільш численною є група педагогічно занедбаних дітей. Тому так важливо, підтримувати такі сім'ї, допомагати їм віднайти сили для себе і для своїх дітей.

Ключові слова: сімейний клімат, затримка психічного розвитку, розумова відсталість, інтелект, мікросистема, мезосистема, молодший шкільний вік.

Hrytsiuk Iryna Mykhailivna, associate Professor of the Department of Practical Psychology and Psychodiagnostics, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Volyn Region, str. Potapova 9, tel. 0505392867 <https://orcid.org/0000-0001-6988-6012>

Sashchuk Yuliia Valeriivna, student of the Faculty of Psychology, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Volyn Region, str. Potapova 9., 42 group, specialty «Practical Psychology», tel. 0979539637

THE IMPORTANCE OF FAMILY CLIMATE FOR SUCCESSFUL EDUCATION OF A CHILD WITH A DIAGNOSIS OF ADHD (PRIMARY SCHOOL AGE)

Abstract. By the word family we mean a whole set of phenomena. This is the relationship between people, and the place of each member of the family, the whole way of life, attitude to others, past and future. For a child and for one who develops without pathologies, and for a child with a diagnosis, family, that is, the whole world. The child, objectively, can't influence the relationship between adults, the financial situation or the situation in society. But having a child with developmental problems affects the family. If the family has certain formal factors that contribute to normalization; if the family has significant internal resources, has the right motivation, there is a great chance of significant success of such children in learning. In particular, in our article, we reveal the influence of the family climate on the success of the education of a child diagnosed with mental retardation.

We have revealed very important aspects concerning the characteristics of a child diagnosed with mental retardation compared to the diagnosis of mental retardation. We identified the characteristics of the family (the importance of

socio-economic status, marital satisfaction). The importance of informal support for such families by relatives, friends, as well as social institutions and access to educational and behavioral programs was identified. Because formal support (social and psychological services, access to educational institutions, inclusion, the ability to socialize the child) also affects both the functioning of the family and the ability of a child with mental retardation to acquire the necessary knowledge, skills and abilities.

Mental retardation can be caused by a variety of reasons. At the same time, children in this category have a number of common features in the development of the cognitive sphere. Among them are groups of children who are pedagogically neglected, which indicates a negative family climate, a climate that can be threatening to normal functioning. Mentally retarded children who are really low learning and weak children. The most numerous is the group of pedagogically neglected children. That is why it is so important to support such families, to help them find strength for themselves and their children.

Key words: family climate, mental retardation, mental retardation, intelligence, microsystem, mesosystem, primary school age.

Постановка проблеми. Від атмосфери у сім'ї залежить дуже багато факторів. Це самовідчуття кожного члена у родині, побудова ефективних взаємин, реалізація функцій та потреб. Сім'я – найбільший ресурс. Вона дає людині її перший емоційний та пізнавальний досвід. Діти з міцних сімей зазвичай, мають можливість стати зрілими, сильними особистостями в дорослому віці. Якщо ж дитина має певний діагноз, то сімейний клімат, має для неї ще більше значення. Адже, фахівці не зможуть допомогти дитині, якщо сім'я не знаходить сили в собі, щоб підтримати один одного. Ефективне професійне втручання може бути тільки через стосунок партнерства між батьками та фахівцями. Тому світ, в якому живе дитина дуже важливий як для виховання та розвитку, так і для успішної соціалізації. Сім'я та дитина впливають один на одного. Це взаємопов'язані, взаємовпливаючі системи. Дитина відчуває емоційний стан батьків. Батьки, в нормі повинні відгукуватись на потреби дитини. Діагноз затримка психічного розвитку у дитини може спровокувати проблеми у стосунках між батьками. То ж ми вирішили провести теоретичний огляд проблеми впливу взаємин між подружжям та успішність навчання та соціалізації дитини молодшого шкільного віку.

Діагноз затримка психічного розвитку говорить про вповільнення темпу розвитку психіки дитини, що виражається в недостатності загального запасу знань, незрілості мислення, переважанні ігрових інтересів, швидкому перенасиченні в інтелектуальній діяльності. Тому, власне мікросистема (в першу чергу сім'я) функціонує в мезосистемі, яка включає в себе її найближче оточення. Тому важливо, щоб власне оточення адекватно реагувало, намагалось полегшити стрес батьків, надаючи їм фізичну та психологічну підтримку.

Сім'я – це певний набір патернів поведінки, ролей та міжособистісних взаємин. Потенційними проблемами в мікросистемі, під назвою «сім'я особливої дитини» можна виділити декілька:

- мати – батько (індивідуальний стан кожного з батьків та гармонійність стосунків; необхідність прийняти обмеження дитини);

- мати – особлива дитина (депресія, відчуття провини, самозвинувачення, проблеми у ставленні до дитини);

- мати – здорова дитина (недостатня кількість уваги до здорової дитини, перекладання на здорову дитину непосильних обов'язків, що стосуються догляду за особливою дитиною, використання здорової дитини в якості компенсації);

- батько – особлива дитина (відмова батька від фізичної та психологічної участі в турботі про особливу дитину);

- батько – здорова дитина. Сюди можна віднести абсолютно ті ж характеристики, що і про взаємини матері та здорової дитини. Це і та ж компенсація, завищені вимоги та очікування.

- особлива дитина – здорова дитина (відчуття провини, сором, страх «заразитись», певна маніпуляція з боку особливого брата чи сестри амбівалентні почуття здорової дитини по відношенню до брата чи сестри з порушеннями [6]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наша стаття ґрунтується на основі великої кількості публікацій, які стосуються як дитячо-батьківських стосунків та різних типів виховання (Е.Шефер). Так і на основі праць Е. Ейдемільера, який запропонував деталізовану класифікацію стилів виховання. Досить деталізована класифікація стилів запропонована в працях. Автор виділяє такі типи негармонійного сімейного впливу: гіпопротекція, домінуюча гіперпротекція, гіперпротекція, що спотворює емоційне нехтування, жорсткі взаємини, підвищена моральна відповідальність.

Інтерес викликають праці, в яких дитячо-батьківські стосунки пов'язані з аналізом сімейної структури. У дослідженнях Е. Арутюнян описані три варіанти сім'ї: традиційні (підкорення), дитино-центричні (симбіоз) і демократичні (прийняття). Розкриваються клінічні уявлення щодо затримки психічного розвитку описані у роботах Т. Власової, К. Лебединської, В. Лубовського, Т. Марковської, М. Певзнер, Т. Сак та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Особливості психічного розвитку дітей із ЗПР та питання корекційної допомоги висвітлені у дослідженнях У. Ульєнкової, Н. Бастун, В. Назаревич.

Дослідження особливостей розвитку дітей із ЗПР засвідчують, що ця категорія є досить різноманітною за своїм складом та поєднує такі варіанти затримки психічного розвитку. Власова Т., К. Лебединська, В. Лебединський, В. Лубовський, М. Певзнер, Г. Сухарева, У. Ульєнкова, Г. Шевченко говорять, що немає підстав вважати їх незворотними. Українські дослідники та науковці,

такі як Н. Бастун, Є. Соботович, В. Тарасун, І. Ужченко, О. Хохліна, М. Шеремет, визначали, що розвиток дітей із ЗПР характеризується нерівномірним або затриманим дозріванням вищих психічних функцій, недостатністю пізнавальної діяльності, зниженим рівнем працездатності, недорозвиненням емоційно-особистісної сфери.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз впливу сімейного клімату на успішність навчання дітей з ЗПР. Оскільки, сім'я це складна система, з складною взаємодією членів, яка певним чином впливає на ті успіхи або неуспіхи, які дитина молодшого шкільного віку має у навчальному закладі. Бажання зрозуміти та пояснити взаємозв'язок сімейного клімату, як такого, та успішності дитини із ЗПР у навчанні.

Виклад основного матеріалу. Під впливом «теплого» сімейного клімату, що базується на особистісній формі спілкування дітей і дорослих, у дітей формується висока сприйнятливність до виховних впливів останніх. Діти, які виховуються в сім'ях із таким кліматом, добре контактують з однолітками, виявляють доброзичливе ставлення до них, правильно реагують на вимоги вихователів у дитячому садку. І навпаки, у поведінці дітей, які виховуються в так званих «неблагополучних» сім'ях, переважають негативні емоції, упереджене, здебільшого недоброзичливе ставлення до оточуючих. Такі діти схильні до афектів, що нерідко призводить до конфліктів з оточуючими.

Дуже негативно позначається на самопочутті дитини розлад у стосунках між батьками. За таких умов у дітей виникають так звані конфліктні переживання. Останні є наслідком зіткнення у свідомості дитини протилежних за своїм емоційним забарвленням ставлень до близької людини.

Емоційні фактори важливі не лише тим, що вони посилюють чи послаблюють виховні впливи. У певному емоційному ставленні дорослого до предметів чи явищ закладено для дитини смисл існування цих предметів і явищ, їх ціннісне значення. Те, що дорослі хвалять, оберігають, заради чого витрачають сили, чим захоплюються, через що страждають, поступово стає предметом переживань самої дитини. Звідси випливає висновок: від того, що переживатиме дитина в перші роки її життя, якою буде спрямованість її почуттів, залежатиме й соціальна «вартість» її «Я» [10].

Шкільний вік передбачає входження сімейної системи в період стресу, який пов'язаний з тим, що батьки змушені приймати рішення про звичайне або спеціалізоване навчання; з вирішенням проблем, що стосується реакцій на дитину її одноліток; проблеми організації навчання та відпочинку дитини. Також програми навчальні для дітей з порушеннями можуть викликати певне невдоволення у батьків. Батькам можуть не подобатись умови, в яких має навчатись їх дитина; батьки можуть хотіти, щоб їх дитина навчалась окремо від інших дітей; в інших випадках, вони можуть вимагати для своєї дитини особливої навчальної програми.

Бакстер (1986), досліджуючи сім'ї дітей, які відставали в розумовому розвитку, виявив, що основні стресові фактори, пов'язані з турботою та доглядом за дітьми, це проблеми з поведінкою та довготривала залежність від батьків. Бакстер визначив, що паралельно зі зниженням стурбованості щодо фізичних потреб дитини, збільшується тривога та стурбованість щодо поведінки дитини в суспільних місцях. Батьки відчувають стрес, коли поведінка дитини привертає увагу до сім'ї. Біренбаум, у своїх дослідженнях виявив, що деякі батьки прагнуть приховати проблеми з поведінкою у дітей. Також на сім'ю окрім психологічних проблем, лягає велика кількість фінансових затрат, що в свою чергу, впливає на сімейний клімат. Адже, не усі мають змогу найняти няню, оплати додаткові заняття та медичні послуги. Також батьки особливих дітей, часто змушені покинути роботу, обмежені в різних соціальних активностях і в службовому зростанні [6].

У психологічній літературі виокремлюють чотири основні варіанти затримки психічного розвитку (ЗПР):

1. ЗПР конституційного походження, коли інфантильність психіки часто поєднується з інфантильним типом статури людини, що вирізняється дитячою пластичністю миміки та моторики. Емоційна сфера таких дітей ніби перебуває на більш ранньому щаблі розвитку. школа для таких дітей є продовженням гри, вони приносять з собою іграшки, хочуть гратися.

2. ЗПР соматогенного походження, коли емоційна незрілість зумовлена тривалими хронічними захворюваннями. Зниження фізичної активності в цьому випадку зумовлює брак інформації, формування життєво важливих психічних функцій гальмується. Може додаватись, так звана, «штучна» інфантилізація, спричинена умовами гіперопіки.

3. ЗПР психогенного походження пов'язана з несприятливими формами виховання. Так за умов бездоглядності може формуватись патологічний розвиток особистості за типом психічної нестійкості: невміння гальмувати свої емоції та бажання, несміливість, невпевненість. За умов виховання, що травмують психіку, коли переважають жорстокість або груба авторитарність, нерідко формується невротичний розвиток особистості, за якого ЗПР проявляється як відсутність ініціативи й самостійності, боязкість, несміливість.

4. ЗПР церебрально-органічного генезу, коли причиною є паталогія вагітності й пологів, травми нервової системи в перші роки життя. Подібність цієї форми ЗПР з олігофренією визначається органічним ураженням ЦНС на ранніх етапах онтогенезу [7].

Діти з ЗПР (затримкою психічного розвитку) входять в особливу змішану по мірі психофізіологічного розвитку групу осіб. Затримку психічного розвитку психіатри відносять до класу маловиражених відхилень психічного розвитку. ЗПР сьогодні вважається поширеним видом психічних патологій у ранньому віці. Про наявність загальмованості розвитку психічних процесів говорити слід виключно за умови, що індивід ще не вийшов за межі молодшого шкільного

періоду. У випадках, коли симптоми ЗПР спостерігаються на фазі старшого шкільного періоду, вже слід говорити про олігофренії або інфантилізмі. Відхилення, виражене у затримці психічного формування, займає позицію між аномальним розвитком і нормою.

Індивід з ЗПР не характеризується наявністю серйозних порушень у формуванні процесів психіки, таких як олігофренія або первинне недорозвинення рухової або зорової системи. Основні труднощі, пережиті ними, мають зв'язок, звичайно, з аномаліями соціальної адаптації та навчальною діяльністю. Внаслідок уповільнення утворення окремих психічних функцій і спостерігаються дані складності у дітей [9].

Поняття ж «розумово відстала дитина» охоплює в собі масив дітей, яких об'єднує наявність органічних уражень мозку, які мають широко розповсюджений характер. Зарубіжні психологи, до розряду розумово відсталих дітей відносять, також і дітей із розумовою недостатністю, виникнення якої обумовлене дуже неблагополучними умовами розвитку дитини в ранньому дитинстві (дефіцит емоційних та інтелектуальних контактів з оточуючими людьми, регулярне недоїдання та ін.) [4].

Причини, які викликають розумову відсталість можуть бути різними, але їх можна розділити на дві групи: ендогенно-спадкові і екзогенні.

Спадкові фактори виникнення розумової відсталості зумовлені на генетичному рівні. Виявлено, що рецесивні гени зумовлюють наявність глибоких форм відсталості, а при неглибоких дефектах, вирішальну роль відіграють домінантні гени і полігенні спадкові фактори [5].

Екзогенні фактори представлені речовини, які діють на плід через організм матері під час вагітності, або ж пошкодження головного мозку дитини в перші роки постнатального періоду. Особливе місце серед цих факторів має інтранатальній гіпоксії та родовій травмі. До цього типу факторів входять: проблеми зі здоров'ям матері при вагітності (серцево-судинні захворювання, хвороби крові, нирок, ендопатії), токсикози, переносування плоду, клінічно вузький таз, стрімкі або затяжні пологи, порушення циркуляції крові в судинах пуповини, аномальна будова плаценти, слабка пологова діяльність.

Серед патогенних факторів, які також впливають на розвиток розумової відсталості відіграють віруси та мікроби (краснуха, грип, гепатит, лістеріоз, цитоменалія та ін.), лікарські препарати (антибіотики, сульфаніламідні препарати, барбітурати та ін.), хронічний алкоголізм батьків, імунологічна несумісність крові матері і плоду за резус-фактором і за фактором АВО [3].

У постнатальний період етіологічними факторами, які можуть викликати розумову відсталість можуть бути: менінгіти, енцефаліти, менінгоенцефаліти, дистрофічні захворювання, важкі інтоксикації, черепно-мозкові травми, та травми, які зачіпають головний мозок.

Розумова відсталість може бути зумовленою рядом спадкових, екзогенно-органічних і зовнішніх факторів. В одних випадках хвороби викликана в

результаті впливу одного з цих факторів, а в інших – як результат складного поєднання багатьох патогенних чинників.

Згідно із міжнародною класифікацією (МКБ – 10), виокремлюється 4 форми розумової відсталості: легку, помірну, важку та глибоку.

Згідно із класифікації М.С. Певзнера, виокремлюється 5 форм розумової відсталості:

1) Погранична розумова відсталість (IQ=70-90). Ця зона становить перед хворобу. Для цієї категорії дітей властивими є врівноваженість основних нервових процесів. У них відносно збережена емоційно-вольова сфера і відсутні глибокі порушення аналізаторів. Вони можуть достатньо продуктивно і акуратно виконувати доступну і зрозумілу для них діяльність;

2) Дебільність (легка розумова відсталість) (IQ=50-70). Для цієї категорії дітей, навчання в спецшколах, або спеціальних класах загальноосвітніх шкіл, виховання в спеціальних домашніх умовах, може сприяти соціальній адаптації та подальшому працевлаштуванню. Діти цієї категорії дітей властивою є неврівноваженість емоційно-вольової сфери (процесів збудження та гальмування). У них наявні порушення поведінки та низька працездатності;

3) Не різко виражена імбецильність (IQ=35-50). Ці діти навчаються, зазвичай у спецшколах, спец класах, або в домашніх умовах при залученні спеціальних педагогів. Зазвичай, вони живуть в сім'ї, їхнє працевлаштування утруднене. У них наявні порушення функцій аналізаторів, вони володіють локальними дефектами мови, слуху, зору, опорно-рухового апарату;

4) Різко виражена імбецильність (IQ=20-35). Діти, з цим рівнем інтелекту оволодівають лише навиками самообслуговування і простими трудовими операціями. Такі діти, найчастіше, направляються на навчання та виховання в спеціалізовані заклади, вони володіють некритичністю до себе і оточуючих людей, характеризується розгальмованістю потягів і схильний до не виправданих афективних реакцій;

5) Ідіотія (глибока розумова відсталість) (IQ=0-19). Ці діти, зазвичай, по життєво перебувають в інтернатах. Мислення таких дітей, практично повністю нерозвинене, із можливою емоційною прив'язкою до когось із близьких дорослих. Зазвичай, вони не оволодівають навіть елементарними навичками самообслуговування. Для дітей цієї групи властивою є нездатність до ціле направленої активності, вольових зусиль, безініціативність, в'ялість, безпомічність, схильність до копіювальної поведінки та реакцій, не врахування оточуючої ситуації [1].

Отже, інтелект – це загальна пізнавальна здібність, яка визначає готовність людини до засвоєння та використання знань та досвіду, а також розумній поведінці в проблемних ситуаціях. Крім поняття загального інтелекту, дослідники виокремлюють «біологічний», «психометричний» та «соціальний» інтелект.

Дослідження проблеми інтелекту здійснюється з позиції двох підходів: системно-структурного (інтелект як комплекс складних багаторівневих когнітивних репрезентативно-операціональних структур) та редукціоністський (пошук невеликої кількості простих базових психофізіологічних і фізіологічних процесів та функцій, властивостей чи якостей які могли б лягти в основу успішності/неуспішності вирішення багатьох задач). Інтелект дає можливість: класифікувати патерни, адаптовуватись до змін, дедуктивного та індуктивного мислення, здатність створювати та використовувати концептуальні моделі [2].

Поняття «розумово відстала людина» охоплює в собі масив дітей, яких об'єднує наявність органічних уражень мозку, які мають широко розповсюджений характер. Причинами розумової відсталості можуть бути ендогенно-спадкові та екзогенні фактори. Згідно із класифікації М.С. Певзнера, виокремлюють п'ять форм розумової відсталості: пограничну розумову відсталість, дебільність (легка розумова відсталість), нерізко виражена імбецильність, різко виражена імбецильність та ідіотія (глибока розумова відсталість).

Власне, сім'ї, які виховують дитину із ЗПР чи дитину із затримкою розумового розвитку, не дивлячись на велику кількість перепон, у своїй переважній більшості ведуть майже нормальне життя: нормалізація – це, по суті, найбільш поширений вид адаптації в нашому суспільстві. Можливість досягнення нормалізованого стилю життя може бути пов'язана не лише рівнем порушення у дитини або зі здатністю батьків справлятися з труднощами, скільки зі структурою можливостей, які є у сім'ї. Не всі, нажаль, сім'ї мають однаковий доступ до можливостей нормалізації. Ці можливості включають в себе:

- доступ до задовільної медичної допомоги;
- доступність освітніх програм;
- підтримка зі сторони рідних та друзів;
- при необхідності, доступ до дитячих закладів, де можна залишити дитину для догляду протягом дня;
- адекватні фінансові ресурси;
- доступність до програм управління поведінкою;
- доступність відпочинку;
- при необхідності – доступність спеціального обладнання;
- наявність у дитини друзів та соціальних можливостей;
- привітні сусіди;
- доступність транспорту для дитини [6].

Структура можливостей сім'ї може змінюватись. Але ці зовнішні фактори, та наявність внутрішніх ресурсів, будуть давати дітям кращі можливості до адаптації. І відповідно, кращі результати для успішного навчання

Висновки. Отже, з вище викладеного можна зробити висновок, що сім'я, то дуже складна система. Навіть в сім'ях, де немає особливих дітей, налагодження стосунків, теплих взаємин призводить до позитивного становлення дітей, як в емоційній так і в пізнавальній сфері [8]. Діти ще в ранньому дитинстві засвоюють патерни поведінки та способи реагування. Вони вчаться долати труднощі, боротись зі стресом, будувати стосунки, вчаться комунікувати, вчаться вчитись. Якщо ж говорити про сім'ї, в яких зростають діти з особливими потребами, з відхиленнями в розумовому розвитку, то таким сім'ям дуже важливо підтримувати один одного, надавати максимальну допомогу у подоланні фізичних та моральних труднощів. Успішність дітей у навчанні визначається дуже великою кількістю критеріїв, але віра батьків у свою дитину, вкладання власних сил та ресурсів, вміння батьків радіти, насолоджуватись життям, формують позитивні зміни в житті дитини у всіх сферах.

Література:

1. Власова Т.А., Певзнер М.С. Учителю о детях с отклонениями в развитии. М.: ВЛАДОС, 2000. 389 с.
2. Грицюк І.М., Яцина Т.М. Психологічні особливості корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту. *Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні*. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С.22-27.
3. Лурия А.Р. Умственно отсталый ребенок. М.: Эсмо, 2010. 123 с.
4. Петрова В.Г., Белякова И.В. Психология умственно отсталых школьников. М.: Академия, 2002. 160 с.
5. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника. М.: Эсмо, 1995. 434 с.
6. Селігман М., Дарлинг Р. Обычные семьи, особые дети. М.: Теревинф, 2019. 368с.
7. Туріщева Л.В. Діти з особливостями розвитку в звичайній школі. Х.: Вид. група «Основа», 2012. 111с.
8. The influence of moderate physical activities on the psychophysical state of children with minimal brain dysfunctions / I. Hrytsiuk and other. *Journal of Physical Education and Sport*. Romania: University of Pitesti, 2018. Vol.18. P. 1912-1918
9. https://yanasergeevna92.blogspot.com/2015/09/blog-post_16.html
10. <http://krasnopilka.gromada.org.ua/news/1601970402/>

References:

1. Vlasova T.A., & Pevzner M.S. (2000). *Uchitelyu o detyah s otkloneniyami v razviti* [Teacher about children with developmental disabilities]. M.: VLADOS [in Russian].
2. Hrytsiuk I.M. & Yatsyna T.M. (2018) *Psykhologichni osoblyvosti korektsiinoi roboty v systemi osvity ditei z vadamy intelektu* [Psychological features of correctional work in the education system of children with intellectual disabilities]. *Aktualni problemy praktychnoi psykhologii u Volynskomuh rehioni*. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
3. Luriya A.R. (2010). *Umstvenno otstalyiy rebenok* [Mentally retarded child]. M.: Esmo [in Russian].
4. Petrova V.G., & Belyakova I.V. (2002). *Psihologiya umstvenno otstalyih shkolnikov* [Psychology of mentally retarded schoolchildren]. M.: Akademiya [in Russian].
5. Rubinshteyn S.Ya. (1995). *Psihologiya umstvenno otstalogo shkolnika* [Psychology of a mentally retarded student]. M.: Esmo [in Russian].

6. Sellgman M., & Darling R. (2019). *Obyichnyie semi, osobyie deti [Ordinary families, special children]*. M. : Terevinf [in Russian].
7. Turishcheva L.V. (2012). *Dity z osoblyvostiamy rozvytku v zvychainii shkoli [Children with special needs in a regular school]*. Kh.: Vyd. hrupa «Osnova» [in Ukrainian].
8. I. Hrytsiuk , L. Magdysyuk, M. Mushkevych (2018). The influence of moderate physical activities on the psychophysical state of children with minimal brain dysfunctions *Journal of Physical Education and Sport*. Romania: University of Pitesti, 2018. Vol.18. [in Romenian].
9. https://yanasergeevna92.blogspot.com/2015/09/blog-post_16.html
10. <http://krasnopilka.gromada.org.ua/news/1601970402/>

УДК 159.923

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-357-371](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-357-371)

Мельничук Ірина Ярославівна, кандидат психологічних наук, доцент, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, Кропивницький, 25006, <https://orcid.org/0000-0002-3545-2117>

Галушко Любов Ярославівна, кандидат психологічних наук, доцент, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, Кропивницький, 25006, <https://orcid.org/0000-0001-6323-5307>

Близнюкова Олена Миколаївна, кандидат психологічних наук, старший викладач, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, Кропивницький, 25006, <https://orcid.org/0000-0001-8159-2391>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАРКЕТОЛОГІВ ТА ЇЇ РОЗВИТОК ЗАСОБАМИ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ

Анотація. У статті розкрито сутність психологічних компонентів професійної компетентності маркетологів, таких як: комунікативна та конфліктологічна компетентність, організаторські якості та лідерські здібності. На основі аналізу наукових праць визначено ключові особливості та характеристики психологічної компетентності маркетологів та шляхи її формування та розвитку.

На основі психологічного діагностування, визначено специфіку розвитку компонентів психологічної компетентності маркетологів. Встановлено, що досліджувані працівники маркетингової сфери мають високий рівень комунікативних і організаторських здібностей, проте у них часто спостерігається перевтома, емоційний дискомфорт і схильність до стресів. Виявлено, що професійна діяльність досліджуваних маркетологів характеризується прагненням до лідерства, незалежності, готовності відстоювати свою думку, проте супроводжується конфліктами, які досліджувані часто намагаються розв'язати з агресивно-конкурентної позиції, що може перешкоджати співпраці та успішній діяльності.

Відмічено, що здібності маркетолога повинні охоплювати: уміння досягати поставленої мети; уміння делегувати роботу та відповідальність; уміння організувати свою діяльність, встановлювати пріоритети; мати

аналітичне мислення, вміти розпізнавати ключові чинники роботи, бути системним і вміти працювати з великою кількістю інформації, розподіляти свої зусилля та час.

Обґрунтовано доцільність використання методу позитивної психотерапії для становлення, розвитку та корекції психологічних компонентів професійної компетентності маркетологів. Висвітлено специфіку використання п'ятикрокової моделі позитивної психотерапії для професійного становлення кваліфікованих кадрів маркетингової сфери. Для гармонізації та професійного розвитку маркетологів використано методи і техніки позитивної психотерапії, які спрямовані на розвиток розуміння і приймання себе, усвідомлення свого потенціалу і перспектив розвитку.

Ключові слова: психологічні компоненти, комунікативна компетентність, конфліктологічна компетентність, організаторські якості, професійна компетентність маркетологів, п'ятикрокова модель позитивної психотерапії.

Melnychuk Iryna Yaroslavivna, PhD of Psychological Sciences, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, vul. Shevchenka, 1, Kropyvnytskyi, 25006, <https://orcid.org/0000-0002-3545-2117>

Halushko Liubov Yaroslavivna, PhD of Psychological Sciences, Associate Professor, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, vul. Shevchenka, 1, Kropyvnytskyi, 25006, <https://orcid.org/0000-0001-6323-5307>

Blyzniukova Olena Mykolayivna, PhD of Psychological Sciences, Senior Lecturer, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, vul. Shevchenka, 1, Kropyvnytskyi, 25006, <https://orcid.org/0000-0001-8159-2391>

PECULIARITIES OF MARKETING SPECIALISTS' PROFESSIONAL COMPETENCE AND ITS DEVELOPMENT BY MEANS OF POSITIVE PSYCHOTHERAPY

Abstract. The article reveals the essence of psychological components of marketing specialists' professional competence such as: communicative and conflict competence, organizational skills and leadership skills. The key features and characteristics of marketing specialists' psychological competence and ways of its formation and development are identified on the basis of the research papers analysis.

The specifics of the development of components of marketing specialists' psychological competence is determined on the basis of psychological diagnosis. It is identified that the surveyed marketing specialists have a high level of communication and organizational skills, but they often have fatigue, emotional discomfort and propensity to stress. It is revealed that the professional activity of marketing

specialists under research is characterized by the desire for leadership, independence, willingness to defend their views but is accompanied by conflicts that respondents often try to resolve from an aggressive and competitive position, which can hinder cooperation and success.

It is noted that the abilities of a marketer should include: the ability to achieve the goal; ability to delegate work and responsibilities; ability to organize their activities, set priorities; have analytical thinking, be able to recognize key factors of work, be systematic and be able to work with a lot of information, allocate their efforts and time.

The expediency of using the method of positive psychotherapy for the formation, development and correction of psychological components of marketing specialists' professional competence is substantiated. The specifics of using a five-step model of positive psychotherapy for the professional development of qualified marketing professionals is highlighted. Methods and techniques of positive psychotherapy which are aimed at developing understanding and acceptance of oneself, awareness of one's potential and prospects for development are used for harmonization and professional development of marketing specialists.

Keywords: psychological components, communicative competence, conflict competence, organizational qualities, professional competence of marketing specialists, five-step model of positive psychotherapy.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються у сучасному житті українського суспільства, висувають нові вимоги до професійної підготовки кваліфікованих кадрів маркетингової сфери. Через мінливість та невизначеність політичних, соціально-економічних обставин і ситуацій, сьогодення ставить перед психологами завдання надання наукової та консультаційної допомоги маркетологам з метою їх професійної підготовки, планування кар'єри та вдосконалення кваліфікації.

Специфіка праці маркетолога полягає в тому, що в його обов'язки входить вивчення вподобань покупців і підвищення рівня товарообігу фірми, на яку він працює. Від даного фахівця залежить успіх і рівень продажу продукції, адже він доносить думку споживача до виробника. Тому здібності маркетолога повинні охоплювати: уміння досягати поставленої мети; уміння делегувати роботу та відповідальність; уміння організувати свою діяльність, встановлювати пріоритети; мати аналітичне мислення, вміти розпізнавати ключові чинники роботи, бути системним і вміти працювати з великою кількістю інформації, розподіляти свої зусилля та час.

Відповідно до основних принципів позитивної психотерапії, психолог спонукає клієнта опиратися на свої ресурси та досягнення, бачити у своїх проблемах спонукання до розвитку. Позитивна інтерпретація життєвих подій сприяє позбавленню клієнта від почуття провини за здійснені раніше помилки, що дозволяє зосередитися на своїх життєвих планах і професійному зростанні.

Позитивна психотерапія сприяє виникненню оптимізму, цілеспрямованості та рішучості, а також допомагає знаходженню шляхів розв'язання проблем і гармонізації особистості. У зв'язку з цим, застосування технік позитивної психотерапії набуває виняткової значущості, які, в контексті нашого дослідження, мають бути спрямовані на розвиток комунікативної та конфліктологічної компетентності, організаторських якостей та лідерських здібностей маркетологів.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема формування і розвитку професійних компетенцій фахівців маркетингової сфери активно обговорюється в науковій та науково-практичній літературі. Про актуальність удосконалення професійної підготовки маркетологів свідчать дослідження вітчизняних (А. Балабанець, В. Бутенко, М. Вачевський, Н. Чухрай та ін.) та зарубіжних (Г. Багієв, Т. Джільфасон, Д. ВанДорен, Н. Малхотра, Ч. Томковік та ін.) науковців, у яких розкрито фундаментальні підходи й концепції теорії та практики маркетингу. Зокрема, феномен комунікативної компетентності досліджено в працях Ф. Бекланда, Ю. Ємельянова, М. Заброцького, С. Максименка, Дж. Вімана, К. Ларсона. Дослідженням конфліктологічної компетентності займалися Н. Андрущенко, Н. Вишнякова, Н. Гришина, В. Джелалі, І. Кошова, Л. Скибицька, М. Єнікєєва, Н. Пилипенко, Ф. Хміль.

Професія маркетолога є дуже актуальною в нашому суспільстві та водночас відносно новою. У сучасному розумінні маркетолог – це фахівець з вивчення смаків покупців і просування товару [7]. Професійна діяльність маркетолога передбачає такі напрямки роботи [8]:

- 1) взаємодія з іншими людьми в організаціях з метою досягнення професійної цілі та економічного успіху;
- 2) виконання організаційних обов'язків, підпорядкованість вищим за рангом організаціям;
- 3) дослідження попиту та пропозицій на ринку;
- 4) планування організаційної діяльності та пошук і використання необхідних засобів та ресурсів для кращого досягнення основної мети організації;
- 5) спілкування, що проявляється у процесі встановлення та розвитку взаємодії між персоналом або іншими організаціями;
- 6) розроблення бізнес-плану й контроль над його реалізацією;
- 7) проведення ділових переговорів, бесід з клієнтами, презентацій.

Основа маркетингу становить професійне спілкування, оскільки реалізація зазначених видів діяльності передбачає постійну взаємодію маркетолога з виробниками, посередниками, керівниками, персоналом, представниками компаній. Кожен з видів маркетингової діяльності ґрунтується, насамперед, на комунікативній компетентності, під якою розуміють здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Вона включає знання про себе, свої особливості, вміння ними керувати, розуміння

партнера по спілкуванню, розвинену соціально-психологічну рефлексію, розуміння ситуації та предмета спілкування [5].

Проаналізувавши наукові праці з питань комунікативної компетентності, можна виділити професійно- важливі комунікативні навички маркетологів [9]:

- уміння встановлювати контакт зі співрозмовником;
- уміння слухати, вести бесіду;
- уміння відстоювати свою позицію, не руйнуючи відносин;
- навички презентації та публічних виступів;
- уміння проводити наради: обирати тему, формувати регламент, аналізувати проблемне поле, інформувати інших, приймати спільні рішення;
- уміння ефективно вести процес переговорів і визначати інтереси його учасників;
- уміння протистояти маніпуляціям;
- уміння консультувати з питань професійної діяльності, трудових і міжособистісних відносин;
- навички організації конструктивного зворотного зв'язку.

Також у маркетолога має бути сформовано вміння організовувати та проводити інноваційні форми ділового спілкування, зокрема необхідним аспектом продуктивного здійснення ділової комунікації є володіння знаннями та вміннями щодо запобігання та вирішення конфліктних ситуацій.

У професійній діяльності маркетолога значне місце посідають проблеми, пов'язані з вирішенням конфліктних ситуацій. Існує величезне різноманіття причин виникнення конфліктів, обумовлене різними ситуаціями взаємодії між людьми. В цілому, конфлікт спричиняють наступні три групи причин, які обумовлені [1]:

- трудовим процесом;
- психологічними особливостями людських взаємин, тобто їх симпатіями й антипатіями, культурними, етнічними відмінностями, діями керівника з поганою психологічною комунікацією;
- своєрідністю членів групи, наприклад, невмінням контролювати свій емоційний стан, агресивністю, некомунікабельністю, нетактовністю.

Розв'язання конфлікту може бути як реальним, так і уявним. При уявному розв'язанні конфлікту підгрунтя його виникнення залишається незмінним. Конфлікт може завершуватися одним із можливих варіантів: усуненням одного з учасників; досягнення компромісу; придушення конфлікту силою влади або авторитету, що призводить з часом до нового спалаху конфлікту; розв'язанням та усуненням проблемної ситуації. Реальне розв'язання конфліктної ситуації може відбуватися шляхом обговорення, діалогу, аналізу, за умов відкритості позицій. Результати досліджень доводять, що цей стиль поведінки є найефективнішим при вирішенні конфліктів [1].

Поряд з вирішенням інших завдань, професійна діяльність маркетолога вимагає виконання складних організаційних функцій. Ці функції

розподіляються за такими блоками: самоорганізація маркетолога та організація діяльності інших.

Таким чином, структура організаторських здібностей постає у вигляді комплексу особистісних якостей, що забезпечують ефективність здійснення всіх складників організаційної діяльності.

Організаційні якості можна об'єднати в основні чотири групи [3]:

1. Адаптаційна мобільність: виражена схильність до творчої діяльності, прагнення до нововведень, до постійного поглиблення знань, рішуча ініціативність, нетерпимість до консерватизму, готовність до ризику, підприємливість.

2. Контактність, вміння спілкуватися: прояв цікавості до людей, вимогливість до себе й оточення, вміння привертати до себе людей, вислуховувати, розуміти й переконувати їх, здатність бачити себе з боку, вміння попереджувати й вирішувати конфлікти.

3. Стресостійкість: інтелектуальна та емоційна стресостійкість, захищеність, тверезість мислення при прийнятті рішень, витримка.

4. Домінантність: прагнення до особистої незалежності, до лідерства, готовність до боротьби за свої права, свободу та інтереси, сміливість і вольовий характер, самоповага.

На основі аналізу наукових праць стосовно маркетингової діяльності, лідерську компетентність маркетолога варто розглядати як стійку цілісну інтегративну психологічну складову професійної компетентності, яка поєднує у собі розуміння значущості лідерської компетентності в діяльності маркетолога; володіння системою знань щодо лідерської компетентності, розвиненими вміннями, що забезпечують практичне втілення лідерської компетентності; комплекс лідерських якостей особистості, рефлексію, емпатію, емоційний інтелект, що в сукупності надають підґрунтя для здійснення ефективної діяльності в галузі маркетингу, створюючи умови для прояву ініціативи, відповідальності та активної економічної позиції фахівця-маркетолога, набування ним позитивного професійного досвіду та забезпечують йому професійну мобільність та конкурентоспроможність [2].

Специфіку розвитку професійно-значущих рис маркетологів розглянемо через призму основних положень позитивної психотерапії, сучасного психологічного напрямку, заснованого Н.Пезешкіаном. Назва методу походить з лат. «positum» – «має місце, реально існує», а не від «positivum» – «позитивне», чим підкреслюється необхідність опрацювання і позитивних, і негативних аспектів проблеми людини. Позитивна психотерапія є транскультурним, психодинамічним, короткостроковим психотерапевтичним методом з гуманістичним поглядом на людину. Позитивна психотерапія є крос-культурним методом, інтегруючим у собі, з одного боку, філософську та інтуїтивну мудрість Сходу, а з іншого боку, раціональну системність та науковість Заходу.

Філософія методу ґрунтується на створенні внутрішньої та зовнішньої гармонії людини, розкритті її здібностей, постановці мети, знаходженні шляхів для її досягнення. У процесі терапії клієнта навчають стати терапевтом самому собі. Відповідно до основних положень позитивної психотерапії, кожна людина від народження має дві основні здібності: пізнавати та любити, що можуть бути як вродженими, так і набутими, які сформувалися у процесів розвитку особистості. Залежно від вроджених фізичних даних, зовнішнього середовища (сімейної та культурної), специфіки епохи, в якій живе людина, первинні та вторинні здібності («знати» і «любити») диференціюються. Це спричинює створення неповторних комбінацій основних рис особистості. Зазначимо, що саме це положення ми вважаємо ключовим при розвитку професійної компетентності працівників маркетингової сфери.

Метод позитивної психотерапії ґрунтується на трьох принципах (надії, балансу, самопомоги), кожному з яких відповідає певна методична складова. Принцип надії пов'язаний із позитивним підходом у баченні здібностей та можливостей людини. З урахуванням принципу надії використовуються: позитивна інтерпретація проблеми; транскультурний підхід (розширення уявлень клієнта про проблему за допомогою знайомства з іншим реагуванням і ставленням до суті його проблеми в різних культурах, зокрема, вивчення успішного досвіду інших працівників); а також притчі та метафори з психотерапевтичним змістом.

Принципу балансу відповідає змістовний диференційний аналіз психодинаміки особистості, результатом якого є гармонізація первинних і вторинних актуальних здібностей людини.

Н. Пезешкіан виокремлює первинні здібності, які означають здатність любити і вторинні здібності, які означають здатність вчитися і вчити інших. На етапі гармонізації виявляються та опрацьовуються актуальний і базовий конфлікти клієнта. Актуальний конфлікт виникає під впливом зовнішніх подій (наприклад, зміни місця професійної діяльності), а також мікротравм у значущих міжособистісних стосунках при недостатній здатності до подолання цих проблем [6].

На етапі роботи з урахуванням принципу гармонізації використовується розподіл енергії за основними сферами життєдіяльності – тілесній, ментальній, соціально-комунікативній та духовній. До тілесної відносяться задоволення потреби в їжі, сні, тілесних контактах, турбота про зовнішність, фізичні вправи, переживання болю і тілесного комфорту-дискомфорту; до ментальної – задоволення пізнавальної потреби і допитливості, професійні досягнення; до соціально-комунікативної – спілкування з іншими людьми; до духовної – світоглядні та релігійні переживання, фантазії про майбутнє.

Зазначимо, що дисбаланс у тілесній сфері створює ризик виникнення соматичних та психосоматичних захворювань, у ментальній – агресивних

реакцій і перфекціонізму, в комунікативній – почуття самотності та депресії, а в духовній – почуття тривоги та психологічні порушення.

При виявленні дисбалансу в певній сфері з клієнтом спочатку розглядають можливості гармонізації, перерозподілу інших трьох сфер і тільки на останньому етапі цілеспрямовано обговорюють заходи для збалансування найбільш проблемної сфери, якщо необхідність у цьому залишається. Досягається це за допомогою директивних, конкретних та простих приписів щодо зміни стилю життя клієнта, а також за допомогою методики планування майбутнього з урахуванням всіх сфер життєдіяльності.

Для розуміння конфліктної ситуації необхідне розуміння її підґрунтя. Розвиток особистості вирішальним чином залежить від первинних взаєностосунків людини. У зв'язку з цим, Н. Пезешкіан виділяє чотири моделі для наслідування: ставлення батьків, братів або сестер до дитини (Я); взаєностосунки батьків між собою (ТИ); ставлення батьків до навколишнього світу (МИ); ставлення батьків до релігії, їх світогляд (Пра-МИ) [6]. Ці моделі для наслідування дають можливість для реалізації людиною своєї здатності встановлювати стосунки. Актуальні здібності можуть бути представлені як фільтр соціальних взаєностосунків.

Принципу самодопомоги відповідає 5-крокова модель, яка використовується як стратегія гармонізації, адаптації та розвитку особистості – спочатку в самому процесі психотерапії, а потім в подальшому процесі допомоги людини самій собі та своєму оточенню: членам сім'ї, друзям, колегам.

Реалізація принципу консультування означає передачу клієнтові функцій психотерапевта. Такий підхід відповідає принципам психологічного консультування. У практиці вже з першого заняття використовуються структуроване інтерв'ю і опитувальники, при заповненні яких клієнт сам може прийти до осмислення різних аспектів професійної компетентності. Широко практикуються «домашні завдання», про виконання яких клієнт звітує на наступному занятті.

У контексті нашого дослідження, для розвитку професійно-значущих якостей, доцільно використовувати п'ятиступеневу стратегію:

- 1) дистанціювання (спостереження) – відмова від критики, від стереотипних оцінок;
- 2) інвентаризація (опис) – оцінка здібностей партнера, як негативних, так і позитивних, характерних для самого клієнта або бажаних для нього;
- 3) ситуативне підбадьорення – підкріплення хорошої та правильної, з точки зору клієнта, поведінки;
- 4) вербалізація – вибір відповідної ситуації та стратегії обговорення проблеми з партнером;
- 5) розширення системи цілей – вибір нових цілей і сфер взаємодії з партнером з урахуванням його позитивних якостей і без перенесення негативного досвіду.

Слід зазначити, що вищеописана п'ятиступенева модель – не жорстка, до неї можуть вноситись зміни з урахуванням особливостей клієнта і ситуації.

Мета статті: охарактеризувати психологічні компоненти професійної компетентності маркетологів; виявити найбільш характерні якості особистості маркетолога, обумовлені специфічним видом діяльності та обґрунтувати програми їх гармонізації засобами позитивної психотерапії.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особливостей професійної компетентності проводилося з маркетологами м. Кропивницького та м. Києва упродовж січня 2022 року. Загальна кількість респондентів – 45 осіб. З метою виявлення особливостей професійно-значущих якостей працівників маркетингової діяльності нами було використано комплекс діагностичних методик: «КОЗ-1» для виявлення комунікативних і організаторських здібностей; тест Т. Лірі для визначення уявлення суб'єкта про самого себе, а також виявлення міжособистісної взаємодії та особливостей ставлення до людей; опитувальник BMS II – «Втома – монотонія – пересичення – стрес»; а також методика В. Бойко для визначення домінуючої стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях.

З метою діагностики комунікативних і організаторських здібностей досліджуваних нами була використана методика «КОЗ-1», авторами якої є В. Синявський та Б. Федоришин. Дана методика будується на принципі відображення і оцінки досліджуваного деяких особливостей своєї поведінки в різних ситуаціях. Вибрані ситуації знайомі респонденту з його власного досвіду, тому оцінка ситуації та діяльності заснована на відтворенні їх реальної поведінки. Аналіз результатів проведеного діагностування дозволяє зробити наступні висновки: 69% досліджуваних мають високий рівень комунікативних здібностей, 25% – хороший рівень, 6% – рівень нижче середнього. Отже, можна стверджувати, що у респондентів переважає високий рівень комунікативних здібностей, лише у 6% досліджуваних можуть виникати проблеми у сфері спілкування. У 56% респондентів було виявлено високий рівень організаторських здібностей, 20% – хороший, 15% середній рівень, 9% – низький. Нами також було виявлено, що у 8% досліджуваних, які мають високий рівень комунікабельності, є недостатньо розвинені організаторські здібності.

За допомогою методики Т. Лірі нами було визначено уявлення суб'єкта про самого себе, а також виявлення міжособистісної взаємодії та особливостей ставлення до людей, а саме: авторитарність, егоїстичність, агресивність, підозрілість, підкорення, залежність, дружелюбність, альтруїзм. У результаті дослідження було виявлено, що у досліджуваних, при достатньо високих балах, які відповідають типу «домінування» (що вказує на виражене прагнення до лідерства, незалежності, готовності відстоювати свою думку при конфлікті) спостерігається високий рівень егоїстичності та недостатній рівень розвитку емпатії. Також у більшості досліджуваних (56%) було виявлено тенденцію до

агресивно-конкурентної позиції, що може перешкоджати співпраці та успішній спільній діяльності. З іншого боку, у 23% респондентів було виявлено незадоволеність собою, що може свідчити про занижену самооцінку або перебування в ситуації тривалого конфлікту. Також, у 11% досліджуваних було виявлено схильність до хворобливого самолюбства, та у 10% виражені переживання проблеми незалежності-підкорення, що виникла в складній службовій ситуації.

На нашу думку, особливої уваги та психологічної допомоги потребують досліджувані маркетологи, які за методикою Т. Лірі отримали більше 8 балів (11% респондентів), що вказує на порушення їх гармонійного розвитку. Саме на них була спрямована подальша корекційно-розвивальна робота.

Під час бесіди з маркетологами, ми з'ясували, що основні психологічні проблеми, які найбільше їх турбують, це сильна перевтома і надмірні стреси. Для оцінки вираження компонентів актуального функціонального стану була використана версія німецького опитувальника BMS II «Втома – монотонія – пересичення – стрес», адаптована А. Леоновою. У ході аналізу отриманих даних, ми отримали результати, які засвідчують, що перевтома сильно виражена у 20% опитаних, що сприяє зниженню продуктивності діяльності. Виражений компонент втоми характерний для 53% спеціалістів, які знаходяться у такому функціональному стані, який супроводжується зниженням працездатності, погіршенням показників діяльності, навіть після відпочинку. Не виражений компонент втоми характерний лише для 27% респондентів.

Монотонія є вираженою у 20% спеціалістів, що характеризує функціональний стан, який виниканий одноманітною роботою і супроводжується зниженням тону, ослабленням свідомого контролю, погіршенням уваги і пам'яті, стереотипізацією дій, втратою інтересу до роботи. Продуктивність діяльності може лише на деякий час відновитися за рахунок включення особливих вольових зусиль. Не виражений компонент монотонії характерний для 45% респондентів.

Виражене психічне перенасичення існує у 20% опитаних, для яких характерна втрата інтересу до роботи і неусвідомлене прагнення до варіювання способів виконання. Психічного перенасичення немає у 80% спеціалістів.

Узагальнені результати діагностування за методикою оцінки вираження актуального функціонального стану засвідчують, що стрес є сильно виражений у 30% респондентів; виражений – у 36%; не виражений – у 34% опитаних фахівців маркетингової діяльності.

Фактори, які сприяють виникненню стресу, є емоційна незадоволеність та розчарування, викликане неприємними обмеженнями або заборонами, а також надмірний самоконтроль, спрямований на завоювання поваги інших. Під час бесіди із досліджуваними було з'ясовано, що вони потрапили у неприємну ситуацію і не можуть виправити це становище, також вони сумніваються, що

можуть досягти своїх цілей і фрустровані майже до стану нервового виснаження. Не зважаючи на те, що маркетологів доволі часто дратує одноманітність і буденність робочих днів більшість з них, в цілому, задоволені своєю професійною діяльністю.

Аналізуючи отримані дані дослідження домінуючої стратегії поведінки в конфліктах за методикою В. Бойко, ми виявили, що провідною стратегією поведінки в конфліктах у спеціалістів маркетингової діяльності є уникнення конфлікту. Цей тип поведінки притаманній для 40% опитуваних, які характеризуються ігноруванням супротивника, униканням зустрічі з ним, відсутність реакції на дії протилежного боку.

Мироловність як спосіб захисту в конфлікті притаманна для 33% респондентів. що характеризує їх як здатних спокійно приймати існування інших точок зору, готових поступитися особистими інтересами заради збереження загального миру.

Агресію як стратегію захисту в конфлікті обирають 26% досліджуваних. Для таких спеціалістів при виникненні конфлікту є характерними висунення обвинувачень, образ, докорів, брехні з метою дискредитації опонента о очах оточуючих. На нашу думку, така схильність перешкоджає професійному розвитку маркетологів.

Отже, в результаті дослідження особливостей психологічних компонентів професійної компетентності маркетологів, ми встановили, вони мають досить високий рівень комунікативних і організаторських здібностей, проте виявлено порушення взаємодії із середовищем, при цьому поглиблення проблемної ситуації супроводжується міжособистісними та внутрішньо особистісними конфліктами, емоційним дискомфортом та схильністю до стресів.

У зв'язку з цим, для професійного та особистісного розвитку маркетологів нами було використано методи і техніки позитивної психотерапії, у процесі застосування яких було поставлено завдання навчити клієнта розуміти себе, приймати те, що є, бачити свій потенціал і перспективу розвитку. Для цього психолог може застосовувати притчі та метафори (які дозволяють дистанціюватися від проблеми та збільшити оптимістичний погляд на майбутнє); техніку транскультурного підходу (наприклад, розповісти про позитивне розв'язання схожої проблеми у інших людей); техніку позитивної реінтерпретації життєвих подій, яка дозволяє зосередитися на вирішенні проблеми та на своїх життєвих планах, а також насичує психотерапевтичний процес оптимізмом і надією у розв'язанні проблеми [4].

Н. Пезешкіан зміг оцінити важливість надії для людини, яка наділена здібностями, завдяки яким здатна знаходити рішення найскладніших проблем та втілювати їх у життя. Позитивна психотерапія наголошує на цілісному баченні життя людини та оптимістичному сприйнятті її природи з врахуванням всіх дійсних її складових.

Психолог, який надає психологічну допомогу клієнту, повинен вірити, що кожна людина наділена здібностями, які допомагають їй вирішити свої проблеми, і створює можливість доступу до ресурсів особистості, за допомогою яких вона зможе розв'язати проблеми. Знайшовши в собі здібності, навчившись користуватися ресурсами, клієнт надалі вже не буде потребувати допомоги від психолога, він сам може справлятися зі своїми труднощами.

Розвиток компонентів професійної компетентності маркетологів, на нашу думку, залежить від того, як у неї збалансовані первинні та вторинні актуальні здібності, що формуються у процесі соціалізації та набувають того змісту, який відповідає соціально-культурній системі відносин.

На актуальні здібності також накладають відбиток неповторні умови індивідуального розвитку. У якості концепцій, життєвих установок вони стають невід'ємною частиною структури особистості, образу «Я», і визначають ті правила, за якими людина сприймає навколишній світ і справляється зі своїми проблемами.

Якщо у людини первинні актуальні здібності домінують над вторинними, то можна стверджувати про наявність наївно-первинної поведінки, яка зазвичай є наслідком гіперопіки та пов'язана з пріоритетом у розвитку емоційних здібностей.

У випадку переважання вторинних здібностей людина буде надавати перевагу раціональним компонентам, фактам, досвіду, діяльності. Такій особистості важливо знайти підґрунтя для надії, гарантію її істинності, що не завжди можна зробити.

Розуміння того, що «людина – це невичерпне джерело добра і схожа на скарб, наповнений дорогоцінним камінням» [6], дозволяє психотерапевтові зосередитися на корегуванні вектора зусиль клієнта і тим самим трансформувати проблему в простір особистісного зростання. Більше того, таке розуміння сприяє тому, що клієнт не лише сам собі допоможе, але й стане здатним допомогти своєму оточенню.

У межах п'ятиступеневого методу позитивної психотерапії цілеспрямовано застосовуються афоризми, метафори та притчі. Клієнт знайомиться з іншими поглядами на проблему, з альтернативною поведінкою, що полегшує здатність оволодіти прийомами самопомоги.

На стадії спостереження і дистанціювання, клієнту можна запропонувати пригадати подію або конфлікт, реакцію на них, а також відзначити здібності, позитивні якості, які можуть допомогти їх подолати.

На стадії інвентаризації клієнту пропонують вказати, які проблеми виникали за останні п'ять років і як він справлявся з ними. Детально розглядаються механізми реагування на конфлікт. Наприклад те, як впливають проблеми, порушення і розлади на загальне самопочуття, професію, партнера, сім'ю та інші міжособистісні стосунки, а також на майбутні плани. Також з'ясується те, яке значення клієнт і його сім'я приділяють тілу та здоров'ю,

професії та роботі, соціальним контактам, подіям суспільного життя, питанням про сенс життя і планам на майбутнє. Здійснюється аналіз актуальних здібностей, а також моделей для наслідування з метою виявлення глибинних причин конфліктів: ставлення до батька, матері, братів і сестер у дитинстві; приклад батьків; зовнішні контакти; «життєва філософія», життєві настанови.

На стадії ситуативного підбадьорення необхідно виявити у клієнта ті позитивні якості та ресурси, які створюють можливості для подолання проблеми. Ці якості слід постійно заохочувати, наприклад, можна задати такі запитання: який позитивний вплив мали ці події для Вас і Ваших близьких? Як раніше Ви ставилися до схожих подій і як справлялися з проблемами?

На стадії вербалізації відбувається обговорення шляхів розв'язання проблеми, розвиток комунікативних навичок, аналіз як позитивних, так і негативних рис характеру.

На стадії розширення системи цілей розглядаються плани на наступні п'ять років, які обговорюються відповідно до чотирьох сфер переробки конфлікту. Розширення звуженого кругозору, постановка нових цілей сприяє зростанню оптимістичного погляду на майбутнє.

Отже, основними складниками позитивної психотерапії є: Positum-підхід, що базується на принципі надії до позитивного вирішення будь-якої проблеми; психодинамічний диференційний аналіз змісту конфліктів, що базується на принципі гармонізації актуальних та базових здібностей «Знати» та «Любити»; 5-крокова стратегія психотерапевтичної допомоги на основі принципу самопомоги.

У процесі проведення консультування у руслі позитивної психотерапії важливо навчити клієнта –маркетолога розуміти себе, приймати те, що є, бачити свій потенціал і перспективу розвитку. Для цього психотерапевт застосовує притчі та метафори (які дозволяють дистанціюватися від проблеми, збільшити оптимістичний погляд на майбутнє); техніку транскультурного підходу (наприклад, розповісти про позитивне розв'язання схожої проблеми у інших людей); техніку позитивної реінтерпретації життєвих подій, яка дозволяє зосередитися на розв'язанні проблеми та на своїх життєвих планах.

Висновки. Отже, психологічні компоненти професійної компетентності маркетологів відіграють важливу роль у їхній професійній діяльності. Успішність виконання завдань, взаємин з людьми та авторитету маркетолога залежить від комунікативної компетентності, яка означає здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Вона включає як знання про себе, свої особливості, вміння ними управляти, так і розуміння партнера по спілкуванню, розвинену соціально-психологічну рефлексію, розуміння ситуації та предмета спілкування.

Ефективна взаємодія сучасного маркетолога з людьми також залежить від лідерської компетентності, яка являє собою стійку цілісну інтегративну психологічну складову професійної компетентності маркетолога та поєднує в

собі знання, уміння та навички, що в сукупності надають підґрунтя для здійснення ефективної діяльності в галузі маркетингу, створюючи умови для прояву ініціативи, відповідальності та активної економічної позиції фахівця-маркетолога, набування ним позитивного професійного досвіду та забезпечують йому професійну мобільність та конкурентоспроможність

У професійній діяльності маркетолога значне місце посідають проблеми, пов'язані з вирішенням конфліктних ситуацій, тому оволодіння знаннями щодо видів конфлікту та способів їх розв'язання забезпечить формування конфліктологічної компетентності.

Поряд з вирішенням інших завдань, професійна діяльність маркетолога вимагає виконання складних організаційних функцій, які розподіляються за такими блоками: самоорганізація та організація маркетологом діяльності інших. Таким чином, структура організаторських здібностей постає у вигляді комплексу особистісних якостей, що забезпечують ефективність здійснення професійної діяльності.

На основі психологічного діагностування, визначено специфіку розвитку компонентів психологічної компетентності маркетологів. Зокрема, встановлено, що досліджувані працівники маркетингової сфери мають високий рівень комунікативних і організаторських здібностей, проте у них часто спостерігається перевтома, емоційний дискомфорт і схильність до стресів. Виявлено, що професійна діяльність досліджуваних маркетологів характеризується прагненням до лідерства, незалежності, готовності відстоювати свою думку, проте супроводжується конфліктами, які досліджувані часто намагаються розв'язати з агресивно-конкурентної позиції, що може перешкоджати співпраці та успішній діяльності.

Обґрунтовано доцільність використання методу позитивної психотерапії для становлення, розвитку та корекції психологічних компонентів професійної компетентності маркетологів. Висвітлено специфіку використання п'ятикрокової моделі позитивної психотерапії для професійного становлення маркетологів.

Таким чином, шляхом надання психологом наукової та консультаційної допомоги маркетологам, спрямованої на розвиток організаторських якостей, лідерських здібностей, комунікативної та конфліктологічної компетентностей засобами позитивної психотерапії можна здійснювати професійну підготовку, розвиток здатності планувати кар'єру та вдосконалювати кваліфікацію.

Перспективним напрямком подальших досліджень є розробка програми розвитку та корекції професійно важливих якостей маркетологів в умовах війни.

Література:

1. Вачевський М. В. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх маркетологів професійних компетенцій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 Теорія та методика професійної освіти. К., 2008. 41 с.

2. Гейзерська Р.А. Формування професійно значущих якостей майбутніх магістрів економічного профілю у процесі фахової підготовки: дис...канд. пед.наук: 13.00.04. Донецьк, 2008. 220 с.
3. Казакевич О. Компонентно-структурний аналіз лідерської компетентності маркетологів. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2021.1.2>
4. Мельничук І.Я. Надія як рушійна сила розв'язання проблеми клієнта у процесі психологічної допомоги. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». Херсон, 2018. С.128-133.
5. Трішкіна Н. І. Сучасні підходи до формування професійних компетенцій фахівців торговельно-економічного профілю. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». 2015. № 1. С. 193–199.
6. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапия. М.: Медицина, 1996. 464 с.
7. <https://www.education.ua/professions/marketer/>
8. <http://mmix.cv.ua/abituriyentam/profesiya-marketolog-spetsialnist-i-posada>

References:

1. Vachevskiy M. V. Teoretyko-metodychni zasady formuvannya u maibutnikh marketolohiv profesiinykh kompetentsii: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra ped. nauk : spets. 13.00.04 Teoriia ta metodyka profesiinoi osvity. K., 2008. 41 s.
2. Heizerska R.A. Formuvannya profesiino znachushchykh yakosteï maibutnikh mahistriv ekonomichnoho profilu u protsesi fakhovoi pidhotovky: dys...kand. ped.nauk: 13.00.04. Donetsk, 2008. 220 s.
3. Kazakevych O. Komponentno-strukturnyi analiz liderskoi kompetentnosti marketolohiv. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2021.1.2>
4. Melnychuk I.Ia. Nadiia yak rushiina syla rozv'iazannia problemy kliienta u protsesi psykholohichnoi dopomohy. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Psykhologichni nauky». Kherson, 2018. S.128-133.
5. Trishkina N. I. Suchasni pidkhody do formuvannya profesiinykh kompetentsii fakhivtsiv torhovelno-ekonomichnoho profilu. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia». 2015. № 1. S. 193–199.
6. Pezeshkyan N. Psykhosomatyka y pozytyvnaia psykhoterapiia. M.: Medytsyna, 1996. 464 s.
7. <https://www.education.ua/professions/marketer/>
8. <http://mmix.cv.ua/abituriyentam/profesiya-marketolog-spetsialnist-i-posada>

УДК 159.9.016:612.821:613.861:159.923.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-372-381](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-372-381)

Таценко Алла Олександрівна, викладач, асистент кафедри соціальної та прикладної психології, Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова, 65000, вулиця Дворянська, 2, Одеська область, тел: (067) 917-79-79, <https://orcid.org/0000-0003-1694-042X>

ТЕОРИТИЧНІ ОСНОВИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Анотація: На сьогодні питання о наслідках посттравматичного переживання є актуальним за тим, що спостерігається тенденція зросту людей страждаючих від психотравмуючого впливу, теоретичним базисом у розкритті теми стали інтерпретації видатних вчених та публікації посттравматичного зросту після наслідків впливу психотравми та визначення цього терміну у сучасності.

У нашій роботі розкриваються поняття взаємозв'язку психотравми та соматичних захворювань, визначення та ставлення до проблеми підрозділу наслідків бойової психотравми та реалізації її впливу на життя пережитих такі події особистостей, взаємозв'язок впливу психотравми яка переростає до посттравматичного стресового розладу та наслідки які мають люди, що страждають на такий психічний розлад, сучасне тлумачення цього терміну та порівняння досліджень та проявлення особистісного зросту при даній психічній патології, що під собою має многогранність від зовнішніх та внутрішніх факторів, що викликають цей недуг. Ставлення сучасної людини до кризових ситуацій які можуть мати травмуючий ефект та якісне вирішення подібних ситуацій у житті кожної особистості.

Висновками нашої праці є те, що психотравмуючі ситуації та події у житті дорослої, усвідомленої людини є поштовхом для вирішення внутрішніх конфліктів які мають у повсякденному житті неусвідомлений вплив на якість життя, та подолання травмуючого впливу є зростом та відкриттям, що у результаті позитивно впливають на якість життя.

Ключові слова: посттравматичне зростання, психологічна травма, посттравматичний стресовий розлад, бойова психічна травма.

Tatsenko Alla Alexandrovna, Lecturer, Assistant Professor of Social and Applied Psychology, Odessa National University named after II Mechnikova, 65000, Dvoryanska Street, 2, Odesa region, tel: (067) 917-79-79, <https://orcid.org/0000-0003-1694-042X>

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF POST-TRAUMATIC PERSONALITY GROWTH

Abstract: At present, the question of the consequences of post-traumatic stress is relevant because there is a growing trend of people suffering from traumatic stress, the theoretical basis for the disclosure of interpretations of prominent scientists and the publication of post-traumatic growth after the effects of psychotrauma and defining this term today.

Our paper reveals the concept of the relationship between trauma and somatic diseases, the definition and attitude to the problem of the consequences of combat trauma and its impact on the lives of individuals who have experienced such events, the relationship between the impact of trauma and post-traumatic stress disorder and the consequences of people suffering from such a mental disorder, modern interpretation of this term and comparison of research and manifestation of personal growth in this mental pathology, which has a variety of external and internal factors that cause this disease. The attitude of modern men to crisis situations that can have a traumatic effect and a quality solution to such situations in the life of each individual.

The conclusions of our work are that psycho-traumatic situations and events in the life of an adult, conscious person are the impetus for resolving internal conflicts that have an unconscious impact on the quality of life in everyday life, and overcoming traumatic effects is growth and discovery that positively affect the quality life.

Keywords: post-traumatic growth, psychological trauma, post-traumatic stress disorder, combat mental trauma.

Постановка проблеми: На сьогодні можна відмітити велику кількість різноманітних стресових ситуацій, які пов'язані із переживаннями негативних чинників сучасного часу тобто техногенні катастрофи, що напряду впливають та приводять к розвитку травматизації психічного стану населення, насамперед залучені проти своєї волі у ці події.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасне ставлення до проблематики посттравматизації, стресів та подібних розладів які впливають на особистість за останні десятиліття має тенденцію приросту, глобальні дослідження, аналіз та структуризацію можна побачити у таких видатних вчених як Волошин В.М., Чабан О.С., Тарабріна М.В., Каплан М., але багато аспектів даної тематики досі потребують подальших досліджень.

Розрізнити частоту посттравматичного розладу за даними різних авторів, можна в залежності від вибірки різноманітних методів досліджень, та критеріїв які складають діагностичну значимість та певних характеристик контингенту, що досліджують [1]. Також, дані американських авторів стверджують, що розповсюдження посттравматичного стресового розладу у населенні складає 8-9% [2]. За даними авторів зі сходу, вказують, те що частота у популяції

населення знаходиться від 1% до 12% [3]. Якщо дивитись за тенденцією росту різноманітних за походженням катастроф та впливу як травмуючого ефекту на населення, що залишає негативні наслідки, які можуть переростати до розладів психічного походження, така частота вже варіюється у значно більших межах у співвідношенні із минулими даними та складає 48-80% [4].

Також в реаліях сучасності можна відмітити велику кількість соціальних, економічних, культурних та духовних подій та явищ, що мають значимість та впливають на кожную особистість. Сьогоднішні потреби оточуючого світу впливають на стилістику життя особистості та вимагають певних якостей, наприклад активності, творчості, цілісності у розумінні себе для розкриття внутрішнього потенціалу та гармонійного розвитку, направлення цих якостей має підґрунтя стосовно виживання у сьогоденні, постійні трансформації, адаптація й гнучкість, зміни присвоєних звичок, отримання та обробка знань і їх застосування для отримання повноцінної моделі світу. Усі перелічені потреби та необхідні якості направлені на те, щоб зрозуміти унікальність свого власного «Я», розуміння приходить у межах соціуму, так і з'являється необхідність у зростанні себе як особистості. За цих умов існування, зростання не проходить без моментів які можна вважати кризовими, травмуючих ситуацій через котрі людина повинна проходити аби побачити зріст і проаналізувати себе у ставлення до оточуючого середовища.

Досі остається актуальним питанням у наукових колах «парадигма травми» та викликає інтерес у розвитку особистості. У зв'язку особистості аспекти проблем у вигляді соціальних, побутових, екологічних катаклізмів, що завдають негативного тону у житті, встає питання о переживаннях психотравмуючого впливу. Тож актуально буде звернутися до теоретичного базису, що обґрунтовує чинники які впливають на переживання травматичного досвіду в рамках психічного здоров'я й описують підходи до дослідження концепції психічної травми та посттравматичних чинників.

Дослідження щодо розвитку посттравматичного стресового розладу стосувались статистично значущих цифр, проведених американськими психологами, вони стверджують, що достатньо буди свідком різноманітних катувань над іншою людиною. По їх думці це один із факторів який має велике розповсюдження у виникненні посттравматичного стресу серед громадянських лиць, для чоловіків цей фактор став основою для 36% випадків, а для жінок 15% [5].

Мета статті - Дослідити теоретичний базис до питання чинників посттравматичного зростання особистості та виявити тенденцію схожості або різноманіття у психотравмуючих впливів.

Виклад основного матеріалу. Провівши аналіз наукових висловів щодо термінології психотравми (ПТ), перше, що можна винести, це великий обсяг обміркувань дослідниками до цієї теми, але є спільні риси у кожних висловлювань, а саме, що психіка дійсно має зміни під тиском патогенних

емоційних навантажень які у свою чергу точно мають вплив та неодмінно піддають трансформації особистісного сприйняття людини яка знаходиться у стані змін. У своїй базисній дії психотравма являє собою так звані «рештки» різноманітних за етіологією афективних переживань кожної особистості та мають початок від зовнішніх подразників, такі впливи на людину задають дискомфорту у повсякденному житті, та періодично викликають патологічний вплив [с.102, 6].

Для того щоб заглянути більш у сутність питання у реаліях сучасного часу допомагають вітчизняні дослідники які ввели ряд термінів для характеристики психологічного травматизму – «набута психічна інвалідність» П.Б. Ганушкн (1927), «Психосоціальні наслідки катастроф» В.Н. Краснов (1997), «афект жаху» Н.Н. Баженов (1927), «травматична епідемія» Н.І. Пирогов, «нейропсихічний травматизм» Л.Я. Брусіловський та Н.П. Бруханський Т.Є Сгалов. У 1952 році, Американське психіатричне товариство включає поняття «психічна травма» у класифікацію DSM-II, як «реакція на фізичний і емоційний стрес». Саме цю подію можна вважати як офіційним сприйняттям такої проблеми як психотравма та дало витоки поняттю психотрама. Також у літературі можна розглянути такі суперечливі поняття які характеризуються як понятійно-термінологічна невпорядкованість і різноспрямованість у роботах Е.С. Мазур, Н.І. Пов'якель, І.А. Погодін та Г.В. Страценбаум та ін., така невпорядкованість та різноманітність є у усіх напрямках психології, що мають напрямки у вивчені підсвідомого рівня активності психіки. Якщо брати до уваги факт який проглядається при вивчені наукових робіт о суб'єктивності щодо розуміння у напрямку та стосовно даного терміну.

Дослідниця Е.С. Мазур щодо різноспрямованості у семантиці терміну висловила «Психологічну травму в самому загальному плані можна визначити як реакцію особистості на стресові життєві події. Такими подіями є війни, терористичні акти, стихійні лиха, нещасні випадки та аварії, фізичне, емоційне і сексуальне насилля, тяжкі захворювання і медичні операції, ситуації втрати, горя й міжособистісні конфлікти та ін.» [7; 674]. Також проглядається узагальнення автором екстремальній ситуацій які прийнято вважати складними у житті, також є одною з першим дослідників у напрямку екзистенціальної психології.

Представник даного психологічного напрямку Н.І. Пов'якель займалась вдосконаленням та наблизила термін психологічної травми до сучасного його розуміння, у метафоричному плані дає ознаку терміну таким чином, що – це будь-який струс психіки, що впливає як зміцнення внутрішнього стану, розвиток у функціонуванні особистості та її подальший розвиток. Яскраво можна побачити етіологічні аспекти терміну узагальнюються під впливом закріплених за психотравмою змістів щодо впливів афективного характеру, а також на зовнішніх факторів, що впливають на особистість із патогенним

піддрунтям. Таке словосполучення як «афективні переживання» у напрямку доказового психологічного впливу не визначається. І.А. Погодіна дає визначення, що заслуговує уваги «психічна травма або будь яка особисто значуща ситуація чи явище, що має характер патологічного емоційного впливу на психіку людини, психологічно важка, стерпна і здібна, при недостатності захисних психологічних механізмів може призвести до психічних розладів» [8; 273].

Із точки зору практичної психології для визначення травми, як правило використовують три підходи, та у психологічній практиці вибирають конкретний вектор для взаємодії, а саме якщо травма через події у житті, через переживання або наслідки які проявляються через невизначний час. Ч. Фіглі у цьому напрямку запропонував критерії для визначення етіологічного напрямку травми: подія яка спостерігається як психотравма має ефект несподіваності, небезпечності та ефект пригнічення. Але на думку дослідниці Л.В. Трубіциної, що за наявності різноманітних подій, що для більшості людей є травмуючими, не обов'язково діагностується психотравмуючим впливом у окремо взятої особистості [9].

Інтерес викликали висновки психіатра В.В. Ковальова який вивчав генез психотравматичних подій у дітей, що мали відгук у старшому віці у вигляді патологічного сприйняття оточення, а саме іпохондрії, неврози у ракурсі наслідку психотравми, виявлення такого поняття як потяг та різноманітних за етіологією психічних розладів, Вчений дав даному напрямку систематизацію детермінантів психологічної травми, та сформував їх у чотири групи: перша група представляла шоківі психотравми (гучні звуки, напади, патологічне ставлення до незнайомого), до другої групи увійшло поняття короткотривалих значущих для особи психотравм, третій групі відвів хронізацію переживання травмуючих ситуацій, які стосуються особистісної орієнтації, що мають походження у сімейних конфліктах, деспотичному вихованні, надмірному покаранні, четверта і остання група зазначала у собі детермінанти емоційної депривації які беруть початок від у надзвичайної турботливості, коли людина пережила брак піклування та ін. [10].

Наукові товариства, мислення та висновки вчених сучасності дають можливість у напрямку теоретичного базису та практично орієнтованих моделей щодо посттравматичного стресу досліджень, в яких можна побачити розкриття явищ психічної травми та виділену симптоматику посттравматичного стресового розладу (ПТСР), за цими явищами, що сприяють виникненню психічних розладів кроється травматичні ситуації, ще до цих ситуацій можна віднести екстремально критичні для людини події, однозначно негативний, небезпечний вплив на здоров'є і життя й розтрачують багато життєвої сили людини на опанування над таким впливом та результатом. Симптоматично посттравматичний стресовий розлад може виражатися як повторювання, нав'язливість, циклічне переживання щодо травматичної події, що держить індивіда в емоційній клітці напруження, яке виснажує усі життєві сили для

подолання такого роду проблем, ярким симптомом є витіснення жаху у травматичній події, тому блокується емоції та спогади тієї події, також спостерігається фізіологічна гіперактивація у вираженні порушення сну, підвищену дратливість, компульсивність дій, напруга для відповіді на можливий повтор травмуючої події як наслідок та запальність характеру. Умовою для розвитку ПТСР є особистісна об'єктивність сприйнятої загрози і об'єктивність загрози як фактичної реальної події оточення, дистанція індивіда в умові цієї події наскільки вона може бути залучена у неї, наскільки приймає участь звідси проглядається тяжкість наслідків переживання, що може призвести у подальшому до психічного розладу [с.140, 11].

Є звернення до того, що детермінант набуває травматичного змісту у випадку порушення сприйняття психічного змiну та має пересічення з фізичними ураженнями. Такі випадки детермінантом виступає екстремальність кризової ситуації, що визивають тривожність та відчуття небезпеки наштовхує людину до переживання цього стресу, що може стати предиктором щодо посттравматичного стресового розладу у майбутньому особистості [с.49, 12].

При розгляданні питання такого патологічного стану як ПТСР, неможливо не сказати про наявність одного з видів психотравмуючого впливу як бойова психічна травма (БПТ), така травма набувається у середовищі бойових дій і пережите людиною породжує психічні розлади у внутрішній інтерпретації оточуючого світу під вплив зовнішніх обставин. Присутній ряд факторів який охарактеризує саме бойову травму психічного характеру це втрата, каліцтво, постійна загроза життя, ізолюваність від зовнішньої допомоги та неможливість до повернення у звичайний ритм мирного життя у даний момент набуття патологічного впливу. Також сам ефект від травмуючого впливу може бути набутий у різний час після пережитих подій, такого роду травма може виникнути одразу у процесі події або через неоднозначний час після непереривного потвора більш менш однакових подій. Розглядання БПТ одна з наукових діячів Черезова І.О. висловила те, що така травма є реакцією на подію, та причин це постійне фізичне навантаження, тобто виснаження яке набуває хронізації наряду з цим недосипання, голодування ті інші види виснаження які присутні на бойовому просторі, відчуття очікування кінця жаху, що породжує бездіяльність, зниження оральних стандартів, та порушення само ідентифікації із планами, цілями та метою на майбутнє [с.81-82, 13].

Доповненням до бойових травм хотілось би звернути увагу до питання переживань насилля так як на сьогодні це стан соціуму потребує поглибленого дослідження у сучасній науці, такі переживання мають умови соціально-культурних змін та суспільно-політичних. Людина яка знаходилась чи знаходиться під афектом травмуючого стану насилля після намагається знайти особистісну реалізацію для вираження тих негативних емоцій, що можна мають тенденцію до негативізму та деструктивного впливу на індивіда. Психологічним підтриманням такого роду патологічного ставлення до

оточуючих та середовища у якому знаходиться така особистість, за рахунок членів родини, знайомих та колег і навіть не знайомих для людини людей, для власного психічного задоволення та доказу своєї позиції особистість може піти на правопорушення єдиного закону, спричиняти шкоди оточуючим, так як насильство у голові такої людини є детермінантом психологічної травми. Також дослідниця І.О. Черезова змогла виявити деструктивні поведінкові тенденції та певний типаж особистості яка виражає свою психотравму через насилля – демонстративна поведінка, примушення інших до того, що вигідно такій особистості, без сумнівів діяти шкоду фізичного або психічного характеру іншим та ігнорування й анулювання щодо їх прав у соціумі, тобто якщо перелічити на інтерпретації системного підходу, насилля проявляється на емоційному рівні, сімейно-побутовому рівні (сексуальне насилля, економічне, домашнє) та диктатурному рівні (гендерна нерівність, шкільне насилля).

Такі різні способи реалізації особистісного переживання травмуючого досвіду є механізмами самозахисту від зовнішніх впливів на психіку, разом із цим з'являється таке поняття як «маска» [Бурбо Л., П'ять травм, які заважають бути собою]. Л. Бурбо та його досвід якій він описує є спостереженням таких понять як душевні травми та маски які «вдягають» люди, що відображають захисні механізми де особистість ховають свої емоційні переживання у вигляді страждань із-за подій, що з ними трапилися. У його писаннях є відображення класифікації «масок» тобто видів психологічних травм: несправедливість (ригідна маска), покинутість (маска залежності), зрада (маска контролю), знехтування (маска втікача), приниження (маска мазохиста), такі прояви індивідуальності заперечують природі гармонійного ставлення себе у оточені та під деструктивним впливом приводить до психосоматичних порушень. За словами автора захисні маски взаємопов'язані із фізіологічними та фізичними проявами та працюють як дзеркало внутрішнього стану особистості, проявами можуть бути соматичні захворювання, скутість м'язів та ін. Так само розглядала подібне питання Л. Терр у її дослідженнях було виділено два типи травми: перший тип має деталізовані, повноцінні спогадами які назвали «оменами» та суб'єктивно помилкою сприйняття тавмуючої ситуації; другий тип виражався запереченнями, онімінням, гіпноз який примився жертвою до самого себе, лють та дисоціацією [14].

Особистий погляд до нашого питання щодо проявів певних симптомів, що зумовлює психотравма дослідники І.М. Кучманич та Р.А. Мороз, наслідком порушення може бути емоційні, когнітивні, тілесні та духовні виміри цілісної психіки, що відображаються у всіх аспектах життя. Із робот можна виділити логічні та послідовні алгоритми надання допомоги хворим у яких є соматичні прояви зумовлені психотравмою, необхідно виявити силу ураження психіки під впливом факторів обумовлених ПТ. У своїх роботах було представлено схему механізму психологічної травми, та зазначити ураження у різних вимірах буття.

Також авторами було проаналізовано механізм впливу психотравми та його перебіг на соматичному рівні. Спостереження виявляли підвищену чутливість до подразників зовнішнього характеру: слабкість, задишку, брак енергії, втома, головний біль, стиснення у грудях. Теж саме розглянули і з позиції емоційної вірогідності: паніка, провина, гнів, безпорадність, страх, туга, нікчемність, приниження, заціпеніння. Дослідження також проводились у ракурсі когнітивних деформацій щодо ставлення у навколишньому світі, руйнація переконань індивіда (проявлення ілюзорного ставлення) та спотворення образності власного «Я». Висновки щодо проведених досліджень були наступними – провокація девіантної поведінки, що маж характер ауто деструкції особистості, тривале бажання повторювати травмуючі ситуації заради повернення контролю у власному житті. Акцент вчених можна побачити у вислові, щодо профілактики психотравмуючого впливу: «примирення, інтеграція травматичного досвіду, надання сенсу тому, що відбулось, усвідослення цінності власного буття, трансформація цінностей особистості, постановка нових цілей та орієнтація на нові життєві перспективи» [с.157, 15].

Висновки: Отже, характер проблемної ситуації чи події не має об'єктивного ставлення щодо ступеня травматизації, цей ступінь залежить тільки від суб'єктивних переживань особистості у кожному випадку. Залежність травматичного ефекту можна побачити лише через переживання індивіда ситуації, ступеню включення у подію та зануренням. Психотравма у своїй природі є ключом до пізнання самого себе до деталей і відсутність реакції на впливи оточення залишає негативний ефект, так як не буде розглядуватися особистісний ріст у кризових моментах життя, що є психотравмуючими. Біль який настає внаслідок тих чи інших подій виявляє «закопані» риси характеру та виставляє їх на зовнішній світ, де людина може подивитися на них та зробити аналіз тобто усвідомити свої недоліки. Безперечно це питання потребує поглибленого та подальшого вивчення для розкриття особливостей такого ефекту як психотравма яка у подальшому може переростати до розладу посттравматичного характеру. На наш погляд у людини яка позиціонує себе як доросла, усвідомлена особистість, кризові та травмуючі стани, ефекти, події та ситуації є поштовхом до самокорекції свого «Я», суб'єктивні висновки постраждалих які прийняли шлях руйнації можуть призвести до психологічного тупику особистості та зацикленості у своєму патологічному ставленню до оточуючого світу, що веде до самознищення особистості як терміну у внутрішньому світі людини.

Література:

1. Mghir R. Depression and posttraumatic stress disorder among a community sample of adolescent and young Afghan refugees / R. Mghir, W. Freed, // The Journal of Nervous and Mental Disease. – 1995. – V. 183, – № 1. – P. 24–30
2. Freedman S.A. Predictors of chronic post-traumatic stress disorder. A prospective study / S.A. Freedman, D. Brandes, T. Peri // Br.J. Psychiatry. – 1999. – V. 174. – P. 353–359.

3. Александровский Ю.А. Чрезвычайные ситуации и психогенные расстройства / Ю.А. Александровский // Современная психиатрия. – 1998. – № 1. – С. 58.
4. Погосов А.В. Посттравматическое стрессовое расстройство (Обзор литературы) / А.В. Погосов, Л.В. Смирнова // Соц. и клин. психиатрия. – 2002. – № 3 (25). – С. 42–50.
5. Davidson J.R. Post-traumatic stress disorder: an epidemiological study. / J.R. Davidson, D.C. Hughes D.G. Blazer // Psychological Medicine, – 1991 – V 21. – P. 713–721.
6. Психологія особистості: словник-довідник / За редакцією П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с. – Бібліогр.: с. 263 – 293.
7. Психология телесности между душой и телом/ред.-сост. В.П. Зинченко, Т.С. Леви.-М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2007.
8. Погодин И.А. Суицидальное поведение: психологические аспекты: учеб. Пособие/И. А. Погодин.-М.: Флинта: МПСИ, 2008
9. Трубицына Л. В. Процесс травмы / Л. В. Трубицына. – М. : Смысл, 2005. – 218 с
10. Психиатрия детского возраста: Руководство для врачей / В.В. Ковалев – М.: Книга по Требованию, 2013. – 608 с
11. Посттравматичний стресовий розлад, як наслідок дизадаптивного прояву стресогенного впливу / В. М. Корольчук // Вісник Національного університету оборони України. - 2011. - Вип. 3. - С. 137-140.
12. Екстремальна психологія: Підручник / За заг. Ред.. проф.. О.В.Тімченка – К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502 с.
13. Психологія життєвих криз особистості : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / І.О. Черезова. – Бердянськ, БДПУ, 2016. – 193 с.
14. Terr LC. Childhood traumas: an outline and overview. Am J Psychiatry. 1991 Jan;148(1):10-20. doi: 10.1176/ajp.148.1.10. PMID: 1824611.
15. Кучманіч, І., & Мороз, Р. (2017). Психологічний механізм виникнення та перебігу психологічної травми в особистості. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*, (36). <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2017-36.%p>

References:

1. Mghir R. Depression and posttraumatic stress disorder among a community sample of adolescent and young Afghan refugees / R. Mghir, W. Freed, // The Journal of Nervous and Mental Disease. – 1995. – V. 183, – № 1. – P. 24–30
2. Freedman S.A. Predictors of chronic post-traumatic stress disorder. A prospective study / S.A. Freedman, D. Brandes, T. Peri // Br.J. Psychiatry. – 1999. – V. 174. – P. 353–359.
3. Aleksandrovskij Ju.A. Chrezvyčajnyje situacii i psihogennye rasstrojstva / Ju.A. Aleksandrovskij // Sovremennaja psihiatrija. – 1998. – № 1. – S. 58.
4. Pogosov A.V. Posttravmaticheskoe stressovoe rasstrojstvo (Obzor literatury) / A.V. Pogosov, L.V. Smirnova // Soc. i klin. psihiatrija. – 2002. – № 3 (25). – S. 42–50.
5. Davidson J.R. Post-traumatic stress disorder: an epidemiological study. / J.R. Davidson, D.C. Hughes D.G. Blazer // Psychological Medicine, – 1991 – V 21. – P. 713–721.
6. Psihologija osobistosti: slovník-dovidnik / Za redakcieju P.P. Gornostaja, T.M. Titarenko. – K.: Ruta, 2001. – 320 s. – Bibliogr.: s. 263 – 293.
7. Psihologija telesnosti mezhdru dushoj i telom/red.-sost. V.P. Zinchenko, T.S. Levi.-M.: AST: AST MOSKVA, 2007.
8. Pogodin I.A. Suicidal'noe povedenie: psihologicheskie aspekty: ucheb. Posobie/ I.A. Pogodin.-M.: Flinta: MPSI, 2008
9. Trubicyna L. V. Process travmy / L. V. Trubicyna. – M. : Smysl, 2005. – 218 s
10. Psihiatrija detskogo vozrasta: Rukovodstvo dlja vrachej / V.V. Kovalev – M.: Книга по Требованию, 2013. – 608 с

11. Posttravmatichnij stresovij rozlad, jak naslidok dizadaptivnogo projavu stresogenogo vplivu / V. M. Korol'chuk // Visnik Nacional'nogo universitetu obroni Ukraïni. - 2011. - Vip. 3. - S. 137-140.
12. Ekstremal'na psihologija: Pidruchnik / Za zag. Red.. prof.. O.V.Timchenka – K.: TOV «Avgust Trejd», 2007. – 502 s.
13. Psihologija zhittevih kriz osobistosti : navchal'nij posibnik [dlja studentiv vishhih navchal'nih zakladiv] / I.O. Cherezova. – Berdjans'k, BDPU, 2016. – 193 s.
14. Terr LC. Childhood traumas: an outline and overview. Am J Psychiatry. 1991 Jan;148(1):10-20. doi: 10.1176/ajp.148.1.10. PMID: 1824611.
15. Kuchmanich, I., & Moroz, R. (2017). Psihologichnij mehanizm viniknennja ta perebigu psihologichnoï travmi v osobistosti. Zbirnik naukovih prac' "Problemi suchasnoï psihologii", (36). <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2017-36.%p>

УДК 159.99

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4\(22\)-382-393](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-382-393)

Фомич Микола Володимирович, кандидат психологічних наук, доцент, начальник кафедри психології діяльності в особливих умовах, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України. 18000, м. Черкаси вул. Онопрієнка 8, <https://orcid.org/0000-0003-1253-2656>

Чередниченко Тетяна Володимирівна, викладач, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 18000, м. Черкаси вул. Онопрієнка 8, <https://orcid.org/0000-0001-5496-1083>

Марцін Марина Володимирівна, викладач, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 18000, м. Черкаси вул. Онопрієнка 8, <https://orcid.org/0000-0002-9872-3586>

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДСНС УКРАЇНИ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У продовж періоду навчання та практичної підготовки майбутніх фахівців ДСНС України здобувачі опановують значний обсяг теоретичних знань, відточують необхідні знання, вміння та навички на численних тактико-спеціальних та практичних заняття. Проте не лише бездоганне виконання посадових обов'язків забезпечує виконання повноцінної службової діяльності, а і висока професійна та психологічна культура. Саме це зумовлює актуальність даного дослідження, що полягає у розгляді та узагальненні теоретичних досліджень щодо розвитку культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України в умовах освітнього середовища та окреслення шляхів її подальшого розвитку. Культура міжособистісних взаємин розглядається як якісна характеристика, в основі якої лежить усвідомлення взаємин як цінності, регулювання своїх емоційно-вольових почуттів і поведінки в межах суспільно значущих і професійно заданих норм і традицій, що схвалюються суспільством і конкретним видом культури, та спрямованої на реалізацію службових завдань, що постають перед фахівцями ДСНС України. Основними методами розвитку культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України в ході навчально-виховного процесу виступають групове психологічне просвітництво та індивідуальне консультування, а також соціально-психологічний тренінг

розвитку культури міжособистісних відносин та навичок компетентного спілкування. Визначено перспективи подальших досліджень, що зумовлюють пошук більш ефективних форм взаємодії викладача та взаємин майбутніх фахівців ДСНС України у навчальному процесі вищої школи.ф

Ключові слова: культура міжособистісних взаємин; умови розвитку культури міжособистісних взаємин; психологічна культура; майбутні фахівці ДСНС України; навчальний процес; освітнє середовище закладів вищої освіти ДСНС України.

Fomych Mykola, Volodymyrovich, Ph. D. in Psychology, Assistant Professor, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine, 18000 Cherkassy, Str. Onopriienko 8, <https://orcid.org/0000-0003-1253-2656>

Cherednychenko Tatiana Volodimirivna, lecturer Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine, 18000 Cherkassy, Str. Onopriienko 8, <https://orcid.org/0000-0001-5496-1083>

Martsin Maryna Volodimirivna, lecturer, Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of National University of Civil Defence of Ukraine, 18000, Cherkassy, Str. Onopriienko 8, <https://orcid.org/0000-0002-9872-3586>

DEVELOPMENT OF THE CULTURE OF INTERPERSONAL RELATIONS OF FUTURE SPECIALISTS OF THE STATE EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. During the period of education and practical training of the future specialists of State Emergency Service of Ukraine the applicants obtain a significant amount of theoretical knowledge, gain the necessary skills and habits on the numerous tactical and practical classes.

However, not just the excellent performance of official duties ensures the implementation of full-fledged official activity, but also a high professional and psychological culture. This fact explains the relevance of the study, which consists in considering and generalizing theoretical studies concerning the development of the culture of interpersonal relationships of future specialists of the State Emergency Service of Ukraine in the conditions of the educational environment and description of the ways of its further development.

The culture of interpersonal relationships is considered as a qualitative characteristic, which is based on the awareness of the relations as values, regulation of the emotional-volitional feelings and behavior within the limits of socially significant and professionally asked norms and traditions that approved by society

and a specific kind of culture, and aimed at implementing of the official tasks of the specialists of the State Emergency Service of Ukraine.

The main methods of development of the culture of interpersonal relationships of the future specialists of the State Emergency Service of Ukraine during the educational process are the group psychological education and individual counseling, as well as socio-psychological training of the development of the culture of interpersonal relations and competent communication skills. The prospects of the further research, which lead to the search of more effective forms of interaction of the lecturer and the relationships of future specialists of the State Emergency Service of Ukraine in the educational process of higher education.

Key words: culture of interpersonal relationships, conditions of the development of culture of interpersonal relationships, psychological culture; future specialists of the State Emergency Service of Ukraine, educational process, educational environment of higher educational institutions of the State Emergency Service of Ukraine.

Постановка проблеми. Розвиток національної системи освіти в Україні передбачає розробку нових підходів до професійного навчання майбутніх кадрів. Сьогодні культура міжособистісних взаємин як особистісна освіта стає соціальним замовленням суспільства, є не тільки результатом виховання, а й умовою підготовки майбутнього фахівця. Випускник закладу вищої освіти повинен володіти професійними навичками й уміннями і мати високу культуру міжособистісних взаємин, яка є основою культури ділового спілкування, культури міжнаціонального спілкування, культури міжособистісного спілкування. В основі усіх цих культур лежить шанобливе ставлення до людини відповідно до загальнолюдських цінностей. Кваліфікований фахівець повинен мати високу професійну культуру, яка забезпечить його повноцінну службову діяльність в умовах сучасного індустріального суспільства, а також мати високий рівень психологічної культури – це забезпечить його повноцінну службову діяльність не тільки в екстремальних умовах, а й в умовах повсякденної службової діяльності.

У сучасних умовах реформування ДСНС України проблему розвитку високої внутрішньої культури майбутніх фахівців необхідно вирішувати на основі науково обґрунтованих підходів, насамперед з урахуванням вимог міждисциплінарних досліджень системи навчально-виховного процесу. Особливе значення при вирішенні цієї проблеми мають ті дослідження, які спрямовані на вивчення культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців, так як саме ця взаємодія є найбільш важливим і, разом з тим, проблемним з точки зору зміцнення дисципліни, а також підвищення ефективності виконання службових завдань. Саме тому дозріла потреба ґрунтовно вивчити психологічні основи культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України і виховувати у них у зв'язку з цим психологічні риси, які сприяли б становленню

відносин і взаємодій в рамках правил і норм, прийнятих і схвалених суспільством.

Зазначимо, що навчання в закладі вищої освіти ДСНС України передбачає створення своєрідного освітнього середовища, яке забезпечує варіативність змісту, способів, термінів його засвоєння, стимулювання і підтримки будь-якої освітньої активності та ініціативності майбутніх фахівців ДСНС України, суб'єктно-особистісну взаємодію учасників процесу. Таким чином, освіта спрямована на пізнання і зміну людиною самої себе, тобто на підвищення своєї психологічної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою розвитку культури міжособистісних взаємин займалися Б. Ананьєв, А. Бодальов, Л. Божович, Я. Коломенський, А. Киричук, О. Леонт'єв, М. Лісіна, Б. Ломов, В. М'ясищев, М. Обозов, Б. Паригін, О. Петровський, Л. Уманський, Д. Ельконін. В даний час займаються цією проблематикою А. Бистрова, Л. Знікіна, Б. Каверін, В. Розін та інші. Аналіз робіт цих авторів показав, що досліджено лише окремі аспекти означеного феномену. Незважаючи на існування терміна «культура міжособистісних взаємин», в науці багато питань, пов'язаних з вивченням культури міжособистісних взаємин залишилися на периферії психологічної теорії і практики.

Останнім часом звертають на себе увагу дослідження українських учених, в яких розкриваються окремі аспекти проблеми, а саме: розвиток культури взаємин (М. Євтух, Т. Черкашина); взаємозв'язок культури й моралі в психолого-педагогічному процесі, сукупність відносин особистості й суспільства як сфера морального регулювання (Г. Васянович); вплив особистісно-комунікативної компетентності на взаємини людей; інтерактивний процес цілеспрямована взаємодія і взаємовплив учасників педагогічного процесу (Г. Дегтярєва); аналіз взаємин між викладачами і студентами у навчально-виховному процесі технікуму (З. Ковальчук); вивчення особливостей розвитку міжособистісних відносин курсантів (Г. Топольницька, І. Попович); виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів ДСНС України (Л. Мохнар); розвиток міжособистісних взаємин як умови запобігання конфліктів у педагогічному процесі (В. Кушнірюк).

Істотне значення для нашого дослідження мають праці В. Агеєва (психологія міжособистісних та міжгрупових стосунків), Л. Гозмана (психологія емоційних стосунків), Є. Головахи, Н. Паніна (психологія людських взаємин), О. Єршова (міжособистісні конфлікти у колективі), М. Когана (проблема міжсуб'єктивних стосунків), Я. Коломинського (психологія взаємовідносин у колективі), В. М'ясищєва (психологія стосунків), М. Обозова (психологія міжособистісних стосунків), М. Савчина (міжособистісні стосунки), В. Трусова (психологія міжособистісного впливу) та ін.

Попри те зазначимо, що проблема, яка б розкривала сутність розвитку культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців служби цивільного

захисту у освітньому середовищі закладу вищої освіти ДСНС України, на сьогодні вивчена мало. Суперечності між недостатньою розробленістю означеної проблеми в наукових джерелах та потребою її вирішення у освітньому процесі ЗВО ДСНС України актуалізують обраний нами аспект пошуку.

Метою статті є розгляд і узагальнення теоретичних досліджень щодо розвитку культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України в умовах освітнього середовища та окреслення шляхів її розвитку.

Методи дослідження. Для розв'язання завдань дослідження були використані загальнонаукові методи системно-структурного аналізу, спрямованого на вивчення і узагальнення роботи авторів статті з розвитку культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України в умовах освітнього середовища та опитування з метою визначення рівня розвитку їхньої комунікативної культури.

Виклад основного матеріалу. У сучасному соціально-економічному стані суспільства людині, що вступає в міжособистісні взаємини у різних колективах, доводиться активно включатися в процес соціалізації та адаптації, а також швидко шукати шляхи виходу з них, які виникають в різних сферах її діяльності, негативних конфліктних ситуацій. Такі здібності людини є важливою позитивною частиною міжособистісних взаємин людей. Поняття «міжособистісні взаємини» являє собою певну сукупність взаємопов'язаних дій, що протікають при спілкуванні людей, а також супроводжуються емоційним хвилюванням і висловлюють душевний стан людини. Слід зазначити, що міжособистісні взаємини виступають як сукупність зв'язків, які розвиваються між людьми у вигляді почуттів і емоцій, думок, прохань, заяв та інших звернень одне до одного.

Міжособистісні взаємини – це завжди взаємодія людей, при якій вони пізнають одне одного, вступають у ті чи інші взаємини і при яких між ними встановлюється певне взаємозвернення (мається на увазі поведінка, яка обирається учасниками взаємодії [1]).

Важливими складовими міжособистісних взаємин є: бажання вступати в контакт з оточуючими; уміння організувати взаємодію, яка характеризується в свою чергу, умінням слухати співрозмовника, емоційно співпереживати, вирішувати конфліктні ситуації; знання норм і правил, яким необхідно слідувати при взаємодії з оточуючими.

Вивчаючи культуру міжособистісних взаємин, необхідно розуміти, що особистість народжується завдяки поступовому набуттю соціального і культурного досвіду, сформованого у суспільстві. Значення культури тут велике, оскільки саме культура виступає знаряддям соціокультурної спадщини інформації, її специфічною «соціокультурною пам'яттю» суспільства [2].

Культура міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України являє собою якісну характеристику, в основі якої лежить усвідомлення взаємин

як цінності, регулювання своїх емоційно-вольових почуттів і поведінки в межах суспільно значущих і професійно заданих норм і традицій, схвалюваних суспільством і даним конкретним видом культури, та спрямованої на реалізацію службових завдань.

В умовах освітнього середовища закладу вищої освіти ДСНС України культура міжособистісних взаємин має переважно колективістську спрямованість; при цьому взаємодія є культурною лише тоді, коли прагнення слідувати соціально схвалюваним нормам поведінки стає настановним, визначається внутрішньою потребою, тобто дотримання і наслідування культурних зразків розглядається суб'єктом відносин як цінність.

Змістом культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України є сукупність раніше закріплених, а значить культурно обумовлених установок, налаштованість на ту чи іншу поведінку і ставлення, в основі яких лежать потребностно-мотиваційні та ціннісні освіти особистості.

Основними психологічними умовами, що сприяють орієнтації майбутніх фахівців ДСНС України на культурну міжособистісну взаємодію в рамках навчально-виховного процесу у виші є сукупність колективно-психологічних і суб'єктивно-особистісних умов.

У колективно-психологічних умовах виділяються:

- ступінь розвитку навчального колективу, який виявляється в рівні сумісності, групової єдності, згуртованості його членів;
- рівень конфліктності у підрозділі;
- наявність системи загальних духовних цінностей членів навчального колективу, психологічна установка майбутніх фахівців ДСНС України на службову діяльність;

У суб'єктивно-особистісних умовах виділяються:

- загальний рівень підготовки майбутніх фахівців ДСНС України у поведінковій, емоційно-чуттєвій, пізнавальній, морально-етичній сферах;
- система мотивів і установок на позитивне ставлення до іншого і до навчального процесу;
- ступінь задоволеності майбутніми фахівцями ДСНС України своїх соціальних потреб у групі;
- наявність характерологічних особливостей, схильностей особистості до комунікативної діяльності [3].

Зауважимо, що система вищої освіти покладає на майбутніх фахівців ДСНС України основні функції: навчальну, службову, функцію розвитку особистісних якостей. Коротко проаналізуємо зазначені функції і визначимо місце і роль в них психологічної культури. Навчальна функція вимагає від майбутніх фахівців ДСНС України своєчасного і якісного засвоєння змісту теоретичних і практичних знань і умінь з обраної спеціальності згідно з навчальним планом і програм навчальних дисциплін, розвивати здібності творчого мислення. Навчальна функція майбутніх фахівців ДСНС України

здійснюється на підставі чинного законодавства України з питань освіти, державних стандартів вищої освіти, та інших нормативних документів Міністерства освіти і науки, а також ДСНС України.

Службова функція передбачає дотримання майбутніми фахівцями ДСНС України законів країни, статутів та інших керівних документів і наказів командирів і начальників. Функція розвитку особистісних якостей майбутнього фахівця ДСНС України передбачає розвиток його особистих, соціальних і службово-професійних якостей в період навчання.

Розвиток психологічної культури обов'язково присутній при реалізації усіх функцій, які виконують майбутні фахівці ДСНС України. Проте, через останню функцію психологічна культура розвивається найбільшою мірою, тому, доцільно глибше дослідити сутність і зміст функції розвитку особистих якостей майбутніх фахівців. Таким чином, діяльність майбутніх фахівців з розвитку особистісних властивостей передбачає надбання індивідуальних якостей компетентного фахівця. У процесі навчання в закладі вищої освіти ДСНС України цей вид діяльності майбутніх фахівців повинен бути спрямований на набуття особистих якостей, які в їхній подальшій службовій діяльності, становили б фундамент їх професійної компетентності. Одним із засобів активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців ДСНС України є копітка робота як викладачів, так і їх самих над підвищенням рівня психологічної культури.

Навчаючись в закладі вищої освіти, майбутні фахівці ДСНС України повинні оволодіти певною сукупністю знань і навичок, які в майбутньому від них вимагатиме діяльність фахівця служби цивільного захисту. С. Кубицький вважає, що «діяльність офіцера відрізняється від будь-якої діяльності специфічністю своїх завдань, умовами, засобами, труднощами регламентованої діяльності, психологічним змістом [4].

До специфічних умов службової діяльності відносяться:

- своєрідність цілей і результатів (підвищення бойової готовності підрозділу, навчання і виховання підлеглих);
- особливий характер об'єкта діяльності (люди і спеціальна техніка);
- регламентованість (визначається завданнями, посадовими статутами, настановами, інструкціями, наказами, розпорядженнями);
- особливі засоби діяльності (спеціальна техніка, мовні засоби);
- інтенсивність функціонування техніки та висока інтелектуальна напруженість у ході здійснення функцій службової діяльності.

Ми поділяємо точку зору А. Комишана про те, що діяльність курсанта – це соціально визначена форма його функціонування, виконання різних завдань під час навчання у виші [5]. Діяльність курсанта характеризується чотирма складовими: метою, засобами, процесом і результатами діяльності. Ці компоненти притаманні всім видам діяльності курсанта і їх складовим. Особливостями діяльності майбутніх фахівців ДСНС України є спрямованість

на підготовку до виконання службових завдань.

Таким чином, діяльність майбутніх фахівців ДСНС України суттєво відрізняється від діяльності студентів цивільного вишу. Крім навчання, майбутні фахівці ДСНС України виконують службові обов'язки згідно посадових інструкцій та наказів ДСНС України. Тобто, майбутній фахівець ДСНС України повинен поєднати навчання і службу, оволодіти необхідними для цього знаннями, уміннями і навичками, розвивати і вдосконалювати особистісні професійні якості, властиві фахівцям служби цивільного захисту з вищою освітою, високий інтелектуальний і фізичний розвиток.

Досліджуючи модель майбутнього фахівця ДСНС України через призму психологічної культури [3, 6], ми проаналізували основні функції, для виконання яких він повинен бути готовим, а саме:

- відповідати вимогам «соціального портрету»;
- володіти високим культурним рівнем;
- бути готовим до виконання типових і нетипових завдань діяльності майбутнього фахівця служби цивільного захисту.

Беручи до уваги перераховані функції, слід зазначити, що всі вони безпосередньо стосуються розвитку високої психологічної культури майбутнього фахівця. Вважаємо за доцільне глибше розглянути сутність культурного рівня майбутніх фахівців служби цивільного захисту. Отже, відповідно до моделі майбутнього фахівця ДСНС України, культурний рівень передбачає:

- володіння загальнокультурними та гуманітарними знаннями (світової та вітчизняної історії, літератури, мистецтва, психології);
- загальну ерудицію;
- спрямованість до самовдосконалення;
- уміння критично оцінювати та прогнозувати політичні, економічні, культурні події;
- знання основ зовнішньої і внутрішньої політики держави, знання її історії та специфіки розвитку;
- знання та виконання норм законодавства;
- знання державної мови;
- високу культуру і такт при виконанні службових обов'язків.

В основу розвитку культури міжособистісних взаємин покладається принцип гуманізму і ціннісний ідеал особистості – історично зумовлений взірець моральних чеснот і пристойних манер, який впливає на розвиток поведінково-комунікативного стандарту. І. Зязюн пропонує за одиницю аналізу особистості обрати «динамічні особистісні смисли і розглядати їх як індивідуальне відображення дійсності, що виражає ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність і спілкування» [2]. Усвідомлений таким чином особистісний смисл, стає ціннісним надбанням особистості, надає особистісного смислу й значущості нормам поведінки і сприяє розвитку її соціально-ціннісних якостей.

Гуманізація сучасної вищої освіти передбачає розвиток загальнолюдських, загальнокультурних, моральних, етичних і естетичних якостей майбутнього фахівця служби цивільного захисту, формування духовно багатого особистості. Отже, в процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу істотно підвищується рівень загальної та психологічної культури майбутніх фахівців.

Результати досліджень психологічної культури майбутніх фахівців ДСНС України, які навчаються на першому курсі, дозволили виявити наступне: 87,0 % засвідчують наявність у їхніх колективах непорозумінь, конфліктних ситуацій. Зокрема, серед неприємних поведінкових реакцій яких майбутні фахівці ДСНС України прагнуть уникати, – недовіра, нерозуміння (20,6 %); обман, зрада (26,4%); агресія у поведінці інших (14,8 %), у тому числі із застосуванням фізичної сили (5,8 %); пліткування (2,9 %); неприємні образливі висловлювання, насмішки, прізвиська (11,8 %). Ця ситуація вирівнюється на наступних курсах навчання, коли в процесі навчальної та службової діяльності майбутні фахівці ДСНС України набувають більш толерантних зразків поведінки.

Іншими виявилися результати дослідження психологічної культури, проведеного серед майбутніх фахівців ДСНС України другого, третього і четвертого курсів.

Інтерпретація результатів дослідження дозволила виявити бачення майбутніх фахівців ДСНС України за ключовими якостями фахівця служби цивільного захисту, які, на їхню думку, сприяють підвищенню психологічної культури. До них вони віднесли: уміння швидко приймати адекватні рішення; освіченість, широкий світогляд; комунікабельність; відповідальність; високий рівень загальної культури; наполегливість; впевненість; професійну компетентність (глибокі теоретичні знання та практичні уміння та навички); моральність.

Крім цього, майбутні фахівці ДСНС України виділили такі якості, які хоч і в меншій мірі, але також можуть впливати на розвиток психологічної культури: розумові здібності (3,04%); чесність (2,17%); уважність і пунктуальність (2,09%); рішучість (1,87%); доброзичливість (1,53%); уміння співпрацювати (1,76%); врівноваженість, самоповагу, стриманість, духовність, організаторські здібності (1,51%).

Таким чином, основними результатами нашого дослідження стало обґрунтування зовнішніх показників культури міжособистісних відносин майбутніх фахівців ДСНС України та визначення рівнів культури в курсантських підрозділах. Показниками культури, що спостерігаються зовні, міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України є:

- терпимість до недоліків іншого;
- прояв ввічливості у відносинах;
- уміння слухати;
- чуйність і уважність у взаєминах;

- відсутність конфліктних способів вирішення суперечностей.

Ступінь розвитку культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України є динамічною характеристикою, яка змінюється від курсу до курсу, маючи в цілому позитивну тенденцію до збільшення числа курсантів з високим і середнім рівнем розвитку даного психологічного феномена.

Підводячи підсумки всього вищесказаного можна стверджувати, що культура міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України – багатоаспектний феномен, який базується на інтеріоризованих нормах моралі, етики, цінностях та ідеалах і забезпечує організацію узгодженої діяльності і взаємин в курсантському колективі, оптимальний соціально-особистісний розвиток майбутніх фахівців як суб'єктів міжособистісної взаємодії.

Провідним компонентом щодо іншого як культурно-психологічного феномену виступає ціннісно-орієнтаційної компонент особистості, в основі якого лежать соціальні фіксовані установки, когнітивно-поведінкові утворення і розвинені особистісні риси майбутнього фахівця ДСНС України.

Основними особистісними особливостями майбутніх фахівців ДСНС України, які впливають на розвиток культури міжособистісних взаємин виступають почуття відповідальності, обов'язковість, сумлінність, точність і акуратність у справах, самоконтроль емоцій і поведінки в цілому, усвідомлення соціальних вимог та їх виконання, прагнення до утвердження загальнолюдських цінностей іноді на шкоду особистим, егоїстичним цілям. За типом міжособистісних взаємин майбутні фахівці ДСНС України проявляють гнучкість у контактах, комунікабельність, доброзичливість, жертвовність і прагнення до діяльності, корисної для оточуючих, ентузіазм і сприйнятливність до емоційного настрою. Рівень культури міжособистісної взаємодії кожного майбутнього фахівця ДСНС України у першу чергу залежить від його індивідуально-психологічних особливостей, основними з яких є здатність до адекватного і некритичного сприйняття партнерів по навчанню, адаптивність у взаємодії, виражена потреба в спілкуванні і спрямованість на паритетну освітню спільну діяльність.

Висновки. Невід'ємною професійною якістю майбутніх фахівців ДСНС України є висока культура міжособистісних взаємин. Основним психологічним механізмом розвитку культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України до значущого іншого є переживання як особлива, емоційно забарвлена форма активності суб'єкта, в основі якої лежить процес усвідомлення відносин особистості до подій, що відбуваються в її житті, результатом яких є усвідомлений вибір можливих мотивів поведінки. Він полягає в тому, що знання безпосередньо переживається суб'єктом, стаючи його конкретним внутрішнім досвідом, перетворюючись із загальнолюдської цінності в цінність особистісну

Основними методами розвитку культури міжособистісних взаємин майбутніх фахівців ДСНС України в ході навчально-виховного процесу

виступають групове психологічне просвітництво та консультування, а також соціально-психологічний тренінг розвитку культури міжособистісних відносин та навичок компетентного спілкування.

Таким чином культура міжособистісних взаємин все більше набуває комунікативного сенсу, відповідно – розвиток у майбутніх фахівців ДСНС України культури міжособистісних взаємин передбачає передусім розвиток їхньої комунікативної культури в умовах освітнього середовища.

Перспективи подальших досліджень ми бачимо в розробці підходів до створення сприятливого психологічного клімату в навчальному колективі, дотриманні майбутніми фахівцями ДСНС України норм поведінки та відповідних етичних правил.

Література:

1. Бодалев А.А. Психология общения: избранные психологические труды / А. А. Бодалев. – 3-е изд., перераб. и доп. – Воронеж : МОДЭК, 2002. – 320 с.
2. Зязюн І.А. Естетичні засади розвитку особистості / І.А. Зязюн // Мистецтво розвитку особистості : монографія [За ред., передмова та післямова Н. Г.Ничкало]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – С. 14–36.
3. Мохнар Л.І. Виховання культури міжособистісної взаємодії курсантів у ВНЗ МНС України / Л.І. Мохнар // Педагогічна теорія і практика: зб. наук. пр. – К. : КиМУ, 2013. – Вип.4. – С. 206-218.
4. Кубіцький С.О. Структура професійної готовності майбутніх офіцерів / С.О. Кубіцький // Психологія на перетині тисячоліть. – Київ : Гнозис, 1998. – Т.2. – С. 230-238.
5. Комишан А.І. Визначення рейтингу курсанта в умовах модульно-рейтингової системи навчання у вищому військовому навчальному закладі / А.І. Комишан // Метод. рекомендації. Харків : ХВУ, 2003. – 48 с.
6. Фомич М.В. Психологічна готовність майбутніх психологів ДСНС України до специфічної професійної діяльності у процесі вивчення курсу «Загальна психологія» та їхні суб'єктивні очікування на початковому етапі професіоналізації / М.В. Фомич, М.В. Марцін // Вісник Національного університету оборони України. – 2021. – №4 (62). – С. 153-160.

References:

1. Bodalev, A. A., (2002). *Psikhologiya obshcheniya: izbrannyye psikhologicheskiye trudy* [Psychology of communication: selected psychological works]. Voronezh MODEK [in Russian].
2. Ziaziun, I. A., (2006). *Estetychni zasady rozvytku osobystosti* [Aesthetic foundations of Personality Development]. Chernivtsi : Zelena Bukovyna [in Ukrainian].
3. Komyshan, A.I., (2003). *Vyznachennia reitynhu kursanta v umovakh modulno-reitynhovoi systemy navchannia u vyshchomu viiskovomu navchalnomu zakladi* [Determination of the cadet rating in the conditions of a modular rating system of training in a higher military educational institution]. Kharkiv : KhVU [in Ukrainian].
4. Kubitskyi, S.O., (1998). *Struktura profesiinoi hotovnosti maibutnikh ofitseriv* [Structure of professional readiness of future officers]. Kyiv: Hnozys [in Ukrainian].
5. Mokhnar, L.I., (2013). *Vykhovannia kultury mizhosobystisnoi vzaiemodii kursantiv u VNZ MNS Ukrainy* [Education of a culture of interpersonal interaction of cadets in higher education institutions of the Ministry of emergency situations of Ukraine]. *Pedahohichna teoriia i praktyka – Pedagogical theory and practice: Collection of scientific works №4* (pp 206-218) [in Ukrainian].

6. Fomych, M.V. & Martsin, M.V., (2021). Psykholohichna hotovnist maibutnikh psykholohiv DSNS Ukrainy do spetsyfichnoi profesiinoi diialnosti u protsesi vyvchennia kursu «Zahalna psykholohiia» ta yikhni subiektyvni ochikuvannia na pochatkovomu etapi profesionalizatsii [Psychological readiness of future psychologists of the SES of Ukraine for specific professional activities in the process of studying the course «General Psychology» and their subjective expectations at the initial stage of professionalization] M.V. Fomych, & M.V. Martsin, Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy. – 2021. – №4 (62). (pp 153-160) [in Ukrainian].

Журнал

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 4(22) 2022

Підписано до друку 28.04.2022 р. Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

*Видавець: Громадська наукова організація
«Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р.,
Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.*

Надруковано рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
, e-mail: gotoprint@gmail.com